

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MISIR'DA DEVRİM VE KARŞI-DEVRİM
SÜRECİNDE İÇ VE DIŞ AKTÖRLERİN ROLÜ:
2011-2015**

DOKTORA TEZİ

İsmail Numan TELCİ

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kemal İNAT

KASIM 2015

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

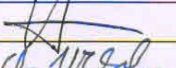
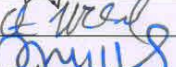
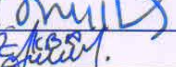
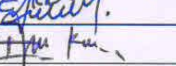

MISIR'DA DEVRİM VE KARŞI-DEVRİM
SÜRECİNDE İÇ VE DIŞ AKTÖRLERİN ROLÜ:
2011-2015

DOKTORA TEZİ

İsmail Numan TELCİ

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Enstitü Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

"Bu tez 16/11/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / ~~Çoğunlukla~~ ile kabul edilmiştir."

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Kemal İnät	Başarılı	
Doç. Dr. Ahmet UYSAL	Başarılı	
Doç. Dr. Mustafa Kemal San	Başarılı	
Doç. Dr. Zeynep AKBAŞ	Başarılı	
Doç. Dr. Tuncay KARDAŞ	Başarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

İsmail Numan TELCİ

10.11.2015

ÖNSÖZ

Birçok akademisyen adayı için doktora tezi yazım süreci meşakkatlidir. Ben de istisna değilim. Bu süreçte zorlandığım dönemlerde yıllardır birlikte çalışma şansı yakaladığım özellikle Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'ndeki değerli meslektaşlarımın destekleri bu tezin tamamlanabilmesini mümkün kıldı. Bu kişilerin başında gelen tez danışmanım Prof. Kemal İnat hem bu yönüyle, hem de iyi bir akademisyen ve ilkeli bir insan olma konusunda kendisini tanıdığım 6 yıl boyunca gösterdiği rehberlikten ötürü teşekkürü hak ediyor. Benzer şekilde tez dönemim boyunca her türlü desteği benden esirgemeyen ve iyi bir akademisyen olma yolunda kendisinden çokça faydalandığım dostum Yrd. Doç. Dr. Nebi Miş'e ayrıca teşekkür etmem gerekiyor. Sakarya Üniversitesi'nde geçirdiğim dönemi daha anlamlı kılan Doç. Dr. Tuncay Kardaş, Yrd. Doç. Dr. Yıldırım Turan, Doç. Dr. Murat Yeşiltaş, Doç. Dr. Ali Balcı'ya ve Yrd. Doç. Dr. Filiz Cicioğlu'na dostlukları, ilmi paylaşımadaki cömertlikleri ve iyi birer meslektaş oluşları için teşekkür ederim. Tez izleme komitemde bulunarak fikirlerini paylaşan ve tezin teorik kısmını şekillendirmemde yönlendirici olan Doç. Dr. Mustafa Kemal Şan'a ve tezimle ilgili tavsiyelerini esirgemeyen Doç. Dr. Ahmet Uysal ve Doç. Dr. Zafer Akbaş'a da teşekkürlerimi sunarım. İsimleri bende saklı kalmak kaydıyla meslek hayatım boyunca gerek bilimsel gerekse de sosyal ilişkilerle beni etkileyen, kendimi geliştirmeme katkıda bulunan ve hayatı güzelleştiren birçok kıymetli insanın aslında bu tezin tamamlanmasında dolaylı da olsa etkileri bulunmaktadır. İyi ki hayatımda varlar. 2012 yılında saha araştırması için gittiğim Mısır'da tanıştığım onlarca iyi insanın bana Mısır'ı sevdirmesi bu tezi yazmam için beni daha fazla motive etti. Dostluklarından, cömertliklerinden ve samimiyetlerinden ötürü Mısır'da tanıştığım her insana teker teker teşekkürü borç bilirim. Eğitim hayatım boyunca desteklerini benden esirgemeyen ve bu güne gelmemde ciddi anlamda emekleri olan başta babam Mustafa Telci ve annem Rabia Telci olmak üzere tüm aileme şükranlarımı sunarım. Tezin yazım sürecinin en yoğun safhasında hayatıma giren ve o dönemden bu yana bana eşlik eden eşim Özlem Mehtap Telci'ye de sabrı, sevgisi ve anlayışından ötürü teşekkür ederim.

İsmail Numan TELCİ

10. 11. 2015

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR.....	iv
TABLO LİSTESİ	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	14
1.1. Devrim Nedir, Nedenleri Nelerdir?.....	15
1.2. Karşı-Devrim Nedir?.....	20
1.3. Arap Ayaklanmaları ve Mısır Devrimi	24
1.4. Mısır Devriminin Nedenleri	27
1.5. Mısır’da İsyân Geleneği ve 2011 Devrimi.....	30
1.6. Mısır Devriminde Aktörler	34
1.7. Mısır’da Devrim ve Karşı-Devrim Sürecinde Aktörlerin Pozisyonları	38
BÖLÜM 2: MISIR’DA DEVRİM SÜRECİ: İÇ VE DIŞ AKTÖRLERİN ROLÜ.....	45
2.1 Devrim Sürecinde İç Aktörler	48
2.1.1. Liberal-Seküler Devrimci Hareketler.....	49
2.1.1.1. 6 Nisan Hareketi.....	50
2.1.1.2. Kefaya	56
2.1.1.3. Değişim için Ulusal Birlik	59
2.1.1.4. Devrimci Sosyalistler	62
2.1.2. İslami Hareketler	65

2.1.2.1. Müslüman Kardeşler	65
2.1.2.2. Selefilere	71
2.1.3. Kıptiler	74
2.1.4. Eski Rejim Yanlısı Aktörler	76
2.1.5. Silahlı Kuvvetler	80
2.2. Devrim Sürecinde Dış Aktörler	82
2.2.1. Bölgesel Aktörler	83
2.2.1.1. Suudi Arabistan	83
2.2.1.2. Birleşik Arap Emirlikleri	87
2.2.1.3. Türkiye	89
2.2.1.4. Katar	93
2.2.2. Küresel Aktörler	96
2.2.2.1. Amerika Birleşik Devletleri	96
2.2.2.2. İngiltere	102
2.2.2.3. Rusya	104
2.2.2.4. İsrail	108
BÖLÜM 3: MISIR'DA KARŞI-DEVİRİM SÜRECİ: İÇ VE DIŞ AKTÖRLERİN ROLÜ	112
3.1. Karşı-Devrim Sürecinde İç Aktörler	114
3.1.1. Liberal-Seküler Devrimci Hareketler	116
3.1.1.1. 6 Nisan Hareketi	116
3.1.1.2. Temerrud Hareketi	121
3.1.1.3. Devrimci Sosyalistler	127
3.1.2. İslami Hareketler	130
3.1.2.1. Müslüman Kardeşler	130
3.1.2.2. Selefi Hareket	137

3.1.3. Kıptiler	141
3.1.4. Silahlı Kuvvetler	144
3.2. Karşı-Devrim Sürecinde Dış Aktörler	146
3.2.1. Bölgesel Aktörler	148
3.2.1.1. Suudi Arabistan.....	148
3.2.1.2. Birleşik Arap Emirlikleri	152
3.2.1.3. Türkiye	156
3.2.1.4. Katar.....	159
3.2.2. Küresel Aktörler.....	163
3.2.2.1. Amerika Birleşik Devletleri	163
3.2.2.2. İngiltere	166
3.2.2.3. Rusya.....	170
3.2.2.4. İsrail	173
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME.....	177
KAYNAKÇA	181
ÖZGEÇMİŞ.....	228

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
IMF	: Uluslararası Para Fonu

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Aktörlerin Devrim Süresince Pozisyonları.....	45
---	-----------

Tezin Başlığı: Mısır'da Devrim ve Karşı-Devrim Sürecinde İç ve Dış Aktörlerin Rolü: 2011-2015

Tezin Yazarı: İsmail Numan TELCİ

Danışman: Profesör Kemal İNAT

Kabul Tarihi: 10.11.2015

Sayfa Sayısı : x (Önkısım) + 230 (tez)

Anabilimdalı: Uluslararası İlişkiler

Mısır'da 25 Ocak 2011'de başlayan halk ayaklanmaları ülkede uzun yıllardır süren baskı yönetimine son verdi. Ülke çapında gerçekleştirilen ve milyonlarca kişinin katıldığı protestolar sonunda Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek görevinden istifa etmek zorunda kaldı. Bu yönüyle siyasi bir devrim olarak kabul edilen Mısır'daki halk ayaklanması, ilk safhasında iç aktörlerin rol oynadığı bir süreçken, izleyen dönemde özellikle dış aktörlerin müdahalesi ile farklı bir yöne evrildi. Devrim sürecinde öne çıkan Kefaya, 6 Nisan Hareketi ve Devrimci Sosyalistler gibi aktörler devrim sonrasında iktidara ulaşmada başarısız oldular. Bunda bu hareketlerin toplumsal taban desteğine sahip olamaması etkili olurken, bu anlamda güçlü olan Müslüman Kardeşler ve Selefiler devrim sonrası siyasetinde daha başarılı oldular. Ülkede toplumsal tabanı en geniş hareket olan Müslüman Kardeşler'in iktidara yükselmesinin ABD, İsrail, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerin bölgesel politikalarına olası olumsuz etkileri, bu aktörleri Mısır'daki siyasal dönüşüm sürecine müdahil olmaya itti. Bunun yanında Mısır'daki devrimle birlikte iktidarlarını kaybeden yerel aktörlerin devrim sürecini tersine çevirerek yeniden iktidar kadrolarına gelmek istemeleri bu grupları ve dış aktörleri Müslüman Kardeşler yönetimi karşılığında birleştirdi. Tüm bu karşı-devrimci cephe, Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi aleyhine başlatılan kampanyaya destek vererek 3 Temmuz 2013'te gerçekleşen askeri darbeye geline süreçte aktif rol oynadı. Bu karşı-devrimci ittifaka katılan dış aktörler karşı-devrim sürecinin başarılı bir şekilde yürütülmesinde en az iç aktörler kadar etkili oldu. Devrim çalışmaları literatürünü merkeze alan bu tez, Mısır'da 25 Ocak 2011'de başlayan ve daha sonra rejimin değişimine yol açan toplumsal isyan dalgası ve bu süreçte etkili olan iç ve dış aktörlerin rolleri incelenmektedir. Devrimin gerçekleşmesinde rol oynayan grupların devrim sonrası süreçte izledikleri siyaset ve özellikle dış aktörlerle işbirliğine girerek karşı-devrim girişiminde bulunmaları bu tezin derinlemesine incelediği konular arasındadır. Dış aktörlerin müdahalesinin yoğunluğu bakımından daha önceki benzerlerinden farklılaşan Mısır Devrimi, bu yönüyle bu alandaki literatüre katkıda bulunma imkanı vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Mısır Devrimi, Karşı-Devrim, Dış Aktörler, Suudi Arabistan, Müslüman Kardeşler

Title of the Thesis: The Role of Domestic and External Actors in the Egyptian Revolution and Counter-Revolution: 2011-2015

Author: İsmail Numan TELCİ

Supervisor: Professor Kemal İNAT

Date: 10.11.2015

Nu.of pages: x (pre text) + 230 (main body)

Department: International Relations

25th January 2011 Revolution in Egypt led to the termination of an oppressor regime which existed in the country for many years. Following nationwide mass protests Hosni Mubarak was forced to resign from his post as president. At the initial stages of the Egyptian uprising most of the actors were domestic, but in the following period external actors have started to intervene in country's political revolution. The thesis argues that that was mostly because domestic actors such as Kefaya, 6 April Movement and Revolutionary Socialists failed to occupy powerful positions in the post-revolutionary period. The reason for these groups' failure was the lack of popular support for their campaign. In contrast, groups with large number of followers such as Muslim Brotherhood and Salafis were successful in the country's post-revolutionary political life. Muslim Brotherhood's rise to power concerned and even alarmed some regional and international actors such as Saudi Arabia, United Arab Emirates, Kuwait, United States and Israel. Muslim Brotherhood was not a reliable partner for these actors in regional politics. In order to stop Muslim Brotherhood's consolidation of newly acquired democratically mandated power, these countries intervened in Egyptian politics through various ways and attempted to stop the revolutionary process by helping domestic anti-Muslim Brotherhood groups to start mass protests. As a result, local and international actors managed to get a certain amount of public support against Mohammad Morsi's rule. On 3rd July 2013, Egyptian Armed Forces announced the military coup and took over power in the country. In order to better understand the chain of faithful events in Egypt, this thesis focuses on the revolutionary political developments, particularly the involvement of the external actors. It engages with revolution studies, in particular the sociological theories of revolution. Second part explores how external actors changed the course of Egyptian revolution by helping to start a counter-revolutionary movement.

Keywords: Egyptian Revolution, Counter-revolution, External Actors, Saudi Arabia, Muslim Brotherhood.

GİRİŞ

Devrimlerin neden gerçekleştiğini anlayabilmek hep zor olagelmıştır. Bunun en önemli nedeni devrim denen olayın karmaşık olması ve uzun ve karmaşık nedensel süreçlerden geçerek gerçekleşmesidir. Bu yüzden tarih boyunca devrimler birçok sosyal bilimci tarafından anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu çabalarda dönemin şartlarına göre yeni veriler analize dahil edilmiş, önceki devrim süreçlerinde rastlanamayan yöntemler dikkatle incelenmiş ve farklı araştırma yöntemleri geliştirilmiştir. Gelişen teknolojiler, dönüşen iktidar ilişkileri, ekonomik yenilikler, küresel etkileşimler ve toplumsal değişimler farklı dönemlerde meydana gelen devrim hareketlerinin nedeni olagelmıştır. Bu unsurların ortaya çıkardığı yeni devrimsel ortamlar, içerisinde olunan dönemin şartlarını da içeren yeni analizleri gerekli kılmıştır (Dunn, 1972; Goldstone, 1986; Foran, 1996; Foran, 2005; Tarrow, 2011). İletişim ağlarının görece zayıf olduğu İngiliz devriminden (Stone, 1972), radyonun başat rol oynadığı Filipinlere (Katiaticas, 2013: 37-80), ulaşım imkanlarının sınırlı olduğu Fransız devriminden (Rude, 1988), demiryolu ağlarının kullanıldığı Rusya devrimine (Wade, 2005) her dönemin devrimi kendine özgü ve yeni unsurlar barındırmıştır.

Bu tezin konusunu oluşturan Mısır Devrimi de kendine özgü yenilikleri, yöntemleri ve enstrümanları ile 21. yüzyılda yaşanan ve birçoklarınınca Arap Baharı olarak adlandırılan devrimler silsilesinin en önemli halkası olarak devrim literatürüne girmiştir. Toplumun birçok farklı kesiminden milyonlarca Mısırlı uzun yıllardır sabrettikleri baskı rejimine karşı ayaklanarak 18 gün süren bir mücadeleyi başarıyla yürütmüş ve 30 yıldır iktidarda olan Hüsnü Mübarek rejimini sonlandırmıştır.

Mısır'da yaşanan rejim değişimi daha önceki örneklerden hareketle devrim olarak tanımlanabilir (Benlisoy: 2012: 119-124). Her ne kadar izleyen süreçte Mısır devrimi bir karşı-devrim hareketine uğrayarak sonlandırılmak istendiyse de, bu durum yaşananların devrim olarak tanımlanmasını engellemez. Burada altı çizilmesi gereken husus devrimlerin tanımlanmasında “başarının” bir kriter olarak görülmesinin yanlışlığıdır. Bu yönde mevcut olan algı hem yanıltıcı hem de hatalıdır. Nitekim devrim başlı başına bir süreci ifade eder. Rejimi devirme ve sonrasında yeni bir siyasi düzen kurma konusunda “başarılı” olamayan bir toplumsal kalkışma, sadece bu yönü göz önünde bulundurularak “devrim değildir” şeklinde nitelendirilemez. Çünkü her ne kadar

devrimsel rejim değişiklikleri kısa süreler alabilse de, devrimlerin başarılı olup olmadığını görebilmek kimi zaman onyıllar alabilecektir. Buradan hareketle ani ve spotane bir halk hareketiyle, siyasi iktidarı değiştirmeyi başarabilen ve izleyen dönemde devrimci aktörlerin iktidar mücadelesine girdiği siyasi süreçlerin devrim olarak nitelendirilmesi mümkün olduğundan (Clapham, 1985: 160) Mısır'daki kalkışmayı da devrim olarak tanımlamak gerekmektedir. Nitekim birçok araştırmacı bu yönde bir terminolojiyi kabul etmiştir (Al-Aswany, 2011; Abdel-Latif, 2011; Rashid and El-Azzazi, 2011; El-Nawawy and Khamis, 2013; Hamed, 2014; Abdelrahman, 2015; Aziz, 2015; El-Fadl, 2015)

Mısır Devrimini farklı kılan unsur, devrimin ardından toplumsal ve siyasal dönüşümün yaşanması sürecinde iç ve dış aktörlerin oluşturduğu ittifakın karşı-devrim hareketine girişmesidir. Bu karşı-devrim her ne kadar Hüsnü Mübarek rejimi sona erse de, müesses nizamın tam anlamıyla dönüşmesine olanak vermemiştir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda aslında karşı-devrim hareketinin de devrim sürecinin önemli bir parçası olduğu görülmektedir. Nitekim karşı-devrim sürecinde yaşanan iktidar mücadelesi, devrimci aktörlerin karşı-devrimcilerle eski rejimin yıkılması ve yeni bir düzenin kurulması amacıyla yürüttükleri mücadeledir. Üzerinde çok konuşulmuş ve tartışılmış olsa da Fransız devrimi bunun en önemli örneğini sunmaktadır. Devrim sürecinde yaşanan karşı-devrim mücadelesi terör döneminin yaşanmasına neden olmuştur. 10 yıl süren bu karanlık çağın faturası o dönem şartlarında çok büyük olmuş ancak sonuç olarak Fransız devrimi başarılı bir girişim olarak tarih kitaplarında yerini almıştır. Daha yakın bir geçmişten örnek vermek gerekirse İran'da yaşanan devrim de devrim sonrası süreç anlamında Fransız devrimiyle yakınlık gösterir. Devrimci gruplar İran'da da devrim sonrasında birbiri ile çatışmış, iktidarı eline geçiren grup diğer devrimcileri safdışı ederek kendi ajandasını dayatmıştır.

Mısır örneğine gelindiğinde ise 25 Ocak 2011'de başlayan ve 18 günlük bir süre içinde 30 yıllık otoriter rejimi sonlandıran bir devrimin sonrasında yaşananlar tam da devrim literatüründe yer almış olan devrim-sonrası mücadelelerini andırmıştır. İttifaklar, ayrışmalar, çatışmalar, birleşmeler ve bozulmalar devrimci grupları hırpalamış aralarından birisi, Müslüman Kardeşler, devrimden kazanımlı çıkarak iktidarı ele geçirmiştir. Ancak izleyen süreçte devrimcilerin ötesinde aktörler devreye girmiş ve

karşı-devrim için ciddi bir koalisyonu ikna etmişlerdir. Böylece Mısır'da yaşanan karşı-devrim sürecini diğer devrim süreçlerinden farklı kılan unsur olan dış aktörler devreye girmişlerdir. Bu çalışmada Mısır'daki devrim sürecine bakılarak hem devrimin nedeni ve kimler tarafından gerçekleştirildiği detaylandırılmış, hem de dış aktörlerin nasıl karşı-devrim süreciyle denkleme girerek devrimin kendisini dönüştürmeyi başardıkları anlatılmıştır.

Amaç

Tarihte yaşanan devrimlere dair birçok analiz yapılmış olsa da her devrimin kendi özel şartları bağlamında derinlemesine incelenmesi halk ayaklanmalarının, yönetimlerin devrilmesinin, ideolojilerin rollerinin, aktörlerin pozisyonlarının anlaşılması için hayati önemdedir. Gerek ortaya çıkışı, gerek kullanılan enstrümanları gerekse de aktörleri bakımından birçok yenilikler barındıran Mısır devriminin özellikle devrime etki eden iç ve dış aktörler bağlamında analiz edilmesi devrim çalışmaları açısından büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede bu çalışma Mısır devrimini inceleyerek devrimi ortaya çıkaran durumu, nedenleri ve süreçleri anlamayı ve devrim sonrasında yaşanan gelişmelerde hangi unsurların ve aktörlerin nasıl etkili olduğunu resmederek devrim çalışmalarına katkıda bulunmayı da amaçlamaktadır.

Çalışmanın hedeflediği bir diğer nokta da, Mısır'da 25 Ocak 2011'de yerel unsurlarla başlayan ve demokratik parlamento seçimlerinin yapılmasıyla devam eden devrim sürecinin, özellikle 2012'nin Haziran ayında Muhammed Mursi'nin cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından dış aktörlerin de dahil olduğu bir karşı-devrim sürecine evrilmesinin nasıl mümkün olabildiğini ortaya çıkarmaktır. Bu çerçevede bu tezi sadece devrimin kendisini çalışan bir araştırma yapmaktan ayıran şey, devrim ve tabii ki karşı-devrim sürecinde dış aktörlerin Mısır siyasetine etkilerini tespit etmeyi hedeflemesidir. Nitekim birçok herhangi bir örneği ele alan ya da karşılaştırmalı analizler yapan devrim araştırması, daha ziyade içerideki aktörlerin tutum ve rollerine odaklanmakta, yerel olmayan unsurların hangi boyutta devrim sürecine dahil olduklarını göz ardı edebilmektedir. Mısır devrimi sürecinde iç ve dış aktörlerin rollerine odaklanan bu tez, ülkede yaşanan toplumsal kalkışma üzerinden ülke siyasetinde ve toplumsal yapısında öne çıkan aktörleri de detaylandırmayı hedeflemektedir. Bu yönüyle bu çalışma sadece

devrimi ya da karşı-devrimi anlatan bir çalışma olmanın da ötesine geçerek, özellikle modern dönem Mısır siyasetini aktörler üzerinden tasvir etmektedir.

Ortaya konulan bu tez Mısır'da devrim sürecinde yer alan toplumsal ve siyasal hareketlerin pozisyonlarını derinlemesine incelemesi bakımından Türkiye'de bu konuya ilişkin literatürde zaman zaman yaşanan karışıklıklarını ya da bilgi yanlışlıklarını gidermeyi de hedeflemektedir. Örnek vermek gerekirse Mısır'daki devrim sürecinde rol alan gençlik örgütlerinin liberal ya da seküler ideolojiye sahip olduklarına vurgu yapılmış ancak bu ideolojilerin Mısır'daki toplumsal dinamiklere göre kendi kimliklerini oluşturdukları dikkate alınmayabilmiştir. Sekülerlik ya da liberalliğin Türkiye'deki veya siyaset bilimi literatüründeki karşılığının Mısır'da görülemiyor oluşu bu ideolojilerin Mısır'da ya da genelde Ortadoğu coğrafyasında kendilerine özgü bir kimlik yaratmış olmasındandır. Bu anlamda bir başka örnek de Mısır'da yaşanan karşı-devrim sürecinde önemli rol oynayan Selefilere homojen bir yapıymış gibi ele alınması ve hareketin farklı ekollerinin Müslüman Kardeşler yanlısı ittifaka destek verdiğinin gözardı edilmesidir. Selefilere tümünün darbeye destek olduğu iddiası hem bilgi hatası barındırmakta hem de araştırmacıları yanlış yönlendirmektedir. Selefi hareketin birçok kolundan biri olan Davet Hareketinin siyasi kanadı olan Nur Partisi Abdülfettah El-Sisi liderliğindeki darbe sürecine destek olmuş, diğer tüm Selefi ekoller Müslüman Kardeşler'in yanında pozisyon almıştır.

Son olarak tez boyunca incelenen Mısır devriminde etkin olan aktörlerin tanımlanması ya da bu grup ve hareketlere yönelik tarihsel bir anlatıya girilmesi beklenmemelidir. Nitekim çalışmanın hedefi yukarıda da belirtildiği üzere bu aktörleri tanıtmaktan ziyade, Mısır'da 25 Ocak 2011'de başlayan devrim hareketinde ve daha sonra 3 Temmuz'daki darbeye zirve noktasına ulaşan karşı-devrim sürecinde nasıl pozisyonlar aldığını ortaya çıkarmaktır. Bu aktörlere yönelik tarihsel anlatıya dair literatür Mısır siyasi tarihi çalışmalarında büyük oranda mevcuttur (Shehata, 2010; Iskandar, 2012; Zahid, 2012; Povey, 2015: 97-155).

Hipotezler ve Araştırma Soruları

Ortadoğu ve Arap coğrafyası üzerine çalışan birçok araştırmacı için Mısır devrimi bir sürpriz olarak meydana gelmiştir. Nitekim uzun yıllar baskı rejimlerine sahne olan bir bölgede, kendisi de bağımsızlığından bu yana sadece otoriter yönetimleri tecrübe etmiş

bir ülke olan Mısır'da devrimin gerçekleşmesi uzak bir ihtimal olarak görülmekte idi. Bunun yanında başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İsrail gibi aktörler tarafından içişlerine ciddi bir biçimde müdahale edilen Mısır gibi bir ülkenin dış aktörlerin müdahalesi olmadan bir devrim tecrübesi yaşamaması da imkansız görülmekteydi. Ancak gelinen nokta gösterdi ki, baskı rejimine maruz kalmış bir ülke olan Mısır dış aktörlerin müdahalesi olmadan bir devrim gerçekleştirebilmiştir. Yaşanan süreç yine göstermiştir ki, devrim sonrasında Mısır'da son yüzyıla damgasını vuran dış aktörler yeniden devreye girerek devrim sürecini yolundan saptırma girişiminde bulunmuş ve karşı-devrime giden sürece destek olmuşlardır.

Bu açıklamadan hareketle bu tezde Mısır'da gerçekleşen devrime ve bu süreçte etkili olan iç ve dış aktörlerin rollerine dair üç temel hipotez öne sürülmektedir. Bunlar kısaca şu şekilde formüle edilebilir:

- Mısır devriminde hem içeriden hem de dışarıdan unsurlar ve aktörler rol oynamıştır.
- Mısır devrimi tamamen spontane bir biçimde iç aktörlerin etkin olduğu bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir.
- Hüsnü Mübarek'in devrilmesinin hemen ardından iç aktörlerin rolü giderek azalmış ve 2013'te askeri darbe ile gerçekleşen karşı-devrim sürecinde öncelikli olarak dış aktörler rol oynamıştır.

Çalışmanın her sürecinde bu üç temel hipotezin sorgulanması, incelenmesi ve çözümlenmesi öncelikli amaç olacaktır. Bu çerçevede Mısır'daki devrim sürecinin derinlemesine incelenerek anlamlandırılması, hem hipotezlerin kanıtlanmasında yardımcı olacak hem de bu literatüre yeni ve orijinal bir katkı sunulmasını sağlayacaktır. Bunu yaparken bu tez devrimi sadece başlangıç itibarıyla değil de, gelişimi ve sonrasında yaşanan gelişmeleri de dikkate alarak inceleyecek, hem iç hem de dış aktörlerin müdahalelerini iki farklı süreçte analiz etme imkanını sunacaktır.

Hem çalışmanın daha kolay anlaşılması hem de sistematığının daha düzenli olması açısından bazı sorular belirlemek önemliydi. Bu çerçevede aşağıda yer alan beş soru tezin genel hatlarıyla işaret ettiği konuları açıklamaktadır. Tezde ele alınan problem bu sorularla yakından ilgili olduğu gibi, buradaki formülasyonun dışında kalan unsurlara da değinmektedir. Çalışmada cevaplanmaya çalışılan sorular şunlardır:

- 1- Devrim nedir? Neden devrimler yaşanır? Devrimler nasıl açıklanır?
- 2- Mısır devriminin gerçekleşmesinde hangi unsurlar ve aktörlerin ne tür etkileri olmuştur?
- 3- Mısır devriminde iç ve dış aktörlerin rolü nedir? Hangi aktörler daha etkin olmuştur?
- 4- Mısır'da devrim sürecinin sekteye uğrayarak karşı-devrim yaşanmasında etkili olan unsurlar nelerdir?
- 5- Mısır'da yaşanan devrim sürecinde hangi dış aktörler nasıl roller oynamıştır? Dış aktörlerin bu tutumlarını hangi bağlamda açıklayabiliriz?

Bu sorularla amaçlanan öncelikle devrimler üzerine genel bir fikre sahip olmak, sonrasında ise Mısır devrimini hem kendi içerisinde açıklamak hem de daha önceden yaşanan halk ayaklanmaları ile benzerliklerini ya da farklılıklarını ortaya çıkarmaktır. Çalışma boyunca Mısır devriminin detaylı bir biçimde analiz edilmesi, devrim literatürüne hakim araştırmacıların Mısır'ı diğer devrimlerle karşılaştırmalarına imkan sağlayacaktır. Benzer biçimde Mısır devrimi sürecinde yaşanan karşı-devrim girişimi ve bu gelişmede dış aktörlerin müdahalesi, araştırmacıların farklı bir durumu gözlemlemelerine ve devrim literatüründe yeni kuramsal yaklaşımlar üretmelerine yardımcı olacaktır.

Metod

Mısır devriminin iç aktörlerin etkin olduğu bir şekilde gerçekleşmesi ve dış aktörlerin müdahalesi ile karşı-devrime evrilmesinin analiz edilmesinde, devrim literatürüne temel yaklaşımları sağlayan sosyoloji disiplindeki kuramsal açıklamalardan yararlanılacaktır. Bu çerçevede tezin ilk bölümünde devrimi açıklayan teoriler ve tarihsel analizlere dair literatür eleştirel bir bakış açısıyla taranacaktır. Daha önceki devrimlerin analiz edilmesinde kullanılan kuramsal yaklaşımların varsayımları öne çıkarılacak, daha sonra da bugünkü devrim hareketlerini açıklamada hangi yeni unsurların bu yaklaşımlarda yer aldığına (ya da almadığına) dikkat çekilecektir. Nitekim, her ne kadar devrimsel süreçler genel hatlarıyla benzer metotlar, yöntemler, aktörler ve dinamikler taşısa da içerisinde bulunan zaman ve mekana göre birbirlerinden farklılaşmaktadırlar. Bu farklılıklardan ötürü kimi örneklerin açıklanmasında faydalı olabilecek bir yaklaşım, diğer bir vakada işlevsel olmayabilir. Literatüre dair yapılacak

bu tür bir tarama, bu çalışmada sosyolojik devrim kuramlarına dair getirilecek yeni teorik katkılar için önemli bir arkaplan oluşturacaktır.

Sosyolojik devrim kuramlarının tartışıldığı literatür taramasının ardından bu teorik yaklaşımların kullanılarak devrimin arka planında yatan unsurların, toplumsal nedenlerin ve devrim sürecinde yaşanan isyanlara dair bilinmeyenlerin analiz edilmesinin hedeflendiği kısma geçilmiştir. Mısır'daki devrim sürecinin sosyolojik kuramlarla detaylandırılması devrimin nasıl gerçekleştiğini, hangi aktörlerin devrim sürecinde daha etkin roller oynadığını, devrim hareketinin daha önceki devrimcilerden hangi yönleriyle farklılaştığının anlaşılması için önemli olacaktır. Bu literatür devrim sürecinde yaşananları ve karşı-devrime gelinen dönemin anlaşılmasında önemli bir işlev görecektir.

İzleyen kısımda hem sosyolojik kuramlara dayanılarak hem de uluslararası ilişkiler disiplininin en önemli çalışma alanlarından olan Ortadoğu siyasetine dair saha bilgisinin işlevselleştirileceği bir yaklaşımla, Mısır'daki devrim sürecini büyük ölçüde sekteye uğratan karşı-devrim süreci anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Ortadoğu siyaseti ve uluslararası ilişkilerin bu noktada analize dahil edilmesindeki en önemli etken karşı-devrime gelinen süreçte dış aktörlerin oynadığı rolün araştırılmasının bu tezin öncelikli hedeflerinden birisi olmasıdır. Nitekim devrimin gerçekleştiği ilk dönemin ardından iç aktörlerin rolü kademeli olarak azalmış, buna karşın dış aktörler daha etkili roller oynamaya başlamıştır. Özellikle büyük güçlerin uluslararası siyasette aktif bir şekilde rol oynamaları, bu anlamda çıkarlarını korumak amacıyla diğer ülkelerin iç siyasetlerindeki gelişmelere etki etmeleri ve yine hem uluslararası hem de bölgesel aktörlerin çıkarlar hiyerarşisi içerisinde diğer ülkelerin içişlerine müdahil olmaları gibi unsurların çalışma boyunca göz önünde bulundurulması, Mısır devriminde dış aktörlerin müdahalesinin anlaşılabilmesi bakımından önem taşımaktadır.

Yöntem

25 Ocak 2011'de başlayan halk gösterileri sonucunda yaşanan Mısır devrimi, birçok açıdan devrim çalışmaları literatüründe yeni bir canlanmanın yaşanmasına öncülük etmiştir. Yakın geçmişte Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan gibi ülkelerde yaşanan rejim değişiklikleri uzmanların ilgisini Mısır ve daha genelde Arap Baharı bağlamında gerçekleşen halk hareketleri kadar ilgisini çekmemiştir. Mısır devrimini yeni ve farklı

kılan unsurlar, devrim sürecinde yaşanan ve literatüre yeni perspektifler kazandıracak olan enstrümanlar, süreçler, aktörler ve araçlardı. Bununla birlikte tarihsel devrim çalışmalarının da ilgisini çeken karşı-devrim hareketinin Mısır'da da yaşanmış olması bu örneği daha da ilginç kılmaktadır.

Bu tezin temel argümanlarından olan Mısır devriminin dış aktörler tarafından mecrasından saptırılması ve karşı-devrim gerçekleştirilmesi daha önceki devrim çalışmaları için de yeni bir gelişmeydi. Devrim tecrübelerinin büyük çoğunluğu iç aktörlerin etkin olduğu süreçlere sahne olmuştur. Hatta karşı-devrim hareketlerinin de büyük bölümü özellikle devrimci gruplar arasındaki mücadele başta olmak üzere iç aktörler tarafından şekillendirilmiştir. Ancak Mısır örneğine bakıldığında karşı-devrim sürecinin temel aktörlerinin dışarıda yer aldığı görülmektedir. Devrim sürecinin bir bütün olarak, devrim ve karşı-devrimi de içerdiği göz önüne alındığında aslında, Mısır'daki devrimde dış aktörlerin rolünün neredeyse iç aktörlerden daha etkin olduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır.

Bu yüzden bu karmaşık gözükken çıkarımların daha geniş bir çalışma ile detaylandırılması ve anlamlandırılmaya çalışılması bu tezin temel amacıdır. Bu bağlamda Mısır'da yaşanan devrim sürecine derinlemesine nüfuz edilmesinde hem teorik yaklaşımlar hem de devrimi objektif ve yerel biçimde aktaran gazeteler, bloglar, sosyal medya araçları ve birebir görüşmelerden yararlanılmıştır.

Devrimlerin anlaşılmasında en önemli araştırma araçları şüphesiz devrim sürecinde etkin olan aktörlerle doğrudan temas içerisinde olunmasıdır. Tarihsel devrim analizi yapan araştırmacıların çalışmalarında büyük oranda eksik olan bu unsur, güncel bir devrim sürecinin incelenmesinde yer alabilmektedir. Araştırmacı devrim sürecinin içine girebilir ve süreci yerinden izleyebilir ya da süreçte etkin olan aktörleri, mekanları, olayları ve fenomenleri bizzat tecrübe edebilir. Bu tezi bu çerçevede en değerli kılan noktalardan birisi şüphesiz yazarın devrime sahne olan Mısır'da araştırma amacıyla geçirdiği 9 aylık sürecin izlerini barındırıyor olmasıdır.

Kasım 2012'den Temmuz 2013'e kadar Kahire Üniversitesi'nde misafir araştırmacı olarak bulunan yazar, Mısır'da kaldığı 9 aylık sürede bir taraftan devrim sürecini yerinde inceleme imkanı bulurken, diğer taraftan da karşı-devrime gidilen süreçte iç ve dış aktörlerin hamlelerini takip etme şansını yakaladı. Bu durum yukarıda formüle

edilen hipotezlerin yazarın zihninde şekillenmesine de ciddi anlamda katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte bu araştırma tecrübesi yazara Mısır devriminde iç ve dış aktörlerin hangi süreçlerde nasıl roller oynadığını ve uzun yıllardır beklenen ve bölge coğrafyası için bir umut ışığı olarak görülen devrimin nasıl karşı-devrim süreciyle başarısızlığa uğratılmak istendiğini anlama ve anlatabilme konusunda önemli ölçüde yardımcı olmuştur.

Her ne kadar devrim ve karşı-devrim süreçlerinin yerinde incelendiği alan araştırması bu tezin en orijinal tarafı olsa da, kuramsal bağlam olmadan devrimi, aktörlerin pozisyonlarını ve dış müdahalenin hangi saiklerle gerçekleştiğini anlamak imkansız olabilirdi. Bu yüzden devrim süreçlerinin daha iyi açıklanabilmesi adına sosyolojik devrim kuramları rehber işlevi görürken, uluslararası ilişkiler temelli düşünce biçimi de özellikle karşı-devrim sürecinin anlamlandırılabilmesi bakımından hayati önem taşımıştır.

Tezde kullanılan öncelikli kaynaklar devrimi anlamada yardımcı olacak ve sonrasında yaşanan müdahaleleri açıklamada kullanılacak sosyoloji merkezli literatürdür. Ancak aşağıdaki kısımlarda da detaylandırılacağı üzere özellikle karşı-devrim sürecinde dış aktörlerin ciddi biçimde müdahil olduğu Mısır devrimi söz konusu olduğunda, sürecin tamamının anlaşılabilmesi için uluslararası ilişkilere dair literatürün ve özellikle Ortadoğu siyasetine dair saha bilgisine vakıf olunması gerektiği gözden kaçırılmamalıdır. Mısır'daki devrim sürecini anlamak amacıyla Theda Skocpol, Jack A. Goldstone ve Ervand Abrahamian gibi devrimlerde yapısal unsurları ön plana çıkaran kuramcıların açıklama biçimleri de Mısır devrimini anlamada önemli katkılar sunacaktır. Bu çerçevede üçüncü dünya ülkelerinde gerçekleşen devrimlere dair en geniş kapsamlı çalışmayı yapan John Foran'ın (1995; 2005) çalışmaları da Mısır'daki gelişmeleri anlamada benzer diğer örneklerle yapılacak karşılaştırmalar bakımından önem arz edecektir.

Çalışmanın Önemi ve Kısıtlamalar

Mısır devrimi özellikle ülkede yaşanan askeri darbe ve karşı-devrim girişimiyle birlikte toplumsal bir hareket olmaktan öte, siyasi bir mücadeleye dönüştü. Bu süreçte müdahil olan dış aktörler ve karşı-devrimde rol oynayan iç aktörler Müslüman Kardeşler liderliğindeki iktidara karşı bir koalisyon oluşturarak devrimin gerçekleşmesini

engellediler. Bunda iç aktörlerin motivasyonu ülkedeki ayrıcalıklı pozisyonlarını kaybetme korkusu iken, dış aktörler de Mısır üzerinden Ortadoğu'daki siyasi çıkarlarının tehlikeye girdiği için harekete geçme ihtiyacı duydular. Stratejik öneme sahip bir ülke olan Mısır'da dost bir iktidarın mevcudiyetinin hayati olduğunun farkında olan ABD ve İsrail gibi ülkeler, Mısır'da demokratikleşme yönünde seyreden sürecin askeri darbe ile kesilmesine tepki göstermeyerek anti-demokratik bir tutum takındılar. Onlarla birlikte Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Kuveyt gibi Müslüman Kardeşler iktidarına mesafeli Arap ülkeleri de bu anlamda askeri darbeye ve karşı-devrime destek verdiler. Bu süreçte Katar'la birlikte Türkiye, Mısır'daki askeri darbeye en sert biçimde karşı çıkan ülkeler oldu. Ankara, bir taraftan askeri darbeyi gerçekleştiren kadrolara en üst düzeyde tepki gösterirken, diğer taraftan da Müslüman Kardeşler hareketini desteklemeye devam etti. Türkiye ve Katar, Mısır'daki darbeye karşı pozisyonlarını korurken yanlarında küresel destek bulamazken, ABD, İsrail ve Körfez ülkeleri özellikle Almanya, Fransa, İngiltere ve Rusya gibi ülkelerin dolaylı desteğini aldı. Bu ülkeler darbeye iktidara gelen Abdülfettah El-Sisi yönetiminin ayakta kalabilmesi için ciddi ekonomik ilişkiler geliştirirken, özellikle Mısır'ın savunma askeri kapasitesini geliştirmesine katkıda bulundular.

Bu açıdan bakıldığında Mısır'da toplumsal dinamiklerle harekete geçen ve hemen hemen tüm dünyanın kabul ettiği baskıcı, insan haklarına saygılı olmayan ve anti-demokratik bir yönetimi ortadan kaldıran devrim hareketi, demokratik sisteme doğru evrilme sürecindeyken askeri darbe ile karşılaştı ve yeniden başladığı noktaya geri döndü. Bu anlamda bu çalışmanın yapılmasını gerekli kılan nokta demokratik bir siyasi düzeni hayal ederek sokaklara dökülen Mısırlıların bu konudaki arzularını yok etmek isteyen baskıcı bir askeri rejimin, her fırsatta demokrasi, insan hakları ve kişisel özgürlüklere vurgu yapan Batılı rejimlerce desteklenmesidir. Dolayısıyla, bu çelişkili durumun ortaya çıkarılabilmesinde en önemli aracın, devrimin ve bu süreçte dış aktörlerin müdahalesinin objektif bir biçimde inceleneceği bir çalışma olduğuna duyulan inanç, bu tezin yazılmasının arkasındaki temel nedendir.

Bu tezi yazma kararı almamda bazı diğer nedenlerden de bahsedilebilir. Bunlardan ilki 2005 yılından bu yana çıkarılan Ortadoğu Yıllığı çalışmasında 2008'den itibaren Mısır'la ilgili bölümü yazıyor olmam bu ülkeye dair uzun dönemli ve derinlikli bir bilgi

birikimine sahip olmamı sağladı. Bu birikim sayesinde Mısır'da hem son dönemde yaşanan değişimleri, sosyal ve siyasal gelişmeleri takip edebildim hem de 2011'de başlayan devrim gösterilerine uzanan süreci gözlemleyebildim. Bu süre zarfında Mısır siyaseti ve tarihine dair yaptığım okumalar bu tezi hazırlamada bana ciddi anlamda yardımcı oldular. Mısır Devrimi'ni incelememin ikinci nedeni ise uzun yıllar baskı altında yaşamış bir toplumun 2011 yılında gerçekleştirdiği devrimle baskıcı bir yönetimi sonlandırarak demokratik bir düzene geçiş hayallerinin nasıl bazı iç ve dış aktörlerce çalındığına bizzat şahit oluşumdur. Önce 2011 yılında kısa bir süreliğine daha sonra da Kasım 2012'den Ağustos 2013'e kadar kalma fırsatı bulduğum Mısır'da devrim sonrası süreci çok yakın bir biçimde ve devrimin aktörleriyle temas halinde gözlemledim. Türkiye gibi acı askeri darbe tecrübeleri yaşamış bir ülkenin vatandaşı olarak Mısır'da 3 Temmuz 2013'te büyük oranda dış aktörlerin teşviki ve desteği ile gerçekleştirilen askeri darbenin ardından demokratik yollarla seçilmiş cumhurbaşkanının görevden uzaklaştırılması sürecinde hangi aktörlerin nasıl roller aldığının detaylı biçimde analiz edilmesini, bu ülkeye dair çalışmalar yapan bir akademisyenin sorumluluğu olarak gördüğümünden böyle bir araştırmayı yürütmeyi uygun gördüm. Üçüncü ve son olarak Mısır'ın Ortadoğu coğrafyasındaki en önemli ülkelerden olduğunu düşünmem ve Türkiye'de bu ülkeye dair nitelikli araştırma ve araştırmacı eksikliği olduğunu gözlemlemem, bireysel düzeyde beni Mısır'a dair çalışmalarımı yoğunlaştırma konusunda motive eden diğer unsurlardandı.

Son olarak bu çalışmayı yürütürken bazı engellerle de yüzleşmek durumunda kaldım. Bunlardan ilki ve en önemlisi Arapça dil bilgimin üst düzeyde olmamasıydı. Her ne kadar önce Ürdün'de daha sonra da Mısır'da kaldığım süre boyunca Arapça kurslarına devam etmiş olsam da ve Mısır'da gerçekleştirdiğim görüşmelerin büyük çoğunluğunu Arapça dilinde yürüttüysem de, Mısır'daki özellikle yazılı Arapça kaynaklara tam olarak hakim olamayışım bu tezin en önemli eksikliği olacaktır. Bu eksikliği giderebilmek adına bir taraftan Mısır devrimi üzerine çalışan ve sürecin parçası olan Mısırlı araştırmacılarla daha fazla görüşmeler yaparken, bir taraftan da bu alanda söz sahibi olan objektif araştırmacıların ve bilim adamlarının eserlerine başvurduğum. İkinci kısıtlama ise daha ziyade devrim sürecinin kendisi ile ilgilidir. Dinamik bir süreç olan Mısır devriminin, her geçen gün devrimin gidişatını etkileyebilecek yeni gelişmelere sahne olması, araştırmacı açısından riskler ve bir yönüyle de fırsatlar barındırmaktadır.

Müslüman Kardeşler liderlerine idam cezası verilmesi, 6 Nisan Hareketi ve Sosyalistlerin askeri darbeye destek verdikten birkaç ay sonra pozisyonlarını değiştirmeleri ve DAESH örgütünün Sina Yarımadasında artan biçimde aktif olması gibi unsurlar darbe yönetiminin iktidarını ciddi anlamda sarsan gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan yine tezin yazım sürecinde yaşanan birçok gelişme, Mısır'daki karşı-devrim sürecinin bir unsuru olarak gerçekleşmiş ve bu anlamda yeni “malzemeler” de ortaya koymuştur. Malzeme olarak adlandırdığım bu veriler de tezin daha da detaylandırılması konusunda ciddi katkıda bulunmuştur.

Tezin Organizasyonu

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İkinci ve üçüncü bölümlerdeki devrim ve karşı-devrim süreçlerinin anlaşılması adına kuramsal altyapıyı oluşturan ilk bölümde, devrimler üzerine özellikle sosyoloji alanında yazılmış literatür gözden geçirilmiştir. Birinci bölüm bir taraftan devrimlere dair teorik açıklamalara yer verirken, diğer taraftan geçmişteki devrim tecrübelerine kısaca değinmektedir. Bu kısım ayrıca Mısır'da devrime gelinen sürecin hangi basamaklardan geçtiğini ve ülkedeki siyasi kültürün devrim ve isyan tecrübesi anlamında ne tür yaşanmışlıklara sahip olduğunu da detaylandırmaktadır. Son olarak da Mısır devriminde ve askeri darbe ile birlikte yaşanan karşı-devrimde etkin olan aktörlerin süreçte hangi rolleri oynadıklarına dair bir derlemeye de birinci kısımda yer verilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde Mısır'daki devrim sürecine odaklanılmaktadır. Bu kısımda 25 Ocak 2011'de başlayan halk ayaklanmalarında hangi aktörlerin sürece dahil olduğu ve nasıl roller oynadıkları incelenmektedir. Tezin Mısır devrimine dair iddiasına istinaden devrimin gerçekleşmesi sürecinde iç aktörlerin daha bariz roller oynamalarından ötürü bu kısımda 6 Nisan Hareketi, Devrimci Sosyalistler, Müslüman Kardeşler, Selefilere ve Kıptiler gibi iç aktörlere daha fazla yer ayrılmıştır. Bunun yanında her ne kadar karşı-devrim sürecine nazaran daha az etkili olsalar da dış aktörler de birinci kısımda analize dahil edilmişlerdir. Bu kısımda dikkat çeken nokta devrimin gerçekleşmesinde yerel aktörlerin asıl belirleyici unsurlar olmalarıdır. Bu hususa vurgu yapmak amacıyla çalışmada toplumsal kesimlerin nasıl ve hangi nedenlerle mobilize olarak rejime karşı ayaklandıkları ve izleyen süreçte demokratik bir düzene geçilmesi için çabaladıkları vurgulanmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise karşı-devrim sürecinde iç ve dış aktörlerin rollerine odaklanılmıştır. Devrimin ilk safhasından farklı olarak bu süreçte ABD, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve İsrail gibi dış aktörler Mısır siyasetine doğrudan müdahil olarak ülke içinde devrim sürecinden memnun olmayan kesimlerle ittifak kurarak devrimin sona erdirilmesi amacıyla karşı-devrim girişiminde başat rol oynamışlardır. Bu durumu detaylandırarak öncelikle iç dinamiklerle başlayan Mısır devriminin dış aktörlerin müdahalesi ile hedeflenen mecrasından saptırılışını ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışma, bir taraftan da devrim süreçlerinde dış aktörlerin düşünülenden çok daha etkili olabileceğini göstermektedir.

BÖLÜM 1: TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Devrim üzerine odaklanan literatürün ortaya çıkardığı en önemli hususlarda birisi tüm devrimlere şamil bir tanımın imkansızlığıdır. İdeolojik çıkış noktalarındaki farklılıklardan hareketle devrim üzerine yapılmış birçok tanım, herhangi bir devrim sürecinin birçok boyutunu açıklamakta, bununla birlikte büyük ihtimalle o devrimle ilgili kimi durumları açıklayamamaktadır. Bu yönüyle bir devrimi anlayabilmenin teorik anahtarı olarak birden çok kuramdan yararlanmak elzemdir. Öte yandan devrimleri anlamaya çalışırken gözden kaçırılmaması gereken bir nokta da devrim hadisesinin her boyutunu etraflıca analiz etmenin zorluğudur. Bu durum aslında herhangi bir devrimi analiz etme çabası içinde olan bir çalışmanın kendi kapsamını daraltarak daha doğru ve kesin sonuçlara ulaşmasını sağlayacaktır.

Bu kapsam daraltmanın bir boyutu da devrimin sadece bir yönüne odaklanmakla olabilir. Tarihsel bakış açısıyla yapılan incelemeler, karşılaştırmalı analizler, aktörlere odaklanan çalışmalar bir yana devrimlerle ilgili literatürde en fazla mesai harcanan mesele nedenlerle ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında devrim ya da isyanların nedenleri devrim çalışmalarında diğer konulardan çok daha fazla yer edindiği görülecektir (Halliday, 1999: 165). Nitekim siyaset bilimciler, sosyologlar, psikologlar ve daha az biçimde tarihçiler devrimlerin nasıl ve neden ortaya çıktığıyla ilgilenmişlerdir.

Bu yöndeki çalışmalar devrimlerin hem iç hem de dış nedenleri olduğuna dikkat çeker. Bu iç nedenler arasında siyasi baskının dayanılmaz bir hale gelmesi, ekonomik problemlerin kronikleşmesi, yapısal bir sosyal adaletsizliğin mevcut oluşu, özellikle genç kitlelerin geleceğe dair karamsarlıklarının sürekli hale gelmesi ve siyasilerin yozlaşması gibi unsurlar sayılabilir. Dış nedenler olarak da küresel siyasal sistemin yarattığı ortam ve uluslararası hegemon aktörler arasındaki çekişmeler gibi doğrudan etkenlerin yanında küreselleşmenin farklı uluslar arasındaki etkileşimi artırması, iletişim araçlarının gelişerek yaygınlaşması ve yerel ile küresel arasındaki mesafenin azalması gibi unsurları saymak mümkündür.

Devrimin ortaya çıkmasına neden olan bu unsurların hemen hepsi devrimin gerçekleşmesinde ve sonrasında yaşanan süreçlerde de mevcudiyetini korurlar. Kimi devrimlerde ortaya çıkan karşı-devrim girişimleri de benzer nedenleri barındırır.

Mısır'da 2011'deki devrimin ardından yaşanan gelişmeler ve 2013'teki karşı-devrim girişiminde bu unsurların nasıl etkili olduğu bu çalışmanın inceleme konusudur. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken bir husus, Mısır'daki karşı-devrim sürecinde diğer birçok devrimden farklı olarak dış aktörlerin doğrudan müdahil olmaları ve devrimin gidişatını ciddi anlamda etkilemeleridir. Devrimin nedenlerine ve karşı-devrime gelinen sürece odaklanan birçok çalışmanı bu duruma yeteri kadar ilgi göstermemesi bu araştırmayı gerekli kılmıştır.

Buradan hareketle bu çalışmada 25 Ocak 2011'de başlayan halk hareketleri sonucunda Mısır'da yaşanan devrim ve sonrasındaki süreçte gerçekleşen karşı-devrim hadisesi anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Bunu yaparken devrim kuramlarından yararlanılacak, özellikle karşı-devrim sürecinde dış aktörlerin ne tür roller oynadığı sorunsalı incelenmeye çalışılacaktır. Bu bakımdan sadece devrimi açıklayan kuramsal yaklaşımlar değil, karşı-devrim sürecinde dış aktörlerin müdahil oluşuna anlam verilmesini sağlayacak yaklaşımlara da ihtiyaç duyulacaktır.

Mısır devriminin bir parçası olarak ele alınacak olan karşı-devrim sürecinin çok daha detaylı biçimde analiz edilmesi, bu çalışmayı sadece devrime odaklanan benzerlerinden farklı kılmak için gerekli görülmüştür. Karşı-devrimin derinlemesine analiz edilmesi bir yönüyle devrimin de daha doğru biçimde anlaşılmasına olanak verecektir.

1.1. Devrim Nedir, Nedenleri Nelerdir?

Devrimler modern siyasal hayatın en bilindik ve detaylı biçimde incelenen hadiselerindendir. Devrimler sosyal bilimlerde hatırı sayılır biçimde incelenmiş, bu sayede konuyla ilgili ciddi bir literatür oraya çıkmıştır. Bu çalışmalara ilerleyen sayfalarda detaylı biçimde değinilecektir. Kuramsal açıklamalara geçmeden önce devrimin ne olduğuna dair sözlük kaynaklı tanımlamalara değinmek faydalı olabilir. Türk Dil Kurumu devrimi “herhangi bir alanda hızlı, kökten ve esaslı bir değişim” olarak tanımlamaktadır (Türk Dil Kurumu, 2015). Bu tanım devrim kelimesinin Türkçe'ye geçerken anlamında bir kapsam genişlemesi olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Batı dillerinde ve kaynaklarında devrim daha spesifik bir alana karşılık gelmektedir. Mesela Merriam Webster sözlüğünde devrim “siyasal bir düzende çoğu zaman şiddet içererek gerçekleşen ve yeni bir yönetimin iktidara geldiği kökten değişim” olarak tanımlanırken (Merriam Webster, 2015), Oxford sözlüklerinde “bir

hükümet ya da sosyal düzenin, güç kullanılarak yerinden edilmesi ve yerine başka bir düzenin getirilmesi” şeklinde betimlenir (Oxford Dictionaries, 2015). Cambridge sözlüğü de devrimin tanımına şiddet unsurunu ekleyerek “bir ülkenin yönetiminde çoğu zaman şiddet yoluyla gerçekleşen iktidar değişimi” olarak tanımlar (Cambridge Dictionaries, 2015). Bu tanımlardan da görülmektedir ki, Batı literatüründe devrim denildiğinde kimi zaman şiddet içeren siyasal ve toplumsal düzende yaşanan köklü değişiklikler anlaşılmaktadır. Devrim alanındaki literatüre konu olan hadiselerin daha ziyade Batı coğrafyasında yaşanmış olması kavrama böyle bir tanım yüklenmesinin en önemli unsurudur.

Özellikle Batı siyasal yapılarında ilk örnekleri görülen devrimlerin modern biçimleri, 20. Yüzyıla birlikte Doğu toplumlarında da tecrübe edilmeye başlanmıştır. Batı’daki devrimci geleneğin tarihi 1566’daki Felemenk Ayaklanması’na kadar uzanmaktadır. Devrimci hareketlerin başlangıcı olarak kabul edilebilecek bu olayda sonraki yıllarda yaşanan devrimlerin unsurları arasında da gösterilen ekonomik sıkıntılar, sosyal problemler, devrimci ittifaklar ve din adamlarının rolü gibi unsurların hepsi mevcuttu (Hart, 2003). Batı’daki devrimci gelenek daha sonraki dönemlerde 1649’daki İngiliz Devrimi, 1763-91’deki Amerikan Devrimi, 1789-99’daki Fransız Devrimi, 1848 Devrimleri ve 1917’deki Rus devrimiyle devam etmiştir (Parker, 2003). Bu devrim hadiseleri 20. Yüzyıl boyunca sosyolog (Skocpol, 1979; Foran, 2005) ve tarihçilerin (Brinton, 1938) yanı sıra psikoloji (Le Bon, 1913), uluslararası ilişkiler (Halliday, 1999) ve siyaset bilimi (Dunn, 1972) araştırmacılarınca da incelenerek bu alandaki literatürün gelişmesine katkı sağlamışlardır.

Uzun bir geçmişe ve ciddi sayıda örneklere sahip olan devrim literatüründe genel hatlarıyla öne çıkan iki temel yaklaşımdan söz edilebilir. Bunlardan ilki 1990’lara kadarki dönemde yapılan ve daha ziyade devrim süreçlerindeki yapısal unsurlara vurgu yapan yapısalcı yaklaşımdır. İran, Filipinler ve bazı Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan devrimlerin ortaya çıkardığı yeni durumlar ve unsurlar, devrim teorisyenlerinin aktör bazlı analizlere yönelmesine yol açmış ve bu alandaki yeni literatür, aktörcü bir yaklaşım üzerinden şekillenmiştir. Bunun önde gelen gerekçeleri arasında daha önceki çalışmaların devrimlerin nedenlerine yeteri kadar cevap üretememesi gelmektedir. Buna karşın devrimlerin insan ya da sosyal hareketlerin ürünü olduğunu öne süren aktörcü

açıklamalar ise devrimlerin anlaşılmasında bu süreçlerde rol oynayan aktörlerin incelenmesi gerektiğini vurgulamışlardır (Selbin, 1997: 118). Bununla birlikte yine aktör olarak kabul edilen ve değişken rollere bürünen iç ya da dış aktörlerin devrim süreçlerinde aldıkları pozisyonlar da toplumsal dönüşümlerin anlaşılmasında önemli veriler olarak kabul edilmişlerdir.

Devrim teorisyenlerinin hemen hepsi kendi zaviyelerinden devrime farklı tanımlar getirmişlerdir. Devrimin tanımı yaşanan sürecin içerdiği şiddete, devrimi gerçekleştiren kadroların kimler olduğuna ve devrimci aktörlerin iktidarı ne kadar ellerinde tutabildiklerine göre farklılaşabilmektedir. Farklı dönemlerde ve bağlamlarda yapılan devrim tanımları konunun daha iyi anlaşılmasında yardımcı olacaktır. Devrim çalışmalarının en fazla atıf alan düşünürlerinden olan Karl Marks'a göre devrim hadisesi işçi sınıfı ve burjuva arasındaki mücadele çerçevesinde meydana gelmektedir. İşçi sınıfına mensup kişilerin sayılarının artmasına paralel olarak burjuva ile işçi sınıfı arasındaki mücadele yoğunlaşır. Bu durum sınıfsal çekişmelerin yaşanmasına neden olur. Marks, böyle bir ortamda hakları gasp edilen ve dezavantajlı şartlarda çalışmak durumunda kalan ancak sayıca fazlalaşan işçi sınıfının siyasi olarak örgütlenmesi ve burjuvaya başkaldırmasıyla devrim hareketinin gerçekleşeceğini ifade eder (Marx, 1976).

“İnsan Neden İsyân Eder” kitabında devrimci kalkışmanın temellerine yönelik tespitlerde bulunan Ted Robert Gurr (1971: 11) devrimin “organize bir siyasal şiddet” hadisesi olduğunu ileri sürer. Siyaset bilimci Samuel Huntington devrimi “bir toplumun değer ve mitlerinin, siyasi kurumlarının, sosyal yapısının ve yöneticilerinin ani, esaslı ve şiddet içeren bir biçimde değişmesi” olarak betimleyerek “şiddete” özel bir vurgu yaparken (Huntington, 2002: 39-40), Theda Skocpol “tabandan gelen hareketle bir toplumun sosyal ve siyasal yapısının ani biçimde değişmesi” olarak tanımlamış ve “şiddet” ögesine yer vermemiştir (Skocpol, 2004: 25). Devrim tarihçisi Charles Tilly (2006: 159) de devrimi “iki farklı grubun devletin yönetimini ele geçirmek üzere yaptıkları mücadelede toplumun önemli bir kesiminin desteğini alan grubun üstün gelmesi” şeklinde tanımlamaktadır. Devrime psikolojik açıdan bakan Pitirim Sorokin, devrimin öncelikli nedeni olarak yönetimin halka uyguladığı baskının dayanılmaz noktaya gelmesini göstermektedir. Sorokin, özgürlük ve açlık (ekonomik sıkıntılar) gibi

hem zihinsel hem de fiziksel kısıtlamaların toplumun tümüne olmasa da geniş bir kesimi üzerinde olumsuz etkiye neden olması sonucunda devrimin gerçekleşebileceğini savunur (1925: 369).

Uzun yılların birikimiyle şekillenen bu literatür devrim çalışmalarının önde gelen araştırmacısı Fred Halliday tarafından tasnif edilmeye çalışılmıştır. Halliday (1999: 166), araştırmacıların devrim üzerine kaleme aldıkları teorilerin üç ana ekole ayrıldığını ifade eder. Birinci kısım teoriler tarihsel bir bakış açısıyla devrimlerin karşılaştırılması ve benzerliklerin ortaya koyularak genel bir kurama ulaşılmasını hedefleyen anlatılardır. George S. Pettee (1938) ve Crane Brinton (1938) gibi yazarlar devrimler arasındaki ortak noktaları, benzer karakteristikleri farklı süreçleri inceleyerek bulmaya çalışır. İkinci olarak siyaset bilimi, sosyoloji ve psikoloji gibi alanları merkeze alarak devrimleri analiz eden çalışmalar yer alır. Chalmers Johnson (1982), Ted Robert Gurr (1971), Charles Tilly (1978) ve S. N. Eisenstadt (1978) gibi yazarlar herşeyden önce neden sağlam siyasal yapıların sarsılarak devrime maruz kaldığı sorunsalını çözümlenmeye çalışırlar. Bunu yaparken psikolojiden hareketle mevcut durumdan rahatsız olan kişi ve topluluklara, sosyolojik bir bakış açısıyla toplumdaki sosyal adaletsizliklere ve siyaset bilimi çerçevesinden kaynaklar üzerindeki çatışmaya ve modernleşmenin ortaya çıkardığı sorunlara vurgu yaparlar (Halliday, 1999: 167). Son kısım teoriler de daha makro-tarihsel ve yapısal konseptler olarak karşımıza çıkar. Bu çalışmalara örnek sayılabilecek Theda Skocpol (1979), Walter Goldfrank (1979) ve Michael Kimmel (1990), devlete merkezi bir konum yükleyerek hem uluslararası aktörlerin devrim süreçlerine müdahalelerini hem de modernleşmenin yarattığı yeni durumları geçmişle kıyaslamalar yaparak daha makro açıklamalara ulaşmaya çalışırlar.

Başlarken vurgulandığı gibi devrim çalışmalarının büyük çoğunluğu inceledikleri vakayı ele alırken birçok farklı yaklaşımla değerlendirir. Bu çalışma da bu kuralın istisnası olmayacaktır. Yukarıdaki tasnifte yer alan devrime dair kuramsal yaklaşımları Mısır devrimini açıklarken kullanacak olan bu tez, bunun yanında devrimlerin oluşumunda ve sonrasında yaşanan süreçlerde hem iç hem de dış aktörlere vurgu yapan çalışmalara da yer verecektir. Bu araştırmacılarından birisi olan Walter L. Goldfrank, Meksika devrimi üzerine yaptığı çalışmada uluslararası atmosferin müsait olmasını devrimin gerçekleşebilmesinin öncelikli unsurlarından birisi olarak kabul eder.

Goldfrank, aktörlerin birbirleriyle mücadeleleri, kendi iç siyasetleriyle meşgul olmaları ya da devrimi gerçekleştiren grupların küresel aktörlerden ciddi biçimde destek almaları gibi dış unsurların devrim sürecini etkileyeceğini öne sürer (1979: 148-149).

Devrim süreçlerinde dış aktörlerin rolüne en fazla vurgu yapan bilim adamlarından birisi ise Fred Halliday'dir. Devrim süreçlerinde dış aktörlerin rolünü belirtirken Halliday, Fransa'nın Amerikan devrimi sırasındaki desteğini ve Almanya'nın Rusya devriminde Lenin'in İsviçre üzerinden Rusya'ya geçmesine yardımcı olarak Bolşevik devriminin temellerine katkıda bulunmasını örnek verir (Halliday, 1999: 184). Halliday her ne kadar devrimlerin ortaya çıkmasında öncelikli aktör olmasalar da dış desteğin önemli olduğunu ifade eder. Bu çalışma Halliday'in bu tezinin bir kademe daha ileriye taşıyarak Mısır devrimi örneği üzerinden dış aktörlerin nasıl devrim süreçlerinde belirleyici olabildiklerini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Nitekim aşağıda açıklanacağı ve özellikle üçüncü bölümde detaylandırılacağı gibi Mısır'daki devrim sürecinin karşı-devrime maruz kalmasında iç aktörlerden daha çok dış aktörler etkili olmuştur.

Theda Skocpol de devrim süreçlerinde dış aktörlerin rolüne vurgu yapan teorisyenlerdendir. Skocpol, uluslararası sistemdeki gelişmeler devrimlerin ortaya çıkmasında ciddi anlamda etkiye sahip olabileceğini iddia ederek bunu Fransa, Rusya ve Çin örnekleri üzerinden test ederek doğrular. Ona göre devrimin ortaya çıkışındaki üç evrede de dış gelişmeler rol oynar. İlk evrede uluslararası etkiler devrimci krizin ortaya çıkmasına yol açar. İkinci olarak uluslararası faktörler devrimin hemen öncesinde siyasi istikrarı sarsarak iktidarın elden çıkmasına yol açar. Son olarak da uluslararası unsurların rol oynadığı bu iki evrenin ardından devletin ya da rejimin çöküşünü ortaya çıkaracak olan devrimci kırılma oluşur. Bu süreçleri birbiriyle bağlantılı bir biçimde açıklayan Skocpol devrim süreçlerine etki eden uluslararası faktörler arasında askeri mücadeleleri vurgular. Skocpol'un bu açıklaması İran Devrimi'ni anlamada önemli bir yaklaşım olarak görülmüştür (Bibiyan, 2001: 49-50). Skocpol'un yaklaşımını Mısır Devrimi için önemli kılan, devrimci hareketin oluşmasında veya devam etmesinde küresel etkenlere vurgu yapmasıdır. Mısır Devrimi sürecindeki dış etkenlerin Skocpol'un örneklerinde ele aldığı faktörlerden farklı olması bu çalışmayı bu anlamda farklı kılmaktadır.

Tüm bu tanımlar ve bilimsel açıklamalar göz önüne alındığında devrimin isyan, ayaklanma, başkaldırı ve sivil savaş gibi sosyal olgulardan çok daha fazlası olduğu ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar bu unsurlar devrimin birer parçaları olarak görülebilecekse de başlı başına devrim olarak kabul edilemezler. Bununla birlikte devrimci süreçte iç ve dış aktörlerin değişen rollerinin detaylı biçimde incelenmesi, daha önceki benzerlerinde görüldüğü gibi devrimlerde başat aktörün kimler olduğunun tespit edilmesine katkı sağlamaktadır. İlk etapta iç aktörlerin daha etkin olduğu düşünülen devrim süreçleri, kimi örneklerde dış aktörlerin belirleyici pozisyonda oldukları hadiseler dönüşmektedir. Bu duruma doğrudan olumsuz bir nitelik atfetmekten ziyade, devrim üzerine çalışanların dikkatini böyle bir olguya çekmek bu çalışmanın hedeflerinden birisidir.

Her ne kadar devrimci hareketlerin başat aktörleri iç siyasi ve toplumsal yapılarda aransa da bu çalışma bu süreçlerde dış aktörlerin aktif ya da pasif rollerine de odaklanmaktadır. Bu çerçevede Mısır örneği bağlamında bakıldığında göze çarpan en önemli hususlardan birisi devrimin oluşması sürecinde dış aktörlerin pasif duruşlarıdır. Bunda 25 Ocak 2011’de başlayan gösterilerin Mısır’la hangi tür ilişkide olursa olsun dış aktörler tarafından beklenmeyen bir biçimde, zamanda ve kapsamda gerçekleşmesidir. Spontane bir kırılmayla başlayan devrim gösterileri uzun yıllardır Mısır’la yakından ilişkiler yürüten ABD ve İsrail gibi aktörleri hazırlıksız yakalamış ve bu ülkelerin erken pozisyon alarak devrim sürecini etkilemelerini engellemiştir. Dolayısıyla bu ve benzeri diğer ülkelerin Mısır’da devrim gösterileri sürerken doğrudan müdahil olamamaları devrimin gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır. Öte yandan aşağıdaki bölümlerde de detaylandırılacağı üzere karşı-devrim sürecinde ise tam tersi bir durum yaşanmış ve Mısır’daki siyasi gelişmelerden memnun olmayan bu aktörler belirli bir plan çerçevesinde bu ülkeye müdahil olarak devrim sürecini doğrudan etkilemişlerdir.

1.2. Karşı-Devrim Nedir?

Hemen hemen bütün devrimci kalkışmalar bir biçimde karşı-devrim hareketiyle yüzleşmek durumunda kalmışlardır. Bu bakımdan karşı-devrim, devrim sürecinin bir doğal parçası olarak görülebilir. Devrim süreçlerinin önemli bir boyutu olan karşı-devrim girişimleri bu anlamdaki literatürün de ciddi biçimde gelişmesine katkıda

bulunmuştur. Donald M.G. Sutherland'ın Fransa, 1789-1815: Devrim ve Karşı-devrim (Sutherland, 1986), Thomas A. Marks'ın Çin Karşı-devrimi: Wang Sheng and the Kuomintang (Marks, 1998), Brian Manning'ın İngiltere, İrlanda ve İskoçya'daki Devrim ve Karşı-devrim: 1658-60 (Manning, 2003), Jesus Arboleya'nın Küba Karşı-devrimi (Arboleya, 2000) ve Alan Knight'ın Meksika Devrimi'ni karşı-devrim sürecini de detaylandırarak analiz ettiği araştırmaları (Knight, 1986) gibi ampirik çalışmalar devrim ve karşı-devrim literatürünün günümüzde halen canlılığını korumasını sağlamıştır.

Literatürden hareketle karşı-devrim süreçlerinin bir başarı ya da başarısızlık hikayesi olmaktan öte, devrimci kalkışmaların yaşandığı ortamlarda stratejilerin, mücadele tekniklerinin ve devrim aktörlerinin kurdukları ittifakların yarıştığı süreçler olarak karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Kimi örneklerde devrimci aktörler ciddi bir karşı-devrim hareketiyle karşılaşmakta ve süreci başarıyla devam ettiremezken, kimi durumlarda da devrimci dalga önüne çıkan engelleri aşarak başarılı olmuştur. Rusya'da 1917'de gerçekleşen Bolşevik devriminin ardından eski rejim yanlıları ve diğer muhalif gruplar tarafından başlatılan ve 1917-1920 yılları arasında süren karşı-devrim mücadelesi başarısız olmuştur (Wrigley, 2003:214). Bu anlamda dikkat çeken örneklerden bir diğeri de Nikaragua devrimidir. Somoza ailesinin yönetiminde olduğu ve onyıllar süren baskıcı düzene karşı ayaklanan Sandinista Ulusal Kurtuluş Cephesi 1979 yılında başarılı bir devrimle Somozaların iktidarına son vermiştir (Parsa, 2004: 357-359). Ancak izleyen dönemde Somoza rejimi yıllarında önemli pozisyonlarda olan aktörlerin aralarında olduğu karşı-devrimciler Amerika Birleşik Devletleri'nin de açık desteğini alarak Sandinista yönetimini sonlandırmak amacıyla karşı-devrim hareketine giriştiler. Bu süreçte ABD'nin özellikle CIA'yı kullanarak Nikaragua'daki karşı devrimcilere doğrudan destek olması (Gill, 1989: 328-330) dış aktörlerin devrim hareketlerinde oynayabileceği rolün görülmesi açısından önemli bir örnek olarak karşımıza çıkar. Nitekim 12 yıl süren devrim boyunca ABD destekli karşı-devrimciler şiddet kullanmaya devam etmiş ve 1990 yılında ülkede gerçekleştirilen seçim sonucunda devrimi gerçekleştiren Sandinistalar iktidarı kaybetmişler ve yönetim kadrolarından uzaklaştırılmışlardır (Anderson, 1992: 94-95). Sonuç itibarıyla 1979 yılında gerçekleşen devrimden yıllar sonra devrimci aktörleri iktidardan uzaklaştıran ABD destekli karşı-devrim hareketi başarıya ulaşmıştır denilebilir.

Mısır örneği incelendiğinde Nikaragua'daki süreçle ciddi paralellikler içerdiği görülecektir. Nikaragua'dakine benzer biçimde dış aktörlerden ciddi anlamda destek alan iç aktörler karşı-devrim sürecini kendileri açısından başarılı biçimde yönetmişlerdir. Bu süreç Nikaragua'da uzun yıllar alırken, Mısır'da çok daha kısa ve hızlı bir biçimde sonuçlanmıştır. Gelinen noktada Mısır'daki devrim hareketi karşı-devrim girişimiyle kesilmiş ve bu anlamda literatüre yeni bir örnek olarak kayıtlara geçmiştir.

Karşı-devrimin ortaya çıkabilmesi için herşeyden önce devrimci bir iktidar değişiminin başlamış olması gerekmektedir. Devrim sonrası iktidar kadrolarına gelen devrimci koalisyon, daha önceden iktidara sahip olan kesimlerle mücadele içerisine girerler. Fransız Devrimi'nden itibaren bu devrimci iktidar kadrolarını yok etmeye çalışan kesimlere karşı-devrimciler denir (Tilly, 1998: 119).

Mısır'da da böylesi bir durumdan bahsetmek yerinde olacaktır. 25 Ocak 2011'de başlayan gösteriler sonucunda 11 Şubat'ta Hüsnü Mübarek görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Her ne kadar devrimciler iktidarı ilk etapta ele geçiremeseler de 2011'in sonunda yapılan parlamento seçimleri ve 2012'nin Haziran ayındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından yönetim büyük oranda devrimci aktörlerin eline geçmiştir. Ancak buradaki problemlilik nokta kimi devrimcilerin kısa sürede anlaşmazlığa düşerek devrim sürecinin en güçlü aktörü olan Müslüman Kardeşler hareketini iktidardan düşürmeyi hedeflemesi olmuştur. Bu kesimler eski rejim aktörleriyle ittifak kurarak karşı-devrim sürecini başlatmış ve bu çerçevede 3 Temmuz'da Mısır ordusunun askeri müdahalesine destek olmuşlardır.

Karşı-devrim süreci hemen hemen tüm devrimlerde farklı biçimlerde ve boyutlarda görülen bir olaydır. Amerikalı siyaset bilimci Crane Brinton "Her devrim kendi karşı-devrimini yaratır. Sadece başarılı olanlar devrimci güçleri safdışı bırakarak kendi iktidarlarını yeniden pekiştirebilirler" diyerek aslında sadece Mısır değil, tüm devrimci süreçlerin bu tür tecrübelerden geçtiğini ifade etmektedir. Mesela Fransız Devrimi sonrasında 1793 ile 1795 yılları arasında devrimci güçler ciddi bir silahlı karşı-devrim girişimiyle karşılaştılar. Ancak bu saldırılar başarılı olmadı. Öte yandan Küba devriminde ise devrimci aktörler karşı-devrimci olma potansiyeline sahip kesimleri hızlı biçimde yurtdışına sürgüne gönderdiler. Bu gruplar ABD'nin de desteği ile karşı-

devrimci faaliyetlerini yurtdışından organize etmeye çalıştılsa da başarılı olamadılar (Tilly, 1998: 119).

Charles Tilly, karşı-devrimin gerçekleşmesinin iki duruma bağlı olabileceğini ifade eder. İlk olarak devrimin ardından iktidarı ele geçiren grubun ya dar bir sosyal tabanı vardır ya da dışarıdaki düşmanları fazladır. İkinci olarak da devrimci koalisyon üyeleri arasında iktidarın ele geçirilmesinin ardından çatlaklar oluşmaya başlayabilir ve bu durum devrimcileri bölerek kimilerinin karşı-devrimci pozisyon almasına neden olabilir (Tilly, 1998: 119). Mısır örneğine bakıldığında bu iki unsurun da tam olarak mevcut olduğu görülebilir. Her ne kadar Müslüman Kardeşler hareketinin geniş bir toplumsal tabanı varsa da karşı-devrim sürecinde görüldüğü gibi hareketin dışarıdaki düşmanları fazladır. Buna Abdülfettah El-Sisi liderliğindeki darbeye doğrudan destek veren Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt gibi bölge ülkeleriyle birlikte dolaylı olarak darbeye destek olan ABD, Almanya, Fransa, İngiltere ve İsrail gibi ülkeler örnek gösterilebilir. Öte yandan devrimci koalisyonun bozulması da Mısır örneğinde görülen bir diğer unsurdur. 6 Nisan Hareketi, Devrimci Sosyalistler ve Selefilere, 2012'deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi'ye destek vermişler, ancak Mursi'nin iktidara gelmesinden hemen sonra farklı nedenlerle desteği geri çekmişlerdir. Devrim sonrasındaki süreçte kırılğan bir ortamın bulunması, eski rejim aktörlerinin halen güçlü olmaları ve devrimci grupların desteği çekerek karşı-devrimci koalisyona katılmaları Mursi iktidarının çöküşünü hızlandırmıştır.

Tilly'ye göre karşı-devrim sürecinin öncelikli aktörü içeridedir. Yani devrim sürecinde iktidarı ele geçiren aktörlere karşı ülke içinden kesimlerin koalisyon oluşturarak yeniden iktidar mücadelesine girmeleridir karşı-devrim. Bununla birlikte karşı-devrime kalkışan iç aktörlere dışarıdan destek gelmesi de mümkündür. Gerek farklı ülkeler ve gerekse de bu aktörlerin dışarıdaki bağlantıları karşı-devrim sürecine destek olabilirler. Tilly, karşı-devrim süreçlerinin başarılı olmasında dış aktörlerin desteğinin büyük öneme sahip olduğunu ifade eder. 20. yüzyılda gerçekleşen devrimlerin büyük çoğunluğunda dış aktörlerin bir şekilde müdahil olduğunu belirten Tilly, karşı-devrim süreçlerinde dış güçler tarafından desteklenenlerin büyük ihtimalle başarılı olduğunun görüldüğünü belirtmiştir (Tilly, 1998: 120).

Devrim sürecine dış aktörlerin müdahalesine ilişkin açıklamalarıyla bilinen kuramcılardan Walter L. Goldfrank'ın da vurguladığı gibi devrimin gidişatında içerideki aktörlerle dış güçlerin bağlantıları büyük önem taşımaktadır. Goldfrank kimi iç aktörlerin dış güçlerden yardım almasının devrim sürecini ciddi anlamda etkileyebileceğini öne sürer (1979: 149). Bu açıklama Mısır örneğinde karşılığını açık biçimde bulmaktadır. Mısır'da Müslüman Kardeşler hareketinin devrim sonrası siyasi iktidar boşluğunu doldurarak yönetim kadrolarına gelmesi sadece ABD, Almanya, Fransa, İngiltere ve İsrail gibi Batı bloğu olarak adlandırılabilir ülkeleri rahatsız etmemiş, bunun yanında Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt gibi bölgesel politikalarda İhvan'ın etkisinin artışından rahatsız olan ülkeler için de endişe kaynağı olmuştur. Bu aktörlerin tümü Mısır'da Müslüman Kardeşler iktidarının sona ermesi konusuna hemfikir olmuşlar ve bu yüzden ülkede karşı-devrimci aktörlerin güçlenerek devrim sürecini sona erdirmelerine destek olmuşlardır.

Yöntem açısından bakıldığında karşı-devrimlerin ortak bir özelliğinden bahsetmek mümkündür. Bu da devrim süreçlerini sonlandırmayı hedefleyen karşı-devrim girişimlerinin çoğu zaman ani, beklenmeyen ve şaşırtıcı bir gelişme çerçevesinde gerçekleştiğidir. Bu gelişmelerin en başında askeri müdahaleler gelmektedir. Devrimci aktörleri hazırlıksız yakalayacak bir askeri darbe birçok karşı-devrim hareketinde rastlanan bir durumdur (Meisel, 1966; 21). Mısır örneği de benzer bir gelişme çizgisi izlemiştir. Devrim süreci görece başarılı biçimde devam ederken, Mursi'nin politikalarından hoşnut olmayan dış destekli aktörlerin Nisan ayında başlattıkları girişim kısa bir süre sonra askeri devrimle son bulmuştur. Bu askeri darbe Mısır'daki karşı-devrim sürecinin en önemli enstrümanı olarak kabul edilmiştir.

1.3. Arap Ayaklanmaları ve Mısır Devrimi

Her rejim karşıtı ayaklanma, baskıcı yönetimlere isyan ve bu bağlamlarda yaşanan devrimci gelişme, literatüre katkı sunma anlamında yeni örneklerdir. Bu yüzdendir ki Skocpol sadece Fransız devrimini incelemekle yetinmemiş, daha güncel olan Rusya ve Çin devrimlerini de analizine katarak daha genel teorik varsayımlara ulaşmayı denemiştir. 20. Yüzyılda yaşanan birçok devrim araştırmacılar için yeni alanlar açmış, Meksika'dan İran'a, Doğu Avrupa'dan Filipinler'e yaşanan devrimler bu anlamda incelemeye tabii tutulmuştur. Bu çalışmalara yönelik yapılan karşılaştırmalı analizler

her yeni devrimin önceki benzerlerinden farklı özellikler barındırdığını ortaya çıkarmıştır. Özellikle araçlar, yöntemler ve aktörler bağlamında belirginleşen bu farklılıklar içinde yaşadığımız yüzyılda çok daha belirgin hale gelmiştir. Küreselleşmenin etkilerinin yerelde görülmesi, yeni teknolojik gelişmelerin yaşam ve iletişim biçimlerini hızla değiştirmesi ve demokratikleşmenin yayılmasının toplumların kendilerini yöneten iktidarlara aralarındaki ilişkiyi yeniden biçimlendirmesi gibi unsurlar devrimleri ortaya çıkaran nedenleri, sosyal isyanların ortaya çıkış şekillerini ve bu süreçlerde rol oynayan aktörleri de ciddi anlamda farklılaştırmıştır. Bu anlamda Arap Ayaklanmaları olarak adlandırılan süreç devrim çalışmaları için önemli bir araştırma sahasını ortaya çıkarmıştır. Arap Ayaklanmaları sürecine dair şu temel tespitlerde bulunmak yerinde olacaktır: (1) Devrim tecrübesinin görece zayıf olduğu bir coğrafyada yaşanması; (2) Yeni iletişim ve sosyal etkileşim araçlarının devrim sürecinin öncelikli enstrümanı olarak kullanılması; (3) Devrimi gerçekleştiren kitlelerin belirli bir sınıftan ibaret değil de toplumun tüm kesimlerinden aktörleri barındırması; (4) Başlangıcının dış aktörlerin müdahalesinden bağımsız biçimde gerçekleşmesi; ve (5) Gidişatı itibariyle küresel ve bölgesel aktörlerin doğrudan müdahil oldukları bir sürece sahne olunması.

Tez boyunca Mısır devrimine yönelik yapılan detaylı inceleme bu örnek aracılığıyla devrimlerle ilgili ortaya koyulacak tespitlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu tespitlerden ilki devrim hareketinin ortaya çıkışıyla ilgilidir. Mısır'da yaşanan devrim göstermiştir ki, otoriter rejimlerde uzun yıllar devam eden siyasi baskı nedeniyle muhaliflerin sistemden sürekli biçimde dışlanması, kronik ekonomik sıkıntılar ve sosyal adaletsizlikle birleştiğinde devrimci bir kalkışma ortaya çıkmaktadır. Mısır'da özellikle Hüsnü Mübarek dönemi boyunca hemen hemen muhalif her kesim siyasi baskıdan nasibini almış, bununla birlikte gelir adaletsizliği giderek artmış ve toplumsal kitleler isyan noktasına gelmişti (Lesch, 2011; Güler ve Deniz, 2015: 161). İşte bu noktada Antonio Gramsci'nin (1971: 210) de belirttiği gibi "kitlelerin siyasi pasiflikten sıyrılıp aktif pozisyona geçerek toplu biçimde taleplerini dile getirmeleri devrime giden süreci başlatmıştır". Yani devrimi harekete geçiren halk ayaklanması, devrimin geleneksel tanımında olduğu gibi ani ve spontane bir biçimde başlatılan ve toplumun hemen her kesiminden grupları barındıran bir kitle hareketiyle gerçekleşmiştir. 18 gün süren devrim gösterileri sonucunda Hüsnü Mübarek rejimi devrilmiş ve Mısır, günümüze dair birçok yeni unsuru barındıran bir devrim sürecine sahne olmuştur.

Bu yeni unsurlar bizi Mısır devriminden hareketle devrimler üzerine yapılabilecek tespitlerden ikincisine götürür. Mısır devriminin gerçekleşmesinde günümüzde kullanımı giderek artan internet ve yeni iletişim teknolojilerinin önemli rol oynaması bu araçların 21. Yüzyılda gerçekleşecek devrim hareketlerinde hayati öneme sahip olacağını göstermektedir. İkinci ve üçüncü bölümlerde kısmen değinildiği gibi, Mısır devrimi internetin devrim süreçlerinde bir araç olarak kullanılması pratiğinin daha da yaygınlaşacağı öngörüsünün yapılmasına olanak vermektedir. Bu bağlamda internet teknolojilerine paralel biçimde yaygınlaşan Facebook, Twitter ve Blogger gibi sosyal paylaşım ve etkileşim araçlarının da gelecekte yaşanacak olan sosyal kalkışmalarda ve toplumsal dönüşüm hadiselerinde ciddi etkiler yapabileceği öngörülebilir.

Mısır devriminden hareketle yapılabilecek bir diğer tespit de özellikle devrimin ortaya çıkışında ve devamında yaşanan süreçte sınıfsal bir yapının öne çıkışından ziyade birçok farklı toplumsal kesimlerin simultane biçimde harekete geçtiği bir isyan hareketinin gözlemlendiğidir (Akder, 2013: 87). Bir başka deyişle Mısır devrimi özellikle devrime gelenekselci yaklaşımdan farklı biçimde işçi, çiftçi, burjuva ya da aristokrasi gibi herhangi bir sınıfın öne çıktığı değil, 21. Yüzyılda yaşanan toplumsal ayaklanmaların bazılarında tecrübe edildiği gibi birçok farklı sınıftan kesimlerin birlikte harekete geçmesiyle mümkün olabilmiştir. Bu bir yönüyle İslamcı, laik ve sosyalist ideolojilerin bir araya geldiği, orta sınıfın, köylülerin, öğrencilerin, işçilerin ve hatta kapitalistler olarak tanımlayabileceğimiz çarşı esnafının da destekleyerek Şah karşıtı koalisyonu oluşturduğu İran Devrimi'ni (Parsa, 2004: 332-333) hatırlatmaktadır.

Mısır devrimi ile ilgili yapılması gereken önemli tespitlerden bir diğeri de devrim sürecinde dış aktörlerin müdahalesiyle ilgilidir. Devrim teorisyenlerinin vurguladığı devrimin ani ve spontane bir biçimde ve yerel aktörlerle gerçekleşmesi unsuru Mısır devriminde mevcuttur. Rejimin baskısı ve diğer birçok nedenin tetiklediği kitleler 25 Ocak 2011 günü başlayan devrim hareketine destek olmuşlardır. Mısır'daki Mübarek rejimi ile yakın ilişkileri olan ABD ve İsrail gibi ülkeler bu isyan hareketine hazırlıksız biçimde yakalanmış ve ilk etapta politika üretmekte güçlük çekmişlerdir. Bu durum fazla uzun sürmemiş ve dış aktörlerin sahneye indiği bir sürece sahne olunmuştur. Devrimin ilk aylarını izleyen dönemde bu ülkeler ile diğer bölgesel ve küresel aktörler

Mısır'daki sürece dahil olarak devrimin gidişatına önemli biçimde etkide bulunmuşlardır (Akder, 2013: 88). İçeride devrimin gidişatından memnun olmayan aktörlere ve eski rejimin taraftarlarına lojistik ve siyasi destek sunan bu dış aktörler devrimin gidişatını tamamıyla değiştirmişlerdir. Bu yönüyle Mısır devrimi içerideki aktörlerle başlamış ancak sonraki süreçte dış aktörlerin müdahalesiyle yörüngesinden saparak bir karşı-devrime sahne olmuştur.

1.4. Mısır Devriminin Nedenleri

Devrimleri analiz eden birçok araştırmacının ulaşmaya çalıştığı “devrimin nedenleri nedir” sorusunu bu araştırmada da yanıtlamak önem arz etmektedir. Bu nedenler bu tez açısından aydınlatıcı bir işlev görmesinin yanında devrim literatürü için de yeni bir örneği ele alması bakımından ciddi bir katkı sağlayacaktır. Bu bakımdan Mısır'da özellikle 2000'li yıllardan bu yana aktif olan protesto kültürünün ortaya çıkardığı devrimci hareketi 2011 yılının Ocak ayında bir isyan hareketini başlatmaya iten sebepler kısaca açıklanmaya çalışılacaktır. Bu tezde Mısır devrimiyle ilgili sayılabilecek birçok neden (Kışlakçı, 2011: 94-114) arasından en önemli olduğuna inanılan altı unsura dikkat çekilecektir. Bunlardan üçü devrimin doğrudan nedeni iken üçü de dolaylı bir biçimde devrimin gerçekleşmesinde rol oynamıştır.

Mısır devriminin doğrudan nedenlerinden ilki ülkede 2000'li yıllarla birlikte hükümetin yürüttüğü neoliberal politikalara karşı biriken tepkinin oluşturduğu toplumsal huzursuzluktur. 2004 yılında iktidara gelen Ahmet Nazif ve onun teknokratlardan oluşan hükümetinin ülkede başlattığı özelleştirme dalgası halkın tepkisini çekmiştir. Artan temel gıda ve ulaşım fiyatları genel anlamda enflasyonu da yükseltmiş, özelleştirmelerle gelen işten çıkarmalar zaten fakirlikle mücadele eden Mısırlıları daha da zor duruma düşürmüştür. Çalışma şartlarının kötülüğü, asgari ücretin düşüklüğü ve rejimin sendikal yapılanmayı tekelinde bulundurmak istemesi gibi nedenler işçi hareketinin bu dönemde çok daha aktif bir hale gelmesine neden olmuştur. İşçi hareketinin bu anlamdaki mobilizasyonu ise devrimci dalganın çekirdeğini oluşturmuştur. Özellikle 2000'li yıllarda artış gösteren bu kitlesel mobilizasyon 2011 öncesi dönemde Mübarek rejimine karşı ülke içindeki en ciddi tehdit haline gelmiştir (Mahmood, 2011).

Mısır'da ayaklanmaları ortaya çıkaran doğrudan nedenlerin ikincisi Hüsnü Mübarek'in ardından oğlu Cemal'in iktidara gelmesi ihtimalinin ciddi biçimde dillendirilmeye başlamasıdır. 2000 yılından itibaren Ulusal Demokratik Parti'de önemli pozisyonlara gelen Cemal Mübarek'in 2010 yılına gelindiğinde cumhurbaşkanlığı görevini babasından devralacağıının kesinleşmesi Mısırlıların rejime karşı olan tepkisinin en üst seviyeye çıkmasına neden olmuştur (Lesch, 2011). Ahmed Nazif'in kabinesinde uzun yıllar görev yapan birçok bakanın Cemal Mübarek'e yakın olan kişilerden oluşması ve Cemal Mübarek'in Ulusal Demokratik Parti'nin Genel Sekreterliğine getirilmesi bardağı taşıran son damla olmuştur (El-Mahdi, 2014: 63). Özellikle 2010 yılında Cemal Mübarek'in cumhurbaşkanlığına karşı devrimci gruplar birleşerek tepkilerini yüksek sesle dile getirmeye başlamışlar ve bu protestolar rejim karşıtı öfkenin geniş kitlelere yayılmasına neden olmuştur.

Mısır devriminin doğrudan nedenlerinden bir diğeri de ülkede uzun yıllardır süren ancak son dönemde giderek artan siyasi baskıdır. Hüsnü Mübarek dönemi boyunca gerek İslami gerekse de diğer ideolojik gruplardan olsun tüm muhalif hareketler siyasi baskı altında tutulmuştur. Liberal, sosyalist ve seküler hareketlerin siyasal oluşumları seçimlerdeki hilelerden dolayı başarı gösteremezken, bu kesimlere ait medya organları ve sivil toplum kuruluşları değişik biçimlerde baskıya maruz kalmıştır. İslami hareketler de Mübarek yönetimi boyunca siyasal sistemden dışlanmış ve daha çok sosyal hizmetlere yönlendirilmişlerdir. Buna rağmen ülkedeki en organize İslami hareket olan Müslüman Kardeşler siyasi faaliyetlerde bulunma çabası içerisinde olmuştur. Bu çerçevede hareket bağımsız adaylarla girdiği 2005 yılındaki parlamento seçimlerinde 88 sandalye kazanmıştır. Müslüman Kardeşler hareketinin bu başarısının ardından Hüsnü Mübarek yönetimi siyasi baskıyı daha da artırarak kendisine yönelik en ciddi tehdit olan İslami muhalefeti safdışı etmeyi hedeflemiştir. Nitekim 2010 yılındaki parlamento seçimlerinde hükümetin yoğun baskısı nedeniyle Müslüman Kardeşler hareketi sadece bir sandalye kazanabilmiştir. Böyle bir siyasi ortam toplumsal tepkiye neden olan diğer unsurlarla ve dolaylı birtakım nedenlerle birleşince devrimci bir dalganın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu dolaylı nedenlerden ilki ve belki de en önemlisi Batılı aktörlerin Ortadoğu'ya giderek daha fazla müdahil olmalarıdır. 2000'li yıllarda yaşanan beş önemli gelişme bu

küresel aktörlerin Ortadoğu'daki olumsuz etkilerine olan tepkinin ciddi anlamda gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Filistin İntifadası, ABD'nin Irak Savaşı (2003), İsrail'in Lübnan'a Saldırısı (2006), İsrail'in Gazze'ye Saldırıları (2008-2010) gibi gelişmeler tüm Ortadoğu'da olduğu gibi Mısır'da da Batı karşıtı kitlelerin öfkelenmesine yol açmıştır (Aktaş, 2012: 63). Bu durumun Mısır'a yansması ise Batı'nın bölgede istenmeyen müdahalelerine karşı olan grupların öfkelerinin Batı tarafından desteklenen Mübarek rejimine yönelmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu bölgesel gelişmeler Ortadoğu'daki baskı rejimleri altında yaşayan aktivistleri haksızlıklara karşı ayağa kalkma anlamında motive etmiştir. Mısır gibi ülkelerde rejimin baskısı nedeniyle demokratik muhalefet yürütemeyen hareketler bölgesel haksızlıklara tepki olarak bir araya gelebilmişler ve bir dayanışma kültürü oluşturmuşlardır.

Mısır devriminde rol oynayan dolaylı nedenlerden ikincisi internet ve sosyal medyanın kullanımının yaygınlaşması ve özellikle Mübarek rejimine tepkili olan genç Mısırlıların bu sayede bölgesel ve küresel gelişmelerden daha fazla haberdar olmalarıdır (Mahmood, 2011). Doğrudan devrimin nedeni olarak gösterilemese de internet kullanımının yaygınlaşması ve uydu televizyon kanalları bilgi kaynaklarının çeşitlenmesini sağlamış ve haber anlamında halkın daha farklı kaynaklardan beslenmesine imkan vermiştir. Bu durumla ilgili bir başka unsur da internet ve özellikle sosyal medyanın devrimin gerçekleşmesinde ciddi bir enstrüman olarak kullanılmasıdır. Bu araçlardan en önemlisi sosyal paylaşım sitesi Facebook olmuştur. Ortadoğu'nun en kalabalık ülkelerinden olan Mısır'da Facebook'un 2008'de 1 milyon kullanıcısı varken, sitenin 2009'un Mart ayında Arapça versiyonunu kullanıma sürmesiyle bu rakam hızla artmıştır (Telegraph, 2009). Facebook, 2009'da 2.2 milyon, 2010'da 4.2 milyon ve 2011'de 9.8 milyon kişi tarafından kullanılmaktaydı. Bu durumun Mısır'da Mübarek rejiminden bunalmış ve siyasi baskıdan kurtulmanın yollarını arayan gençleri facebook gibi teknolojileri kullanmaya ittiği söylenebilir. 2010'un Haziran ayında İskenderiye'de polis tarafından dövülerek öldürülen Halid Said adına açılan sayfanın kısa bir süre içinde binlerce üyeye ulaşarak ülkede rejim karşıtlarının birleşme noktası olması bu durumun bir göstergesidir. Sayfada paylaşılan Said'in tanınmayacak haldeki fotoğrafları ve yine grup üyelerinin rejim karşıtı görüşlerini paylaşmaları aynı amacı hedefleyen yeni bir topluluğun oluşmasını sağlamıştır (Lim, 2011). Bu trend izleyen dönemde de devam etmiş ve sosyal medya 25 Ocak 2011 günü başkent Kahire'deki Tahrir

Meydanı'na toplanan kalabalıkların büyük kısmının birbirleri ve dünya ile olan bağlantısını hızlı bir biçimde kurmasına izin vermiştir.

Mısır devrimine etki eden bir diğer dolaylı neden de Türkiye'nin bölge siyasetinde aktif politikalar izlemesi ve özellikle ekonomik ve sosyal ilişkilerini kullanarak Ortadoğu halkları üzerinde etki sahibi olmaya başlamasıdır. Demokratik, insan haklarına saygılı ve ekonomik istikrarını sağlamış bir model olarak Ankara'nın bölgesel politikalarda giderek daha etkin rol oynaması Türkiye'nin Mısır'da değişim arzulayan toplumsal ve siyasal kesimler için "ulaşılması arzu edilen bir hedef" olarak kabul edilmesini sağlamıştır (Uysal, 2011: 139-170). Türkiye örneğinin başarısı kendi ülkelerinde uzun yıllardır demokratik olmayan, baskıcı ve insan hakları ihlallerinde sınır tanımayan bir rejimin yönetimi altında olan Mısırlıların demokratikleşme taleplerini daha fazla dillendirmelerine neden olmuştur. Türkiye örneğinin gerek televizyon dizileri, gerek internet ve gerekse de bizzat gerçekleştirilen ziyaretlerle daha yakından tanıyan Mısırlılar benzer bir modeli kendi ülkeleri için de talep etmişlerdir.

İzleyen kısımda Mısır'da devrim hareketinin oluşumuna olanak sağlayan arkaplanın daha kapsamlı biçimde anlaşılabilmesi adına ülkedeki isyan geleneği yakın tarihteki gelişmeler ışığında değerlendirilecektir. Bununla Mısır'ın yakın geçmişindeki başkaldırı kültürüne ait öğeler üzerinden ülkede devrimci geleneğin bir süreklilik arzettiği sonucu ortaya çıkarılacaktır. Yukarıda da değinildiği üzere, devrimci hareketlerin oluşması için bu anlamda bir geleneğin var olması önemli bir unsur olduğundan Mısır'da 2011'de yaşanan devrim dalgasının arkasında bu yönde bir arkaplanın olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

1.5. Mısır'da İsyân Geleneği ve 2011 Devrimi

30 yıldır iktidarda olan ve yönetimi boyunca her türlü baskıyı uygulayarak tüm muhalif kesimleri cezalandıran Hüsnü Mübarek rejiminin şiddet olaylarının da yaşandığı halk ayaklanması sonucunda devrilerek ardından eski rejimden bağımsız yeni bir düzenin kurulmaya çalışılması süreci Mısır'da yaşananlar için devrim tanımlaması yapılmasına olanak vermektedir (El-Bendary, 2013). Bu devrim hareketi 25 Ocak 2011'de başlayan halk gösterilerinin daha sonra isyana dönüşmesi ve ayaklanma halini alması ile mümkün olabilmıştır. Bu süreçte kitlesel protestolar devrim hareketinin en önemli unsurlarından

kabul edilmiştir. Mısır'ın yakın geçmişine bakıldığında her ne kadar baskıcı yönetimler mevcut olsa da bir protesto kültürünün varlığına şahit olunmaktadır.

1981 yılında iktidara gelen Hüsnü Mübarek döneminde en ufak muhalif hareket dahi iktidarın baskıcı tutumundan nasibini almış ve rejim karşıtı iradesini açık biçimde yansıtamamıştır. Bununla birlikte bu baskıya karşı gelerek yönetimi eleştiren kesimler zaman zaman farklı biçimlerde kitlesel tepkilerini dile getirme şansı bulmuşlardır. 25 Ocak 2011'deki devrim protestolarına gelinen dönemde de toplumsal kitleleri tetikleyen bazı gelişmeler gerçekleşmiş ve protesto gösterileri yaşanmıştır (El-Hamalawy, 2011). Bu protesto gösterileri aslında birçok devrimde de görülen ve halk ile baskıcı rejimin birbirini sınıdığı devrimci enstrümanlar olarak görülebilir. Tarihsel olarak bakıldığında Mısır'da da toplumsal kesimler rejimin baskısına rağmen zaman zaman yürüttükleri protestolarla Mübarek rejiminin baskısını kırmayı denemiş ve sonunda 25 Ocak 2011'de bunu başarmışlardır.

2000'li yıllar toplumun farklı kesimlerinin rejimin baskıcı tutumunu kırarak toplu bir biçimde mobilize olarak yaptıkları gösterilere sahne olmuştur. Bu gösteriler 2000-2002 yıllarında İkinci İntifada ve Filistin sorununa tepki olarak gerçekleşirken, 2003-2004 yıllarında da Irak Savaşı sürecinde ortaya çıkan Batı karşıtı öfke neticesinde yaşanmıştır. 2004-2010 yılları arasında ise daha çok ekonomi temelli ancak demokratik haklara da vurgu yapan gençlik grupları, işçi sınıfı ve demokrasi yanlısı hareketlerin gösterileri gerçekleşmiştir (El-Mahdi, 2014: 52). Bu gruplar farklı konular bağlamında gösteriler gerçekleştirerek uzun vadede rejim karşıtı kesimlerin kitleler halinde mobilize olmasının yolunu açmıştır. 2010 yılında Halid Said'in polis tarafından öldürülmesi ve yılsonunda Tunus'ta devrim gösterilerinin başarılı olması Mısır'daki rejim karşıtı birçok kesimin ideolojik farklılıkları bir kenara bırakarak Mübarek karşıtı bir isyanda bir araya gelmesini sağlamıştır (Mahmood, 2011). Bu noktada ülkede 2000'li yıllarda yaşanan protestolara kısaca değinmek, 2011'deki devrime gelinen sürecin anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

Protestolardaki ilk dalga 2000 yılının Eylül ayında başlayan İkinci İntifada'nın ilk günlerinde İsrail'in Filistinli sivilleri öldürmesini protesto etmek amacıyla üniversite öğrencileri tarafından düzenlenen gösterilerle gerçekleşti. İskenderiye Üniversitesi'nde 6 bin öğrenci İsrail'i protesto ederken, Kahire, Zagazig, Menufiye ve Ayn Şems

Üniversitelerinde de kitlesel gösteriler gerçekleştirildi (Farag, 2000). Bu dönemde düzenlenen gösterileri Mısır'daki rejim karşıtı hareket için de bir dönüm noktası olarak kabul eden Nicola Pratt (2007: 170), İkinci İntifada'ya destek gösterilerinin Arap dünyasında Körfez Savaşı'ndan bu yana gerçekleştirilen en geniş katılımlı kitlesel kalkışmalar olduğunu ifade etmiştir. Bu gösterileri farklı kılan bir diğer nokta da ülke tarihinde ilk kez farklı ideolojilere sahip grupların bir araya gelmesine vesile olmasıdır. Müslüman Kardeşler, Sosyalistler ve Nasırcılar gibi farklı ideolojiye sahip 20 hareket bir araya gelerek Filistin İntifada'sını savunmak için Halk Cephesi'ni kurmuşlardır (El-Mahdi, 2014: 54). 2002 yılında İsrail'in Batı Şeria'yı yeniden işgale kalkması ve Jenin şehrinde katliamlar gerçekleştirmesi sonrasında protestolar yeniden alevlenmiş, başkent Kahire başta olmak üzere birçok şehirde İsrail karşıtı gösteriler düzenlenmiştir. Bu kez göstericiler İsrail'le birlikte Mübarek yönetimine karşı da öfkelerini göstermişlerdi (Tyler, 2002; Schemm, 2002).

Bu süreçteki ikinci protesto dalgası ise ABD'nin Irak'a 2003 yılında başlattığı savaşla birlikte yaşanmıştır. Mart ayının son haftasında gerçekleştirilen gösterilerde Kahire'nin Tahrir Meydanı 25 Ocak 2011'den önce 1972'den bu yana ilk kez tamamen göstericiler tarafından işgal edilmiştir. Onbinlerce Mısırlı ABD'nin liderliğini yaptığı koalisyonun Irak'a yönelik 20 Mart'ta başlattığı operasyonu protesto etmek amacıyla Tahrir Meydanı'nda toplandı. Amerikan Büyükelçiliğine doğru yürümek isteyen gruba güvenlik güçlerinin müdahale etmesinin ardından kalabalık kontrol edilemeyecek rakamlara ulaştı. Protestocular ABD ve İsrail aleyhine sloganlar atarak gün boyu gösteriyi sürdürdüler. Benzer şekilde ertesi gün Cuma namazı sonrasında hem Tahrir Meydanı'nda hem de El-Ezher Camii'nde binlerce Mısırlı ABD'nin Irak'a müdahalesini protesto ettiler. Olayların kontrolden çıkmaya başlamasıyla güvenlik güçleri protestoculara sert müdahale etmiş, yüzlercesini gözaltına alarak gösterileri bastırabilmiştir (Howeidy, 2003). ABD'nin Irak'a müdahalesine karşı grupların gösterileri de birçok farklı ideolojideki hareketleri bir araya getirmiş, ortaya çıkan etkileşimle birlikte yeni ve rejim karşıtlığı daha keskin olan gruplar kurulmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan Kefaya hareketi Nasırcı, Sosyalist, İslamcı ve liberal hareketleri bir araya getirerek, Mübarek'in yıkılışına kadar giden sürecin ilk adımlarını atmıştır (El-Mahdi, 2014: 56).

Son protesto dalgası da 2004 yılından itibaren özellikle ekonomik sıkıntıların artışıyla yaşanan Mübarek karşıtı gösterilerle gerçekleşmiştir. Başbakan Ahmed Nazif yönetimi sırasında hayata geçirilen liberalleşme hamleleri neticesinde sosyo-ekonomik problemlerde ciddi artış yaşanmış ve Mısırlılar rejime karşı daha tepkili hale gelmişlerdir. Toplumun farklı kesimlerince örgütlenen kitleler sadece 2004 yılında 250 protesto gösterisi gerçekleştirmiştir. Bu rakam bir önceki yıla göre %200 artışa karşılık gelmekteydi. Bu ivme 2005 yılındaki parlamento seçimlerinin ardından artarak devam etmiş, 2006 yılında 222 ve 2007 yılında da 580 grev, iş bırakma ve protesto eylemi gerçekleştirilmiştir. 2007 yılındaki gösteriler kamu sektörüne de sıçramış, 55 bin kamu çalışanı Kahire’de oturma eylemi yapmıştır (Ottaway ve Hamzawy, 2011: 2-3). 2008 yılında ise 400’ün üzerinde protesto, iş bırakma ve grev gerçekleşirken, en az 500 bin işçi bu eylemlere katılmıştır (Beinin, 2008). 2009 yılında Mısır genelinde 1000 civarında iş bırakma eylemi gerçekleşirken, 2010’da da bu eylemlere sosyal protestolar ve rejim karşıtı gösteriler de eklenmiştir (El-Hennawy, 2010). Bu açıdan bakıldığında 25 Ocak 2011 öncesinde ülkede bir devrim öncesi atmosferin var olduğu ifade edilebilir.

Bu protesto dalgalarının şüphesiz kitlelerin mobilize olmasında hayati rolü olmuştur. Baskıcı bir rejime karşı en ufak bir ayaklanmanın başlaması için bir protesto kültürünün mevcut olması ve devrimci aktörlerin bu yöndeki potansiyellerinin farkında olmaları gerekmektedir. Selbin bu durumu “devrimde rol oynayan aktörlerin bilinçli tercihleri doğrultusunda mobilize olarak isyanı harekete geçirmeleri” biçiminde tanımlar. Selbin’e göre bu durum aslında bir politik kültürün sonucu olarak ortaya çıkar. Latin Amerika devrimlerini ele alan Selbin, bu ülkelerdeki siyasi kültürün baskıya verilecek cevap olarak devrimi ortaya çıkardığını belirtir (Selbin, 1997: 125).

Yukarıda detaylandırılan protesto hareketleri Selbin’in bu teorisini Mısır örneğinde büyük ölçüde doğrular. Ancak Mısır’da uzun yıllardır süren baskı rejiminin siyasi kültüre olan etkisi Selbin’in yaklaşımından farklı biçimde de açıklanabilir. Mısır’da Cemal Abdülnasır ile başlayan baskıcı yönetim, Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek dönemleriyle devam etmiştir. On yıllar boyunca siyasi baskı altında kalan Mısır halkının siyasal tercihleri bastırılmış, sadece belirli dönemlerde ve rejimin izin verdiği ölçüde siyasi tepkiler dile getirilebilmiştir. İşte bu baskı süreci, 2011 yılına gelindiğinde,

internet ve uydu teknolojileri sayesinde dünyayı bilen, ekonomik sıkıntılardan bunalmış ve özgürlüklerin giderek genişlediği bir küresel ortamda hakları gaspedilen Mısırlılar tarafından kabul edilemez düzeye ulaşmıştır. Selbin'in devrimci siyasi kültür olarak tanımladığı durum Mısır örneğinde bastırılmış bir siyasi ortamda kitlelerin taleplerini açık biçimde dile getirmesi şeklinde tezahür etmiş ve devrim hareketi meydana gelmiştir. Baskı üzerine kurulu bir siyasi kültüre sahip olan Mısırlılar, onyıllardır devam edegelen bu durumu değiştirmek üzere ayaklanmış ve devrim hareketini başlatmıştır.

Devrimin nedenlerinden de bahsettikten sonra çalışma Mısır'da 25 Ocak 2011'de başlayan halk ayaklanmasına aktörler bazında odaklanacaktır. Burada aynı sürecin parçası olan iki farklı anlatının mevcudiyetinden bahsedilebilir. Mısır devrimi sürecince aktörlerin oynadığı rol başlı başına bir anlatı olarak karşımıza çıkarken, bu devrim süreci 25 Ocak 2011'de başlayıp 3 Temmuz 2013'e kadar devrimci aktörlerin birlikte hareket ettiği bir süreç olarak devam etmiştir. Ancak 3 Temmuz 2013'teki askeri darbeye gelinen süreçte hem aktörlerin pozisyonları farklılaşmış hem de yeni aktörler devreye girmiştir. Bu açıdan bakıldığında Mısır'daki karşı-devrim süreci yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Tüm bu sürecin daha sağlıklı biçimde anlaşılması için izleyen iki başlıkta Mısır devrimi sürecinde aktörlerin oynadığı roller ele alınacaktır.

1.6. Mısır Devriminde Aktörler

Devrim çalışmalarında araştırmacıların büyük çoğunluğu devrimi oluşturan şartları, devrimci hareketleri ve devrim süreçlerini anlamlandırmaya çalışmaktadır (Meisel, 1966: 20). Bu, sadece araştırmanın daha kolay gerçekleştirilmesinden değil, daha somut sonuçlara götürmesinden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde nihayete ermiş bir durumun ve o durumla ilgili olayların araştırılması herhangi bir çalışmanın doğrulanması açısından da daha verimli sonuçlar verecektir. Bu çalışmaların bir başka kolaylığı da daha ziyade devrim hareketlerindeki iç aktörlere odaklanmalarıdır. Bunun nedeni şüphesiz devrimin öncelikli aktörlerinin o toplumsal ve siyasal yapının içerisinden çıkan hareketler olmasıdır. Ancak elinizdeki çalışmanın da göstereceği üzere kimi örneklerde devrim süreçlerinde iç hareketler olduğu kadar dış aktörlerin de etkisi hatırı sayılır bir biçimde gözlemlenmektedir. Bunun en yakın ve belki tarihteki en bariz örneği 2010 yılında Tunus'ta başlayan Arap devrimleri sürecinde görülmektedir. Bu örnekler

arasında en dikkat çekenini ise Arap coğrafyasının en kalabalık ve önemli ülkelerinden olan Mısır'da yaşanmıştır.

Mısır'da 2011'de yaşanan devrim hareketinin aslında ülkede köklü bir geleneğin sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. 1968'de bir önceki yıl kaybedilen savaşın hesabını sormak için sokaklara inen binlerce kişinin başlattığı bu gelenek, 1972'de Enver Sedat'a tepki olarak gerçekleştirilen öğrenci protestoları ve 1977'de geniş halk kitlelerinin "Ekmek İsyanıyla" devam etmiş (Blanga, 2014: 367-371) ve 1990'lar ve 2000'lerdeki işçi ayaklanmalarına geline süreci hazırlamıştır. Özellikle 2008 yılının 6 Nisan'ında kurumsal biçimde organize olan bu isyan dalgası 2011'in Ocak ayında bir devrim hareketine dönüşmüştür.

Diğer devrim süreçlerinde de tecrübe edildiği üzere 2011'in başında patlak veren isyan hareketinin devrim dalgasına evrilmesinin en önemli aracı iç aktörler tarafından meydana getirilen bir devrimci koalisyonun oluşmasıdır. Kefaya'nın küçük çaplı gösterilerine kıyasla İhvan'ın geniş katılımlı protestolar düzenlemesi Mübarek rejimine karşı oluşmaya başlayan koalisyonun hem entelektüel hem de toplumsal destek sahibi olması için hayati önemdeydi. Bununla birlikte geleneksel anlamda muhalif çizgisini koruyan ve geniş bir toplumsal tabana hitap eden İhvan'ın ülkedeki entelektüel ve liberal kesimlerin desteğini alan Kefaya ile birlikte hareket etmesi devrime gidilen süreçte devrimci bir koalisyonun oluşmasında ideolojinin arka planda kalabileceğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Mısır Devrimi süreci toplumsal sınıflar bağlamında değerlendirildiğinde iki katmanlı bir mücadelenin görüldüğünden bahsedilebilir. İlk olarak işçi sınıfı, yoksul kentliler ve köylülerden oluşan alt sınıfların bir araya geldiği blokla tüm rejim aparatı boyunca yayılmış yönetici sınıf arasında gerçekleşen bir mücadele yaşanmıştır. Yönetici elitlere karşı öfkenin bu derece geniş bir biçimde karşılık bulması uzun yıllardır bu kitlelere yönelik baskı politikaları, insan hakları ihlalleri ve ekonomik adaletsizliklere bağlanabilir. Bu durumlardan etkilenen işçiler, büyük kentlerde zor şartlar altında yaşayan geniş kitleler, şehirlerde yaşayan ve çoğu işsiz olan gençler ve rejimin hemen hiçbir hizmet sunmadığı köylüler ayaklanarak Mübarek rejimine karşı kitlesel bir isyan başlatmıştır (Çiçek: 2011: 48-67). Burada altı çizilmesi gereken husus bu toplumsal sınıfların hiçbirisinin devrim sürecinde bir diğerinin önüne geçmediğidir. Rejimi

devrimin kitlesel hareket edecek bir devrimci koalisyon oluşturarak mümkün olacağını fark eden bu aktörler süreci organize eden liderlerin yönlendirmesi ile bu yönde bir adım atmışlar ve geniş katılımlı sokak gösterilerinin ilk günden itibaren artarak devam etmesini sağlamışlardır.

25 Ocak 2011’de başlayan devrim hareketi büyük ölçüde ülke içerisinde aktörlerin özne olarak eyleme geçmeleri neticesinde gerçekleşmiştir. Normal şartlar altında Mısır siyasetinde etkili olan ABD, İsrail ve diğer Batılı birçok aktör, devrimci hareketin gelişini fark edememiş ve bu anlamda hazırlıksız yakalanarak süreçte herhangi bir etki gösterememişlerdir. Bunda, devrim hareketinin bir anda ve spontane bir biçimde ortaya çıkması kadar, El-Cezire, sosyal medya ve iletişim teknolojileri gibi 21. Yüzyıla ait yeni enstrümanların da ilk kez devrim süreçlerinde bu derece etkin bir biçimde rol almaları da etkili olmuştur.

Devrimin ilk aşamasında hem bireylerin hem de enstrümanların etkili olması bu süreçte temel aktörün bireyler/kitleler mi yoksa enstrümanlar mı olduğu tartışmasının gündeme getirmiştir. Devrim sürecindeki gelişmelere bakıldığında Vael Gonim, Ahmed Maher ve Alaa Abdelfettah gibi bireylerin yanında Devrimci Sosyalistler, Kefaya ve Müslüman Kardeşler gibi insan unsurunun temel dinamik olduğu aktörlerin devrimin bizzat gerçekleşmesinde rol oynadıkları görülmektedir. Öte yandan Facebook, Twitter ve Youtube gibi sosyal medya araçlarının yanında, El-Cezire, uydu kanalları ya da Tahrir Meydanı gibi devrim sürecinde enstrüman olarak kabul edilen unsurların varlığı da bir gerçekliktir.

Mısır’daki devrimci aktivistlerin özellikle vurguladıkları bir nokta devrimin temel aktörü olarak bireylerin dışındaki herhangi bir unsura öncelik verilmemesiydi. Mısır Devrimi’ni analiz eden birçok araştırmacı da birey dışındaki unsurları devrimin meydana gelebilmesi için önemli enstrümanlar olarak görürken, asıl aktörün bizzat sokağa çıkan insanlar olduğunun unutulmaması gerektiğini vurgulamışlardır (Hardt and Negri, 2011’den aktaran Chalcraft, 2014: 157); İnternet, sosyal medya, twitter, facebook, al Jazeera gibi araçların devrim sürecindeki rolünü kesinlikle yadsımayan devrimci aktörlere göre bütün bunların ötesinde bir aktörlük varsa o da insanlara verilmeliydi. Bunu Idle ve Nunns (2014: 20) en güzel biçimde şöyle anlatmıştır:

“Tembel Batılı tanımı olan Twitter devriminin altında belirli bir küstahlık yatıyor. Yorumcuların toplumun büyük bir kısmına hakim olan acımasız ekonomik gerçekleri, iş güvencesini azaltan ve ücretleri baskı altına alan neoliberal politikaların dayatılması, eğitilmiş gençlerin fırsatlardan yoksun olmaları ve Batı destekli bir diktatörün polis çeteleriyle uygulamaya çalıştığı katıksız kindarlığı gibi ayaklanmanın köklü nedenlerini anlama gayreti içerisinde olmamasını mazur görüyor. Bu tanım, bedenlerini zorbalık ve özgürlük arasına en ön sıralarda kelimenin tam anlamıyla koyan yoksul kesimin devrimdeki rolünü tamamıyla yok sayıyor. İşsiz ve günlük sadece 2 dolara çalışan insanlar için Twitter ve Facebook akıllarına gelecek son şeydi.”

Nitekim devrimi izleyen dönemde süreçte etkili olan sosyal hareket ya da topluluklar eski rejim aktörlerince hedef tahtasına konulduysa da aslında bu kitleleri yönlendiren bireyler hedeflenmekteydi. Öyle ki devrimin ardından muhalif harekete yönelik saldırılar sosyal medya üzerinden de gerçekleşmekteydi. Facebook üzerinden kurulan bir hesapta 6 Nisan ve Kefaya Hareketi'nin Muhammed El-Baradei ve Esmâ Mahfuz gibi önde gelen figürlerinin ev adresleri paylaşılmış ve bu kişiler hedef gösterilmiştir (El-Gundy, 2011).

Eski rejim aktörleri ve devrim karşıtları devrimci gençlerin yabancı güçler tarafından yönlendirildiği iddialarını sıkça dile getirmişlerdir. Bu iddialardan en yaygını Sırbistan'daki Otpor örgütü ile Mısır'daki devrimcilerin irtibatı olduğuydu. Halbuki protestoları organize eden aktivistlerin kendileri Otpor'un devrimin gerçekleştirilmesi anlamında önemli bir enstrüman olduğunu ifade etmekteydiler. Nitekim devrimin önde gelen hareketlerinden olan 6 Nisan'ın kurucularından Ahmed Maher bizzat Otpor hareketini çalıştığını, bilfiil onlardan yararlandıklarını söylemişti (Kişisel Görüşme, 2012). Maher'in Otpor'dan esinlenmesi devrimci hareketin metotlarını kazandıkları bir kaynağın varlığının anlaşılması bakımından önemlidir. Benzer şekilde hareketin önde gelen figürlerinden Muhammed Adel de 2009'da Sırbistan'a giderek Otpor üyelerinden barışçıl protesto yöntemleri konusunda kurslar almıştır. 2008 yılının sonunda 6 Nisan Hareketi üyesi Ahmed Salah, ABD'de düzenlenen Gençlik Hareketleri Birliği'nin çalıştayına katılmış ve burada demokratik dönüşüm amacıyla barışçıl yöntemler konusunda eğitim almıştır. Salah, Mısır'a dönüşünde gözaltına alınmış ve sorgulanmıştır (Wikileaks, 2008). Bu duruma olumsuz bir nitelik atfetmek yerine, daha

önceki tecrübelerin 6 Nisan Hareketi tarafından araçsallaştırıldığı anlamında olumlu bir özellik olarak görmek daha yerinde olacaktır. Nitekim, devrimci hareketlerin bu tür etkileşimler içinde olması yeni devrimlerin gerçekleşmesindeki en önemli unsurların başında gelmektedir. Ahmed Maher, yabancı kuruluşlarla olan işbirliklerini “Mübarek rejimini sonlandıracak her türlü işbirliğine varız” diyerek bunları sadece bir araç olarak gördüklerini ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2012).

Devrimci aktörlerin ülke dışındaki gruplardan ya da diğer ülkelerdeki gelişmelerden etkilenmeleri literatürde daha önce de dile getirilmiştir. Theda Skocpol’un vurguladığı gibi devrimin gerçekleştiği bir siyasal sistemde devrimci hareketi oluşturan kitleler iç dinamiklerle olduğu kadar, dış faktörlerle de etkilenebilmektedirler. Skocpol’un, Fransa (1789), Rusya (1917) ve Çin (1911) devrimlerini incelediği Devletler ve Sosyal Devrimler çalışmasında vurguladığı gibi içerideki sınıfsal yapıların etkisinin olduğu kadar uluslararası krizlerin/aktörlerin de bir devletin devrimci sürece girmesinde etkisi bulunmaktadır (Skocpol, 1979: 47). Bu üç örnekte küresel anlamdaki krizler etkili olurken Mısır devriminde ve bunun bir parçası olan karşı-devrim sürecinde uluslararası aktörlerin ciddi biçimde rolü olmuştur. Mısır devrimi her ne kadar ortaya çıkışında dış aktörlerin etkisinden bağımsız olsa da izleyen süreçte ve karşı-devrimde hemen hemen tamamen dış aktörlerin müdahalesi devrede olmuştur.

Bununla ilgili bir biçimde Latin Amerika’daki rejim değişikliklerini inceleyen Mainwaring ve Perez-Linan, devrim süreçlerinde dış aktörlerin demonstrasyon etkisinden bahsetmektedir. Buna göre bir ülkede devrim sürecinde rol oynayan aktörler diğer bir ülkede gerçekleşen siyasal, toplumsal ya da ekonomik süreçlerden ve olaylardan ilham alabilirler. Bu etki nedeniyle kendi yönetimlerine karşı tepkileri daha da keskinleşen kitleler, devrimci kalkışmalarında aradıkları ilhamı bu dış etmende bulabilirler (Mainwaring and Pérez-Liñán, 2014: 212). 1989-1991 yıllarında Doğu Avrupa’daki kalkışmalarda bu “demonstrasyon etkisi” ile birbirlerinden ilham alan kitlelerin devrimci süreçleri devam ettirmeleri gibi Mısır’daki gençler de Tunus’ta başlayan ve başarıyla sonuçlanan ayaklanmadan ilham almışlardır.

1.7. Mısır’da Devrim ve Karşı-Devrim Sürecinde Aktörlerin Pozisyonları

Mısır Devrimi başlangıcı ve gelişimi itibariyle devrim hadisesine dair unsurların hemen hepsini taşımaktadır. Öyle ki devrimci hareketler arasındaki koalisyonlar farklı

dönemlerde yeniden şekillenmiş ve bunun bir sonucu olarak bir karşı-devrim dahi yaşanmıştır. Devrimin ilk safhasında ve askeri darbe ile birlikte karşı-devrimin gerçekleştiği 3 Temmuz 2013'ü izleyen dönemde yaşanan hadiseler ve güç mücadeleleri ortaya üç farklı gruplaşmayı çıkarmıştır. Bu gruplardan ilki olarak silahlı kuvvetler, iş dünyası, medya, yargı ve eski rejim yanlısı bürokrasiden oluşan karşı-devrimci aktörleri belirtmek mümkündür. İkinci grup ise Mübarek rejimine karşılığı ile öne çıkan ve eski rejimin yok olması için çaba gösteren İslami siyasal gruplardır. Bu grupların en başında şüphesiz ülkedeki en geniş taban desteğine sahip Müslüman Kardeşler hareketi (Köse, 2014) gelirken yine Selefi hareketin kimi grupları da (Çakmaktaş, 2014) bu kategoride sayılabilir. Son olarak da devrimin derinleşerek devam etmesini ve tam anlamıyla bir sosyal dönüşüme ulaşmasını hedefleyen liberal, seküler ya da sosyalist ideolojiye sahip gruplar. Devrim sürecinde bu gruplar arasında yaşanan mücadeleler toplumsal bir dönüşüm yaşanabilmesi ve devrimin başarıya ulaşabilmesinin önündeki en büyük engeldi. Nitekim bu süreçte aktörlerin pozisyonları kapsamlı biçimde incelendiğinde devrimin başarısız olmasındaki nedenler daha iyi biçimde anlaşılacaktır.

Devrim süreçleri aktörlerin pozisyonlarının değişebildiği, devrimci ittifakların taraflarının farklılık gösterebildiği ve süreç boyunca devrimci koalisyonların kurulup bozulduğu ve yeniden farklı müttefiklerle kurulduğu gelişmelere sahne olabilir. Devrimi başlatan aktörler, devrim sonrası süreçte işbirliğini keserek farklı ajandalar yürüterek birbirlerine rakip olup, iktidar mücadelesinde birbirleriyle karşı karşıya gelebilirler. Mısır devriminde de iç aktörler ilk dönemde kurdukları ittifak ilişkisini devrimin ilerleyen dönemlerine taşıyamamış ve devrimci gruplar birbirleri aleyhine pozisyonlar almışlardır (Fadel, 2014). Bu durum başlı başına devrimci bir durumun doğal sonucudur. Bu noktada devrimci koalisyonların nasıl değişebildiğini anlamak için Mısır devriminde etkin olan iç aktörlerin devrim ve karşı-devrim süreçlerinde aldıkları farklı pozisyonları kısaca detaylandırmak faydalı olacaktır.

Tablo 1: Aktörlerin Devrim Süresince Pozisyonları

	25 Ocak 2011	Cumhurbaşkanlığı Seçimleri (2012)	Askeri Darbe	Sisi Dönemi
6 Nisan Hareketi	Devrimci	Devrimci	Karşı-devrimci	Devrimci
Kefaya	Devrimci	Devrimci	Karşı-devrimci	Karşı-devrimci
Devrimci Sosyalistler	Devrimci	Devrimci	Karşı-devrimci	Devrimci
Değişim İçin Ulusal Birlik	Devrimci	Devrimci	Karşı-devrimci	Karşı-devrimci
Temerrud	-	-	Karşı-devrimci	Karşı-devrimci
Müslüman Kardeşler	Devrimci	Devrimci	Devrimci	Devrimci
Selefilere	Statükocu	Devrimci	Karşı-devrimci	Karşı-devrimci
Kıptiler	Statükocu	Statükocu	Karşı-devrimci	Karşı-devrimci
El-Ezher	Statükocu	Statükocu	Karşı-devrimci	Karşı-devrimci

25 Ocak 2011'de devrime yol açan isyan hareketinin başladığı dönemde kurulan devrimci koalisyon ülkede hem toplumsal tabanı olan Müslüman Kardeşler hareketini hem de özellikle genç nüfusu, işçi sınıfını ve liberal-seküler rejim karşıtlarını bir araya getirmesi bakımından ciddi bir potansiyele sahipti. Nitekim bu kapsayıcı koalisyonun başlattığı devrim hareketi karşısında Hüsnü Mübarek rejimi çaresiz kalmıştır. Selefi ve Kıptiler resmi düzeyde statükoyu savunan bir tutum takınsa da bu hareketlerin tabanlarındaki özellikle genç nüfus değişimden yana pozisyon almıştır. Bu kesimler ilk günlerde devrim protestolarında görülmeseler de izleyen günlerde kendi liderliklerinden

farklı tutum takınarak gösterilere katılmışlardır. Mübarek rejimi boyunca iktidara sadık kalan El-Ezher ise devrim sürecinde de rejim tarafında pozisyon almış ve gösterilerin İslam'da yeri olmadığını açıklayarak protestoculara evlerine dönmeleri çağrısı yapmıştır.

11 Şubat 2011'de Hüsnü Mübarek'in devrilmesinin ardından devrimi gerçekleştiren aktörlerin iktidarı eski rejim taraftarlarından almak için mücadeleleri başlamıştır. Bu süreçte devrimci aktörler devrim sırasında oluşturdukları koalisyona büyük oranda sadık kalmış ve özellikle eski rejim aktörlerine ve silahlı kuvvetlere karşı ciddi bir mücadele yürütmüşlerdir. Devrimci gruplar için Mübarek'in görevden uzaklaştırılması sosyal ve toplumsal yeni bir düzenin kurulması açısından bir araç niteliğindedir. Daha sonraki süreçte ise Mübarek rejiminin tamamen temizlenmesi ve yeni bir siyasal yapı oluşturulması hedefleniyordu. Bunun farkında olan eski rejim aktörleri ise devrimci gruplarla çatışma halindeydi. Burada devrimin hemen sonrasında ordunun pozisyonunun incelenmesi önemlidir. Nitekim Mübarek'in artık görevde kalamayacağını farkında olan Mısır ordusunun iktidarı eline alma girişimi devrimci aktörler tarafından farkedilmiş ve engellenmeye çalışılmıştır. Bu yüzden 2011 yılı boyunca devrimci güçler Yüksek Askeri Konsey'e baskı yaparak sivil siyasete geçilmesi çağrısı yapmışlardır. Devrimin ilk yıldönümü olan 25 Ocak 2012'de devrim kutlamalarını reddeden 6 Nisan Hareketi liderlerinden Ahmed Maher yaptığı açıklamada "Devrimin ilk kısmı Mübarek rejimine karşı idi. Şimdi bu devrimi sona erdirmek isteyen orduya karşı ikinci bir devrim gerçekleştirilmesi gerekiyor. Ordunun siyasetten çekilmesi ve barakalarına dönmesi gerekiyor" diyerek devrimci aktörlerin orduya karşı muhalefetlerinin nedenini belirtmiştir (Khawly, 2012).

Mısır'daki devrimci hareketler Mübarek rejiminin tam olarak yerinden edilmesinin zaman alacağını farkında idi ve buna göre hareket etmekteydi. Bu yüzden Yüksek Askeri Konsey'in iktidarda olduğu dönemde sivil yönetime geçilmesi için sürekli baskı yapmaktaydılar. Bu çerçevede Ahmed Maher verdiği bir başka mülakatta, "Mübarek sadece rejimin başıydı. Mübarek'in devrilmesi ile rejimin başı gitmiş oldu ancak alt kademeleri aynen duruyor" diyerek devrimin üzerinden bir yıl geçmesine rağmen halen rejimin tam anlamıyla dönüştürülemediğini ifade etmiştir (Khawly, 2012).

Bu süreçte dönüm noktalarından birisi Cumhurbaşkanlığı seçimleri olmuştur. Parlamento seçimlerinden birinci parti olarak çıkan Müslüman Kardeşler'in geniş tabanına güvenerek aday çıkarması seçimin belirleyici unsuru olmuştur. Her ne kadar ilk turda her kesim kendi adayını desteklediyse de seçimin son turunda Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi ve Hüsnü Mübarek döneminin siyasetçilerinden Ahmet Şefik'in yarışması devrimci aktörleri yeniden bir araya gelmeye itmiştir. 6 Nisan Hareketi, Devrimci Sosyalistler ve Kefaya hareketi üyeleri bu desteklerini Kahire'deki Fairmont Oteli'nde gerçekleştirilen toplantıda alınan kararlar doğrultusunda teyit etmişlerdir. Kıptilerin ve El-Ezher'in eski rejim yanlısı tutumunu devam ettirdiği bir ortamda Muhammed Mursi devrimci grupların büyük çoğunluğunun desteğini alarak Cumhurbaşkanı olmuştur.

Muhammed Mursi'nin başkanlığının ilk aylarında devrimci aktörler birlikte hareket etmeye devam etmişler ancak daha sonraki dönemde Mursi'nin Fairmont Oteli toplantısında verdiği sözleri tutmadığı ileri sürülerek devrimci ittifak bozulmaya başlamıştır. 6 Nisan Hareketi, Sosyalistler ve Kefaya üyeleri Mursi'nin kapsayıcı bir hükümet kurmadığını iddia ederek yönetimden desteğini çekmişlerdir. Anayasanın hazırlanması için belirlenen komisyondaki seküler ve Kıpti üyeler bu görevlerinden istifa etmişlerdir. Özellikle Mursi'nin Kasım ayının son haftasında bir genelge yayımlayarak Cumhurbaşkanının yetki ve görevlerini genişletmesi büyük tepki görmüştür. Daha sonra Mursi'nin muhalefetin tüm ısrarına rağmen hazırlanan anayasa metnini referanduma götürmesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Aralık ayından itibaren Mursi karşıtları protesto gösterileri düzenlemiş, özellikle eski rejim yanlısı olan güvenlik birimleri bu gösterilere müdahale etmemişlerdir. Nisan ayında kurulan Temerrud hareketi özellikle Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi Körfez ülkelerinden aldığı mali destekle ve ABD'nin siyasi desteğiyle 30 Haziran'da ülke çapında büyük gösteriler organize etmiştir. Bu süreçte yine dış aktörlerle birlikte hareket eden ve Mursi yönetimine karşı Temerrud'u kullanan Mısır ordusu ise askeri darbe hazırlığı içinde olmuştur. Nitekim 30 Haziran'daki gösterilerden üç gün sonra 3 Temmuz'da askeri darbe gerçekleştirilmiştir. Müslüman Kardeşler hareketi bu süreçte yalnızlaştırılmış, hemen hemen tüm aktörler 30 Haziran gösterilerine ve daha sonra gerçekleştirilen askeri darbeye destek vermiş ve Mısır'da devrim süreci karşı-devrimle kesilmiştir.

Burada altı çizilmesi gereken hususlardan birisi özellikle taban anlamında birbirine yakın olan Müslüman Kardeşler ve Selefi hareketin farklı pozisyon almalarıdır. Her ne kadar Selefi hareketin Nur Partisi kanadı askeri darbeyi desteklediyse de diğer Selefi akımların bu süreçte Müslüman Kardeşler hareketiyle birlikte hareket ettiği belirtilmelidir. Suudi Arabistan yönetimi tarafından yönlendirilen Nur Partisi darbe yönetimine ciddi anlamda destek olan Kral Abdullah'ın talimatıyla Sisi'ye destek olmuştur. Buna karşın diğer birçok Selefi grup ve özellikle hareketin tabanı Mursi'nin yanında pozisyon almıştır. Bu durum darbeyi izleyen dönemde gerçekleştirilen meşruiyet yanlısı gösterilerde de Selefi hareket üyelerinin Müslüman Kardeşler'e destek olmalarıyla kendisini açık biçimde göstermiştir.

Mısır'da 30 Haziran gösterileri ve sonrasında yaşanan 3 Temmuz askeri darbesi birçok araştırmacı tarafından karşı-devrim olarak tanımlanmıştır (Bishara, 2013; Shatz, 2013; Tadros, 2013; Khan, 2014). Her ne kadar birçok Batı hükümeti ve onların siyasetlerini meşrulaştırma çabası içerisinde olan kimi analistler Mısır'daki müdahaleyi askeri darbe olarak tanımlamasalar da, Mısır ordusunun doğrudan seçilmiş lideri ve ekibini hedef alan bu askeri müdahale bir darbe olarak görülmüştür. 3 Temmuz 2013'te yaşanan askeri müdahalenin darbe olup olmadığı tartışmaları yapılmış olsa da, askeri darbe literatürü incelendiğinde hadisenin darbe olarak tanımlanabileceği ortaya çıkmaktadır.

Mursi'nin devrilişini demokratik olmayan bir darbe olarak tanımlayan Ozan Varol, bunun en açık göstergesi olarak Mursi'nin görevden uzaklaştırılmasından sonra ülke yönetiminde askeri kadroların başat aktör olmalarını gösterir. Varol, muhaliflerin Mursi'yi seçime zorlamak ve cumhurbaşkanını demokratik yöntemlerle belirlemek yerine, ordunun darbe girişimini desteklediklerinin altını çizerek karşı-devrimci grupları anti-demokratik bir ajandaya sahip olduklarını belirtir. Nitekim demokratik bir yöntemin tercih edilmesi durumunda muhaliflerin, iddia ettikleri Mursi-karşıtı argümanlarla ülkeyi seçime götürme ve arkalarına aldıkları geniş kitlelerle yönetimi değiştirme imkanları bulunmaktaydı (Varol, 2013). Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta ülkedeki askeri liderlikle karşı-devrimci sivil hareketin farklı ajandalara sahip olmalarıdır. Her ne kadar Mursi karşıtlarının bir kesimi devrimi daha meşru ve kapsayıcı bir yönetime kavuşturmak amacıyla sokaklara çıktılarsa da, Mısır ordusu ve Temerrud gibi gruplar devrim sürecini tamamen ortadan kaldırma misyonuyla

bir karşı-devrim gerçekleştirme ajandasını taşıyorlardı. Bu yüzden Mısır'daki askeri darbe karşı-devrim projesinin bir enstrümanı, onu gerçekleştiren kesimler de bu sürecin aktörleridir.

Nitekim bu durum darbeyi izleyen dönemde, askeri cuntanın politikalarına bakıldığında açık bir biçimde anlaşılmalıdır. Genelkurmay Başkanı Abdülfettah El-Sisi, iktidarı ele geçirmesinin ardından ülkede önce Müslüman Kardeşler hareketine daha sonra da tüm muhalif hareketlere siyasi baskı uygulanmıştır. 30 Haziran gösterileri sonrasında demokratik bir düzene geçileceğini ümit eden 6 Nisan Hareketi, Sosyalistler ve diğer devrimci kesimler büyük bir yanılğıya uğradıklarını fark etmişlerdir. Sisi yönetiminin bu baskıcı tutumuyla birlikte yapılan hatayı fark eden bu gruplar Sisi yönetimi karşıtı pozisyon almışlar ancak bu devrim sürecinin 2011'deki ivmesine geri dönmesi için yeterli olmamıştır. Geline nokta ABD ve İsrail gibi Mısır siyasetinde etkin olan geleneksel yönetimlerin yanında Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi yeni sayılabilecek dış aktörlerin ciddi anlamda desteklediği karşı-devrim süreci geri döndürülemeyecek derecede başarılı olmuş ve devrimci aktörlerin kurdukları koalisyonlar karşı-devrimciler karşısında etkisiz hale gelmiştir.

BÖLÜM 2: MISIR'DA DEVRİM SÜRECİ: İÇ VE DIŞ AKTÖRLERİN ROLÜ

İdeolojiden beslenen analizlerin dışında Mısır Devrimi'ne dair yapılan analizlerin büyük çoğunluğu devrimin, sosyal dinamiklerin spontane bir biçimde harekete geçirdiği kitleler aracılığıyla gerçekleştirildiği konusunda hemfikirler (El-Ghobashy, 2012; Shahin, 2013; Levine, 2013: 193; Castells, 2015: s.46). Bu bakımdan devrim sürecini en esaslı biçimde anlamamanın yolu, bu süreçte etkin olan iç aktörlerin rollerini detaylı biçimde açıklamaktan geçmektedir. Devrimin fitilini ateşleyen hareketleri, kitleleri sokağa davet ederek rejim karşıtı gösterileri sistematik bir biçimde organize eden sivil toplum örgütlerini ve toplumun farklı kesimlerini temsil eden sosyal ve siyasal kuruluşları ve bunların hangi rolleri ne şekilde oynadığını betimlemek bu bölümün öncelikli amaçlarından birisi olacaktır. Bunu yaparken devrimin gerçekleşmesi yönündeki çabaların dışında, statükonun değişmesini istemeyen aktörlerin varlığı da unutulmamalıdır. Bu bakımdan devrimci aktörleri anlamak kadar, devrime karşı duran rejim yanlısı aktörlerin bu süreçteki rollerinin de analize katılması bir gerekliliktir.

İç aktörlerin devrimdeki hayati rollerine vurgu yapmış olmakla birlikte, uzun bir mücadeleye karşılık gelen devrim sürecinde ülke dışındaki etkenlerin de devrimin gidişatına etki ettiklerini unutmamak gerekecektir. Devrimi oluşturan olaylar silsilesinde Mısır siyasal ve sosyal yapısını etkilemek isteyen dış aktörlerin de önemli roller oynadığı belirtilmelidir. Bu bakımdan devrimin ortaya çıktığı ilk aşamasında ve sonrasındaki gelişmelerde birçok dış aktörün pozisyonunu anlamak da devrim sürecinin genelini anlamlandırabilmek adına önem arz ediyor.

25 Ocak 2011'de başlayan gösterilerin devam ettiği ilk günlerde başta ABD ve Avrupa Birliği olmak üzere birçok uluslararası ve Suudi Arabistan ve Rusya gibi kimi bölgesel aktörler olaylara hazırlıksız yakalanmış ve ilk etapta temkinli tepkiler vermişlerdi (Cohen, 2011; Nicholas, 2011; Spiegel, 2011). Farklı nedenlerle Mısır'a yönelik uzun vadeli siyasetlerinin etkilenmesinden çekinen bu aktörlerin büyük çoğunluğu statükonun devam etmesini arzulamış ve bu yönde açıklamalar yaparak protestoculara mesafeli bir duruş sergilemişlerdir (Al Jazeera, 2011a; Ghosh, 2011; Phillips, 2011). Ancak olayların bir noktadan sonra geri dönülemez olduğu anlaşılınca, devrimin ilk günlerinde reform çağrıları yapan birçok Batı başkenti, Mısır kamuoyunun da baskısından çekinerek

Hüsnü Mübarek'e görevinden ayrılması çağrısı yapmak zorunda kalmışlardır (Reuters, 2011a; Rogin, 2011). Mübarek'in devrilmesinin ardından da birçok dış aktör Mısır'daki devrim sonrası gelişmelere bağlı bir biçimde yeni politikalar geliştirmişlerdir.

Bu bölümde Mısır devriminde rol oynayan iç ve dış aktörlerin devrim öncesindeki politik tutumları, bu süreçte oynadıkları roller ve aldıkları pozisyonlar, devrimi şekillendirmek adına kullandıkları araçlar ve nihayetinde rejimle ve diğer devrimci gruplarla ilişkileri anlatılacaktır. Bu sayede sadece aktörlerin kendileri değil, devrim sürecinde oynadıkları roller de anlaşılabilir olacaktır. Bu, bize daha sonraki bölümde yer verilecek olan karşı-devrim sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için yardımcı olacaktır.

Giriş kısmında da belirtildiği üzere çalışmada “devrim süreci” ve “karşı-devrim süreci” olarak iki temel zaman aralığı bulunmaktadır. Bu bölümün konusunu oluşturan devrim süreci ile Mısır'da 25 Ocak 2011'de halk gösterileri ile başlayan ve 3 Temmuz 2013'teki askeri darbeye kadar süren zaman aralığı ele alınmaktadır. Devrimin anlaşılabilmesi için devrime giden sürecin de analize dahil edilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan 25 Ocak 2011'in öncesinde, Hüsnü Mübarek döneminde yaşanan ve devrime giden süreçte önemli olan olaylar silsilesinin anlatılması da çalışmada ortaya konulan hipotezlerin test edilmesinde önem taşımaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde de detaylandırıldığı üzere, 2000'li yıllardan itibaren başlayan ayaklanma dalgası, yine aynı döneme denk gelen ve Mısırlıların rejime daha fazla tepki göstermesine neden olan neoliberal politikalar, internet ve iletişim teknolojilerinin bu dönemde artışa geçmesi ve rejim karşıtı kitlelerin dış dünya ile bağlantısının artırılması gibi nedenlerden ötürü devrim öncesi süreç 2000'li yıllara kadar dayandırılmaktadır.

Devrim sürecinin neden 3 Temmuz'daki askeri darbeye kadar olan süreci kapsadığını da açıklamak yerinde olacaktır. Hüsnü Mübarek'in 11 Şubat 2011'de görevinden uzaklaştırılmasının ardından yaşanan süreç bir anlamda demokratikleşme çabası şeklinde geçmiştir. Yönetimi eline alan Yüksek Askeri Konsey'e karşı devrimci hareketler baskıyı sürdürmüş ve sivil siyasetçilerin önünün açılması konusunda ısrarcı bir tutum sergilemişlerdir. Nitekim önce parlamento seçimleri yapılmış ve daha sonra da sivil bir cumhurbaşkanı seçilerek bu anlamda ciddi bir mesafe kaydedilmiştir. Ancak sonuçları daha sonra anlaşıldığı üzere 3 Temmuz 2013'te gerçekleşen askeri darbe 11 Şubat 2011'den o döneme kadar elde edilen birçok demokratik kazanımın kaybedilmeye

başladığı nokta olmuştur (Tadros, 2013; Halawi, 2015; Cabmanis, 2015). Bu bakımdan devrim sürecinin literatürdeki deyimiyile karşı-devrimle kesilmeye çalışıldığı 3 Temmuz darbesi (Tadros, 2013) bu kısmın tarihsel aralığını oluşturmaktadır. İç aktörlerin daha az, dış aktörlerin ise daha fazla etkili olduğu karşı-devrim süreci ise sonraki bölümde daha detaylı biçimde anlatılacaktır.

Bu kısımda iç aktörlere daha fazla yer ayrılırken, dış aktörlerin daha sınırlı biçimde analize dahil edilmesi de bu durumun bir yansımasıdır. Nitekim hemen birçok devrimde olduğu gibi devrim sürecinde iç aktörler daha önemli rol oynamış, olayların gelişiminde belirleyici olmuşlardır. 25 Ocak 2011’de gösterilerin planlanmasında, isyancı hareketin organize bir biçimde hareket etmesinde, halk kitlelerinin spontane bir biçimde sokağa inmesinde ve Mübarek’in görevinden uzaklaştırılmasında hep iç aktörlerden bahsedilmektedir (Saouli, 2014). Bu iç aktörler devrim sürecinin özneleridir. Öte yandan devrimci kalkışmaya hazırlıksız yakalanan ve herhangi bir etki gösteremeyen dış aktörler izleyen dönemde Mısır’daki sürece yönelik politikalar üretmeye başlamış ve önceden beri siyasetini belirledikleri ülkede yeniden söz sahibi olmaya başlamışlardır. Devrim sürecinin iç ve dış aktörlerin ortak hareketiyle karşı-devrime evrilmesinin nasıl olduğu ve hangi aşamalardan geçtiği ise çalışmanın bir sonraki bölümünün konusunu oluşturacaktır.

Bu bölümde iç aktörler incelenirken önem ve etkinliğe dayalı bir sınırlandırmaya gidilmiştir. Mübarek rejiminin yoğun bir biçimde etkin olduğu ve statükonun devam etmesini arzulayan aktörler olarak yargı, bürokrasi, iş dünyası ve medya karşımıza çıkmaktadır. Dönüşümün taşıyıcısı olan liberal-seküler devrimci hareketler olarak 6 Nisan, Kifaya ve Devrimci Sosyalistler öne çıkmaktadır. Toplumsal anlamda en geniş tabana sahip olan dini kimliğiyle öne çıkan Müslüman Kardeşler, Selefilere ve Kıptiler de burada analize dahil edilmektedir.

Dış aktörler ele alınırken bölgesel, uluslararası ve ulusüstü olmak üzere üçlü bir gruplandırma yapılmıştır. Yine yarattıkları etkiye ve Mısır siyasetindeki önemlerine paralel biçimde bölgesel aktörler olarak Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikler, Türkiye ve Kuveyt incelenmektedir. Uluslararası aktörler olarak da ABD, İngiltere, Almanya, Rusya ve İsrail ele alınmıştır.

2.1 Devrim Sürecinde İç Aktörler

Mısır'da 25 Ocak 2011'de başlayan devrim hareketi ülke siyasal ve sosyal yapısında önemli yere sahip birçok aktörün rol oynadığı kolektif bir girişimin sonucunda ortaya çıkmıştır. İşçi hareketinden (Beinin, 2012; Telci, 2014) rejimi değiştirmek hedefiyle kurulan gençlik örgütlerine (El-Rashidi, 2011a), sosyalistlerden (Telci, 2011: ss.180-183; Hafez, 2013) liberallere, Kıptilerden İslamcı gruplara kadar birçok farklı kesimden aktör devrim sürecinde rol oynamıştır. Bireysel ya da mensubu oldukları hareketlerle birlikte eyleme geçen aktörler, farklı vizyonlara sahip olmalarına rağmen ortak bir amaç olarak “rejimin yıkılmasını” belirleyerek birlikte hareket etmişler ve örgütlenmiş bir siyasi hareket halini almışlardır. Devrim sürecinde bu aktörler arasındaki işbirliği ve işbölümü bizzat aktörlerin kendi anlatılarında yer almaktadır. Burada öne çıkan unsur koalisyon oluşumudur. Devrimin başarıya ulaşması anlamında öne çıkan aktörler ideolojik arka planlarına bakılmaksızın koalisyonlar oluşturmuşlar ve Hüsnü Mübarek'in devrilişine kadar bu siyaseti sürdürmüşlerdir. Hatta izleyen dönemde de bir süre orduya ve eski rejim aktörlerine karşı devrimi korumak amacıyla koalisyonları sürdürmüşler ancak devrimci grupların kendi ajandalarını izlemeye başlamaları nedeniyle fikir ayrılıklarına düşmüşlerdir.

Devrimci aktörlerin Hüsnü Mübarek'in görevden uzaklaştırılmasından sonra yaşanan süreçte fikir ayrılıklarına düşmesi pek tabii ki bu hareketlerin geçmişteki aktiviteleri, Mübarek rejimi ile olan ilişkileri, sosyal dokudaki karşılıkları ve devrime gelinen süreçte oynadıkları rolleri gibi nedenlere dayanmaktadır. Bu yüzden bu hareketleri anlamaya çalışırken devrim öncesi pozisyonlarının da analize dahil edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde bir taraftan da Shahin (2012), Rutherford (2013: 35) ve birçok diğerlerinin devrimin yaşanmasında büyük önem atfettikleri (Pace and Cavatorta, 2012: 131;) “devrim öncesindeki politik, sosyal ve ekonomik ortam” da incelenmiş olacaktır.

Aktörler ele alınırken iki temel kategorizasyon yapılmıştır. İlk olarak devrim sürecini başlatan ve tüm enerjilerini devrimin başarısı için harcayan gruplar ele alınacak, ardından da statükonun devamını arzulayan ve Mübarek rejimiyle yakın ilişkiler içerisinde olan kesimler incelenecektir. Devrimci hareketler olarak liberal ve seküler üyelerin çoğunlukta olduğu ama hemen her kesimden kişileri barındıran 6 Nisan

Hareketi, Değişim için Birlik Hareketi, Kefaya ve Devrimci Sosyalistler ve bunların yanında dini kimlikleriyle ön plana çıkan Müslüman Kardeşler, Selefilere ve Sufilerin pozisyonları analize tabii tutulacaktır. Kıpti cemaatinin devrim sürecindeki tutumu da bu ilk kategoride incelenecektir. Nitekim her ne kadar Kıpti cemaatinden olan birçok işadamı Mübarek rejimi ile işbirliği içerisinde olsa da, özellikle genç Kıptiler devrim sürecinde Tahrir Meydanı'nı dolduran kalabalıklar arasında yer almıştı. Mübarek rejimine yakın olan Kıptiler zaten statükoyu savunan ve devrime karşı olan aktörler arasında bireysel olarak incelenecektir.

2.1.1. Liberal-Seküler Devrimci Hareketler

Öncelikle isimlendirme ile ilgili birkaç tespit bulunmak yerinde olacaktır. Nitekim Mısır Devrimi'ni analiz etmeye çalışan birçok araştırmacının yaşadığı gibi bu çalışmada da bazı devrimci grupları “kimliklendirme” işlemi açıklama gerektirmektedir. Bazı grupların liberal ya da seküler olarak isimlendirilmesi siyaset biliminin Batılı yorumuna benzer bir ideolojik yapıya karşılık gelmeyebilir. Nitekim, Mısır'daki liberal ya da seküler anlayış bu ülkeye özgü nitelikler taşımaktadır. Bu tezin konusunu açacak bir tartışma olmakla birlikte en azından Mısır toplumunda dinin toplumsal hayatın hemen her alanına derin bir biçimde nüfuz ettiğini ve bunun ideolojik yaklaşımları ciddi anlamda etkilediğinin altını çizmek yerinde olacaktır. Bu bakımdan seküler ya da liberal olarak tanımlanan bir kitlede bu anlamda özellikler bulunurken, onları “özgün” kılan niteliklere sahip oldukları da unutulmamalıdır.

Bu tartışma kapsamlı bir biçimde Samuel Tadros tarafından yapılmıştır. Tadros, Mısır Devrimi Üzerine Yansımalar adlı eserinde Mısır devriminde rol alan ve İslami hareketlerin dışında kalan kitlelerin Batılı analistlerce “liberal” olarak isimlendirildiğini ancak bunun yanlış bir tanımlama olduğunu belirtmektedir. Tadros'a göre Mısır'da Mübarek karşıtı olan ve İslami kesimden olmayan devrimci grupların sosyalistler dışında kalanlarının ideolojik bir sistematiği olduğu söylenemez. Nitekim liberal olarak gruplandırılan kesimler birçok örnekte liberalizmle doğrudan çatışan kararlar alabilmiştir. Tadros bu durumu büyük oranda Arap coğrafyasında liberalizm literatürünün gelişmemiş olmasına bağlamaktadır. Arapça dilinde liberalizmi savunan beş kitap dahi bulunamayacağını ifade eden Tadros, liberalizm düşüncesini anlatan temel Batı eserlerinin de Arapça'ya çevrilmediğinin altını çizmektedir (Totten, 2014).

Benzer biçimde Arap dünyasında liberalizm fikrinin yanlış anlaşıldığı ya da bu siyasal ideoloji karşısında sosyal ve kültürel engeller olduğu (Meinardus, 2014) ve Arap dünyasının liberalizm fikrine mesafeli yaklaştığına dair görüşler de ileri sürülmüştür (El-Affandi, 2011: 19).

2.1.1.1. 6 Nisan Hareketi

Bu açıklamanın ardından Mısır'da liberal ve seküler olarak isimlendirilen devrimci hareketlerin ilki ve belki de en önemlisi olan 6 Nisan Gençlik Hareketi'nin (Slocums, 2013; Chalcraft, 2014: 164) devrim sürecindeki rolü incelenebilir. 6 Nisan Hareketi'nin ortaya çıkışı 2008 yılında ülkenin en önemli sanayi kentlerinden olan Mahalle El-Kübra'da gerçekleştirilen bir iş bırakma eylemine dayanmaktadır. Diğer muhalif gruplarda yer alan birçok aktivist 6 Nisan 2008'deki büyük iş bırakma eyleminin ardından hareketi kurmaya karar verdi (El-Mahdi, 2014: 58). Özellikle 2000'lerin başından o yıla kadar geçen süre içinde ciddi anlamda hareketli olan Mısır'daki işçi sınıfı, sosyal bir patlama yaşamanın eşiğindediydi. Bunun farkında olan Mübarek rejimi, kontrol altında tutmak kaydıyla kimi protesto ve iş bırakma eylemlerine müsamaha tanıyordu. Öyle ki 6 Nisan 2008'deki eylemde hükümet iş bırakma eylemine katılan 20 bin işçinin temsilcileri ile görüşmüş, hatta fabrikadaki üst düzey yöneticileri kovma kararı almıştı (Ghabra, 2015: 202).

6 Nisan 2008'de Mahalle El-Kübra'daki grevi farklı kılan bir nokta ise eyleme işçilerin dışında barışçıl aktivistlerin de öncülük etmesiydi. Mart ayında Muhammed Adel, Ahmed Maher, Velid Reşid ve Esra Abdulfettah tarafından kurulan Facebook grubunda 6 Nisan günü Mısırlılar düşük maaşları ve yüksek gıda fiyatlarını protesto etmek amacıyla meydanlara davet edilmişti (Abdulla, 2010: 78-79; Beinin and Vairel, 2011: 249). Genç yaşta siyasi kimlik sahibi olan bu kişilerin Muhammed Adel gibi bazıları ilk politikleşme maceralarını Müslüman Kardeşler hareketi üzerinden gerçekleştirmiş, ancak ilerleyen dönemlerde daha liberal görüşlere sahip oldukları için İhvan'dan ayrılmışlardır (Ghabra, 2015: 202). Esra Abdelfettah gibi liberal siyasi görüşe sahip kişiler de 6 Nisan Hareketi'nde önemli bir yer tutmaktaydı. Abdelfettah 2004 yılında kurulan ve liberal ve seküler figürleri barındıran Ghad (Yarın) Partisi üyesi bir aktivist olarak siyasallaşma sürecine girmişti (Beinin and Vairel, 2011: 249). Hareketin en fazla öne çıkan ismi olan Ahmed Maher ise Kifaye hareketine üye olarak siyasi faaliyetlere

başlamış, daha sonra Değişim için Gençlik Hareketi'nde koordinatörlük yapmıştı. İlk kez 2005 yılında tutuklanan Maher, rejimin değişmesi amacıyla siyasi aktivizmine devam etti (Ahram Weekly, 2011a). Bu anlamda zaten siyasi aktivizmi bir yöntem olarak benimseyen bu kişiler için 6 Nisan günü gerçekleştirilecek grev seslerini daha fazla duyurmak adına bulunmaz bir fırsattı. Bu gibi aktivistlerin inisiyatifiyle kurulan 28 Mart 2008'de kurulan 6 Nisan facebook grubuna, çoğu birbirini tanımayan birkaç bin facebook kullanıcısı üye olmuştu. Ay sonuna gelindiğinde 40 bin üyeye ulaşan sayfa, 6 Nisan 2008 tarihinde 70 bin takipçiye sahipti (Telci, 2014: 330).

6 Nisan 2008 günü Mahalle El-Kübra şehrindeki fabrikada iş bırakma eylemi gerçekleşti (El-Hamalawy, 2008) ancak 6 Nisan facebook grubunun planladığı rejim karşıtı protestolar zayıf kaldı. Nitekim güvenlik güçleri başta Mahalle şehri olmak üzere aralarında İskenderiye ve Kahire'nin de bulunduğu birçok kentte teyakkuzdaydı. Buna rağmen gerçekleştirilmeye çalışılan küçük çaplı protestolar güvenlik güçlerinin sert müdahalesiyle karşılaştı. Olaylarda 3 kişi hayatını kaybedip onlarcası yaralanırken, birçok protestocu da güvenlik güçlerince tutuklanarak işkenceden geçirildi. Kahire'de ise 6 Nisan protestolarını organize edenlerden Esra Abdelfettah polis tarafından bir kafede gözaltına alındı. İki hafta tutuklu kalan Abdelfettah daha sonra serbest bırakıldı (Wolman, 2008). Hareketin diğer liderlerinden Ahmed Maher ise daha sıkıntılı günler geçirdi. 6 Nisan'daki gösterilerin ardından ailesini anne ve babasının yanına gönderen Maher bir ay boyunca şehrin bir köşesine parkettiği arabasında ya da arkadaşlarında kaldı. Hüsnü Mübarek'in 80. doğum gününde bir protesto gösterisi planlayan Maher bunu gerçekleştirememiş ancak gözaltına alınmaktan kurtulamamıştır. Uzun bir aradan sonra işine gitmek üzereyken, gizli servis tarafından gözaltına alınıp, işkence ile geçen bir gecenin ardından Maher, facebook hesabının şifresini vererek serbest kalabilmiş (Wolman, 2008) ancak Temmuz ayında İskenderiye'de bir başka protesto gösterisi sırasında 14 diğer aktivistle birlikte yeniden gözaltına alınmıştır (Stack, 2008). Nisan ayında aktivistlere yönelik başlayan tutuklamalar, o dönemde "Facebook aktivistleri" olarak adlandırılan bu gençlerin uluslararası medyada daha fazla yer almasına neden olmuş, hatta tutuklamalar Mübarek rejimine karşı eleştirilerin merkezine oturmuştur (Knickmeyer, 2008; El-Hennawy, 2008; Stack, 2008).

Tutuklamalara ve baskıya rağmen 6 Nisan Hareketi büyümeye devam etti. 2009'a gelindiğinde binlerle ifade edilebilecek üyesi olan bir hareket haline geldi. Bununla birlikte sahada aktif olan, protestolara katılmaya cüret edebilen üye sayısı halen sınırlıydı. Maher, aktivistlerin sokak protestolarına katıldıklarında tutuklanacaklarını bildiklerinden bu anlamda çekimser olduklarını ifade etmiştir. Buna bir önlem olması amacıyla şehirlerin merkezi noktalarındansa mahalle aralarında protesto yapmayı tercih ettiklerini belirten Maher, buna rağmen tutuklamaların devam ettiğini, gözaltına alınan öğrencilerin üniversitelerinden uzaklaştırıldıklarını söyledi (Ahran Weekly, 2011b).

Hareket, kuruluşunun ilk yıldönümü olan 6 Nisan 2009'da gösteri çağrısı yaparak hükümetten iki talebini dile getirmiştir: Asgari ücretin yükseltilmesi ve anayasada değişiklik yapılması amacıyla yeni bir anayasa komisyonunun kurulması. Rejimin güvenlik önlemlerine rağmen Hareket, Kahire, İskenderiye, Mahalle El-Kübra ve Şarm El-Şeyh kentlerinde protestolar düzenlemiştir. O dönemde Mısır parlamentosunda önemli sayıda vekile sahip olan Müslüman Kardeşler hareketinin öncülüğündeki 100 milletvekili 6 Nisan Hareketi'ne destek olmak amacıyla Başbakan Ahmed Nazif mecliste konuşmasını gerçekleştirirken salonu terk etmiştir. Gösteriler sırasında Kahire ve diğer kentlerde üniversite öğrencileri ve Müslüman Kardeşler üyelerinin de aralarında bulunduğu 300'den fazla kişi tutuklanmıştır (BBC, 2009; Ikhwan Web, 2009; Telci, 2014: 331).

Farklı yöntemlerle Mübarek rejimi karşıtı mücadelesini sürdüren 6 Nisan Hareketi bu anlamda diğer muhalif gruplarla da işbirliği yollarını aradı. Bu ittifakların bir ürünü olarak, hareketin kuruluşunun ikinci yıldönümü olan 6 Nisan 2010'da gerçekleştirilen gösterilere Müslüman Kardeşler hareketi de destek verdi (Ikhwanweb, 2010). Mübarek rejimine karşı muhalefetiyle öne çıkan Ghad Partisi lideri Eymen Nur da 6 Nisan Hareketine destek olan gruplardandı (Ziada, 2010). 6 Nisan Hareketi ayrıca eski Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Muhammed El-Baradey'in liderliğinde kurulan Değişim için Ulusal Birlik hareketi ile 2010 yılı boyunca ittifak içinde olarak Mübarek rejiminin yıkılması adına hareket ettiler (Shehata, 2011). Burada altı çizilmesi gereken hususlardan birisi 6 Nisan Hareketi'nin diğer rejim karşıtı sosyal oluşumları organize ederek, bir "devrimci ittifak" oluşturmaya çalışmasıdır. Farklı motivasyonlarla bu

devrimci ittifaka destek veren gruplar 25 Ocak 2011’de başlayan devrim sürecinin en önemli aktörleri olmuşlardır.

Ülke genelindeki Ain Şems, Helvan, Kefr El-Şeyh ve Mansura gibi birçok üniversite başta olmak üzere binlerce öğrenci ve aktivist rejimi protesto etmek amacıyla yürüyüşler düzenledi. Başkent Kahire’deki Tahrir Meydanı’nda ve Parlamento binası önünde düzenlenen barışçıl gösterilerde protestocular adil ve tarafsız bir seçim yapılmasını talep ettiler. Aralarında ciddi sayıda sivil kıyafetli polis de bulunduğu güvenlik güçlerinin sert müdahalesi sonrasında dağıtılan gruptan 92 aktivist gözaltına alındı (Shenker, 2010a). Üniversitelerdeki protestocuların talepleri arasında ise yaklaşık 30 yıldır yürürlükte olan Olağanüstü Hal yasaının sona erdirilmesi bulunuyordu. (Ikhwanweb, 2010). Gösterilerde ön saflarda yer alan 6 Nisan Hareketi üyesi aktivist Esmâ Mahfuz özellikle sivil kıyafetli kadın polislerin protestoculara sert biçimde müdahale ettiğini ve onlarcasını tutukladığını söyleyerek rejimin en ufak bir muhalif sese karşı müsamahasız olduğunun altını çizdi (Ziada, 2010).

6 Nisan Hareketi’nin inisiyatifiyle 6 Nisan 2010’da düzenlenen gösteriler (Khaleej Times, 2010) bir anlamda 25 Ocak 2011 öncesi için bir hazırlık niteliğindedir. Aktivistler olası bir gösteri sürecinde başlarına gelebilecekleri görmüşler, alternatif yöntemleri deneme imkanı bulmuşlar ve medya ve sosyal medyayı nasıl araçsallaştırabilecekleri konusunda tecrübe kazanmışlardır. Nitekim gösterilerin düzenlendiği sırada sosyal medyayı ciddi anlamda kullanan aktivistler, vatandaş gazetecilik örneği de göstererek protestolar sırasında yaşananları youtube ve blogger’den paylaşarak uluslararası kamuoyuna ulaşabilmişlerdir. İskenderiye, Mansura, Zagazig, Kafr El-Şeyh ve Beni Süveyf şehirlerindeki protestocular da yine sosyal medya üzerinden konularını ve gösterilerin detaylarını paylaşarak “rejim-karşıtı ulusal bir ağ” oluşturulmasına katkıda bulunmuşlardır (Abdelrahman, 2010). Rejim güçleri bir taraftan aktivistlere sert müdahale ederek gösterileri sonlandırmaya çalışmış, bir taraftan da 6 Nisan Hareketi’nin internet sitesini kapatmak gibi önlemlere başvurarak rejim karşıtı hareketlerin interneti kullanmasını engellemeyi denemişlerdir (Egyptian Chronicles, 2010). Ancak 6 Nisan Hareketi başta olmak üzere tüm değişim için çabalayan gruplar faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Mısır'da 1981'den itibaren iktidarda olan Hüsnü Mübarek'in cumhurbaşkanlığı görevini oğlu Cemal Mübarek'e devredeceğine dair iddiaların sıkça dillendirildiği 2010 yılında gerçekleştirilecek olan Parlamento seçimleri sürecinde 6 Nisan Hareketi aktif biçimde rejim karşıtı tutumunu sürdürmüştür. Daha önceki seçimlerde olduğu gibi bağımsız bir seçimin gerçekleşmeyeceğini düşünen 6 Nisan Hareketi ve diğer muhalif grupların büyük kısmı Mısırlıları seçimleri boykot etmeye davet etmiştir (Semeika, 2010). Hareket bu tutumuyla bir anlamda rejim karşıtı diğer grupların da sözcülüğünü yapmış ve daha geniş kitlelerden destek almıştır.

28 Kasım'da gerçekleştirilen parlamento seçimlerinden Hüsnü Mübarek'in Ulusal Demokratik Parti'sinin açık ara zaferle çıkması hareketin daha büyük tepkisini çekmiş ve gösteriler artırılmıştır. Bir taraftan da Haziran ayında İskenderiye'de polis tarafından öldürülen Halid Said adına açılan facebook sayfası etrafında şekillenen muhalif harekete güçlü biçimde destek veren 6 Nisan Hareketi, 25 Ocak 2011'e gelinen süreçte en etkin muhalif hareket olmuştur denilebilir. 6 Nisan Hareketi'nin devrimin hemen öncesindeki rolü Muhammed Adel tarafından verilen bir mülakatta şöyle anlatılıyor: "6 Nisan üyeleri olarak 2009'dan bu yana Tahrir Meydanı'nda toplanarak küçük çaplı gösteriler yaptık. 2010 itibariyle 4000 kişiye ulaşan bu sayı İskenderiye'de Halid Said'in öldürülmesinden dört gün sonra düzenlenen gösteride en yüksek rakamına ulaştı. İçişleri Bakanlığı'na kadar yapılan yürüyüşe polisin sert müdahalesi sonrasında 30 üye tutuklandı." (Ghabra, 2015: 204).

2010'un Aralık ayında Tunus'ta devrime giden isyanın başlaması Mısır'daki rejim karşıtlarını da harekete geçirmiştir. Polis Günü olarak kutlanan 25 Ocak 2011 tarihinde devrimci gruplar halkı Mübarek rejimini protesto etmek için sokaklara çağırmıştır. Bu gruplardan olan 6 Nisan Hareketi, halkı polisin baskıcı tavrını ve kötü muamelesini protesto etmek amacıyla İçişleri Bakanlığı önünde eylem yapmaya davet etmiştir. Devrimin ilk gününden itibaren protestolarda aktif rol alan 6 Nisan Hareketi sadece Kahire'de değil diğer büyük şehirlerde de kitleleri harekete geçirmek adına çaba göstermiştir (Dreyfuss, 2011).

Günler geçtikçe isyanının boyutu artıyor 6 Nisan Hareketi de kendisini daha fazla hissettiriyordu. Hareket uzun yıllardır oluşturduğu sosyal ağlarla ve iletişim kanallarıyla Mısırlıları Tahrir Meydanı'na gelmeye davet ediyordu. Grubun liderlerinden Ahmed

Maher protestoların ilk günlerinde verdiği bir mülakatta “bizim rolümüz protestoları koordine etmek ve aktivistler ve yönetim karşıtı hareketlerin oluşturduğu ağı organize ederek rejim karşıtı gösterilerin etkinliğini artırmaktır” diyerek hareketin bu dönemdeki önemli rolünün altını çizmiştir (Abdel-Baky, 2011a).

Protestoların artışa geçtiği 28 Ocak günü Hüsnü Mübarek yönetimi ülkedeki internet ağlarını büyük oranda kullanım dışı bıraktı (Arthur, 2011a). Sosyal medya hesaplarına girişi de yasaklayan Mübarek rejiminin bu uygulamalarına daha önceki yıllardan hazırlıklı olan 6 Nisan Hareketi üyeleri ve diğer aktivistler siber-blokajı proksiler kullanmak suretiyle kırarak hem ülke içinde iletişimi devam ettirdi, hem de devrim sürecindeki gelişmeleri uluslararası medya kanalları ile paylaşmayı başardı (Couts, 2011; Williams, 2011). Proksiler üzerinden sosyal medya hesaplarına girebilen aktivistlerin internet yasağını aşmasında Twitter’ın Google işbirliğiyle sunduğu speak-to-tweet (konuşarak tweet at) uygulaması da etkili oldu (Arthur, 2011b). Bu yasak aktivistleri yavaşlatmak bir kenara, Mübarek rejimi karşıtı protestoları artırmak adına daha da motive edici bir etkiye sahip oldu (Auter, 2013: 206). Bu durum, daha devrim gösterilerinin üzerinden birkaç gün geçmiş olmasına rağmen, Mübarek rejiminin geri dönülmez bir yola doğru gittiğinin en önemli işaretlerindendi. Nitekim rejim gelen uluslararası baskılar üzerine internet erişimini serbest bırakmak zorunda kaldı. 18 gün süren protestoların ardından Hüsnü Mübarek’in görevi bırakması ile devrimin ilk safhası sona ermişti.

İzleyen dönemde yönetime gelen Yüksek Askeri Konsey’e en yoğun muhalefeti yürüten hareketlerin başında 6 Nisan gelmekteydi. Birçok kez askeri junta karşıtı gösteriler düzenleyen 6 Nisan Hareketi, iktidarın en kısa zamanda sivil yönetime bırakılmasını talep ediyordu. 6 Nisan Hareketi, 27 Mayıs günü “Devrimi Koruma Cuması” başlığıyla ülke çapında gösterilere liderlik ederek Mübarek rejimi görevlilerinin yargılanması ve Askeri Konsey’in yönetimi sivillere devretmesi çağrısında bulundu (Khalil, 2011). 6 Nisan Hareketi, 8 Temmuz’da düzenlenen “Önce Devrim” başlıklı protesto gösterilerine de katılarak ordu karşıtı tutumunu sürdürdü (Abdel-Baky, 2011b).

Bu dönemde askeri yönetime en ciddi muhalefeti yürüten 6 Nisan Hareketi’nin bu tavrına karşı Yüksek Askeri Konsey de sert bir siyaset izledi. 23 Temmuz’da Yüksek Askeri Konsey tarafından yayınlanan açıklamada 6 Nisan Hareketi, “Mısır ordusunun

kamuoyu nezdindeki imajına zarar vermekle suçlanmış ve dış ülkelerden destek aldığı” iddia edilmiştir. Buna karşın 6 Nisan Hareketi, faaliyetlerinin yasal olduğunu belirtmiş ve gerekirse savcılık tarafından sorgulanmaya hazır olduklarını söylemiştir (Abdel-Baky, 2011c).

6 Nisan Hareketi üyelerine devlet organlarından da dış destekli olduklarına dair iddialar yöneltilmiş ancak hareket bunu kesinlikle reddetmiştir. 2011’in Temmuz ayında Mısır devlet kanalı 6 Nisan Hareketi’nin önde gelen figürlerinden Muhammed Adel’in Sırbistan’da silah eğitimi aldığı iddia edildiği bir fotoğrafını paylaştı. Ancak daha sonra yapılan açıklamada Adel’in fotoğrafı 2007 yılında Gazze’de çekilmişti. Fotoğraftaki silah da Gazze’de hayatını kaybeden bir Hamas askerinin evindeki silahtı. Fotoğrafın orijinal halinde Adel’in yanında askerinin annesi de bulunuyordu ancak yayımlayan kuruluş fotoğraf üzerinde oynama yaparak Adel’i yalnız biçimde resmetmişti (El-Gundy, 2011). Ancak 6 Nisan Hareketi dışarıdan organizasyonlarla “şiddete başvurmeyen toplumsal dönüşüm” konularında işbirliği yapıldığını da inkar etmiyordu. ABD’de bu konuda konferanslara katılan 6 Nisan üyeleri Sırbistan’daki Otpor hareketinden tavsiyeler aldıklarını ve hareket üyeleriyle görüştiklerini de ifade ettiler (El-Gundy, 2011).

2012 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde eski rejim adayı Ahmet Şefik’e karşı Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi’yi destekleyen 6 Nisan Hareketi, devrim sürecinin başarılı olması için yoğun çaba göstermiştir (Ikhwan Web, 2012). Mursi’nin cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından, daha önce vaat ettiği sözleri tutmadığını iddia eden 6 Nisan Hareketi, diğer muhalifler gibi pozisyonunu yeniden değiştirerek Müslüman Kardeşler karşıtı bir tutum almıştır (Washington Post, 2013). Kasım ayında Mursi’nin yayınladığı kararnamenin cumhurbaşkanına olması gerekenden fazla yetkiler tanıdığını iddia eden 6 Nisan Hareketi, Mursi’ye karşı muhalefetini artırmıştır. Aynı görüşteki diğer gruplarla birlikte Mursi karşıtı gösterileri organize eden 6 Nisan Hareketi, askeri darbeye uzanan süreçte de öne çıkan hareketlerden birisi olmuştur.

2.1.1.2. Kefaya

Mısır’da seküler-liberal ideolojik çevrelerin desteği ile oluşan ve Mübarek karşıtı hareketin ciddi bir yapıya bürünmesine öncülük eden grupların başında Kefaya

gelmektedir. 2004'ün Ağustos ayında 300 civarında entelektüelin Mübarek rejiminden anayasal ve ekonomik reformlar yapması talebini dillendirdikleri bir imza kampanyası başlatmasının ardından kurulmasına karar verilen Kefaya Hareketi (Mansour, 2009:207), 22 Eylül 2004'te düzenlenen geniş katılımlı bir konferansla Mısır siyasal hayatında yerini almıştır. Kefaya Hareketi, bu dönemde başta demokratikleşme olmak üzere sosyal sorunları, ekonomik sıkıntıları ve insan hakları ihlallerini dile getirerek Mübarek rejimini bu anlamda reform yapmaya çağırıyordu (BBC, 2005a; Al-Anani, 2005: 3; Shaban, 2006: 65). Hareket, Mübarek rejiminin özellikle sivil özgürlüklerin korunması, büyüme ve kalkınmanın yeterli olmayışı, yoksulluğun yaygınlaşması, yolsuzlukların önüne geçilmemesi gibi başlıca sorunları çözemediğini iddia etmekte ve bu bakımdan artık bir değişimin kaçınılmaz olduğunu savunmaktaydı (Shaban, 2006). Hareketin kuruluş manifestosunda özellikle anti-Amerikancı ve İsrail karşıtı tutum açıkça belirtilmiş ve Arap milliyetçisi söylemlere de yer verilmiştir (Mansour, 2009: 207).

Her ne kadar Kefaya hareketinin seküler kimliği baskın olsa da, grup diğer ideolojilere sahip aktivistlere de açıktı. Kefaya hareketi üyeleri arasında İslami kesimden, sosyalist gruplardan ve Kıptilerden de üyeler bulunmaktaydı. Sosyalist bir Kıpti olan ve hareketin ilk Genel Koordinatörü seçilen George Ishaq, İslami bir çevreden gelen Mecit Ahmet Hüseyin, muhafazakar El-Vasat Partisi'nin kurucusu Ebul-Ala Madi, Arap milliyetçisi Abdülhalim Kandil (Reuters, 2009), geçmişinde hem Komünist Parti hem de Müslüman Kardeşler üyeliği tecrübesi bulunan liberal akademisyen Abdülvahab El-Meseyri (The Cairo Post, 2013a) ve Kahire Üniversitesi'nde çalışan ülkenin saygın akademisyenlerinden Mustafa Kamil El-Sayid (Dawoud, 2015a) gibi isimler hareketin önde gelen figürlerindendi (Rand, 2008: 10-15). Kefaya ilk ses getiren gösterilerinden birisini 12 Aralık 2004'te Kahire'de Mısır Cumhuriyet Başsavcısı'nın ofisinin önünde gerçekleştirmişti. "İktidarın Miras Bırakılmasına Hayır" ve "Yıkılsın Mübarek Rejimi" gibi sloganların hemen hemen ülkede ilk kez duyulduğu gösteri güvenlik güçlerinin müdahalesi sonrası dağılmış, ancak etkileri artarak devam etmiştir (Carnegie, 2008: 18; Egypt Independent, 2011). Öyle ki gösterilerin 2005'in ilk aylarında yoğunlaşması sonrasında Hüsnü Mübarek anayasadaki 76. Maddeyi değiştirerek cumhurbaşkanı seçimini birden fazla adayın katılabileceği ve doğrudan halkın oylarıyla belirleneceği bir yöntemde olmasına karar verdi (Associated Press, 2005; BBC, 2005b; Moran, 2005).

Cemal Abdülnasır ve Enver Sedat dönemlerinde de benzer biçimde uygulanan 76. Maddeye göre Cumhurbaşkanlığı seçimine katılabilmek için 494 üyeli parlamentoda en az 250 milletvekili tarafından aday gösterilme şartı bulunmaktaydı. Bu maddeden hareketle meclisin büyük çoğunluğuna hakim olan ve Hüsnü Mübarek rejiminin siyasi kanadı vazifesi gören Ulusal Demokratik Parti, her cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi sadece Mübarek'in adaylığını onaylıyor ve bu şekilde seçimde sadece tek bir adayın yarışmasını sağlıyordu (Feuille, 2011: 246). 76. Maddenin değişmesinin ardından Eylül ayında gerçekleştirilen başkanlık seçimlerinde Hüsnü Mübarek'e rakip olarak Eymen Nur ve Numan Cuma yarışmışlardı. Her ne kadar Mübarek'in iktidarını engelleyecek bir gelişme olmasa da bu karar Kefaya gibi baskı gruplarının rejimi reform konusunda yeni kararlar almaya zorlamasının göstergesidir.

İlk etapta küçük katılımlarla görece varlıklı semtlerde protestolar düzenleyen Kefaya Hareketi, kuruluşunu izleyen dönemde Mısır'daki 26 vilayetten 24'ünde ofisler açmış ve protesto gösterileri düzenlemiştir. Hareket, 2005 yılı içerisinde etki alanını genişleterek daha geniş kitlelere hitap etmeye başladı. Nisan ayında Kahire, İskenderiye, Süveyş, Minya ve El-Ariş şehirlerinde düzenlenen gösterilerde açık bir biçimde Hüsnü Mübarek'in görevi bırakması çağrısı yapıldı. Gösteriler sırasında onlarca Kefaya üyesi gözaltına alındı (Zenati, 2005). Eylül ayında cumhurbaşkanlığı seçimlerini protesto etmek amacıyla 10 bin kişinin katıldığı bir gösteri yürüyüşü yapıldı. Ayrıca ilk kez Kahire ve İskenderiye gibi büyük kentlerin yanında daha küçük ölçekli şehirlerde de protesto gösterileri düzenlendi (Egypt Independent, 2011). Öte yandan yine 2005 yılında Kefaya hareketinin bu aktivizminden cesaret alan farklı kesimlerden Mısırlılar rejim karşıtı yeni oluşumlar kurmaya başladılar. Mesela bu dönemde Kefaya hareketine destek veren İslami, seküler, liberal ve sosyalist gençlerin girişimiyle kurulan Değişim için Gençlik Hareketi (Sharp, 2005) ilerleyen yıllarda Mübarek rejimine karşı muhalefette öncü olacak devrimci aktivistlerin yetiştiği bir okul işlevi de görmüştür. Bununla birlikte Değişim için İşçiler, Değişim için Öğrenciler, Değişim için Sanatçılar, Değişim için Mühendisler ve Değişim için Gazeteciler gibi değişik alanlarda organize olan hareketlenmeler de Kefaya'nın alt kolları olarak kurulmuşlardır (Shaban, 2006: 70; Mansour, 2009: 207).

Mübarek rejiminin baskısından çekinen Kefaya Hareketi farklı yöntemlerle hem genişlemeye hem de aktivitelerini sürdürmeye çaba göstermiştir. Hareket dört temel iletişim stratejisi izlemiştir. Üyeler ve kamuoyuna ulaşmak için etkili bir e-mail haberleşme ağı kurmuştur. Bunun yanında, online ve bağımsız medya aracılığıyla reklamlar vermiş, kendi internet sitesinde ve diğer yayın mecralarında karikatür ve posterler yayınlamıştır. Son olarak da yine internet üzerinden sosyal medya ve bloggerları kullanarak ülkedeki insan hakları ihlallerinin kamuoyuna duyurulması etkin bir yöntem olarak izlenmiştir (Rand, 2008: 21). Bu çerçevede hareket iletişim teknolojilerini daha etkin kullanarak rejimin olumsuz tutumunun etkilerini en aza indirmeye çalışmıştır. Ayrıca, gözaltıları ve tutuklamaları azaltmak için de zaman zaman farklı protesto yöntemleri kullanmıştır. Mesela hareket, 1952 Devrimi'nin kutlamalarının gerçekleşeceği 23 Temmuz 2007 günü Mısırlılara evlerinde kalmaları ve balkonlarından bayrak sallamaları çağrısı yapmıştır (Mansour, 2009: 209). Benzer biçimde kamuoyunda öne çıkan figürlerin desteğiyle Mübarek'in görevi bırakması çağrısının yapıldığı imza kampanyaları düzenlenmiş ve bu sayede halkın desteği alınmaya çalışılmıştır. Bu tarz barışçıl ve operasyonel anlamda risksiz eylemler daha sonraki süreçte 6 Nisan Hareketi gibi diğer devrimci gruplar tarafından da gerçekleştirilmiştir.

Kefaya Hareketi, Mübarek rejimine karşı tutumunu kesintisiz bir şekilde sürdürmüş, kendi içerisinde zaman zaman bölünmeler ve ayrışmalar yaşasa da, Mübarek rejiminin sona ermesi için kararlı bir siyaset izlemiştir. Hareketin gerçekleştirdiği rejim karşıtı gösteriler 2011 öncesi süreçte artmış (Said, 2009), birçok konuda diğer muhalif hareketlerle birlikte ortak hareket edilerek Mübarek rejimine karşı siyasi ve toplumsal baskının artırılması hedeflenmiştir. Bu anlamda Kefaya Hareketi, seçimlerdeki usulsüzlüklere tepki olması ve seçimin meşru olmadığına vurgu yapmak amacıyla 2010 yılında gerçekleştirilen parlamento seçimlerini boykot etme kararı almıştır (Mayton, 2010).

2.1.1.3. Değişim için Ulusal Birlik

Mübarek karşıtı muhalefetin iyice arttığı 2010 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu eski başkanı Muhammed El-Baradeey Mısır'a dönerek tüm muhalif grupları bir arada toplamak amacıyla yeni bir oluşumu hayata geçirme kararı aldı (BBC, 2010). Bu

anlamda yaptığı görüşmeler sonucunda Baradey 30 önde gelen siyasi muhalifin desteğini alarak Mübarek karşıtı koalisyonun bir araya gelmesinde etkili oldu (Awad, 2010). Değişim için Ulusal Birlik Hareketi verilen bu oluşuma Mübarek'e karşı cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yarışan Eymen Nur, yazar Alaa El-Asvani gibi figürlerin yanında Müslüman Kardeşler hareketinden de destek gelmişti (Karlsson, 2012: 105; Brownlee, Masoud ve Reynolds, 2015: 180). Değişim için Ulusal Birlik Hareketi'nin temel hedefi özgür ve bağımsız seçimlerin yapılarak demokratik bir yönetime geçilmesiydi. Hareket bu anlamda Hüsnü Mübarek'in görevi bırakması ve oğlu Cemal Mübarek'in de cumhurbaşkanlığına aday olmamasını talep etmekteydi. Bu çerçevede hareket Kefaya ve diğer birçok rejim karşıtı grup gibi 2010'un Kasım ayında düzenlenen parlamento seçimlerini boykot etme karar aldı (Cook, 2012: 276).

Değişim için Ulusal Birlik Hareketi ideolojik anlamda kendisinden farklı olan Müslüman Kardeşler ile de ortak hareket etmekte çekinmemiştir. Devrime gelinen süreçte devrimci grupların ideolojik kimliklerini bir kenara bırakarak “devrim koalisyonları” oluşturabileceği ilk kısımda anlatılmıştı. Bunun açık bir örneği olarak Değişim için Ulusal Birlik ve Müslüman Kardeşler ittifakı 2010'da Muhammed El-Baradey'in çağrısıyla gerçekleştirilen imza kampanyasında birlikte hareket etmiştir. Öyle ki bu kampanya için Baradey'in hareketinden sadece 110 bin imza toplanabilirken, Müslüman Kardeşler 720 bin imza ile destek olmuştur (Hamid, 2010). Burada dikkat çekilmesi gereken bir husus devrimci koalisyonda yer alan grupların birbirlerinin eksiklerini tamamlayarak daha güçlü bir muhalif blok oluşmasına katkıda bulunabilmekte olmalarıydı. Toplumsal destekten yoksun ancak entelektüel ve uluslararası çevrelere yakın olan Baradey'in Değişim için Ulusal Birlik Hareketi, bu eksikliğini giderebilmek amacıyla toplumsal tabanı güçlü olan Müslüman Kardeşler hareketi ile ittifak kurmuştur. Her ne kadar ilerleyen dönemlerde bu ittifaklar yerini ayrışmalara bırakabilse de devrim öncesi süreçte rejime karşı oluşturulan koalisyonun güçlü olması anlamında önem arz etmiştir.

Muhammed El-Baradey tarafından hayata geçirilen Değişim için Ulusal Birlik, özellikle Kefaya hareketinden ciddi anlamda destek almıştı. Ancak Baradey'in girişiminin kimi özellikleri Kefaya liderleri tarafından yeterli bulunmamıştır. Kefaya'nın ilk genel koordinatörü George Ishak verdiği bir mülakatta El-Baradey'in Mısır siyasetinin

kendine has dinamiklerinden uzak olduğunu, sokakla bağlantı kuramadığını ve işçiler ve çiftçiler gibi toplumun dışlanmış kesimlerine ulaşamadığını belirtmişti. Ishak ayrıca El-Baradey'in yabancı güçler tarafından yönlendirilen bir kişilik olduğu iddialarına katılmadığını belirtmiş ve ülkede değişim için çalıştığına inandığını söylemiştir (Abdelaziz, 2010).

25 Ocak 2011'deki gösteriler öncesinde çağrı yaparak Mısırlıları rejimi protesto etmeye davet eden hareketler arasında Kefaya da bulunuyordu. Grubun yayınladığı bildiri "Olağanüstü Hal'in kaldırılması, asgari ücretin 1.200 Mısır Cüneyhine yükseltilmesi, işsizlik ödeneği ve temel gıda fiyatlarının düşürülmesi gibi taleplere yer vermiş, 25 Ocak'taki gösterilere ülkenin önde gelen entelektüellerini davet etmiştir (Ikhwanweb, 2011). Değişim için Ulusal Birlik hareketi de 25 Ocak öncesinde 1 Milyon Mısırlıya Mektup kampanyası başlatarak hareketin objektiflerini ve amaçlarını Mısırlılarla paylaşmayı hedeflemiştir (Gaweesh, 2011). Gösteriler sırasında da Kefaya ve Değişim için Ulusal Birlik hareketi üyeleri meydanları organize etmiş, medya ve sosyal medyayı kullanarak devrim gösterilerinin daha geniş kitlelere ulaşmasına yardımcı olmuşlardır. Hareket liderleri tarafından yapılan açıklamalarda Hüsnü Mübarek'in gelecek seçimlerde aday olmayacağını açıklaması talep edilmiştir (Abdoun, 2011).

Değişim için Ulusal Birlik Hareketi devrim sonrası süreçte de aktivizme devam etmiş, ülke siyasetinde etkin olmuştur. Hareket zaman zaman gösteriler düzenleyerek Askeri Konsey'e yönetimi sivillere bırakması çağrısı yapmıştır. Bununla birlikte diğer muhalif gruplarla da görüşen hareket liderleri, demokratik ve seküler bir siyasi yapının kurulmasını hedeflemişlerdir. Bu çerçevede Müslüman Kardeşler hareketi ile yapılan görüşmelerde İhvan'dan seküler bir siyasi düzeni kabul ettikleri konusunda teminat istemişlerdir (Al Masry Al Youm, 2011).

Yüksek Askeri Konsey'in iktidarı sivil yönetime bırakmakta yavaş hareket etmesi karşısında Değişim için Ulusal Birlik hareketi koordinatörü Abdülcélil Mustafa yaptığı bir açıklamada Askeri Konsey'in bu tutumunun ülkedeki siyasi gerginliği artırdığını ve en kısa zamanda sivil yönetime geçilmesini talep ettiklerini söylemiştir (Al Ahram Weekly, 2011). Hareket yine o dönemde yayınladığı bir bildiri Askeri Konsey'den olağanüstü hali kaldırmasını, eski rejimden kalan devlet organlarının kapatılmasını, askeri mahkemelerde yargılanmanın sonlandırılmasını istemiş ve tüm Mübarek dönemi

siyasetçilerine 5 yıl siyaset yasağı getirilmesi gibi taleplerde bulunmuştur (Ahram Online, 2011a).

2012'deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde grubun kurucularından Hamden Sabbahi'yi destekleyen Kefaya hareketi, ikinci turda ise Muhammed Mursi'ye oy verme kararı almıştır. 6 Nisan Hareketi gibi, Mursi'nin politikalarının otoriter olduğunu iddia eden Kefaya, ilerleyen dönemlerde Mursi'den desteği çekerek, İhvan'ı siyaset dışına itmek istemiştir (Telci, 2014: 201). Bu süreçte Kefaya Hareketi, Mursi'nin ve Müslüman Kardeşler Hareketinin tüm uzlaşısı ve diyalog çağrılarını reddetmiş, siyasal sürecin tıkanması ve ülkenin yönetilemez bir hale gelmesi için çabalamıştır. Birçok şehirde düzenlenen sivil itaatsizlik eylemlerini teşvik eden hareket, Mursi'nin cumhurbaşkanlığından istifa etmesi çağrısında bulunmuştur (Adel, 2013). Bu amaç doğrultusunda Nisan ayında kurulan Temerrud Hareketi'ne destek olan Kefaya, Mursi karşıtı imza kampanyasında da ön planda yer almıştır (Kamal, 2014).

2.1.1.4. Devrimci Sosyalistler

Mısır'da sosyalist hareket görece marjinal bir konumda olsa da uzun yıllardan beri varlığını sürdürmüştür. Ülkede küçük bir kesim sosyalist ideolojiyi benimsemiş ve hem bölgesel hem de uluslararası sosyalist ağlarla iletişimini sürdürmüştür. 1991 yılında sendika seçimleri sırasında grev yapan işçilerin yanında olmak amacıyla kurulan Devrimci Sosyalistler, o dönemden bu yana işçi kesiminin haklarını savunmaları ve rejimin neoliberal politikalarına karşı tutumları ile öne çıkmışlardır. 1994 yılında Keft el-Davvar şehrinde gerçekleştirilen büyük iş bırakma eyleminde kurdukları öğrenci birlikleri ile grevcilere destek olan Devrimci Sosyalistler, 1997 yılında da hükümetin çiftçilere karşı olumsuz politikalarını protesto gösterilerine öncülük etmişlerdir. Yine aynı yıl içinde Devrimci Sosyalistler hareketinin liderlerinden Kemal Halil'in Hüsnü Mübarek'e görevi bırakma çağrısı yaparak dikkatleri çekmiştir (Kassab, 2012; Charbel and Halawa, 2012).

Özellikle öğrencilerin ve bazı entelektüellerin çabalarıyla varlığını sürdüren sosyalistler 2003 yılında Kemal Halil'in inisiyatifiyle Kahire'de kurulan Sosyalist Çalışmalar Merkezi çatısı altında daha kurumsal bir kimliğe kavuşmuşlardır (Howeidy, 2003). 2000'li yılların başında önce Filistin'deki İntifada'ya destek olmak amacıyla düzenledikleri gösterilerle öne çıkan Devrimci Sosyalistler, daha sonra da ABD

liderliğinde Irak'a yapılan müdahaleyi geniş katılımlı eylemlerle protesto etmişlerdir. Bu iki dönemde de kendileriyle aynı pozisyonda olan Müslüman Kardeşler hareketiyle ittifak halindeki Devrimci Sosyalistler (Slackman, 2005; Browsers, 2009: 126), bu anlamda diğer solcu hareketlerden tepki görmüşlerdir (Kassab, 2012). Rejim karşıtı tutumuyla öne çıkan hareket Mübarek rejiminin güvenlik birimlerinin yakın takibi altında olmuş, aktivistleri birçok kez tutuklanmış, ofislerine polis baskını yapılmıştır (Howeidy, 2003; Human Rights Watch, 2004; Human Rights Watch, 2005; Kelly, 2005). Hareketin önde gelenlerinden Vael Halil o dönemde verdiği bir mülakatta Mübarek rejiminin sona ermesi gerektiğinin ve bunun için çabalayacaklarının altını çizmiştir (Beirut Newswire, 2004). İzleyen dönemde de Devrimci Sosyalistler rejim karşıtı gösterilerde ön saflarda yer almış, diğer muhalif gruplarla işbirliğini devam ettirmiştir. Özellikle 2005 yılında liberal ve İslami hareketlerce düzenlenen Mübarek karşıtı gösterilere destek veren Devrimci Sosyalistlerin rejim karşıtı tutumu giderek sertleşmiştir.

Devrimci sosyalistlerin bu süreçte yakın ilişki içerisinde olduğu gruplardan birisi de işçi hareketi olmuştur. Bu dönemde gerçekleştirilen iş bırakma eylemlerinde ve grevlerde rol oynayan Devrimci Sosyalistler, 2007 yılında bağımsız bir işçi sendikası kurulması için Ekonomi Bakanlığı önünde uzun süren bir oturma eylemi gerçekleştirmişlerdir. Bu eylemin sona ermesinin ardından ülkenin ilk bağımsız işçi sendikası olan Mısır Bağımsız İşçiler Federasyonu'nun kurulması hükümet tarafından kabul edilmiştir (Kassab, 2012). 6 Nisan 2008'de Mahalle El-Kübra'daki tekstil fabrikasında binlerce işçinin greve gitmesinin rejim güvenlik güçlerince şiddetle bastırılması ve 800 kişinin gözaltına alınması da Devrimci Sosyalistler tarafından kınanmıştır (Socialist Worker, 2008). Devrimci Sosyalistler izleyen yıllarda da muhalif tutumlarını sürdürmüş, Hüsnü Mübarek'in devrilmesi için mücadele etmişlerdir. 25 Ocak Devrimi gösterileri başladığında meydanlara inen ilk gruplardan olan Devrimci Sosyalistler (Bayne, 2011), özellikle Kahire, İskenderiye, Mahalle El-Kübra ve Süveyş gibi şehirlerde kitlelerin harekete geçmesinde önemli rol oynamışlardır.

25 Ocak Devrimi'nin ardından Devrimci Sosyalistler, devrim sürecinde güvenlik güçlerinin devrimcilere karşı işledikleri suçların üstünün örtülmemesi ve ordunun üstü kapalı bir darbe ile iktidarı ele geçirmemesi için ciddi bir muhalefet yürütmüştür.

Harekete yakınlığı ile bilinen aktivist Husam El-Hamalavi de verdiği bir mülakatta 25 Ocak Devrimi'nde Mübarek'in görevden ayrılıp, Yüksek Askeri Konsey'in yönetimi ele geçirmesini ordunun Mısır'da iktidarı doğrudan ele geçirmek amacını taşıdığını belirtmiştir (Haddad, 2013). Hareket bu muhalefeti ve askeri rejimin sonlandırılması talepleri nedeniyle Yüksek Askeri Konsey'in tepkisini aldı. Bu süreçte siyaset sahnesine çıkmak amacıyla ordu ile "iyi geçinen" Müslüman Kardeşler dahi daha önce ittifak halinde oldukları Devrimci Sosyalistlerle fikir ayrılığına düşmüştü. Öyle ki Müslüman Kardeşler'in siyasi kolu Hürriyet ve Adalet Partisi'nin gazetesi de o dönemde Devrimci Sosyalistler aleyhine yürütülen medya kampanyasına katılmıştı (Ahram Online, 2011b; Kassab, 2012; The Angry Egyptian, 2011; Workers Hammer, 2012).

Devrimci Sosyalistler bir taraftan da kurdukları siyasal partilerle ülke siyasetinde rol oynamayı hedeflemişlerdir. Troçkist olan bu grubun üyeleri Demokratik İşçi Partisi ve Sosyalist Halk Birliği Partileri'nde görevler alarak aktif siyasette yer almışlardır. 2011'in Mayıs ayında Mısır Sosyalist Partisi, Demokratik İşçi Partisi, Sosyalist Halk Koalisyonu Partisi, Mısır Komünist Partisi ve Devrimci Sosyalistler birleşerek Sosyalist Kuvvetler Koalisyonu'nu kurarak devrim sonrası yapılacak seçimlerde güçlerini birleştirmeyi hedeflemişlerdir (El-Hebeishy, 2011). Genel hatlarıyla bu partilerin amacı Mısır'da sosyalist ilkelere bağlı bir devletin kurulması ve sosyalist bir yönetimin işlerlik kazanmasıydı (Charbel and Halawa, 2012). Hareket, 2011'in Aralık ayında yayınladığı bir bildiriye yönetim kadrolarında işçi, çiftçi ve öğrenci temsilcilerinin bulunacağı, işçi birliklerine, sendikalara ve öğrenci hareketlerine geniş haklar tanınacağı ve sosyal adaletin sağlanacağı sosyalist bir devletin kurulmasının hedeflendiğini belirtmiştir (Socialist Worker, 2011).

2012'de gerçekleştirilen devrim sonrası ilk demokratik seçim sürecinde Devrimci Sosyalistler, Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi'yi destekleme kararı aldı. Her ne kadar daha önceki süreçte zaman zaman farklı pozisyonlar aldılarsa da Devrimci Sosyalistler, Müslüman Kardeşler hareketini devrimin taşıyıcısı olarak gördüğünden eski rejimin aktörlerine karşı desteklenmesi gerektiğini savundu (Muftah: 2012). Bunu stratejik bir destek olarak gören Devrimci Sosyalistler'in bu tutumu kimi çevrelerce sosyalist prensiplere aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirildi (Woods, 2012). Devrimin başarısı adına Müslüman Kardeşler'e destek olan Devrimci Sosyalistler, 2012'nin

Kasım ayında Mursi'nin yayınladığı anayasal deklarasyona tepki göstermiş ve diğer gruplarla birlikte Mursi karşıtı koalisyonu katılmışlardır. Protesto gösterileri organize eden Devrimci Sosyalistler (Hussein, 2012) bir açıklama yaparak Mursi ve Müslüman Kardeşler hareketinin devrim karşısındaki en önemli tehdit olduğunu belirtmiştir (Socialist Worker, 2012). Devrimci Sosyalistler hareketinin önde gelen figürlerinden Semih Necip, 30 Haziran gösterilerinden birkaç gün önce yaptığı açıklamada Müslüman Kardeşler hareketinin devrime ihanet ettiğini belirtmiş, buna karşın Devrimci Sosyalistler ve diğer birçok hareketin farklı amaçlar doğrultusunda devrimi yeniden kazanabilmek için harekete geçtiğini söylemiştir (Naguib, 2013).

Devrimci Sosyalistler, Nisan ayında kurulan Temerrud Hareketi'ne destek olurken, 30 Haziran gösterilerinde orduya Mursi'yi görevden uzaklaştırma çağrısı dahi yapmışlardır (Harrison, 2013). Müslüman Kardeşler ve Devrimci Sosyalistler hareketlerinin devrimin ilk gününden bu yana süregelen ilişkileri devrim sonrası süreçlerde devrimci aktörlerin pozisyonlarının nasıl farklılaşabildiğinin görülmesi açısından önemlidir. 25 Ocak 2011'deki gösteriler sırasında birlikte hareket eden iki grup daha sonra Yüksek Askeri Konsey'le ilişkiler bağlamında farklı pozisyonlara ayrılmış ancak 2012'deki Cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında yeniden birlikte hareket etmiştir. Muhammed Mursi yönetiminin kapsayıcı olmamasını öne süren Devrimci Sosyalistler aynı yönde düşünen diğer gruplarla birleşerek Müslüman Kardeşler karşıtı ayaklanmayı başlatmışlardır. Ancak 3 Temmuz 2013'te gerçekleşen askeri darbenin ardından yaşanan süreçte Abdülfettah El-Sisi yönetiminin tüm muhalifleri olduğu gibi Devrimci Sosyalistler'i de hedef alması bu grupların eski rejim üyeleri ve dışarıdan desteklenen aktörler tarafından kullanıldığını göstermektedir.

2.1.2. İslami Hareketler

2.1.2.1. Müslüman Kardeşler

Mısır'da en güçlü toplumsal tabana sahip hareket olmasına rağmen uzun yıllar boyunca iktidarların baskısına maruz kaldığı için siyasi aktivizmi düşük düzeyde tutan Müslüman Kardeşler Hareketi, 2004 yılında Kefaya Hareketi'nin de küçük çaplı gösterilerinden cesaret alarak rejim karşıtı protestolar düzenlemeye başladı. 27 Mart 2005'te ilk kez büyük çaplı bir gösteri düzenleyen Müslüman Kardeşler (Saleh, 2005), izleyen birkaç ay içinde 23 protesto gösterisi daha organize etti. Kefaya'nın küçük çaplı

gösterilerine kıyasla İhvan'ın geniş katılımlı protestolar düzenlemesi Mübarek rejimine karşı oluşmaya başlayan koalisyonun hem entelektüel hem de toplumsal destek sahibi olması için hayati önemdeydi. Bununla birlikte geleneksel anlamda muhalif çizgisini koruyan ve geniş bir toplumsal tabana hitap eden İhvan'ın ülkedeki entelektüel ve liberal kesimlerin desteğini alan Kefaya ile birlikte hareket etmesi devrime gidilen süreçte devrimci bir koalisyonun oluşmasında ideolojinin arka planda kalabileceğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Devrimin ardından ise yeniden şekillenerek değişiklik gösteren ajandaların bir sonucu olarak devrimi birlikte gerçekleştiren aktörlerin farklı pozisyonlar alabileceği de belirtilmelidir.

Müslüman Kardeşler hareketi 2010 yılının Kasım ayında gerçekleştirilecek parlamento seçimlerine katılma kararı aldı. Diğer muhalif hareketlerin boykot etme kararı aldığı seçimlere İhvan'ın girecek olması tepki toplamış ancak hareket kararından vazgeçmemiştir. Hareketin lideri Muhammed Bedii seçimlere katılarak rejimin yapabileceği usulsüzlükleri ortaya çıkarabileceklerini söyledi. Bedii ayrıca İhvan üyelerine seçim sürecinde tüm sandık başlarına giderek herhangi bir usulsüzlüğün önüne geçmeleri ve barışçıl biçimde siyasi propaganda yapmalarını söyledi (El-Hennawy, 2010).

25 Ocak 2011'de gösterilerin başlamasıyla birlikte Müslüman Kardeşler hareketi ilk etapta düşük profilli bir duruş sergiledi (Ertuna, 2014: 71). Gösterilere destek olan ancak aktif bir biçimde katılma talimatı vermeyen İhvan yönetimi, genç üyelerini ise katılıp katılmama konusunda serbest bıraktı. Öyle ki devrimci grupların yaptığı tespitlere göre Tahrir Meydanı'na toplanan kalabalıkların üçte birini Müslüman Kardeşler üyeleri oluşturmaktaydı. Bununla birlikte hareketin daha güçlü olduğu İskenderiye ve Mansura gibi şehirlerde protestolarda öncü rol oynadığı belirtilmiştir. Müslüman Kardeşler hareketi özellikle ön plana çıkmamayı bir politika olarak izlerken, atılan sloganlarda da dini öğelerin en asgari düzeyde olmasını ilke olarak benimsemiştir (Shehata, 2011). Bunun en önemli nedeni rejimin kalkışmayı bir İslami ayaklanma olarak resmetmesinin önüne geçmektir. O dönemde İhvan'ın önde gelen figürlerinden Muhammed El-Biltaci, Velid Salabi ve Mahmut İzzet gibi figürlerin yaptıkları açıklamalar İhvan'ın belirli bir strateji olarak arka planda olmayı tercih ettiğini gözler önüne sermiştir (Telci, 2011: 188).

Müslüman Kardeşler'in devrimin bu ilk günlerindeki pozisyonuna dair ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Hareketin devrim sürecine dahil olması ve protestolara katılmasıyla birlikte birçok Batılı araştırmacı İhvan'ın kendi ajandasını dayatmak ve İslami bir devrimi başarmak için bu süreçte yer aldığını savunmuştur (Sounders, 2011; Phillips, 2011; Long, 2011). Guardian gazetesi yazarı Ian Black devrimle birlikte ortaya çıkan durumda İhvan'ın artık hiç kimsenin yok sayamayacağı bir siyasi aktöre dönüştüğünün altını çizerken (2011a), The New York Times'ta çıkan bir analizde ise Müslüman Kardeşler'in müdahil olmasıyla devrimin dini bir nitelik kazanacağı iddia edilmekteydi (Mekhennet ve Kulish, 2011). Bu gibi iddialar devrimin asıl amacına gölge düşürmek ve kamuoyunu Müslüman Kardeşlerle birlikte devrimci harekete karşı da olumsuz yönde etkilemeyi hedefliyordu. Buna karşı geliştirilen argüman ise İhvan'ın dışlayıcı ve fundamentalist bir hareket olmadığı, aksine Türkiye'deki AK Parti tecrübesine yakın bir düşünsel yapıda olduğuydu (Gerges, 2011; Ramadan, 2011). Devrimin İslamlaştırılması argümanı ise büyük oranda Mısır'daki bu toplumsal ayaklanmaya hazırlıksız yakalanan çevrelerin "hedef şaşırtmak" amacıyla sürdürdükleri bir çabaydı. Ancak devrime katılan onlarca farklı grubun oluşu, halk desteğinin açık bir biçimde gözlemlenmesi ve Müslüman Kardeşler'in iddia edildiği gibi İslamcı bir devrim ajandası gütmemesi, Batı'da yapılan argümanları yanlışlamıştır. Dolayısıyla Müslüman Kardeşler'in Mısır devrimi sürecindeki bu iki ayaklı stratejisinin hem devrimci kalkışmanın başarılı olmasında, hem de hareketin devrim sonrası dönemde siyaset sahnesine inmesinde önemli rol oynadığı söylenebilir.

Hüsnü Mübarek'in görevden ayrılmasını sağlayan devrim sürecine ciddi anlamda katkısı olan Müslüman Kardeşler hareketi, izleyen süreçte de ülke siyasetinde aktif bir rol oynamak istemiştir. En geniş toplumsal tabana sahip hareket olarak İhvan bu dönemde pragmatist bir siyaset izleyerek diğer devrimci aktörlerin aksine Mısır ordusu ile görüşmeler gerçekleştirmiş, iktidara uzanan yolu hazırlamak amacıyla müzakerelerde bulunmuştur. Bu görüşmelerde İhvan'ın talepleri arasında eşit bir siyasi aktör olarak kabul edilmek, siyasi parti kurmaya izin verilmesi ve gelecekte siyasetten men edilmeyeceklerine dair teminat bulunuyordu (Tadros, 2011). Bu talepleri büyük oranda kabul edilen Müslüman Kardeşler, Yüksek Askeri Konsey'in geçiş sürecini hızlandırması ve iktidarı sivil yönetime bırakması yönündeki taleplerini sürdürmüştür. Ancak Müslüman Kardeşler hareketinin bu süreçte ordu ile müzakereler yapması diğer

devrimci grupların tepkisini çekmiş ve ordu karşıtı gösterilerde dahi fikir ayrılıkları yaşanmıştır (Ali, 2011; Tarek, 2011; Eskandar, 2013).

Müslüman Kardeşler hareketi devrim sonrasındaki siyasi hayata müdahil olmak amacıyla Nisan ayında Hürriyet ve Adalet Partisi'nin kuruluşu için bir resmi başvuru yapmış, Haziran ayında da partinin kuruluşu onaylanmıştır (AFP, 2011a). Parti resmi programında Hürriyet ve Adalet Partisi'nin amaçlarının sosyal adaleti ve eşitliği sağlamak, insan haklarına sahip çıkmak, İslami kurallara bağlı olan demokratik bir rejim kurmak olarak belirtilmiştir (Daher, 2011).

Müslüman Kardeşler hareketi bu siyasallaşma sürecinde kendi içerisinde problemler de yaşamıştır. Hareketin liderlik kadrosunun devrim sonrası süreçte Yüksek Askeri Konsey'le müzakereler yapması ve geçiş sürecinde ordunun etkin rolünü kabul etmesi, hareket içerisindeki genç ve daha liberal kanadın da tepkisini çekmiştir. Bu ekip, Hürriyet ve Adalet Partisi'ne katılmayı reddederek kendileri yeni bir parti kurma kararı almıştır. Partinin kurucularından Muhammed Affan yaptığı açıklamada sadece İslami kesimden değil, liberal ve demokratik ilkelere bağlı ve devrimi savunan herkesi partilerine kabul edeceklerini belirtmiştir (El-Hennawy, 2011). İhvan içerisindeki küçük bir grup tarafından kurulan bu parti yeterli desteği alamamıştır.

Öte yandan Müslüman Kardeşler hareketinin anaakım kesiminin desteklediği Hürriyet ve Adalet Partisi, İhvan'ın geniş toplumsal tabanı ve sosyal hizmet ağı sayesinde kısa sürede binlerce üyeye ulaşmış ve ülkenin tamamında hızlı bir biçimde örgütlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında Müslüman Kardeşler'in ülkedeki farklı toplumsal kesimlere yönelik sosyal faaliyetlerinin, hareketin devrim sonrası süreçte siyasallaşmasında önemli katkısının olduğu söylenebilir. Nitekim bu durum 2011 sonunda düzenlenen parlamento seçimlerinde Hürriyet ve Adalet Partisi'nin aldığı yüksek oy oranında kendisini göstermiştir.

2011'in Kasım ayında yapılan üç turlu parlamento seçimlerinde Hürriyet ve Adalet Partisi oyların %37.5'ini alarak seçimin galibi olurken, meclisteki 508 sandalyenin 235'ini kazanmıştır (Al Jazeera 2012a). Devrimin ardından gerçekleştirilen ilk parlamento seçiminde Müslüman Kardeşler hareketinin meclisteki sandalyelerin %47'sini kazanması (Alianak, 2014: 83) hareketin toplumsal tabanının ne kadar geniş olduğunu göstermişti. Bu desteğin farkında olan Müslüman Kardeşler hareketi daha

sonraki süreçte askeri yönetime çağrı yaparak sivil bir cumhurbaşkanının seçilmesi taleplerini daha sık dile getirmeye başladı (Shenker, 2011). Bu süreçte İhvan liderliği Mısırlılara da itidal çağrısı yaparak barışçıl kalmaya vurgu yapmıştır. Bu durum Müslüman Kardeşler hareketine yönelik olumlu bir algının oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Haziran ayında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunda Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi oyların %51.7'sini alarak ülkede demokratik bir seçimle iktidara gelen ilk devlet başkanı olmuştur. Devrimden bu yana siyasi istikrarsızlık içerisinde olan Mısır'da Mursi'nin yeni bir anayasanın hazırlanması, yabancı yatırımların ülkeye yeniden çekilmesi, ekonomik istikrarın sağlanması ve sosyal adaletsizliğin giderilmesi gibi konularda adımlar atması beklenmekteydi. Ancak, Müslüman Kardeşler aleyhine çalışan siyasi grupların etkili muhalefeti ve kampanyası nedeniyle Mursi, ülkede öne çıkan problemlere odaklanmakta güçlük çekmiş, yönetiminin ilk aylarını siyasi iktidarını konsolide etme çabasıyla geçirmiştir. Bu süreçte Mübarek döneminin kalıntıları olan ve özellikle yargı ve devlet bürokrasisinde varlık gösteren aktörlerle mücadele edilmesi, Müslüman Kardeşler hareketinin siyasi çözümler üretmesini engellemek için her türlü yolu deneyen muhalefetin taleplerinin giderilmesi ve Mursi yönetimi aleyhine topyekün bir karalama kampanyası yürüten medyaya cevap verilmesi gibi iktidarın muhafaza edilmesinde hayati öneme sahip görevler Mursi yönetimini ciddi anlamda meşgul etmiştir. Dolayısıyla, muhalif pozisyonda iken sadece iktidardaki rejim karşısında ayakta kalma mücadelesinde bulunan İhvan'ın iktidara geldikten sonra bu kadar çok boyutlu ve taraflı sorunlar kümesiyle karşı karşıya kalması hareketi önemli derecede zorlamıştır (Telci, 2013a: 81)

Eski rejim taraftarları daha ilk günlerinden itibaren Mursi'nin iktidar tecrübesinin başarısız olması hedefiyle hırçın bir siyaset izlemişlerdir. Bu gergin ortam sürerken, Mursi'nin Kasım ayında cumhurbaşkanına önemli yetkiler verdiği bir bildiri yayınlaması ve sonrasında anayasayı muhaliflerin rızası olmadan referanduma götürmesi ülkede tansiyonu artırmış, Müslüman Kardeşler hareketine yönelik tepkiler birçok kesimden yükselmiştir. Mursi'nin eski rejimin tasfiyesini ve devrimci aktörlerin etkin olduğu yeni bir düzenin kurulmasını hedefleyerek yayınladığı yönetmelikle şu düzenlemeler bulunmaktaydı: (1) Eski rejimin devrim sırasında işlenen suçlardan

sorumlu olan görevlilerinin yeniden yargılanması; (2) Göreve geldiği tarihten itibaren cumhurbaşkanının aldığı tüm kararların yeni bir anayasa kabul edilip ve yeni bir halk meclisi seçilene kadar geçerli olması, hiçbir şekilde dava konusu edilememesi ve bunlara yönelik açılan davaların iptal edilmesi; (3) Mısır Cumhuriyet Başsavcısı'nın cumhurbaşkanı tarafından yargı üyeleri içinden dört yıllık bir süre için seçilmesi ve bu kararın hemen uygulamaya geçirilmesi; (4) Yeni anayasayı hazırlayacak olan Kurucu Meclis'in kuruluşu ile ilgili 30 Mart 2011 tarihli Anayasa bildirgesindeki "kurulduğu tarihten itibaren en geç 6 aylık süre içerisinde yeni anayasa taslağı hazırlanmış olmalıdır" ifadesinin, "8 aylık süre içerisinde" şeklinde değiştirilmesi; (5) Hiçbir yargı organının Kurucu Meclis'i ve Şura Meclisi'ni feshedemeyeceği; ve (6) Cumhurbaşkanına devrimin hedeflerini korumak için her türlü önlemi alma yetkisinin tanınması (Telci, 2014: 226).

Mursi'nin bu kararları hem eski rejim aktörleri hem de devrimci olan ancak Müslüman Kardeşler karşıtı pozisyon alan muhaliflerce şiddetli bir biçimde eleştirildi. Aralık ayında yeni anayasanın referandumla kabul edilmesi sonrasında Mursi karşıtı protestolar ciddi boyutlara ulaşmış, birçok kentte gösteriler düzenlenirken, başkent Kahire'nin İttihadiyye bölgesindeki Başkanlık sarayı göstericiler tarafından kuşatılmıştır. Olaylar sırasında ordu ve polis kuvvetleri herhangi bir önleyici tavır sergilemezken, bazı polislerin göstericilere destek olduğu gözlemlenmiştir.¹ Olaylar izleyen aylarda da devam etmiş, kimi şehirlerde sivil itaatsizlik eylemleri gerçekleştirilerek hükümetin ülkeyi yönetemediği imajı oluşturulmaya çalışılmıştır. Özellikle 2013'ün ilk aylarında artan gösteri ve şiddet olayları sonrasında kurulan Temerrud hareketi, 30 Haziran'da Müslüman Kardeşler karşıtı gösteriler için halkı sokağa inmeye davet etmiştir. Bu süreçte Müslüman Kardeşler hareketi liderliği birçok kez muhalefetle görüşerek bir uzlaşmaya varmayı denemiş ancak hükümet karşıtları bu talepleri karşılıksız bırakmıştır. Artarak devam eden gösteriler sonucunda 3 Temmuz'da Genelkurmay Başkanı Abdülfettah El-Sisi askeri darbe ile Mursi'yi görevinden uzaklaştırmış, Mısır'da 25 Ocak 2011'de başlayan devrim, karşı-devrimle sonlandırılmak istenmiştir.

---

¹ Buradaki bilgiler büyük oranda Kahire'de bulunduğum dönemde katıldığım Mursi karşıtı gösteriler sırasında edindiğim izlenim ve kişisel gözlemlerime dayanmaktadır.

2.1.2.2. Selefilere

İslam'ın muhafazakar bir yorumu çerçevesinde şekillenen Selefi ideolojinin Mısır'daki temsilcileri, bu öğretilerin de etkisi ile büyük oranda apolitik olagelmışlerdir. Ülkede dört farklı Selefi ekolden bahsedilebilir. Siyasal aktivizmi kesinlikle reddeden Gelenekselciler, din eğitimi ve tebliğ faaliyetlerini öne çıkaran İlimciler, siyasete meyilli olan Politikler ve son olarak da muhafazakar yorumlarıyla bilinen Cihadist Selefilere, Mısır'da hareketin dört farklı ekolünü oluşturur. Mübarek dönemi boyunca bu hareketler siyasi faaliyetler yürütmezken, Cihadist Selefilere'ye bağlı olan Cemaati İslamiye hareketi özellikle Sina yarımadasında aktif bir biçimde yer almıştır (Telci, 2013b). Hareket, özellikle turistlere, üst düzey siyasilere ve ülkedeki entelektüel figürlere yönelik saldırılarıyla ön plana çıkmıştır. Hüsnü Mübarek'e yönelik suikast planının başarısız olmasının ardından rejim Cemaati İslamiye'ye karşı geniş çaplı operasyon sürdürmüştür (Orzetti, 2013: 209). Hareket daha sonraki süreçte şiddet içeren eylemlerine son vermiş, devrimin ardından da ülke siyasetinde rol oynamıştır. Devrim öncesi dönemde Mübarek rejiminin baskısından çekinerek ya da ilkesel olarak yönetim karşıtı protestolara katılmayan Selefi grupların bazıları da, devrimle birlikte bu pozisyonlarını değiştirmeye başlamışlar ve siyasallaşmışlardır (El-Ashwal, 2013: 3).

İdeolojik olarak politikleşmeye karşı çıkan Selefi hareketin büyük kısmı 25 Ocak Devrimi gösterilerine kitle olarak katılmamışlardır (Zemni and De Smet, 2013: 248; Türkmen, 2012: 157). Bununla birlikte Mübarek rejiminin baskısına tepki olarak birçok Selefi bireysel olarak gösterilere katılmıştır. Bu süreçte Yasir Burhami gibi önde gelen Selefi liderler takipçilerine Mübarek karşıtı gösterilere katılmama talimatı vermişlerdir (Jadaliyya, 2011a). Gösterilerin yoğunlaşmasının ardından Mübarek'in devrilmesinin kesinleşmesiyle birlikte Selefi liderlerden devrimcilere destek açıklamaları yapılmıştır (Tammam and Haenni, 2011).

Devrim sonrasında ortaya çıkan iktidar boşluğu Selefi hareketi siyasallaşmaya iten en önemli unsurlardan olmuştur. Toplumsal desteğinin de farkında olan Selefi hareket devrim sonrası geleneksel olarak sahip olduğu apolitik duruşu sonlandırıp siyaset sahnesine inmiştir (Jones, 2011; Cesari, 2014: 141-149). Selefi gruplar toplumsal ve siyasal düzeyde de daha aktif rol oynamaya ve görünür olmaya başlamışlardır. Siyasal, ekonomik ve sosyal hakların dile getirilmesi talebiyle gösteriler organize eden Selefilere,

Askeri Konsey'in yönetimi sivillere bırakması yönünde gerçekleştirilen protestolarda ön saflarda yer almışlardır (Bohn, 2011).

Bu dönemde Mısır'daki diğer siyasi ve toplumsal hareketlerle etkileşime girmek zorunda kalan Selefi aktörler bu etkileşimin bir sonucu olarak siyasi pozisyonlarını yeniden şekillendirmişlerdir. İlkesel yaklaşımları çerçevesinde siyasi kararlarını belirleyen Selefiler, bu şekilde birçok konuda farklı aktörlerle uzlaşabilmişlerdir (El Ashwal, 2013: 6). Bu süreçte kazandıkları tecrübeyi politikalarına da yansıtan Selefiler, Müslüman Kardeşler, seküler ve liberal Ulusal Demokratik Cephe ve silahlı kuvvetler ile farklı zamanlarda ittifaklar kurabilmişlerdir. Selefilerin farklı aktörlerle etkileşime girmesi hareket içerisinde çeşitli siyasi partilerin kurulmasının da önünü açmıştır.

Devrim sonrası süreçte Selefi hareket içerisinde çıkan en büyük siyasi organizasyon İskenderiye merkezli Davet Hareketi'nin siyasi kanadı olarak kurulan Nur Partisi olmuştur (El-Ashwal, 2013: 4). Tarihsel olarak siyasette yer almayan ve Enver Sedat'la Hüsnü Mübarek dönemlerinde siyasi faaliyetler yürütmeyen Davet Hareketi, 2011'deki devrimin ardından bu pozisyonunu terk ederek siyasi bir aktör olma kararı almıştır (Malsin, 2013; Telci, 2013). Nur Partisi 2011'deki parlamento seçimlerinde diğer Selefi ekollerin üyelerinden de destek alarak en yüksek ikinci oy oranıyla birçok devrimci partiyi geride bırakmış ve mecliste 123 milletvekili ile temsil edilmiştir (Brown, 2013). Seçim sürecinde Nur Partisi özellikle din merkezli bir propoganda yürütmüş ve bu yüzden ciddi biçimde taban desteği toplamıştır. Devrimci ve seküler hareketlerin iktidara gelmeleri durumunda Anayasanın ikinci maddesindeki "Hukukun kaynağı şeriattır" ilkesini değiştirebileceklerini savunmalarına karşı Nur Partisi liderliğinin geliştirdiği refleks bu süreçte partinin en güçlü seçim argümanı olmuştur (El Ashwal, 2013: 5).

Parlamento seçimlerinde Emad Abdülğafur liderliğinde önemli bir başarı yakalayan Nur Partisi, özellikle Muhammed Mursi'nin Cumhurbaşkanı seçilişinin ardından liderlik krizi yaşamıştır. Parti lideri Abdülğafur'un Davet Hareketi'nin önde gelen isimlerinden Yasir Burhami ve hareketin diğer liderlik kadrosu ile özellikle İran'a yönelik siyaset konusunda yaşadıkları kriz giderek büyümüştür. Abdülğafur'un yardımcılarında birisinin İranlı yetkililerle bir araya gelmesinin ardından Nur Partisi içinde bir grup parti yönetiminde değişikliğe gidilmesini talep etmiştir (El Ashwal, 2013: 5). Bu sürecin

ardından Emad Abdülğafur 29 Aralık'ta partiden istifa etmiş ve Ocak ayında Vatan Partisi'ni kurduğunu açıklamıştır. İzleyen dönemde yeni parti Selefî Davet Hareketinin geleneksel liderlik kadrosundan bağımsız hareket etmiş, politikaları anlamında da Nur Partisi'nden farklılaşmıştır.

Devrim sonrası süreçte Selefî hareket üyeleri tarafından kurulan bir diğer siyasi oluşum da İnşa ve Kalkınma Partisi'dir. Cemaati İslamiye hareketi liderleri tarafından kurulan parti seçimlerde Nur Partisi'nin liderlik ettiği "İslami Blok" koalisyonunda yer almış ve 10 sandalye kazanmıştır. Bu sonuç partinin sınırlı da olsa bir siyasi tabana hitap ettiğini göstermiştir (Teti, 2011; Lansford, 2014: 429). Selefî Hareketin farklı ekollerince kurulan Doğruluk (Al-Asala), Fazilet (Al-Fadilah), Reform (Al-Islah) ve Sancak (Al-Raya) gibi partiler de seçimlere katılmış ancak ciddi bir başarı elde edememişlerdir (El-Ashwal, 2013: 3).

Farklı ekollere ayrılrsa da Selefiler, Mısır siyasetinin muhafazakar olarak tanımlanabilecek cephesinde yer almıştır. Hareketin farklı kollarının tümünün birlikte hareket ettiği son gelişme devrim sonrasındaki ilk cumhurbaşkanlığı seçimi olmuştur. 2012'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday göstermeyen Selefiler, Müslüman Kardeşler'den ayrılan Abdülmünim Ebul Futuh'u destekleyeceğini açıklamıştır (Egypt Independent, 2012). Öte yandan Selefî Hareketin etkili figürlerinden Hazem Ebu İsmail de cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bağımsız aday olmak istemiş ancak Yüksek Seçim Kurulu, İsmail'in adaylığını iptal etmiştir. Muhammed Mursi ve Ahmed Şefik'in katıldığı seçimin ikinci turunda Selefî hareket Müslüman Kardeşler adayını desteklemiştir (Erdeğer, 2012: 93-103).

Seçimin ardından yeni anayasa yapımı sürecinde de Müslüman Kardeşler yönetimi ile ittifak halinde olan Selefî Nur Partisi (Brown, 2013), Kasım ayında Mursi'nin yayınladığı kararnameye tepki göstermiş ve iki grup arasındaki ilişkiler kötüleşmeye başlamıştır. 2013'ün Ocak ayında Yunus Mahyun'un Nur Partisi lideri olarak seçilmesinin ardından, Selefilerin Nur Partisi kanadı Müslüman Kardeşler karşıtı bir pozisyon almıştır. O dönemde Mursi karşıtı koalisyonun önemli gruplarından olan Ulusal Kurtuluş Cephesi ile görüşmeler gerçekleştirerek ortak hareket etme kararı alan Nur Partisi liderliği (Salah, 2013; Taha, 2013a), 3 Temmuz 2013'teki askeri darbeye kadar Mursi karşıtı cepheye destek olmaya devam etmiştir (McTighe, 20014).

2.1.3. Kıptiler

Mısır nüfusunun %10'una karşılık gelen bir kitleyi oluşturan Kıpti Cemaati, uzun yıllar rejimin ayrımcılığına maruz kalmış ve dışlanmışlardır. Buna karşın azınlık olmanın yarattığı refleksle Kıptiler iktidarlara gerginlik yaşamamaya dikkat etmiştir. Buna rağmen Enver Sedat döneminde Kıpti Cemaati lideri Papa Şenuda, rejime karşı tehdit unsuru olarak görüldüğü için bir süre ev hapsinde tutulmuştur. 1985'te Hüsnü Mübarek'in Şenuda'yı affetmesiyle rejim ve Kıptiler arasındaki ilişkiler daha iyiye doğru evrilmiştir (Doorn-Harder, 2013). Uzun yıllar boyunca Kıpti işadamları rejim tarafından sağlanan ayrıcalıklarla zenginleşmiş, Kıpti cemaati üyeleri de buna paralel olarak toplumsal yapıda üst kademelerde yer almaya başladı. Mübarek yönetiminin İslami hareketleri dışlayan ve Kıptileri önceleyen seküler politikaları ise Kıpti cemaati tarafından memnuniyetle karşılanmaktaydı (Delhaye, 2012: 86-87).

Ancak özellikle genç Kıpti nüfus da diğer Mısırlılar gibi rejimin baskısından, insan hakları ihlallerinden, ekonomiyi iyi yönetememesinden ve sosyal sorunlara çözüm bulamamasından rahatsızdı. Bununla birlikte rejimin ayrımcı politikalarının zaman zaman Kıptilere de yönelmesi (Landau, 2009; BBC, 2009a) ve özellikle 2000'li yıllardan itibaren Kıptilere yönelik saldırıların artışa geçmesi rejime yönelik tepkinin artmasına neden oldu (Phares, 2010: 296-298). 2000 yılında Koşeh Şehitleri köyünde 20'den fazla Kıpti'nin öldürülmesi ve Kıptilere ait onlarca ev ve işyerinin saldırıya uğraması (Saad, 2014: 100), 2008'in Mayıs ayında başkent Kahire'de 4 Kıpti'nin (BBC, 2000) ve 2009'un Nisan ayında iki Kıpti'nin öldürülmesi (BBC, 2009b) olayları Kıptiler'de rejime yönelik bir tepkinin yükselmesine neden oldu. 2010 yılının Ocak ayında Nag Hammadi Kilisesi'ndeki ayin sonrasında gerçekleştirilen saldırıda 7 Kıpti'nin öldürülmesi (Shenker, 2010b) ve son olarak 2011'in ilk ayını sırasında İskenderiye'deki Kıpti Kilisesine yapılan saldırıda 21 cemaat üyesinin hayatını kaybetmesi (Fahim and Stack, 2011) rejimin artık Kıptilerin güvenliğini sağlayamadığı inancının pekişmesine neden olmuştu.

25 Ocak 2011'de başlayan Mübarek karşıtı gösterilere bu yüzden özellikle genç Kıpti cemaati üyeleri de katılmıştı. Gösterilere katılan Kıptiler de diğer Mısırlılar gibi sosyal, ekonomik ve siyasal baskıya maruz kalmakta ve bu yüzden Mübarek rejiminin sona ermesini istemekteydi (Dziadosz, 2011; AFP, 2011b). Tahrir Meydanı'nda toplanan

kalabalık arasında Kıptilerin de yer alması devrimci hareketin ülkenin tüm kesimlerini içeren bir kalkışma olduğunun işaretlerinden birisiydi. Gösteriler boyunca Kıptilerin Müslümanlarla birlikte hareket etmesi, meydanda namaz kılanların etrafında koruma amacıyla insan zinciri oluşturmaları ve haç ile hilalin iç içe geçtiği posterlerin meydanda dalgalanması Mısır devrimini oluşturan kalabalıklar için en önemli güç kaynaklarından birisiydi (Daily Mail, 2011; Alexander, 2011).

Kıpti cemaati üyelerinin gösterilere katılmalarına rağmen, Kıpti Kilisesi kurumsal olarak devrim protestolarına karşı bir tutum sergilemiştir. O dönemde Kıptilerin dini lideri olan Papa Şenuda III, Mısır Devlet Televizyonunda yayımlanan konuşmasında göstericilere protestolara son vermeleri çağrısında bulunmuş ve Mübarek rejimini destekleyen açıklamalar yapmıştır (Ahram Online, 2011c). Kıpti din adamları da cemaat üyelerine yaptıkları telkinlerde protestolara katılmamaları konusunda uyarılarda bulunmuşlardır (Asher-Schapiro, 2012). Kıpti Kilisesinin devrim gösterileri karşısında rejim yanlısı bir tutum sergilemesi Kıpti cemaati üyelerini de rahatsız etmiştir (Delavigne and Emara, 2011). Devam eden gösteriler sonucunda 11 Şubat'ta Hüsnü Mübarek'in görevden ayrılmasının ardından Papa Şenuda III yaptığı bir açıklamayla devrimi gerçekleştiren gençleri överken, Mısır ordusunu da ülkeyi korumadaki başarısından dolayı kutlamıştır. Kıpti kilisesi bu anlamda devletçi bir pozisyon alarak, ülkede iktidarın gerçek sahibi olan orduyla ilişkilerini iyi tutmayı hedeflemiştir (Ahram Online, 2011d).

Devrim sonrası süreçte Kıpti Kilisesi, her kesime yakın olmaya çalışmış ve siyaset üstü bir pozisyonda kalmayı denemiştir. Buna karşın Kıpti cemaati üyeleri, kanaat önderleri ve işadamları devrim sonrası ortaya çıkan iktidar boşluğunu fırsat bilerek siyasallaşma yolunu tercih etmişlerdir. Devrim sonrası protestolarda etkin rol oynayan Kıpti Gençlik örgütleri özellikle ordu ile fikir ayrılıklarına düşmüştür. Bu olayların başında başkent Kahire'nin Maspéro bölgesinde 2011'in Ekim ayında yaşanan çatışmalar gelmektedir. Maspéro Gençlik Birliği ismiyle örgütlenen Kıptiler, Kahire'nin Şubra mahallesinden şehir merkezine doğru bir yürüyüş düzenlemişlerdir. Kıptilere yönelik ayrımcılıkla yeteri kadar mücadele etmemekle suçladıkları askeri konseyi protesto eden göstericiler Maspéro'daki devlet televizyonu binası önünde oturma eylemi yapmak istemişlerdir. Eyleme izin vermeyen güvenlik güçlerinin gruba müdahale etmesi sonucunda 24 Kıpti

hayatını kaybetmiş, 300 kişi de yaralanmıştır (El Rashidi, 2011b). Hayatını kaybedenlerin 14'ünün askeri araçlar tarafından ezilerek öldürülmesi, Kıptilerin orduya daha fazla tepki duymasına neden olmuştur (Amr, 2011; Lane, 2012). Kıptilere yönelik bu saldırı sonrasında gerçekleşen yargılama sonucunda 3 asker “istemedi adam öldürmek” suçundan 2’şer yıl hapis cezasına çarptırılmıştır (İbrahim, 2012). Buna karşın gösterilere katılan iki Kıpti ise “halkı çatışmaya teşvik etmek” suçlarından 3’er yıl hapse mahkum edilmişlerdir (Steffan, 2013). Kıptilerin Mübarek sonrası dönemde de beklemedikleri haklara kavuşamaması, birçok Kıpti cemaati üyesinin yurtdışına göç etmesine neden olmuştur (De Bilt, 2012).

Öte yandan Hüsnü Mübarek rejiminin son bulmasının ardından Kıpti cemaati üyelerinin siyasi parti kurma girişimleri de olmuştur (Lane, 2011). Bunlardan en öne çıkan Mübarek döneminde rejimin sağladığı ayrıcalıklarla zenginleşen Necip Saviris’in kurduğu Özgür Mısırlılar Partisi’dir. Kıpti cemaatinin geleneksel olarak siyasi hayatta yer almama prensibine aykırı olarak kurulan partinin yönetiminde doğrudan yer almayan Saviris, siyasi oluşuma mali tüm desteği vereceğini açıklamıştır (Afify, 2011). 20 Haziran 2011’de şartları tamamlayarak resmi statü kazanan parti üyelerinin %40’ını Kıptiler oluşturmaktaydı (Shehata, 2011). Hüsnü Mübarek rejimi ile yakın ilişkiler içerisinde olan Necip Saviris’in parti kurarak siyasete girmesinin arkasında Mübarek sonrası dönemde eski rejimin çıkarlarının savunulması olduğu söylenebilir. Bu durum Özgür Mısırlılar Partisi’nin devrim sonrası güçlenen hareketlere karşı sert muhalefetine görülebilir. Ülkede devrim sonrası yapılan ilk seçimin ilk turunda düşük bir oy oranı alan ÖMP, Müslüman Kardeşler’in Hürriyet ve Adalet Partisi’nin ve Selefilerin Nur Partisi’nin seçimlerde hile yaptığını ileri sürerek ikinci tura katılmayı boykot etmiş ve seçimlerin demokratikliğine şüphe düşürmeyi hedeflemiştir (Beaumont, 2011). Muhammed Mursi’nin Cumhurbaşkanı seçilişinin ardından İslami siyaset karşıtları tarafından kurulan Ulusal Kurtuluş Cephesi’ne katılan Özgür Mısırlılar Partisi, darbeye uzanan süreçte ciddi bir biçimde karşı-devrim sürecine destek olmuştur (The Cairo Post, 2013b).

2.1.4. Eski Rejim Yanlısı Aktörler

Üzerinden dört yıl gibi bir süre geçmesine rağmen Mısır Devrimi’nin en az çalışılmış kısmı devrim literatüründe “angien regime” olarak geçen eski rejim aktörlerinin tutumu

olmuştur. Devrim gösterilerine hazırlıksız yakalanan bu aktörler, protestoların hızlı bir biçimde ivme kazanması ve geri dönülemez bir noktaya ulaşmasını çaresizlikle izlemişler ve rejimin son bulmasına engel olmamışlardır. Devrim gösterileri sırasında bu aktörler bazı girişimlerle göstericileri safdışı etmeyi de denemişlerdir. Ülkedeki internet ve cep telefonu şebekelerinin kesilmesi, Tahrir Meydanı'ndaki kalabalığa develerle saldırı düzenlenmesi ve televizyon kanallarında devrimcileri kötüleyen yayınların yapılması eski rejim aktörlerinin direktifleri ve insiyatifiyle gerçekleşmiştir. Bu girişimleri başarısız olan Mübarek dönemi aktörleri devrim sonrasında da istikrarsızlığın devam etmesi ve devrimcilerin başarısız olabilmesi için çaba göstermişlerdir. Özellikle karşı-devrime giden süreçte bu aktörler kimi iç ve dış aktörlerin de desteğini alarak aktif bir biçimde devrimi sonlandırmaya çalışmışlardır.

25 Ocak günü başlayan devrim gösterileri, Mübarek rejimini hazırlıksız yakalamıştı. Daha doğrusu rejim yarattığı baskı ortamına güvenerek protestocuların belirli bir noktayı aşamayacağına inanmıştı. Ancak ilk günlerin ardından 28 Ocak'ta Cuma günü düzenlenen gösterilerde yüzbinlerce Mısırlı'nın meydanları işgal etmesiyle rejim durumun ciddiyetini farkettiler. Rejimin olayları engellemek adına aldığı ilk önlemlerden birisi ülkedeki internet erişimini engellemek oldu (Filiu, 2011: 52; Berardi, 2014: 45). Diğer Arap ülkelerine kıyasla görece daha serbest bir internet ortamına sahip Mısır'da, gösterileri ve olayları özellikle sosyal medya üzerinden takip eden ve bu yolla iletişim kuran binlerce kişinin en önemli enstrümanı işlevsiz bırakılmak istenmiştir.

Mısır'da hizmet veren beş büyük internet sağlayıcısının en büyüğü olan Mısır Telekom, 28 Ocak sabahının ilk saatlerinde internet hizmetini durdurmuştur. Bunun hemen ardından Vodafone'un sahibi olduğu Raya internet servis sağlayıcısı (ISS) da yarım saatlik süre içinde tamamen çevrimdışı olmuştur. Daha önce Mübarek'e yakın işadamlarından Necip Saviris'e ait olan ancak 2010 yılında Fransız Orange şirketine satılan Link Egypt (Africa Telekom News, 2010; Gara, 2011) internet servis sağlayıcısı da Mısır Telekom'dan birkaç dakika sonra internet hizmeti vermeyi durdurmuştur. Mısır'daki en büyük üçüncü mobil telefon ve internet hizmeti sunan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin sahibi olduğu Etisalat Mısır da internet hizmetini durdurmuştur. Son olarak da görece daha küçük çaplı bir internet servis sağlayıcısı olan İnternet Mısır'ın da

bağlantıyı kesmesinin ardından ülkenin tamamına yakını internetsiz kalmıştır (Stokel-Walker, 2011: 4).

Ancak interneti kesintisinin yaşandığı ilk üç gün rejim kendisinin ya da rejime destek olan elit kesimin daha fazla kullanma potansiyeli olduğu ve bankalar, üniversiteler, iş dünyası ve hükümet kurumlarının internetini sağlayan ağıın bağlantısını kesmemiştir. Dolayısıyla Mübarek rejimi aktörlerinin internet bağlantısı büyük oranda normal biçimde işlerken, sokaklara inen devrimci halk kitlelerinin internet erişimi onlara internet sağlayan ağların bağlantısı kesilmek suretiyle engellenmiştir (McLaughlin, 2011). Rejim daha sonra bu ağıın internet bağlantısını da keserek iki gün boyunca tüm ülkenin internetini kapamış oldu. Bu açıdan bakıldığında internet kesintisi olayında Mübarek rejimi aktörlerinin devrim gösterilerini engellemek adına önemli bir rol oynadığı söylenebilecektir (Glanz and Markoff, 2011).

İnternetin kesilmesi göstericiler üzerinde tetikleyici bir etki yaptı. Protestoların azalması bir tarafa, daha büyük kalabalıklar Mübarek karşıtı göstericilere katılmak üzere meydanlara akın etti. İzleyen günlerde Mübarek rejimine başta ABD olmak üzere yapılan uluslararası baskı, ekonomik aktivitelerin kesintiye uğrayarak kararın maliyetini ciddi düzeyde artırması ve protestocuların internet yasağını delemek alternatif yöntemler bulmasının ardından Mübarek, internetin normale döndürülmesi talimatı verdi (Greenberg, 2011).

İnternet bağlantısının geri gelmesi ile göstericilerin kendilerine olan güvenleri daha da kuvvetlenmişti. 2 Şubat günü rejime yakın siyasetçiler tarafından organize edilen ve baltacıların kullanıldığı olaylar ise göstericilerin sabrını taşıran son nokta olmuştur. Hüsnü Mübarek'in Eylül ayına kadar görevi bırakmayacağını açıklamasının ardından, Tahrir Meydanı'ndaki kalabalığa yönelik saldırılar başladı. Sabah saatlerinde bazı binaların tepesinden meydandakilere ateş edilirken, Mübarek taraftarlarından oluşan küçük gruplar da meydanın kenar sokaklarındaki protestoculara saldırıyordu. Bu gruplardan birisinin organizasyonunu ve liderliğini o dönemde Mübarek'in Ulusal Demokratik Partisi milletvekilleri olan Abdülnasır El-Cebri ve Yusuf Hattab yapıyordu. Bu iki milletvekiline daha sonra açılan soruşturmada develeri ve baltacı çetelerini Nazlet El-Saman bölgesinde parayla kiraladıkları iddia edilmişti. Benzer şekilde Abdeen bölgesinden gelen bir başka gruba da yine o dönemde Mübarek'e yakın

milletvekilleri olan Recep Helal Hamada ve Talat El-Kavas liderlik ediyordu. O dönemde İstihdam ve Göç Bakanı Ayşe Abdelhadi ve Mısır İşçi Birlikleri Genel Sekreteri Hüseyin Mücavir de Nasır City bölgesinden gelen grubu organize etmişti. Meclis Başkanı olan Fethi Sürur da Seyyide Zeynep bölgesinden gelen grubun koordinasyonunu sağlamıştı (Fathi, 2012).

Farklı bölgelerden gelen tüm bu gruplar 2 Şubat gününün öğle saatlerinde yine parayla kiralanmış Mübarek taraftarları (Blanga, 2014: 375) ve at ve develer üstündeki baltacılarla birlikte Tahrir Meydanı'na girmeye başlamıştır. Saldırganlara aynı şekilde cevap veren binlerce protestocu at ve develerin üzerinden indirdikleri rejim yandaşlarının bazılarını linç ettiler (Levinson, Said, Bradley, 2011). Olaylar sonucunda en az 11 kişi hayatını kaybederken, 1000'den fazla kişi de yaralanmıştı (Kortam, 2013a). O dönemde bu saldırıyı planlayanların Mübarek yandaşı politikacılar olduğu iddia edilmiş, Mübarek'in görevden ayrılması sonrasında eski rejim aktörlerine yönelik yargılamaların başlamasıyla olayın azmettiricileri de ortaya çıkmıştır.

Devrimin ardından Temmuz ayında "kasten adam öldürmek ve halkın güvenliğini tehdit eden çete kurmak" suçlamasıyla mahkemeye sevk edilen suçlular arasında azmettiricinin Ulusal Demokratik Parti'nin Genel Sekreteri ve milletvekili olan Saffet El-Şerif olduğu tespit edilmiştir (Al Jazeera, 2011b). Dava kapsamında aralarında meclis başkanı Fethi Sürur, işadamı ve milletvekili Muhammed Ebul Anin ve diğer politikacıların da bulunduğu 25 kişinin yargılanmasına karar verilmiştir (Beach, 2011; Fathi, 2012;). Mahkeme süreci 2012 Ekim ayında sona ermiş ve Mübarek dönemi yargıçları tarafından yargılanan 25 sanığın tümü suçsuz bulunmuştur (BBC, 2012a). Verilen kararın temyize götürülmesinin ardından 2013'ün Mayıs ayında Temyiz Mahkemesi başvuruyu reddederek sanıkları nihai olarak aklamıştır (Al Arabiya, 2013a). Bu kararlar Mısır'da Mübarek yönetiminin yıkılmış olmasına rağmen eski rejim aktörlerinin özellikle yargı ve bürokraside halen etkili olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Öyle ki, devrimin üzerinden 2 yıl geçmiş olmasına ve Müslüman Kardeşler hareketinin iktidar kadrolarında bulunmalarına rağmen, yargı kurumu birçok insanın ölümünden sorumlu olan kişilere beraat kararı verebilmiştir.

2.1.5. Silahlı Kuvvetler

Mısır'da ordu geleneksel olarak siyasi hayatın önemli bir parçası olagelmıştır. 1952'deki Hür Subaylar darbesini izleyen yıllarda yönetime gelen üç liderin de askeri kadrolardan olması ülke siyasetinde Silahlı Kuvvetlerin etkisinin sürekli olarak devam etmesine yol açmıştır. Cemal Abdülnasır, Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek dönemlerinde Mısır ordusu kendisine sunulan imtiyazlar ve ayrıcalıklar sayesinde ülkedeki en önemli siyasi ve ekonomik aktör haline gelmiştir. Öyle ki özellikle Hüsnü Mübarek döneminde ordunun ekonomik faaliyetleri en üst seviyesine ulaşmıştır. Bu dönemde Mısır ordusunun ticari ve endüstriyel faaliyetlerinin ülke ekonomisinin en az %30'unu teşkil ettiği ifade edilmektedir. Turizm, finans, ağır sanayi, tekstil, gıda ve inşaat gibi sektörlerde hizmet gösteren Mısır ordusu, bu yönüyle dev bir holding olarak kabul edilmekteydi.

Bu faaliyetlerini sürdürebilmek için siyasetle içiçe hareket eden ordu, bir taraftan da başta ABD ve İsrail olmak üzere kimi dış aktörlerin ülkedeki en güvenilir müttefiki olarak görülmekteydi. Asker kökenli iki liderden Enver Sedat'ın İsrail parlamentosu Knesset'e hitap edecek kadar Tel-Aviv'le işbirliğini ilerletmesi ve Hüsnü Mübarek'in de Washington'un bölgedeki çıkarlarının en önemli savunucusu olması Mısır ordusunun dış aktörlerle olan yakın ilişkisinin göstergesiydi. Dolayısıyla Mısır'da ordunun siyasete hakim olmasının ekonomik boyutu olduğu kadar dış aktörlerle ilişkili bir vechesi de bulunmaktaydı.

Ülke siyasetindeki en etkin aktörlerin başında gelen Mısır ordusunun 25 Ocak 2011'de başlayan rejim karşıtı gösterilerde oynadığı rol, Arap devrimlerinin yaşandığı diğer ülkelere nazaran çok daha belirgin olmuştur. Bunda Mısır ordusunun görece profesyonel ve kurumsal bir yapıda olması ve üst düzey askeri yetkililerin ülke siyasetine aktif biçimde katılımı etkili olmuştur. Bir kurum olarak silahlı kuvvetler, Mübarek rejimi ile yakın ilişki içerisinde olsa da devrim gösterileri sırasında ve sonrasında kendi belirlediği kararları uygulamıştır.

Gösterilerin ilk aşamasında Mübarek rejimi polis güçlerinin desteğini alarak protestocularla mücadele etmeye çalışmıştır. Ancak olayların kısa bir sürede geniş kitlelere yayılmasının ve halkın polise yönelik tepkisinin giderek artmasının ardından Mübarek, silahlı kuvvetlere ordu birliklerini ülkede düzeni sağlamaları amacıyla

görevlendirmesi talimatını vermiştir (Shenker, Beaumont ve Jones, 2011). 29 Ocak'ta başkent Kahire başta olmak üzere birçok şehirde kalabalıkları kontrol etmek amacıyla protestoların gerçekleştiği noktalara sevk edilen ordu birlikleri, Mısırlılar tarafından sevgi gösterileriyle karşılanmışlardır. Protestoculara müdahale etmekten ziyade, güvenliği sağlama görevi yerine getiren ordu birlikleri bu çerçevede Kahire Müzesi gibi kültürel mekanları, yüksek mahkemeleri, resmi binaları ve alışveriş merkezlerini koruma altına aldı (Allam, El Naggar ve Bolstad, 2011).

11 Şubat'ta Başkan Yardımcısı Ömer Süleyman tarafından yapılan açıklamada Hüsnü Mübarek'in cumhurbaşkanlığı görevinden istifa ettiği ve Savunma Bakanı Hüseyin Tantavi liderliğindeki Yüksek Askeri Konsey'in ülkedeki geçiş sürecini yürüteceği duyuruldu. Yüksek Askeri Konsey ise yaptığı açıklamada "meşru bir hükümete" alternatif olmadığını ancak ülkede yönetimin sivil kadrolara devredilmesine kadar görevde kalacağını vurguladı (McGreal ve Shenker, 2011).

Bu açıklamalara rağmen devrim sonrası süreçte Mısır ordusu özellikle yönetimin sivillere bırakılması konusuna ayak sürüyen bir tutum izledi. Bunda Yüksek Askeri Konsey'in devrimin meydana getireceği esaslı bir siyasal dönüşümü engellemek istediğinin etkili olduğu söylenebilir. Nitekim böyle bir dönüşüm sonucunda iktidar yeni ve toplumsal tabanı olan gruplara geçebilecek ve dolayısıyla hem ülke içinde hem de ülke dışındaki birçok aktörün çıkarları ciddi anlamda zarar görecektir. Yıllardır ülkede imtiyazlı bir konumda olan silahlı kuvvetler, bu senaryonun gerçekleşmesi ve ayrıcalıklı pozisyonunu kaybedeceğinden endişe etmiş ve olası bir rejim değişimini erteleme çabası içinde olmuştur. Ordunun bu ajandasının farkında olan devrimci aktörler ise sık sık düzenledikleri protestolarla Yüksek Askeri Konsey'e yönetimi sivillere bırakması çağrısında bulunmuşlardır. Bu çağrılar karşısında uzun süre tepkisiz kalan Yüksek Askeri Konsey sonunda devrimcilerin taleplerine karşılık vermiş ve Haziran 2012'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi kazanmıştır.

Cumhurbaşkanlığa seçilişinden kısa bir süre sonra 2012'nin Ağustos ayında Muhammed Mursi, Savunma Bakanı Hüseyin Tantavi'yi görevden alarak yerine Abdülfettah El-Sisi'yi atadı. Mursi'nin bu ani kararı Sisi'nin İhvan hareketine yakın bir figür olduğu iddialarını gündeme getirdi. Ancak Sisi'nin bu yönde herhangi bir işaret

göstermemesi ve Mursi karşıtı protesto ve gösteriler sırasında yönetimi koruyucu bir tavır almaması Savunma Bakanı'nın İhvan'a yakın olabileceği iddialarının yersiz olduğunu gösterdi. Nitekim, 30 Haziran 2013'te gerçekleştirilen ve yüzbinlerce kişinin katıldığı Mursi karşıtı gösteriler sırasında ordu birlikleri Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nı dahi korumamıştır. 1 Temmuz'da çatışan taraflara uzlaşmak için 48 saat süre veren Abdülfettah El-Sisi, 3 Temmuz'da da silahlı kuvvetlerin yönetime el koyduğunu duyurmuştur. Sisi, 2011'de başlayan devrim sürecinin bir karşı-devrimle sona erdirilmesinde en etkili aktör olmuştur.

2.2. Devrim Sürecinde Dış Aktörler

Mısır'da 25 Ocak 2011 tarihinde başlayan devrimci hareket iç aktörleri olduğu gibi birçok dış aktörü de hazırlıksız yakalamıştı. Uzun yıllar boyunca ülke siyasetinde etkili olan dış aktörler, devrim gösterilerinin başlaması ile nasıl bir politika izleyeceklerini bilemediler. Başta ABD, AB, Rusya ve İsrail gibi küresel aktörler ve Suudi Arabistan, Türkiye ve Katar gibi bölgesel aktörler bu ani devrim hareketine karşı temkinli bir tutum takınmak zorunda kaldılar. Nitekim, protestolara katılan kitlelerin boyutu isyan hareketinin beklenmeyen ve de birçokları için istenmeyen bir yöne evrileceğinin işaretçisi gibiydi. Böylesi bir ortamda baskı rejiminin devamını istemek birçok riski barındırırken, ayaklanan kitlelerin yanında yer almak da kısa ve uzun vadeli çıkarları ciddi anlamda zedeleyebilme tehlikesini barındırıyordu.

Mısır siyasetinde uzun yıllar etkili olan ve Hüsnü Mübarek rejimine, tüm baskılarına ve insan hakları ihlallerine rağmen arka çıkan ABD ve İsrail gibi aktörler, bu devrim hareketiyle ciddi bir ikilemde kalmıştır. Devrimin ilk günlerinde Tahrir Meydanı'na akın eden sıradan Mısırlılar tüm dünyanın kendilerine destek olacağını umuyorlardı. Dünya kamuoyundan Mısır'daki barışçıl gösterilere desteğini duymayı ve Batı başkentlerinden Mübarek'in görevi bırakmasına yönelik açıklamalar yapıldığını görmeyi beklidiler. Ancak geçen günler bu beklentileri büyük oranda boşa çıkardı.

Başta ABD yönetimi olmak üzere birçok Batılı hükümet, Mısır'da “düzenli bir geçiş” döneminin gerçekleşmesi gerektiği gibi açıklamalarda bulundular. ABD Başkanı Barack Obama'nın ilk açıklamaları “Mısır'da istikrarın demokrasiye tercih edileceği” yorumlarının yapılmasına neden olmuştu. Demokrasinin savunucu Avrupa Birliği ülkeleri de Mısır'da kitlelere beklidikleri desteği sunamıştı. Tunus'la başlayan devrim

sürecinin Mısır'da da başarıya ulaşması, sonu görülemeyen bir sürecin başlangıcı olduğundan Avrupa yönetimlerini ciddi anlamda endişelendiriyordu. Bölgede statükonun en önemli savunucusu olan Suudi Arabistan'ın yaşlı Kralı Abdullah, Hüsnü Mübarek'i arayarak destek mesajı ilettili. Riyad'ın Mübarek'in görevde kalmayı başarması durumunda bir sonraki adımı ülkeye milyarlarca dolar yardımda bulunmaktı.

Öte yandan birkaç ülke Mısır'da kitlelerin demokratik taleplerinin dikkate alınması ve baskı rejiminin son bulması gerektiği konusunda desteklerini sunmuştu. Ekonomik anlamda bölgedeki en güçlü yönetimlerden olan Katar bu ülkelerden birisiydi. Katar merkezli El-Cezire televizyonu uzunca bir süre Mısır'daki gösterileri dünyaya aktaran tek kanaldı. Öyle ki ABD yönetimi El-Cezire'nin yayınlarına karartma uyguladı. Mısır'daki devrim hareketine destek olan bir diğer bölge ülkesi de Türkiye idi. Son yıllarda artan yumuşak gücü ve gelişen demokrasisi ile Ankara, Mısır'daki devrim için adeta bir ilham kaynağı olarak görülüyordu.

25 Ocak 2011'de Mısır'da başlayan devrim gösterilerine karşı açıkça pozisyon alan ülkelerin yanında birçok bölgesel ve uluslararası aktör de bu gelişmelere "açık" tepki vermekten çekindi. Bu aktörler daha ziyade olayların durulmasını ve sürecin kendiliğinden sonuçlanmasını beklediler. Bu yüzden çalışmanın bu kısmında Mısır'daki devrim sürecine doğrudan müdahil olan ve bu ülkeye yönelik politikaları ciddi bir etkiye sahip olabilecek ülkeler ele alınmıştır. Bu noktada bu aktörleri belirli bir sistematik içinde kategorize etmek yerinde olacaktır. Devrim sürecinde dış aktörler ele alınırken bölgesel ve uluslararası olmak üzere ikili bir gruplandırma yapılmıştır. Yine yarattıkları etkiye ve Mısır siyasetindeki önemlerine paralel biçimde bölgesel aktörler olarak Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Türkiye ve Katar incelenmektedir. Uluslararası aktörler olarak da ABD, İngiltere, Almanya, Rusya ve İsrail ele alınmıştır.

2.2.1. Bölgesel Aktörler

2.2.1.1. Suudi Arabistan

Mısır'ın Ortadoğu'daki en önemli müttefiklerinden olan Suudi Arabistan, 25 Ocak 2011'de başlayan protesto gösterilerini en yakından izleyen ülkeler arasında gelmiştir. Suudi Arabistan'ın bu süreçteki politikasının temelinde Mübarek rejiminin devamının sağlanması yatmaktaydı. Bunun arkasında temelde üç nedenden bahsedilebilir. Bu

nedenlerden ilki Tunus'ta başlayan ve Mısır'la devam eden Arap Baharı sürecinin domino etkisi yaparak Körfez ülkelerine ve dolayısıyla Suudi Arabistan'a ulaşması tehlikesiydi (Dreyfuss, 2011; Barzegar, 2012). Böylesi bir senaryonun önüne geçmek amacıyla Suudi karar vericiler henüz Tunus devrimi yaşanırken önlem almak istemişler, Tunus'un otoriter lideri Ben Ali'ye maddi destek sunmuşlar, protestolar sonrasında ülkeyi terketmek zorunda kalan Devlet Başkanı'na kapılarını açmışlardır (Gelvin, 2012: 48). Bu endişenin farkında olan Riyad yönetimi, Hüsnü Mübarek'in devrilmesi ihtimalini de doğrudan kendi güvenliğini sarsabilecek bir gelişme olarak görmekteydi. Bu, sadece Mısır'daki devrimi ilgilendiren bir durum değil, daha geniş anlamda Arap Baharı'na karşı alınan bir tutumdur.

Suudi Arabistan'ın Mısır'da Mübarek'in iktidarının devam etmesini istemesindeki önemli etkenlerden bir diğeri de Kahire'nin Washington'un güdümünde kalarak daha fazla güçlenmesinin ve bölge siyasetinde önemli bir aktör olmasının engellenmek istenmesiydi. Riyad yönetimi zayıf ve etkisiz bir Mısır'ın yarattığı ortam sayesinde Ortadoğu coğrafyasında kendi politikalarını daha rahat uygulayabilecek ve siyasal çıkarlarını daha fazla koruyabilecekti. Riyad'ın Mübarek'in görevde kalmasını istemesinin bir başka nedeni ise Suudi Arabistan'ın bölgede yaymaya çalıştığı Vahhabi ekolünün Mısır'a yayılmasına engel olarak görülen Müslüman Kardeşler hareketinin Mübarek sonrasında iktidara gelme ihtimaliydi (Telci, 2014: 273-274). Böylesi bir senaryonun Suudi Arabistan açısından hem siyasal hem de sosyal etkileri olabilecek ve Kral Abdullah rejiminin kendi varlığını tehdit edebilecekti.

25 Ocak 2011'de başlayan Hüsnü Mübarek karşıtı gösterilerin kısa sürede ciddi bir boyuta ulaşması Riyad yönetimini endişelendirmişti. Daha ilk günlerde olaylara karşı resmi tepki vermekten çekinmeyen Suudi Arabistan, Mübarek karşıtı göstericileri ülkede kargaşa yaratmayı amaçlayan "düzenbozucu" kişiler olarak tanımlamış ve rejime sonuna kadar destek açıklamıştı. Kral Abdullah, Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'i arayarak "Mısır'ın Arap ve İslam dünyasında önemli bir yeri olduğunu ve Mısır'daki düzene karşı yapılan protestoların kabul edilemeyeceğini" ifade etmiştir (Reuters, 2011b). Suudi Arabistan bir taraftan da diplomatik temaslarda bulunarak Mübarek rejimi için destek aramıştır. ABD Devlet Başkanı Barack Obama ile yaptığı görüşmede Kral Abdullah, "Mübarek'in ülkedeki geçiş sürecinde görevinin başında olması

gerektiğini, bu anlamda Mısır'a yıllık 1.5 milyar dolara kadar yardım yapabileceklerini" söylemiştir (The Economic Times, 2011).

Suudi Arabistan'ın Mısır'daki devrimi engellemeye yönelik girişimleri başarılı olamazken, Hüsnü Mübarek 11 Şubat 2011'de görevi bırakmak zorunda kalmıştır. İzleyen süreçte Riyad'ın temel stratejisi Mısır'daki devrimin kendisine yönelik tehditlerini asgari düzeyde tutmak olmuştur. Nitekim devrimin ardından Mısır siyasetinde değişim sinyallerinin gelmesi ve bu çerçevede İran gemilerinin Süveyş Kanalı'ndan geçişine izin verilmesi ve İsrail'le gizli anlaşmalar yapan Mübarek dönemi yetkililerinin yargılanmaya başlanması gibi uygulamaların hayata geçirilmesi Suudi Arabistan'ı daha fazla endişendirmiştir (Ahram Online, 2011e; Hammond, 2011). Bu gelişmeler Suudi Arabistan'ın Mısır'da ve genel anlamda Arap Baharı devrimleri karşısında "karşı-devrimci" bir pozisyon almasına neden olmuştur (Al Tamamy, 2012: 144; Lobe, 2011).

Bu endişeleri gidermek amacıyla Suudi Arabistan'ın kullandığı en önemli enstrümanlardan birisi petro-dolarlardır. Bu noktada Riyad, Yüksek Askeri Konsey yönetimindeki Mısır'a dört milyar dolar yardım yaparak Mısır ordusu ile olan yakın bağlarını güçlü tutmayı hedeflemiştir (MacFarquhar, 2011). Bunun yanında Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri ekonomik yardımları kullanarak İran'ın Mısır üzerinde olası etkisini engellemeyi amaçlamışlardır (Salama and Shahine, 2011). Böyle bir ortamda Mısır iç siyasetinde etkinliğini sürdürmesinin gerekliliğine de inanan Suudi Arabistan, bu amaca hizmet etmesi bakımından ülkedeki kimi gruplarla doğrudan ya da dolaylı temasını da sürdürmüştür. Bu grupların başında Selefi hareket gelmektedir (Bilgrami, 2014).

Mübarek döneminde büyük ölçüde apolitik olan Selefi hareket, devrim sonrasında siyaset sahnesinde yerini almıştır. Bunda Suudi Arabistan'ın Selefilere destekleyerek siyasete girmeye teşvik etmeleri de önemli rol oynamıştır. Nitekim Selefi hareket tarafından kurulan Nur Partisi ve yine daha küçük çaplı Selefi partiler Suudi Arabistan'da farklı kaynaklardan finansal olarak beslenmişlerdir (Jadaliyya, 2011b; Bonnefoy, 2013; Brown, 2013; Lavizzari, 2013; McTighe, 2014). Suudi Arabistan'ın bu tutumundaki amaç bir taraftan Mısır siyasetinde kontrolün tamamen elden kaybedilmesini önleyecek aktörleri kendisine yakın tutmak bir taraftan da Vahhabi

ideolojinin Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da yayılmasına hizmet etmekte. Bu bakımdan Riyad’ın hem Mısır ordusu hem de Selefi hareketle bağlantıları (İnanç, 2014) ve bu iki kuruma desteği darbe sonrası süreçte devam etmiştir.

Mübarek’in görevden uzaklaştırılmasının ardından Mısır’da öne çıkan Müslüman Kardeşler ve devrimci grupların başını çektiği sivil aktörler, Suudi Arabistan’ın ülkedeki varlığından rahatsız olmaktaydı. Riyad’ın ülkedeki etkisini en aza indirmeyi hedefleyen bu aktörler zaman zaman Suudi yönetimini rahatsız eden girişimlerde bulunmuşlardır. 2012 yılının Nisan ayında Suudi Arabistan’ın bir Mısırlı aktivist avukatı tutuklamasının ardından Kahire’deki gösteriler bu girişimlerden birisi olmuştur. Başkent Kahire’deki Suudi büyükelçiliği önünde büyük gösteriler düzenlenmesinin ardından Riyad, bu ülkede bulunan diplomatik temsilcilerini güvenlik gerekçesi ile geri çekmiştir (Ariosto, 2012; The Cairo Post, 2014). Suudi Arabistan’ın Kahire büyükelçisi protestoların son bulmasının ardından Mısır’a geri dönerken, Riyad yönetiminin bu hamlesiyle Müslüman Kardeşler liderliğine bir “uyarı” mesajı göndermeyi amaçladığı söylenebilir (Fahim, 2012). Bu mesajın daha açık biçimde gönderildiği dönem ise Mısır’daki cumhurbaşkanlığı seçimleri süreci olmuştur. İslam coğrafyasındaki en muhafazakâr rejimlerden birisi olduğu iddia edilen Suudi Arabistan, Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi’ye karşı, Mübarek dönemi başbakanlarından olan ve seküler kimliği ile ön plana çıkan Ahmet Şefik’i desteklemiştir (Miller, 2012).

2012 yılının Haziran ayında Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi’nin Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Suudi Arabistan’ın Mısır siyaseti daha “mesafeli” bir hal almıştır. Riyad, diplomatik kanalları açık bıraksa da perde arkasında Mısır yönetiminden desteğini çekmiştir. Ancak Mursi, Suudi Arabistan’ın desteğinin öneminin farkında olarak ilk yurtdışı ziyaretini bu ülkeye gerçekleştirerek şansını denemiştir (Hope, 2012). Ziyarete Mursi’nin Kral Abdullah’a iletmeye çalıştığı öncelikli mesajlar Mısır’daki yeni yönetimin Riyad’la işbirliği yapma isteği ve ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik planlardı. (Knickmeyer and Bradley, 2012). Bunun sebebi Kahire’nin Suudi Arabistan yönetiminin Mübarek’in devrilmesinin ardından Mısır’da iktidara gelecek Müslüman Kardeşler yönetimine şüpheyle yaklaşması ve bunun bir sonucu olarak ülke üzerindeki etkisinin azalacağı endişesiydi. Mursi’nin bu hamlesine rağmen Suudi Arabistan’ın tutumu değişmemiş ve ziyaret Kahire yönetimine

beklediği sonuçları vermemiştir. Bunun göstergeleri arasında Riyad'ın Müslüman Kardeşler hareketine mesafeli tutumunu sürdürmesi ve Kral Abdullah'ın devrim sonrası Mısır'a vermeyi taahhüt ettiği yardımları iletmemesi gösterilebilir. Bununla birlikte Mursi dönemi boyunca Suudi Arabistan Mısır'daki Selefî grupları destekleyerek İhvan yönetimine bir alternatif oluşturma çabasını sürdürmüştür.

İzleyen dönemde Suudi yönetiminin Müslüman Kardeşler iktidarına karşı tutumu devam etmiş, Riyad'ın Mısır'daki sivil ve askeri kanallarla iletişimini sürdürerek Mursi'nin devrilmesi konusunda girişimlerini devam ettirdiği iddia edilmiştir. Bu anlamda özellikle Birleşik Arap Emirlikleri ile ortak hareket eden Suudi Arabistan, Genelkurmay Başkanı Abdülfettah El-Sisi'yi darbeyi gerçekleştirmesi hususunda cesaretlendirmiş olabileceği yorumu yapılabilir. Nitekim resmi kaynaklar, Suudi Arabistan'ın darbe öncesinde doğrudan Mısır ordusuna desteğinin varlığını kanıtlamasa da, darbenin hemen ardından Suudi Kralı Abdullah'ın Sisi'yi arayarak tebrik mesajını iletmesi ve darbeden birkaç gün sonra Mısır'a 12 milyar dolarlık yardım paketinin açıklanması darbeden en memnun olan tarafından Suudi Arabistan olduğunun açık göstergeleridir (Steinberg, 2014: 18).

2.2.1.2. Birleşik Arap Emirlikleri

Birleşik Arap Emirlikleri görece yeni kurulmuş bir ülke olsa da Mısır'la ilişkileri bu Körfez ülkesi açısından büyük önem taşımaktadır. 1971'de yedi emirliğin bir araya gelmesiyle oluşan BAE, kuruluşunun ilk dönemlerinde önemli sayıda Mısırlı'ya kucak açmıştı. Bu Mısırlıların büyük çoğunluğu Cemal Abdülnasır'ın baskı politikalarından kaçan Müslüman Kardeşler üyelerinden oluşmaktaydı. Yeni kurulan BAE devletinin özellikle eğitim sisteminde önemli role sahip olan bu Mısırlı Müslüman Kardeşler üyeleri daha sonra ülkedeki en önemli sosyal ve siyasi hareketlerden El-İslah'ı kurmuşlardır. 1990'lardan itibaren İhvan'ın iyice artmaya başlayan etkisinin farkına varan BAE yönetimi, 2001'de ABD'ye yönelik terör saldırısına katılanların ikisinin vatandaşı olması nedeniyle İslami gruplara karşı ciddi politikalar izlemeye başladı (Hellyer, 2014). Siyasal İslam'ı bir tehdit olarak gören BAE yönetimi, kendi sınırları içinde yaşayan Müslüman Kardeşler üyelerinin siyasi olarak etkin olamayacakları bir ortam kurarak İhvan'ın hareket alanını kısıtladı.

BAE, Müslüman Kardeşler hareketi karşıtı politikasında bölgesel düzeyde de sürdürdü. Bu çerçevede Mısır'da seküler kimliği ile öne çıkan ve Müslüman Kardeşler hareketini ciddi biçimde dışlayan Hüsnü Mübarek rejimi, Birleşik Arap Emirlikleri tarafından desteklenegeldi. BAE'nin Kahire'nin İslami hareketlerin güçlenmesini engellemeyi hedefleyen bu politikasını desteklemesinin arkasındaki önemli nedenlerden birisi siyasal İslam'ın kendisine yönelik bir tehdit oluşturması ihtimalinin asgariye indirilmesiydi.

Mısır'da 25 Ocak 2011'de gösterilerin başlamasından bölgede en fazla endişelenen ülkelerden birisi Birleşik Arap Emirlikleri'ydi. Her ne kadar protestoların ilk günlerinde Müslüman Kardeşler hareketi üyeleri arka planda kaldılarsa da Mübarek rejiminin sona ermesinin ardından İhvan'ın iktidara gelmesi ihtimali Abu Dabi'yi rahatsız etmekteydi. Müslüman Kardeşler'in olası iktidarı Arap devrimleri ile sarsılan bölgede daha geniş kapsamlı dönüşümleri de ortaya çıkarabileceğinden, BAE yönetimi böylesi bir ihtimale karşı pozisyon almıştır.

25 Ocak 2011'de devrim gösterilerinin başlamasının ardından Abu Dabi yönetimi Mübarek'in devrilmesine açık biçimde karşı çıkmış, kamuoyunun tepkisine rağmen rejimin iktidarını sürdürmesi için girişimlerde bulunmuştur. Öyle ki Mübarek karşıtı gösteriler sürerken Mısır'a resmi ziyarette bulunan tek ülke BAE olmuştur. Mübarek'in görevi bırakmasından birkaç gün önce BAE Dışişleri Bakanı Abdullah Bin Sultan, Mısır'ı ziyaret ederek Mübarek'e desteğini iletmiştir. Ancak bu girişimler de Hüsnü Mübarek'in devrilmesini engelleyememiştir.

Devrim sonrası süreçte Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır'da Müslüman Kardeşler hareketinin iktidarını engellemek için her türlü fırsatı kollamıştır. İhvan'ın devrimi ihraç etme gibi bir niyeti olmadığını beyan etmesine rağmen BAE, Mısır'da olası bir İhvan iktidarının kendisini tehdit edeceğini iddia etmeye devam etmiş ve politikalarını buna göre yönlendirmiştir (Hellyer, 2014). BAE'nin Müslüman Kardeşler karşıtı politikaları birçok durumda gündeme gelmiştir. Mısır'daki devrimin hemen ardından Mart ayında bir kısmı Müslüman Kardeşler üyesi 133 akademisyen, gazeteci ve aktivistin imza kampanyası başlatarak BAE'nin parlamenter demokrasiye geçmesi çağrısında bulunmasının ardından ülkedeki Müslüman Kardeşler üyelerine yönelik tutuklama ve vatandaşlıktan ihraç etme uygulamaları devreye sokuldu (Al Qassemi, 2011). 2012'nin Ocak ayında BAE bir grup Mısırlı'yı ülkede istikrarsızlık yaratmak amacıyla bir

Müslüman Kardeşler hücresi kurdukları gerekçesiyle tutuklamıştır. Şubat ayında ise Dubai Emniyet Müdürü Dahi Halfan'ın Katar'da ikamet eden ve Müslüman Kardeşler tarafından saygın bir figür olarak görülen Yusuf El-Karadavi'yi BAE yönetimiyle ilgili yorumlarından dolayı tutuklamakla tehdit etmesi İhvan kadrolarında tepkiyle karşılanmıştır (Wehrey, 2013).

BAE'nin içeride ve dış politikada İhvan karşıtı tutumu devam ederken, Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi'nin cumhurbaşkanı seçilmesi ve Mısır'da İhvan kadrolarının iktidara gelmesi Abu Dabi'yi ciddi biçimde rahatsız etmiştir. İhvan'ın Mısır'da giderek güçlenmesi BAE'yi geri adım attırmak yerine tam tersi bir politika izlemeye itmiştir. Bu dönemde Abu Dabi İhvan karşıtlığını en resmi kanallardan ve açık bir biçimde sürdürmekten çekinmemiştir. BAE Dışişleri Bakanı Şeyh Abdullah Bin Zayed El-Nahyan, 2012 yılının Ekim ayında yaptığı bir açıklamada Müslüman Kardeşler hareketini “meşruiyete saldıran ve ulusların birliğini tehdit eden bir örgüt” olarak tanımlamıştır. Nahyan ayrıca tüm Körfez ülkelerini Müslüman Kardeşler'le mücadeleye davet etmiştir. Bu mücadele kapsamında BAE, 2012 yılı boyunca birçoğu Müslüman Kardeşler üyesi olan 60 aktivistin vatandaşlığını iptal etmiştir (Black, 2012).

Muhammed Mursi'ye karşı cumhurbaşkanlığı seçiminde yarışan Mübarek dönemi başbakanı Ahmet Şefik, seçimi kaybettiğinin anlaşılmasının hemen ardından kendisine yönelik mahkeme süreçlerinin başlamasının hemen öncesinde Birleşik Arap Emirlikleri'ne gitmiştir (Shane, 2012). Mısır ordusu ile yakın bağlantıları olan Şefik, Mısır'da İhvan karşıtı grupları BAE'den desteklemiş ve askeri darbeye giden süreçte önemli rol oynamıştır. Öyle ki Mübarek döneminde ordunun en üst kadrolarından birinde bulunan Sami Anan'ın zaman zaman gizli biçimde BAE'ye giderek Şefik ve diğer BAE'li yetkililerle görüştüğü iddiaları Mısır medyasında yer almıştır (Salama, 2012). BAE, bu gibi bağlantılarını da kullanarak Muhammed Mursi'nin görevinden uzaklaştırıldığı darbeye açık biçimde destek vermiştir. İzleyen dönemde de Mısır'la ilgili karar alma süreçlerini takip etmek için bakanlık seviyesinde bir Mısır Eylem Gücü birimi kurmuştur (Hellyer, 2014).

2.2.1.3. Türkiye

Hüsnü Mübarek'in iktidarda olduğu yıllarda Mısır'la stratejik olmayan ve ayrıca dostane olarak da tanımlanamayacak ilişkiler yürüten Türkiye, 2002 yılında Recep

Tayyip Erdoğan liderliğinde AK Parti'nin iktidarıyla birlikte Mısır başta olmak üzere tüm Ortadoğu ülkeleri ile daha yakın ilişkiler geliştirme çabası içerisinde oldu. Bu süreçte öncelikle ekonomik ilişkileri güçlendirmeyi hedefleyen Ankara, kademeli biçimde siyasal, sosyal ve kültürel ilişkilerin de artacağını ve böylece bölgedeki ülkelerin Türkiye'nin demokratikleşme tecrübesinden faydalanabileceğini ümit etmekteydi. Bu anlamda öne çıkan ülkelerin başında Mısır gelmekteydi. Türkiye'nin Mısır'la olan ticaret hacmi 2000'lerin başından itibaren her geçen yıl artmış, ülkeler arasındaki toplumsal etkileşim de yoğunlaşmıştır. Buna karşın Hüsnü Mübarek rejiminin baskıcı tutumu ve bölgedeki sorunlara Batı merkezli yaklaşımı Ankara'nın Mısır rejimine karşı yakınlık hissetmesinin önüne geçmekteydi.

2010'un Aralık ayında Tunus'ta başlayan gösterilerle alevlenen Arap devrimleri süreci kısa bir süre sonra 25 Ocak 2011'de Mısır'a yayıldı. Tunus'taki protestoculara açık desteğini sunan Türkiye, Mısır'da Hüsnü Mübarek rejimi karşıtı pozisyon alarak devrimci hareketi destekledi (Cornell, 2012: 21; Kibaroglu, 2011: 31). Ankara her ne kadar diğer birçok ülke gibi protestolara hazırlıksız yakalansa da bu süreçte ilkeli bir siyaset benimsemeyi tercih ederek demokratik taleplerle sokağa çıkan kitlelerin yanında pozisyon aldı (Kardaş, 2013: 75). Türkiye'nin bu anlamda hızlı karar almasında Erdoğan hükümetinin uzun bir dönemdir bölgesel yeni bir düzen ihtiyacına vurgu yapması ve bunun Batı başkentlerinin etkisindeki baskıcı rejimlerin sonlanması ile mümkün olabileceğine inancın etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Arap dünyasındaki ağırlığı ve önemi nedeniyle Türkiye, Mısır'daki rejim değişikliği ile özellikle ilgileniyor ve bunun daha geniş kapsamlı bir bölgesel düzen dönüşü için önemli olduğuna inanıyordu (Uzgel, 2014).

Erdoğan Mısır devrimi sürecindeki tavrını daha gösterilerin başlamasının üzerinden bir hafta geçmeden birçok ulusal ve uluslararası televizyon kanalının canlı yayınladığı AK Parti grup toplantısında açıklamıştı. 1 Şubat'ta yaptığı konuşmasında Erdoğan, Kahire yönetimine “Hiçbir yönetim baskıyla ayakta kalamadı. Halktan gelen değişim arzusunu tereddütsüz karşıla” çağrısında bulunmuş ve değişimi önermiştir. Erdoğan ayrıca “Türkiye olarak kardeş Mısır ve Tunus halkının yanında durmaya devam edeceğiz. Mısır'da ve Tunus'ta reformların hayata geçmesi, sükûnetin sağlanması, birlik ve bütünlüğün kesinlikle bozulmaması en büyük arzumuzdur.” diyerek geçişin ve

dönüşümün kansız ve düzenli bir biçimde olmasını temenni etmiştir (Yeni Şafak, 2011a; Habertürk, 2011). Erdoğan'ın Mübarek'e yönelik tepkisini açıklayarak devrimcilere açıkça destek olan birkaç liderden birisi olması (NTV, 2011) hem bölge hem de dünya basınında geniş yer bulmuştur (Hürriyet, 2011).

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da Almanya'nın Münih şehrinde katıldığı Güvenlik Konferansı sırasında Mısır'daki olaylarla ilgili temaslarda bulunmuştur. ABD'li mekidaşı Hillary Clinton ile görüşen Davutoğlu, yaptığı açıklamada, "Mısır'ın iç huzur ve istikrarı bozulmaksızın siyasi yapısının demokratik bir dönüşüm geçirerek halkın taleplerinin karşılanacağı yeni bir dönemin başlamasının Mısır için de, bölge için de çok sağlıklı sonuçlar doğuracağına inanıyoruz." diyerek değişimin gerekliliğine vurgu yapmıştır (Güven, 2011).

Türkiye'nin bu tutumu Mısır'daki Mübarek rejimi tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye'nin Kahire büyükelçisi Hüseyin Avni Botsalı, Mısır Dışişleri Bakanlığı'na çağrılmış ve Mısır yönetiminin tepkisi iletilmiştir. Türkiye'nin Mısır'da devrimcileri desteklemesi ve Mübarek'e görevi bırakması çağrısı yapmasının ardından Mısır Dışişleri Bakanı Ahmet Ebul Geyt Ankara'ya bir mektup göndererek ülkesinin duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir (Kömür, 2011).

Mısır'da Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in 11 Şubat günü görevinden ayrıldığını açıklamasının ardından Türkiye resmi kanallar üzerinden değerlendirmelerde bulunmuştur. Başbakanlıktan yapılan açıklamada "yönetimi devralan Mısır Silahlı Kuvvetleri Yüksek Konseyi'nin, sağduyulu ve mutedil bir yaklaşımla, adil ve serbest seçimlerle oluşacak yeni yönetime görevi en kısa zamanda devretmesini temenni ediyoruz" denilmiş ve bu devriminin köklü bir geçmişi olan Mısır'ı daha güçlü yapacağına olan inancın altı çizilmiştir (Başbakanlık, 2011). Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da bir açıklama yaparak Mısır'da demokratik taleplerle meydanlara inen halkın tarihi kabul edilebilecek bir devrimle Hüsnü Mübarek'i devirmesinin Ortadoğu için bir dönüm noktası olabileceğini vurgulamıştır (CNN Türk, 2011).

Devrimin ardından Mısır'a devlet başkanı seviyesindeki ilk ziyaret Türkiye'den gelmiştir. Mısır Silahlı Kuvvetleri Yüksek Askeri Konseyi Başkanı Hüseyin Tantavi'nin daveti üzerine Mısır'ı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Türkiye'nin Mısır'a bu geçiş döneminde her türlü desteği vermeye hazır olduğunu iletilmiştir (Dışişleri

Bakanlığı, 2011; Sabah, 2011a). Abdullah Gül ayrıca devrimci hareketlerden Kefaya'nın lideri George İshak, 25 Ocak Devrimci Gençlik Grubu üyeleri, El-Ghad Partisi Başkanı Ayman Nur, Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa ile Ulusal Değişim Cemiyeti Başkanı ve muhalif lider Muhammed El Baradei ve Müslüman Kardeşler hareketi lideri Muhammed Bedii ile görüşmeler gerçekleştirmiştir (Cumhurbaşkanlığı, 2011).

Türkiye'den bir diğer üst düzey ziyaret de Eylül ayında Başbakan Erdoğan tarafından gerçekleştirilmiştir. Beraberindeki kalabalık bir heyetle Mısır'a gelen Erdoğan, Askeri Konsey Başkanı Tantavi ile görüşmüş daha sonra da Mısırlı mevkidaşı Essam Şerif'le biraraya gelerek iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin kurulmasına ilişkin "Ortak Siyasi Bildirge"yi imzalamıştır (Yakınbaş, 2011). Arap Birliği toplantısında bir konuşma yapan Erdoğan, "halkların zaferi" olarak nitelediği Arap devrimlerinin bu ülkelerde demokratik düzen yerleştiğinde başarıya ulaşacağını söylemiş ve sürece Türkiye'nin desteğinin süreceğini vurgulamıştır (Sabah, 2011b). Ziyareti sırasında Erdoğan birçok devrimci aktörle de bir araya gelerek Türkiye'nin pozisyonunu birebir iletmiştir. Yine ziyaret sırasında Erdoğan, Yunus Emre Enstitüsü Türk Kültür Merkezleri'nin Mısır'daki ilk şubesi olan Kahire ofisinin açılışını yapmıştır (Kalabalık, 2011).

Erdoğan'ın bu gezisi sırasında Mısırlılara verdiği "laiklik" önerisi ise beklenmeyen bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Erdoğan, Mısırlılara "laik" olmaktan korkmamaları gerektiğini telkin etmiş ancak bu tavsiye Mısır'daki İslami çevrelerde tepki toplamıştır. Türkiye'ye olumlu bakışı ile bilinen ve Ankara'yı model olarak kabul eden Müslüman Kardeşler hareketi Erdoğan'ın "laiklik" tavsiyesini eleştirmiştir. Bu durum Ankara'ya, Mısırlıların Türkiye'ye saygı duyduklarını ancak kendilerine dostane de olsa dışarıdan bir model dayatılmasına tepki göstereceklerini hatırlatmıştır (Djalili ve Kellner, 2013: 83).

İzleyen dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler olumlu bir biçimde seyretmeye devam etmiştir. Mısır'da 2012 yılında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimini Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi'nin kazanması Türkiye'de memnuniyetle karşılanmıştır. Nitekim Müslüman Kardeşler kadroları, Ankara'nın Mısır siyasetini derinleştirmesi ve iki ülke arasındaki işbirliğinin artırılması açısından en önemli hareket

olarak görülmekteydi. Öte yandan İhvan yönetimi de özellikle dış politika anlamında Türkiye ile benzer önceliklere sahip olmanın yanında, bölgesel siyasette birçok konuda ortak görüşe sahipti (Darrag, 2013). Mursi'nin göreve gelmesinin ardından iki ülke arasındaki ziyaretler arttı. 2012'nin Eylül ayında düzenlenen AK Parti kongresine özel misafir olarak davet edilen Muhammed Mursi, Ankara'da bazı temaslarda da bulundu. Daha sonra Kasım ayında ise Başbakan Erdoğan Mısır'ı 10 bakan ve yüzlerce işadamından oluşan bir heyetle ziyaret etti. Görüşmeler sırasında eğitim, kültür, sağlık, ticaret gibi alanlarda 27 anlaşma imzalanarak iki ülke arasındaki işbirliklerinin derinleştirilmesi yolunda önemli bir adım atıldı (Yeni Şafak, 2011b).

Türkiye'nin devrim sonrası Mısır'a olan desteğinden bahsederken ekonomik yardımlara da değinmek gerekir. Ankara, hem doğrudan hibe hem de kredi şeklinde olmak üzere 2 milyar dolar yardım taahhüt etmiştir (Sabah, 2012). Bu bağlamda iki ülke arasındaki yardım anlaşması Mısır Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi ve Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın onayının ardından 1 Ekim 2012'de iki ülkenin maliye bakanları tarafından İstanbul'da imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Türkiye'nin Mısır'a 2013 itibariyle yarısı doğrudan yarısı da Eximbank aracılığıyla olmak üzere 2 milyar dolar kredi sağlayacağı teminat altına alınmıştır (Yeni Şafak, 2012). Dönemin Maliye Bakanı Mehmet Şimşek yaptığı açıklamada Türkiye'nin 1 milyar doları Mısırlı makamlara ilettiğini, kalan 1 milyar doların da Eximbank aracılığıyla Mısır'da yatırım yapacak Türk şirketlerinin kullanımına açılacağını belirtmiştir (Şimşek, 2013). 2013'ün Mayıs ayında Ankara, Mursi yönetimine 250 milyon dolar daha yardımda bulunduğunu açıklamıştır (El-Behary, 2013).

Türkiye'nin Mısır'daki devrim sürecine desteğini bu kadar açık biçimde sürdürmesi bölgede değişim istemeyen aktörleri ciddi anlamda rahatsız etmişti. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve İsrail gibi ülkelerin Mısır'da Müslüman Kardeşler yönetimini başarısızlığa uğratma çabalarına karşın Türkiye tam tersi bir tutum takınarak Mısır'da devrim sürecinin devam etmesi için desteğini sürdürdü. Ankara'nın bu çabaları 3 Temmuz 2013'te gerçekleşen darbe ile birlikte sonuçsuz kalmıştır.

2.2.1.4. Katar

Katar'ın Mısır'la olan ilişkilerinin en önemli belirleyicisi Müslüman Kardeşler hareketi ile Doha arasındaki özel ilişki olagelmıştır. Katar'ın 1950'lerden itibaren Mısır'da

rejimin baskısı ile karşılaşan birçok İhvan üyesinin varış noktalarından birisi olması (Haykel, 2013: 2) iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmemesine neden olmuştur. Son yıllarda daha fazla açığa çıkan bu durum, özellikle Arap devrimleri sürecinde Katar'ın Mısır siyasetinin şekillenmesine neden olan etkenler arasında gösterilebilir. Bununla birlikte Katar'ın bu dönemdeki Mısır politikası daha geniş çerçevedeki Arap devrimleri siyasetinin bir parçası olarak gerçekleşmiştir. Körfez ülkeleri arasında Arap devrimlerini ateşli biçimde savunan tek ülke olan Katar, bu politikasını Libya, Tunus, Yemen ve Suriye'de olduğu gibi Mısır'da da sürdürmüştür (Ulrichsen, 2014).

Her ne kadar 25 Ocak 2011'de Mısır'da başlayan gösteriler doğrudan Müslüman Kardeşler hareketi öncülüğünde gerçekleşmiyorsa da, Doha yönetimiyle olan iyi ilişkileri olan İhvan'ın ülkedeki en geniş tabana sahip toplumsal hareket olması, Katar'ın devrimi desteklemesindeki nedenlerden birisiydi. Nitekim uzun yıllar Müslüman Kardeşler hareketi ile yakın ilişkiler içerisinde olan Katar yönetimi (Azem, 2012), Arap coğrafyasının en önemli ülkelerinden birisi olan Mısır'da kendilerine yakın bir hareketin iktidara gelecek olmasından son derece memnundu. Bu yüzden Katar, diğer Körfez ülkelerinden bu konuda da ayrılarak ilk günlerden itibaren Mısır'daki ayaklanmaya destek olma kararı aldı.

Mübarek karşıtı gösteriler sırasında Katar resmi düzeyde açıklama yaparak doğrudan pozisyon almak yerine, farklı enstrümanları kullanarak devrime destek veren bir politika izlemiştir. Bu enstrümanlardan şüphesiz en önemlisi El-Cezire televizyon kanalı olmuştur. Arapça ve İngilizce olarak yayın yapan kanal, 25 Ocak 2011'de gösterilerin başladığı andan itibaren kesintisiz yayınlarıyla tüm dünyaya ve Arap coğrafyasına Mısır'daki gelişmeleri aktarmıştır. El-Cezire'nin Mübarek karşıtı hareketi ve protestocuları yücelten yayın politikası Mısır'da sokaklara inen kitleleri memnun ederken, Mübarek yönetiminin büyük tepkisini çekmiştir. Bu nedenle Mübarek rejimi güvenlik güçleri El-Cezire'nin Kahire'deki ofisini basarak, yayınların kesilmesi konusunda baskı yapmışlardır (Black, 2011b; Gulf News, 2011). Mısır Bakanlar Kurulu El-Cezire kanalı ve tüm çalışanlarının lisanslarını iptal ettiğini duyurmuş, ülkenin resmi uydusu Nilesat, El-Cezire'nin yayınlarını kesmiştir (Committee to Protect Journalism, 2011). Kanal yönetimi daha önce yaşanmayan bir biçimde kanalın frekanslarının engellendiğini ancak Nilesat, Hotbird ve Arabsat uydularında bulunan diğer bazı

kanalların frekansları aracılığıyla yayınlara devam edilebildiğini açıklamıştır (Al Jazeera, 2011c). Bu baskılara ve engellemelere rağmen El-Cezire'nin alternatif yollarla yayınlarına devam etmesi devrimin başarıya ulaşmasında hayati bir rol oynamıştır (Pintak, 2011; Hijjawi, 2015). Bu noktada Katar'ın Mısır devrimi sürecindeki dış politikasını El-Cezire'nin temsil ettiğini söylemek yerinde bir tespit olacaktır (Miles, 2011).

Mübarek'in protestolar sonucunda görevinden ayrılmak zorunda kalması Katar yönetimini memnun etmiştir. Katar Emirliği Konseyi, Hüsnü Mübarek'in 11 Şubat 2011'de görevinden istifa etmesinin Mısır'ın kalkınması ve demokrasiye ulaşması anlamında olumlu bir gelişme olduğunu belirtmiştir (Al Jazeera, 2011d). Öte yandan Mısır uyruklu Katar vatandaşı olan ve Müslüman Kardeşler hareketinin ruhani lideri olarak kabul edilen Yusuf El-Karadavi, yıllardır girişi yasak olan Mısır'a gelerek 18 Şubat'ta Tahrir Meydanı'nda yüzbinlerce kişiye Cuma namazı kıldırmıştır. Konuşmasına Müslüman ve Kıpti devrimci kitleleri överek başlayan Karadavi, devrimin henüz bitmediğini bundan sonraki süreçte devrimin kazanımlarının korunması için çalışılması gerektiğini ifade etmiştir (Murphy, 2011). Mısır'daki Hristiyan ve Müslümanların birlikte hareket ederek Mübarek'i devirmelerinin devrimin başarılı olmasındaki en önemli nedenlerden birisi olduğunu vurgulayan Karadavi, izleyen süreçte de bu birlikteliğin bozulmaması gerektiğini ifade etmiştir. Karadavi ayrıca Mısır ordusuna da bir mesaj göndererek demokrasi, çoğulculuk ve özgürlüklere saygı duyan bir sivil hükümetin kurulması için hızlı hareket edilmesi gerektiği çağrısı yapmıştır (Kirkpatrick, 2011).

Hüsnü Mübarek'in devrilişinin ardından Mısır'a en büyük yardımı yapan ülke şüphesiz Katar olmuştur. Devrim sonrası belirsizliğin devam ettiği dönemde Katar hükümeti Mısır'da ekonominin kalkınması adına 10 milyar dolar yatırım yapacağını açıklamıştır (El-Shenawi, 2011). Bu çerçevede İskenderiye ve Port Said şehirlerinde iki büyük limanın inşası için anlaşma imzalanmıştı (Sambridge, 2011). Katar, yardımların daha büyük kısmını iletmek için cumhurbaşkanlığı seçimlerini beklemiştir. Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi'nin seçimleri kazanmasının ardından Doha'nın Kahire'ye yardımları hızlı biçimde gelmeye başlamıştır. Ağustos ayında Mısır'ı ziyaret eden Katar Emiri Hamad bin Halife El-Tani, Kahire'ye 2 milyar dolarlık yardım

yapılacağını açıklamıştır (Al Jazeera, 2012b). Eylül ayında ise Katar, önümüzdeki 5 sene içinde Mısır'a 18 milyar dolar yatırım yapacağını açıklamıştır (Al Jazeera, 2013a; Ulrichsen, 2014).

Yardımlara rağmen ülkede süren gergin siyasi ortam ekonominin kötü gidişatını devam ettirdi. IMF'nin de vermeyi taahhüt ettiği yardım paketini geciktirmesinin ardından, Katar yönetimi Mısır'a önce 2013'ün Ocak ayında 1.5 milyar dolar (BBC, 2013), daha sonra da Nisan ayında 3 milyar dolarlık düşük faizli krediyi içeren yardım yapma kararı aldı (Ahram Online, 2013). Katar yönetiminin Mısır'a yönelik bu yardımlarının arkasında Doha yönetiminin güçlü tarihsel bağlarının bulunduğu Müslüman Kardeşler hareketinin Mısır'da devrim sonrası süreçte iktidarını korumasını hedeflemesi bulunmaktadır. Bununla birlikte Körfez ülkelerinden farklılaşan dış politika yaklaşımıyla Katar'ın ekonomik kapasitesini de kullanarak bölgede daha etkili bir siyasi aktör olarak ortaya çıkmayı hedeflemesi de söz konusuydu.

Mısır'da bu dönemde dikkat çeken bir unsur özellikle Müslüman Kardeşler karşıtı tutumlarıyla bilinen iç siyasi aktörlerin Katar'ın yardımlarından ciddi anlamda rahatsız oluşuydu (Sabry, 2013). Bu dönemde Mübarek dönemi kalıntısı aktörlerin yönetiminde olan medya organlarında Katar aleyhine karalama kampanyaları yürütülmekte, Mursi'nin Süveyş Kanalı'nı ve Piramitleri Katar'a satacağı gibi haberler gündeme getirilmekteydi. Ülkedeki önde gelen muhalif figürlerden Hamdin Sabbahi de Katar'ın Mısır'daki gizli emellerini gerçekleştirmek için Müslüman Kardeşler hareketinin iktidarını desteklediğini iddia etmiştir (Habii and Abdellatif, 2013). Mursi döneminde hem Müslüman Kardeşler hareketine hem de Katar hükümetine yönelik aşığılamaya varan programlarıyla dikkat çeken komedyen Bessam Yusuf da bir programında 1960'ların Arap milliyetçiliği tonları içeren "Benim Sevgili Vatanım" şarkısını Katar yönetimi ile dalga geçerek "Benim Sevgili Katar'ım" olarak yeniden yorumlamış ve Doha yönetiminin tepkisini çekmiştir (Youtube, 2013).

2.2.2. Küresel Aktörler

2.2.2.1. Amerika Birleşik Devletleri

Amerika Birleşik Devletleri, modern Ortadoğu'ya en yoğun biçimde müdahale eden dış aktördür. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan iki kutuplu küresel

siyasette ABD diğer Batı ülkelerinden boşalan siyasi alanı doldurmaya başlamıştır. Eisenhower'ın Fransa, İngiltere ve İsrail'in Mısır'a müdahalesine karşı mesafeli duruşu, artık bölgede yeni bir hegemonun olduğu ve bu oyun kurucunun asıl aktör olduğunu vurgulamasını bir yansımasıdır (Abukhalil, 2012). Benzer şekilde Soğuk Savaş döneminde de ABD, Mısır özelinde Rusya ile bir çekişme yaşamıştır. Cemal Abdülnasır'ın ölümüyle Mısır'da en etkili dış atkör olarak ABD kalmıştır. Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek dönemleri, ABD'nin Mısır siyasetini etkileme anlamında altın yılları olmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri'nin genelde Ortadoğu ve özelde de Mısır'a yönelik politikasının temelinde yatan etkenlerden bazıları olarak petrol arzının garantide olması, İsrail'in güvenliği ve bölgedeki radikal rejim ve grupların kontrol altında tutulması gösterilebilir. Bu üç unsuru garanti altına almak için Washington, Ortadoğu'da istikrarı demokrasiye tercih edegeldi. Kendisine sadık rejimlerin demokratik değerlere saygılı olup olmamasına bakmaksızın destek oldu (Amos, 2012). Bu durumun en açık yansıması ABD'nin Mısır'la ilişkileri olmuştur. 1970'lerden 2000'lere kadar Mısır'daki baskı rejimlerine tepki göstermeyen Washington, insan hakları ihlallerine, yolsuzluklara ve keyfi yönetime göz yumarak bu ülkeyle stratejik işbirliğini devam ettirmiştir.

Ancak 2000'li yıllara girildiğinde, küreselleşme, artan uluslararası etkileşim ve gelişen internet teknolojileri gibi nedenlerle ABD artık bir politika değişikliğine gitmenin zaruri olduğunun farkına varmıştır. Bunda 11 Eylül saldırılarının da etkisi olmuştur. ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarının "ilkesizliği" sonuç olarak yine kendisine tepki olarak geri dönmüştür. Bu bakımdan Washington'da özellikle Mısır başta olmak üzere tüm bölgeye yönelik bir politika değişikliğine gidilmesi yönünde sesler yükselmiştir. Öyle ki o dönemde ABD Dışişleri Bakanı olan Condoleeza Rice'ın 2005 yılında Kahire Amerikan Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada yaptığı "ABD, 60 yıl boyunca Ortadoğu'da istikrarı demokrasiye tercih etti. Ancak gelinen noktada ikisini de elde edemedi" (Rice, 2005: Rice, 2011) şeklindeki itirafı, Washington'un politika değişikliğine gideceğinin işareti olarak yorumlandı.

ABD'nin Mübarek dönemi Mısır politikasına bakıldığında demokratikleşmeden ziyade otokratikleşmenin teşvik edildiği bir durum gözlemlenmektedir. Washington bölgedeki müttefiki İsrail'in güvenliğinin sağlanması ve Ortadoğu'daki ABD çıkarlarının

korunması adına Mısır'da otokratik rejimi desteklemiş, bu çerçevede her yıl 1.3 milyar dolar askeri yardımı Mısır'a iletmiştir. Jason Brownlee'nin (2012: 3) haklı biçimde tanımladığı gibi Mısır'daki otokratik rejim Enver Sedat döneminde temelleri atılmış, Mübarek'le genişletilmiş ve Amerika'nın desteği ile güçlendirilmiştir. Bunun bir sonucu olarak 25 Ocak 2011'de yaşanan beklenemeyen isyanlarla endişeye kapılan ABD, karşıdevrim sürecinde eskiye dönüşün işaretlerini görerek Sisi rejimine destek vermeyi tercih etmiştir.

Mısır'da önceki yıllarda Hüsnü Mübarek rejimine koşulsuz destek olan ABD, 2000'li yıllarda demokrasi çağrılarını yapmaya başlamıştı. Hüsnü Mübarek'e insan hakları ihlallerini sonlandırması, seçimlere hile karıştırılmaması ve muhaliflere baskıyı azaltması yönünde cılız da olsa çağrılar yapılmaya başlanmıştı. Öyle ki Mısır'da ilk kez düzenlenen çok partili cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olan Eymen Nur'un daha sonra gözaltına alınmasına ABD yönetimi tepki göstermiş ve Nur'un salıverilmesini sağlamıştı. Benzer şekilde 2005 yılında Müslüman Kardeşler adaylarının bağımsız olarak seçimlere girmesine izin verilmiş ve hareket mecliste 88 sandalye kazanmıştı. Ancak Mübarek, Müslüman Kardeşler'in bu derece aktif olmasından çekinerek 2010 seçimlerinde harekete karşı baskıyı artırmış ve meclise hiçbir aday sokamamalarını sağlamıştır. ABD, yaptığı açıklamalarla bu durumdan da rahatsızlığını ortaya koymuştu.

Her ne kadar ABD, Mübarek rejimine yönelik zaman zaman eleştiriler getirse de, Washington'un bölgesel çıkarları bağlamında tartışmasız en önemli destekçisi Kahire idi. 2009'da Wikileaks belgelerinde yayınlanan bir yazışmada ABD'nin Kahire Büyükelçisi Margaret Scobey, "Mübarek ve diğer askeri liderler, Mısır'a sağladığımız mali yardımı İsrail ile barış için "dokunulmaz bir tazminat" olarak görüyorlar. Bu durumun bizim açımızdan en önemli çıktısı Süveyş Kanalı ve Mısır hava sahasında tam anlamıyla bir hakimiyete sahip olmamızdır" (Guardian, 2011) diyerek Mısır'ın kontrol altında tutulmasının ABD'nin bölgesel politikaları için önemini ortaya koymaktadır.

Bu bakımdan Hüsnü Mübarek'in rejiminin devamı hem ABD, hem de onun bölgedeki önemli müttefikleri Suudi Arabistan ve İsrail için hayati önemdeydi. Bu yüzden 25 Ocak 2011'de Mısır'da halk ayaklanması başladığında duruma hazırlıksız yakalanan ABD ilk etapta ne tür bir tepki vereceğini bilememişti. Washington, bir taraftan insan hakları ihlalleri ve siyasi baskısı nedeniyle verilen desteğin artık savunulamaz hale

geldiği Mübarek rejimi, diğer taraftan da uzun yıllar baskıya maruz kalmış ve barışçı yollardan devrim isteyen kitleler arasında tercih yapmak durumunda kalmıştı. Tunus'ta da olduğu gibi Obama yönetimi, değişim değil statükonun yanında yer almayı tercih etti. Öyle ki Tunus'ta Ben Ali'nin iktidarının devam etmesini açıktan söylemiş, ancak protestolar sonunda Ben Ali, Suudi Arabistan'a gitmek zorunda kalınca Obama, artık değişimin kaçınılmaz olduğunu ifade etmişti. Mısır'da da benzer bir senaryo devreye girmişti. Obama yönetimi, uzun yıllar Hüsnü Mübarek'e en yakın figürlerden olan ve ABD ile yakın ilişkiler yürüten istihbarat başkanı Ömer Süleyman'ın "düzenli geçişi" sağlamasını savunmuştu. Bu çerçevede devrim gösterilerinin yoğunlaştığı günlerde Ömer Süleyman'ın ekibinden bazı figürlerle görüşen Obama yönetimi böylesi bir senaryonun hayata geçirilmesi konusunda anlaşmıştı (Cooper ve Landler, 2011). Yıllar boyunca Mısır'da baskı rejiminin en önemli aktörlerinden olan ve özellikle ABD ile yakın ilişkileri bulunan Ömer Süleyman'ın Mübarek sonrası dönemde iktidarı eline alması devrimci kitleler için kabul edilemezdi. Mısır'da işkencenin sistematik bir biçimde uygulanmasını ve ABD istihbaratı ile yürütülen ortak sorgulama ağına Mısır'ın da dahil edilmesini sağlayan Ömer Süleyman'ın iktidarda kalması Amerikan güdümündeki "Mübarek düzeninin" olduğu gibi devam etmesi anlamına gelecekti. Tunus'ta olduğu gibi Mısır'da da otokratik rejiminin kesin olarak yıkılacağı ortaya çıkınca Obama yönetimi devrimci kitleleri kutladı ve değişimi kabullendi (CNN, 2011).

Devrim sonrası süreçte ABD yönetiminin Mısır'da devrimci aktörlerin yanında olduğunu söylemek mümkün değildir. Her ne kadar insan hakları, demokrasi ve siyasi özgürlükler konularını dillendirse de Washington, Mısır'da iktidarın gerçek sahibi olan orduyu desteklemeyi sürdürmüştür. Bunun en açık örneklerinden birisi ABD'nin dış yardımları için bir koşul olan "demokratik bir yönetim" şartının Mısır özelinde gözardı edilmesidir (Khorshid, 2012). 2012'nin Mart ayında Amerikan kongresi Mısır'a askeri yardımların devamının planlandığını açıklamıştır (Myers, 2012). Bununla birlikte ABD yönetimi, devrim sonrası süreçte sivillere yönelik şiddetli tutumuna devam eden Mısır ordusuna ve güvenlik birimlerine demokratik protestoların dağıtılmasında kullanılan ekipmanların gönderilmesine izin vermeye devam etmiştir. 8 Nisan 2011'de Pensilvanya merkezli Combined Systems Inc. firması 21 ton cephaneyi Wilmington'dan Süveyş'e göndermiştir. Aynı firma 8 Ağustos'ta da 18 ton mühimmatı New York'tan Port Said'e göndermiştir. Bu mühimmatın içeriği olarak kayıtlarda fişek, mermi ve

biber gazı olarak geçmiştir. 13 Ekim’de ABD donanmasına ait Sunny Point’deki limanından yola çıkan geminin 7 ton biber gazını 26 Kasım’da Mısır’a ulaştırdığı belirtildi. Uluslararası Af Örgütü’nün raporuna göre 1 Aralık 2011’de bir Mısır Dışişleri Bakanlığı yetkilisi tarafından yapılan açıklamada Obama yönetiminin Mısır’da Yüksek Askeri Konsey’in iktidarda olduğu dönemde bu ülkeye biber gazı ve diğer isyan bastırma mühimmatları ihracına onay verdiği ifade edilmiştir. Ekim ayında Maspero’da ve 19 Kasım’da Muhammed Mahmud sokağı olaylarında Mısır ordu birliklerinin onlarca protestocuyu açık bir biçimde öldürmesine rağmen ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü 29 Kasım’da yaptığı bir açıklamada “Mısır ordusu tarafından ABD şirketlerinden satın alınan isyan bastırma mühimmatlarını kötü amaçlarla kullandığı tespit edilememiştir” denmiştir (Amnesty International, 2011).

Devrim sonrası süreçte Yüksek Askeri Konsey’in Mısır’da demokrasiye geçişi engellemeye yönelik tutumuna rağmen özellikle askeri liderlikle yakın ilişkilerini sürdüren ABD yönetimi, devrimci aktörlerin demokrasi taleplerine gereken desteği göstermemiştir. Bu yüzden kimi araştırmacılar ABD’nin Mısır’a ekonomik ve askeri yardımının devrimin hedeflerinin gerçekleşmesinin önünde bir engel olduğunu belirtmişlerdir (Adely, Mullim ve Shashahani, 2012).

Mısır’da 2011’de gerçekleşen devrime hazırlıksız yakalanan ABD’nin 2012’deki cumhurbaşkanlığı seçimleri sürecine gelindiğinde dahi Mısır’daki yeni durum karşısında elle tutulur bir strateji geliştirdiği söylenemez. Bu duruma, Mısır ve Ortadoğu’da yaşanan siyasi depremin sonuçlarının kestirilemiyor olmasının neden olduğu belirtilebilir. Bu bakımdan 2012’deki cumhurbaşkanlığı seçimleri sürecinde ABD yönetimi Mısır’da sürecin takipçisi olmakla yetinmiştir. Bu dönemde ABD’nin Mısır’a yönelik uzun yıllar sürdürdüğü ve ülkede sadece küçük bir elit kitlesi ile yürüttüğü siyasetini değiştirmesi ve devrim sonrası ortaya çıkan yeni aktörleri de içine alan daha geniş bir strateji geliştirmesi önerisinde bulunulmuştur (Katulis, 2012).

Mısır’da devrimin ardından gerçekleştirilen ilk cumhurbaşkanlığı seçimleri sürecinde ABD yönetimi Müslüman Kardeşler hareketini ve diğer devrimci grupları doğrudan desteklemese de, eski rejim aktörlerinin Mısır siyasetinde yeniden ön plana çıkması için herhangi bir girişimde de bulunmadı. Obama yönetiminin bu tutumuyla Mısır’da demokratik bir seçimin gerçekleşmesine ve devrimci aktörlerin ülke siyasetinde rol

oyunmalarına “olumlu” yaklaştığı şeklinde yorumlanabilir. Nitekim, 2012’nin Haziran ayında gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından Başkan Obama, seçimi kazanan Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi’yi arayarak tebrik etmiştir (Kirkpatrick, 2012). Beyaz Saray’dan yapılan bir başka açıklamada ise iki başkan adayının da yürüttüğü demokratik yarıştan dolayı tebrik edildiği belirtilmiştir.

Obama’nın Müslüman Kardeşler yönetimini tebrik etmesine rağmen, Washington’daki bazı kesimler Müslüman Kardeşler iktidarının hem ABD hem de İsrail çıkarlarına aykırı hareket edebileceğini iddia etmekteydi. Bunların ABD siyasetindeki etkinliği Obama yönetiminin Mısır’a yönelik uzun vadeli strateji geliştirmesini engelliyordu. Mursi hükümetine desteğini sunan ve birlikte çalışma isteğini iletmesine rağmen Obama, Eylül ayında verdiği bir mülakatta “Mısır ne müttefikimiz ne de düşmanımızdır” diyerek uzun yıllar Mısır’la sürdürülen stratejik ilişkinin sona erebileceğini ima etmiştir (Chadbourn, 2012).

Obama yönetiminin Mursi liderliğine yönelik mesafeli tavrı Mısır Cumhurbaşkanı’nın BM Genel Kurulu için yaptığı New York gezisi sürecinde de ortaya çıkmıştır. Zirve boyunca birçok liderle görüşen Barack Obama, Ortadoğu’da ABD yönetimi için en önemli ülkelerden olan Mısır’ın yeni seçilmiş Cumhurbaşkanı ile görüşmemeyi tercih etmiştir. Mursi’nin ofisinden yapılan açıklamada Mısır cumhurbaşkanının programının çok yoğun olduğu ve bu yüzden Obama ile görüşmediği belirtilse de, ABD yönetiminin bu yönde bir talebi olmadığı ileri sürülmüştür. Obama’nın bu tutumunda Müslüman Kardeşler yönetiminin yarattığı rahatsızlığın yanında, 11 Eylül’de Kahire’deki Amerikan Büyükelçiliği’nin göstericiler tarafından basılması ve yine bir süre önce Muhammed Mursi’nin ABD ile Mısır ilişkilerinde önemli roller oynayan Savunma Bakanı Muhammed Tantavi ve Genelkurmay Başkanı Sami Anan’ı görevden alması gibi nedenlerin etkili olduğu belirtilmiştir (Youssef, 2012).

Mısır’da Muhammed Mursi karşıtı koalisyonun genişlemesi ABD’nin Müslüman Kardeşler hareketine mesafeli duruşunu devam ettirmesine neden olmuştur. 2013’ün ilk aylarından itibaren Mısır’da artan gösteriler nedeniyle Washington, Kahire ile ilişkilerinde stratejik adımlar atmaktan çekinmiştir. Bununla birlikte Washington, bölgedeki stratejik çıkarlarını ve İsrail’in güvenliğini garantiye almak adına bir taraftan Müslüman Kardeşler hareketi kadrolarıyla ilişkilerini devam ettirirken diğer taraftan da

muhalif kesimler ve eski rejim aktörleriyle iletişimini sürdürmüştür. Dolayısıyla ABD'nin Muhammed Mursi döneminde hem iktidardaki aktörler hem de muhalif gruplarla ilişkilerini sürdürerek dengeli bir politika izlediği söylenebilir (Dunne, 2013). Devrim sonrası geçiş sürecinde ABD'nin Mısır politikasını özetleyebilecek olan bu tutum, 3 Temmuz 2013'teki askeri darbe sonrasında da devam etti ve Washington, meşru seçimle işbaşına gelen Muhammed Mursi'nin Abdülfettah El-Sisi tarafından gerçekleştirilen darbe ile görevinden uzaklaştırılmasına tepki göstermeyerek yeni yönetimle işbirliğine gitmeyi tercih etti (Dunne, 2014).

2.2.2.2. İngiltere

Tarihsel olarak bakıldığında Mısır siyasetinde en etkin ülkelerden bir diğeri de İngiltere'dir. Ancak Mısır'da İngiliz hakimiyetine karşı milliyetçi ayaklanmaların çıkması ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede ABD'nin etkisinin artmasıyla Londra'nın Kahire üzerindeki etkisi giderek azalmıştır. Bununla birlikte gerek Mısır'da rejime yakın elitler, gerekse de Müslüman Kardeşler hareketi gibi muhalif gruplar İngiltere'de önemli bağlantılar kurmuş, özellikle ekonomik ilişkiler geliştirerek Londra ile Kahire arasındaki siyasi bağlantının sürmesini sağlamışlardır. Genellikle dış politikalarında paralel hareket eden ABD ve İngiltere, Kahire'yi bölgesel çıkarları adına işlevsel biçimde kullanmışlardır.

Mısır'daki devrim hareketine İngiltere'nin vereceği tepki özellikle Batı ülkelerinin Kahire'deki isyan dalgasına bakışında önemli bir referans olarak görülmekteydi. Bununla birlikte Mısır'da ayaklanan kitleler dünya siyasetindeki ağırlığının farkında oldukları İngiltere'nin kendilerine destek olmasını beklemekteydiler. Ancak birçok ülke için olduğu gibi İngiltere de Mısır'da beklemediği bir ayaklanma ile karşılaşınca nasıl bir politika izleyeceği konusunda hızlı davranmakta gecikti. Öyle ki İngiliz Parlamentosu tarafından hazırlanan bir raporda İngiltere'nin Mısır'daki devrime hazırlıksız yakalandığı ve olaylar sırasında politika üretmekte güçlük çektiği vurgulanmıştır (House of Commons, 2012: 20).

25 Ocak 2011'den itibaren İngiltere'nin Mısır'daki olaylara resmi tepkisi Mübarek rejimine düşük düzeyde tepkiyi içermiştir. Londra'dan yapılan açıklamalarda tarafların şiddetten uzak durması çağrısı yapılmış ve rejime daha demokratik bir sistem için "düzenli bir geçiş süreci" başlatması önerisinde bulunulmuştur. Üç aylık süre içerisinde

İngiliz hükümet yetkilileri 20 kez Mübarek rejimi ile temas kurmuştur. Londra'nın temas kurduğu kişiler arasında Hüsnü Mübarek, Cemal Mübarek, Başbakan Ömer Süleyman ve Dışişleri Bakanı Ebulgeyt'in bulunduğu bildirilmiştir. Diğer Batılı ülkelerle de Mısır'daki durumu görüşen İngiliz hükümetinin bu süreçteki tavrının belirleyici çizgisi Hüsnü Mübarek'e göreve bırakma çağrısı yapmama olmuştur. Buna karşın Londra politik reformlar yapılması, insan hakları ve özgürlüklere saygı duyulması ve daha geniş katılımlı bir hükümet kurulması gibi çağrılarını dile getirmiştir (House of Commons, 2012; 30).

İngiltere'nin Mısır'daki devrim sürecinde Mübarek rejimine yönelik pozitif tavrının arkasında bazı nedenler sıralanabilir. Öncelikle İngiltere'nin Mısır'a yönelik ticaretinde son yıllarda ciddi bir artış yaşanmaktaydı. Birçokları Mübarek rejimince zenginleşen işadamları için İngiltere özel bir ticari partnerdi. İngiltere bu bağlantıların kopmasını ve Mısırlı yatırımların azalmasını istemiyordu. Bunun dışında İngiltere'nin Mısır'a silah ihracatı da olaylardan ciddi anlamda etkilenecekti. Mübarek rejiminin insan hakları ihlallerine bakılmaksızın İngiltere, Kahire'ye önemli miktarlarda silah satışı yapmaktaydı. Son olarak aile bağlarının da etkili olduğu yorumunu yapmak mümkün olacaktır. Nitekim Hüsnü Mübarek'in eşi Suzan Mübarek ve oğlu Ulusal Demokratik Parti lideri Cemal Mübarek hem İngiliz hem de Mısır vatandaşıydılar (Leech and Gaskarth, 2015: 148-152). Tüm bu unsurlar göz önünde bulundurulduğunda Leech'in (2015) de belirttiği gibi İngiltere'nin genelde Arap Baharı özelde de Mısır devrimine yönelik "doğrudan müdahaleci" bir politikasının olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Bunun yanında Londra'nın özellikle ABD ve AB'ye paralel biçimde hareket ettiği ve bölgesel çıkarları korumak adına dolaylı biçimde karşı-devrimci hareketleri desteklediği de belirtilmelidir.

Bu çerçevede İngiltere, Hüsnü Mübarek'in 11 Şubat'ta görevden ayrılmasından sonra da Mısır'a yönelik ilgisini sürdürmüş ve geçiş sürecinde dengeli bir politika izlemiştir. 13 Şubat'ta İngiltere Dışişleri Bakanı, Mısır Başbakanı ile görüşmüş, 15 Şubat'ta da Başbakan David Cameron, Yüksek Askeri Konsey lideri Tantavi ile telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. 21 Şubat'ta ise Cameron, Mısır'ı ziyaret ederek devrim sonrası ülkeye üst düzey ziyaret gerçekleştiren ilk hükümet başkanı olmuştur (Morris, 2011). İngiltere Başbakanı'nın ziyaret kapsamında Müslüman Kardeşler hareketinden hiçbir

temsilci ile görüşmemesi, İhvan'ın ilerleyen dönemlerde iktidara geldiği göz önünde bulundurulduğunda, Londra'nın devrim sonrası siyasi aktörlerinin önem sırasını doğru okuyamadığı şeklinde yorumlanabilir (Watt, 2011).

Müslüman Kardeşler hareketinin Mısır'da iktidar kadrolarına önce parlamento sonra da cumhurbaşkanlığı seçimiyle geçmesi İngiltere'nin İhvan'a yönelik siyasetini yeniden gözden geçirmesine neden oldu. Bu çerçevede Başbakan David Cameron, Muhammed Mursi'nin cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından bir mektup göndererek Mursi'yi kutladı (Whitaker, 2012). Ancak İngiltere, Müslüman Kardeşler hareketine yönelik ciddi bir politika değişikliğine gitmemiş, toplumsal tabanı geniş olan Müslüman Kardeşler hareketinin iktidarını devam ettirmesi ihtimaline karşı siyasi bir yaklaşma içine girmiştir. Bu bir taraftan da Londra ile Washington arasında Mısır politikasında paralel siyasetin de bir gerekliliği olarak yorumlanabilir (Oborne, 2013). Bu tutum Muhammed Mursi'nin askeri darbe ile görevden alınması sürecinde de kendisini göstermiştir. İngiltere Başbakanı David Cameron, 3 Temmuz 2013'teki askeri darbe için "İngiltere, orduların siyasete karışmasına karşıdır ancak Mısır'da demokrasiye geçiş ve gerçek manada demokratik bir düzenin kurulması için bu müdahale gerekliydi" diyerek demokratik seçimle işbaşına gelen Cumhurbaşkanı Mursi'nin darbeye görevden uzaklaştırılmasını olumlu bir gelişme olarak görmüştür (BBC, 2013b). İngiltere bu politikası ile aslında Mısır'da devrim sürecinin başarıya ulaşarak ülkede demokratik bir düzenin değil, Batı çıkarlarının bölgedeki savunucusu olacak askeri bir rejimin iktidarını tercih ettiğini göstermiştir.

2.2.2.3. Rusya

Nasır dönemindeki stratejik işbirliği günlerinden sonra Mısır'da siyasi anlamda etkisi azalan Rusya, Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek dönemleri boyunca Kahire ile mesafeli bir ilişki sürdürmüştür, ABD'nin yörüngesindeki bu ülke üzerinde ciddi bir etkiye sahip olamamıştır. Öyle ki 1972'de Enver Sedat'ın Mısır'da bulunan 20 bin Rus askeri uzman ve danışmanını ülkelerine geri göndermesi (Trenin, 2011) ve sonrasında ABD'nin girişimiyle Camp David anlaşmasını imzalaması Mısır'ı uzun yıllar boyunca Rusya'nın etki alanından uzaklaştırmıştır (Malashenko, 2013: 5). Buna karşın Rusya, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki daimi üyelik statüsü aracılığıyla hem Mısır hem de bölgedeki diğer ülkeler üzerinde önemli derecede etki sahibi olagelmıştır. Buna ilaveten

küresel ve bölgesel siyasetteki ağırlığı nedeniyle de Rusya'nın Arap Baharı sürecindeki tutumunun da incelenmesi gerekmektedir. Nitekim, Arap Baharı sürecindeki devrim hareketleri, Rusya'nın bölgeye yönelik siyasetini ciddi anlamda etkileyebilecek değişimleri beraberinde getirebilecekti. Bununla birlikte Rusya'nın 21. yüzyılda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da etkisini artırmayı hedeflediği düşünüldüğünde bölgedeki halk hareketlerinin Moskova açısından önemi daha açık biçimde anlaşılmaktadır. Bölgedeki en önemli ülkelerden birisi olan Mısır'daki halk ayaklanması, Rusya tarafından yakından takip edilmiştir.

25 Ocak 2011'de başlayan gösterilere karşı Rusya'nın resmi tepkisi Batı ülkelerine paralel olmuştur. O dönemde Devlet Başkanı olan Dimitri Medvedev, Mısır'da barışçıl ve düzenli bir geçiş olması gerektiğini, bu süreçte asıl karar vericinin Mısırlılar olduğunu ifade etmiştir. Medvedev bu açıklamasıyla Mısır'daki gelişmelere dış aktörlerin müdahale etmemesi gerektiğini vurgulamak istemiştir (Trenin, 2011). Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov da Mısır'daki olaylara barışçıl bir çözüm bulunması gerektiğini vurgulamıştır (Katz, 2011). Bu süreçte Moskova yönetiminin Hüsnü Mübarek'in görevi bırakması gibi bir talebi kesinlikle dillendirmemesi dikkat çekmiştir. Buna karşın Rusya Parlamentosu Duma'nın Uluslararası İlişkiler Komitesi Başkanı Konstantin Kosacev, gösteriler devam ederken Hüsnü Mübarek'in görevden ayrılmasının tehlikeli sonuçlar doğuracağını iddia ederek böyle bir senaryonun engellenmesi gerektiğini belirtmiştir (Interfax, 2011).

Rusya'nın Mübarek yönetimine karşı olumlu tavrının arkasındaki nedenler arasında görevi boyunca Hüsnü Mübarek'in, bölgesel statükonun devam ettirilmesi ve aşırı grupların engellenmesi gibi Rusya'nın da çıkarlarına hizmet eden politikalar izlemiş olması ve ülkesini Moskova için önemli bir ticari partner olarak konumlandırması gösterilebilir.² Öte yandan Mübarek'in görevden uzaklaşması senaryosunun Moskova'yı rahatsız eden sonuçlarından birisi ise Mısır'da gerçekleşebilecek bir devrimin domino etkisi yaparak Rusya için Ortadoğu'daki en önemli ülke olan Suriye'ye de yayılma ve Beşar Esad'ın devrilmesi ihtimaliydi. Rusya'nın daha sonraki dönemlerde özellikle Suriye'de Esad rejiminin yıkılmaması için gösterdiği yoğun çabalar bu durumu daha

---

² 2010 yılı itibarıyla Rusya, Mısır'ın en büyük altıncı ticari partneri idi. Mısır, Rusya'dan en fazla buğday ithal eden üçüncü ülke idi. 2010 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2.1 milyar dolardı. Mısır, Rus turistler için Türkiye'nin ardından en fazla tercih edilen ikinci destinasyondur.

açık biçimde göstermektedir. Bunun yanında değişimin ortaya çıkarabileceği belirsizlikler ve ABD'nin bu süreçte etkili olarak Moskova'nın bölge siyasetinden dışlanmasına çaba göstermesi endişesi de Rusya'nın değişimin karşısında pozisyon almasının nedenlerindedir. Bölgede yeni bir düzen arayışında olan iktidarlar yerine statükoyu temsil eden yapıların yönetimlerini tercih eden Rusya, bu çerçevede iktidarını sürdürmede zor durumda kalan rejimlere Batı dışı bir alternatif sunarak bölgede kendi etkinliğini daha da artırmayı hedeflemiştir. Son olarak Moskova'nın Mısır'da demokrasiye geçişi tehlikeli bir seçenek olarak görmesinin arkasında Müslüman Kardeşler başta olmak üzere toplumsal tabanı geniş hareketlerin iktidara gelerek Moskova'nın bölgedeki çıkarlarını tehdit edecek bir rejim kurması yatmaktadır (Katz, 2011). Bu bakımdan Rusya'nın Mısır'daki devrime yaklaşımı özünde "bölgesel çıkarların korunmasını sağlayacak statükonun devamı" şeklinde olmuştur.

25 Ocak Devrimi'nin ilk günlerinden Hüsnü Mübarek'in devrildiği 11 Şubat'a kadar politikasına bakıldığında, Rusya'nın da diğer birçok ülke gibi Mısır'daki halk ayaklanmasına hazırlıksız yakalandığını söylemek yerinde olacaktır. Bununla bağlantılı olarak o dönemde Rusya'nın Mısır'a yönelik uzun vadeli bir stratejisinin olmadığı söylenebilecekken (Klein, 2012), devrimden kısa bir süre sonra iktidara gelen askeri kadrolarla ilişkiler kurularak geleceğe yönelik adımlar atılmıştır. İlk etapta olayların durulmasını bekleyen Moskova yönetimi, devrimin ardından Mısır'a ilk üst düzey ziyareti Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ile Mart ayının sonunda gerçekleştirmiştir. Ziyaret kapsamında Yüksek Askeri Konsey lideri Hüseyin Tantavi ile görüşen Lavrov, Moskova'nın Rusya'daki geçiş sürecine desteğini ve Mısır ordusunun bu süreçteki rolünün önemini vurgulamıştır (MfA of Russian Federation, 2011a). 2011'in Aralık ayında ise Mısır Dışişleri Bakanı Muhammed Kamil Amr, Rusya'yı ziyaret ederek mevkidaşı Lavrov'la görüşmüştür. Lavrov, Mısır'da halkın değişim talebinin anlaşılabilir olduğunu ancak bunun toplumsal ve siyasal gruplar arasında ulusal bir uzlaşma ile gerçekleşebileceğini ifade etmiştir (MfA of Russian Federation, 2011b). Mısır'da özellikle askeri kadrolarla ilişkilerini iyi tutan Moskova, devrimi izleyen dönemde olası bir askeri iktidar seçeneğini göz önünde bulundurarak geleceğe yönelik stratejisinin işaretlerini vermiştir. Nitekim Muhammed Mursi döneminde görece düşük düzeyli bir ilişki sürdüren Rusya, 3 Temmuz 2013'teki askeri darbenin ardından ciddi bir hamleyle Kahire'deki yeni yönetimle işbirliğini artırma yoluna gitmiştir.

Mısır'daki değişim sürecinde dış aktörlerin rolünün engellenmesi gerektiğini her fırsatta dile getiren Rusya, bir taraftan da ülke siyasetinde etkili olabilme anlamında yeni bir fırsat yakaladığının da farkındaydı. Mübarek rejimi ile stratejik olmayan ancak görece istikrarlı bir işbirliği geliştiren Moskova, Mısır üzerinde istediği etkiyi kuramamıştı. Bu yüzden Rusya, Mısır'da devrim sonrası etkili olan aktörlerle ilişkiler geliştirip kurulacak yeni siyasi denklemde etkin olmayı hedeflemiştir. Bunun bir göstergesi olarak Moskova, Mısır'da 2011 ve 2012 yıllarında düzenlenen seçimleri kazanan Müslüman Kardeşler hareketi ile yakınlaşma çabası içinde olmuştur. Bu çerçevede Mısır ve Rusya arasında 2012 yılının Kasım ayında yapılan görüşmeler sonunda, eğitim, kültür ve bilim alanlarında işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır (MfA of Russian Federation, 2012a). Aralık ayında ise Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi tarafından referanduma götürülen anayasa değişikliği için Rusya olumlu bir tutum içerisinde olmuş ve referandumun Mısır'ın demokratikleşmesine giden yolda önemli bir adım olduğunu açıklamıştır (MfA of Russian Federation, 2012b). Rusya'nın bu tutumunun arkasında, Müslüman Kardeşler hareketine olan olumlu yaklaşımdan ya da Mısır'da gerçek manada demokratik bir düzenin kurulması arzusundan ziyade, İhvan'ın iktidarını sürdürmesi durumunda ikili ilişkileri sürdürebilecek bir zeminin mevcudiyetinin korunmasının yattığı söylenebilir.

Rusya'nın Müslüman Kardeşler liderliğine karşı uzlaşmacı tavrı Moskova'nın toplumsal desteği arkasına alarak iktidara gelmiş bir yönetimle normal ilişkiler yürütülmesi ilkesi çerçevesinde değerlendirilebilir. Nitekim Putin yönetimi, Mursi ile stratejik bir ilişki içerisine girme girişiminde de bulunmamıştır. Mursi karşıtı protestoların yoğunlaştığı günlerde Rusya düşük profilli bir siyaset izlemiş ve 3 Temmuz'da gerçekleştirilen askeri darbe sonrası Genelkurmay Başkanı Abdülfettah El-Sisi tarafından açıklanan yol haritasını benimsemiştir. Öyle ki Rusya Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, Muhammed Mursi'nin istifa ettiği ve Adli Mansur'un geçici cumhurbaşkanı olarak görev yapacağı belirtilmiş, gerçekleşen hadisenin askeri darbe olduğu gibi bir vurgu yapmaktan kaçınılmıştır (MfA of Russian Federation, 2013). Bu tutumuyla Putin yönetimi, izleyen süreçte Mısır'daki askeri darbe yönetimi ile yakın ilişkiler geliştirmenin hesabı içerisinde olmuştur.

2.2.2.4. İsrail

Ortadoğu coğrafyasında Mısır'daki siyasi durumun doğrudan etkilerini görmesi en olası ülke olan İsrail, 1979 yılında yürürlüğe giren Camp David Anlaşması'ndan bu yana görece rahat bir pozisyondaydı. Nitekim, ABD'nin etkisi altındaki Mübarek rejimi kendi geleceğini garantiye almak adına Washington ve Tel-Aviv'in çıkarlarına aykırı hareket etmemekteydi. Bununla birlikte İsrail yönetimi için Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in varlığı önemli bir avantajdı. İsraili gazeteci Aluf Benn'in Haaretz'deki makalesinde yer verdiği üzere Mübarek ile Netanyahu arasındaki ilişki tahmin edilenden çok daha yakındı. Mısır yönetiminin İsrail'in enerji ihtiyacını karşılamadaki cömertliği ve Kahire'nin Tel-Aviv'in güvenliğini sağlamadaki önemli işlevi İsrail için hayati unsurlardı. Bunun yanında İsrail, askeri caydırıcılığını, ekonomik kapasitesini ve ABD ile olan yakın ilişkilerini kullanarak Mısır'ın bölgesel politikalarda bağımsız hareket etmesini engelleyen bir tutum içerisinde olmuş (Muhareb, 2011) ve Kahire'yi bölgenin etkisiz elemanı haline getirmiştir. Bu düzenin bozulmasından çekinen İsrail, 25 Ocak 2011'de Mısır'da başlayan halk hareketinin bölgede en rahatsız ettiği ülkelerin başında gelmiştir.

Beklenmeyen bir zamanda kendiliğinden harekete geçen halk kitleleri, birçok devleti olduğu gibi İsrail'i de hazırlıksız yakalamıştı. Öyle ki, Netanyahu yönetimi Mısır'daki rejimin yıkılması gibi bir durumla karşılaşmasını ihtimal dahilinde görmemekteydi. İsrail istihbarat birimleri de devrim öncesi yayınladıkları raporlarında Mısır'da siyasi ortamın "durağan" olduğunu ve Mübarek'in herhangi bir tehditle karşılaşmadığını bildirmişlerdi (Muhareb, 2011). Bu durumun bir sonucu olarak ve de İsrail'in Mısır'daki özellikle İslami kesimler için bir nefret unsuru olduğu göz önünde bulundurularak Tel-Aviv yönetimi Mısır'daki devrim gösterileri ile ilgili açıklama yapmamayı tercih etmiş, hatta kabine üyelerine açıklama yasağı getirilmiştir. Yine Tel-Aviv yönetimi Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla dünya liderlerine mesajlar ileterek Mübarek yönetimini eleştiren açıklamaları sınırlandırmaları gerektiğini belirtmiş ve Mısır'daki değişime destek veren kamuoylarının etkisinde kalarak ülkelerinin gerçek çıkarlarını gözardı etmemeleri çağrısında bulunmuştur (Ravid, 2011).

Bu politikası doğrultusunda İsrail, Hüsnü Mübarek'e görevinden ayrılana kadar destek olmuş, devrim sürecine karşı da olumsuz bir tavır almıştır. Mısır'da olası bir rejim

değişikliğinin açık biçimde karşısında olan Tel-Aviv, devrim gösterilerinin demokratik haklar çerçevesinde değil, kendi çıkarlarına olası etkileri bağlamında yaklaşmıştır. İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu devrim gösterileri sırasında “açıklama yapmama yasağını delerek” yaptığı bir konuşmada devrim hareketinin arkasında Mısır’daki radikal İslamcı kesimlerin olduğunu ve böylesi bir ideolojinin iktidara gelmesinin insan haklarına ve barışa karşı ciddi bir tehdit olduğunu söylemiştir (Lehrs, 2013). 7 Şubat’ta bir grup Avrupalı parlamenterle yaptığı toplantı sırasında Netanyahu, devrimin başarılı olması durumunda Mısır’ın İran’ın izlediği yolu izleyebileceğini ve bunun hem İsrail hem de bölge için istenmeyen sonuçlar doğuracağını ifade etmiştir (Medzini, 2011).

Hüsnü Mübarek’in 11 Şubat 2011’de protestolar sonrası istifa etmesinin ardından İsrail’de Mısır’daki belirsizliğin yarattığı endişe ortamı devam etmiştir. Mart ayında önde gelen siyasi, akademisyen ve gazetecilerin katıldığı çalıştayda bu endişeler dile getirilmiştir. Kadima Partisi lideri Tzipi Livni, Mısır’daki gelişmelerin aşırı grupların iktidara gelmesiyle sonuçlanabileceğini ve bu bakımdan İsrail’in buna yönelik stratejiler geliştirmesi gerektiğini altını çizerken, İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak Sina’da ortaya çıkabilecek olan güvenlik zafiyetlerinin İsrail’e olumsuz etkilerinin olabileceğini belirtmiştir. Tel Aviv Üniversitesi profesörü Şimon Şamir yaptığı konuşmada Müslüman Kardeşler Hareketi’nin Mısır’da iktidara gelmesinin İsrail için olabilecek en kötü senaryo olduğunu ifade etmiştir (Muhareb, 2011). Bu ve benzeri açıklamalar İsrail’de genel anlamda Mısır devrimine karşı olumsuz bir tutum olduğunu doğrular niteliktedir.

Bunu destekler nitelikte İsrail kamuoyunun Mısır’daki rejim değişimine yönelik tepkisi de dikkate değerdir. 2011’in Şubat ayında yapılan bir kamuoyu araştırmasında İsraililerin %46’sının Mısır’daki devrimin ülkelerini olumsuz yönde etkileyeceğini söylemişlerdir. Kasım 2011’de yapılan bir başka araştırmada ise İsraililerin %68’i Mısır’daki rejim değişikliği sonrası İsrail’in güvenliğinin daha fazla tehdit altında olduğunu belirtmişlerdir (Lehrs, 2013).

Nitekim 18 Ağustos 2011’de gerçekleşen saldırı bu endişelerin İsrail açısından kısmen haklı olduğunu göstermiştir. Mısır’dan geçen saldırganlar İsrail’in tatil kasabası Elyat’ta 8 kişiyi öldürmüşlerdir. Olayın ardından İsrail’in başlattığı operasyonda 3 Mısır askerinin öldürülmesi iki ülke arasındaki gerginliği artırmıştır (Greenberg, 2011). Bu

olaydan bir ay sonra 9 Eylül'de de Mısır'ın başkenti Kahire'deki gösteriler sırasında protestocular İsrail büyükelçiliğini basmış, diplomatların bazıları binadaki güvenli odada uzun saatler rehin kalmıştır. İsrail, Mısır ve ABD makamları arasında sürdürülen temaslar sonrasında Mısır özel kuvvetleri büyükelçilik çalışanlarını binadan uzaklaştırmıştır. Olayın ardından İsrail'in Kahire büyükelçiliğinde çalışan tüm diplomatlar ve aileleri ülkelerine geri dönmüştür (Batty, 2011; Kirkpartick and Afify, 2011).

Bir İhvan adayının cumhurbaşkanı seçilmesi ihtimalinin kuvvetlendiği 2012'nin ilk aylarında İsrail Dışişleri Bakanı Lieberman, Başbakan Netanyahu'ya yazdığı bir mektupta bu yöndeki endişelerini yeniden dile getirmiştir. Lieberman, "Şu anda Mısır meselesi, İran'dan daha ciddi bir durumdur. Mısır'da Müslüman Kardeşler üyesi bir cumhurbaşkanı seçilirse, barış anlaşması tehlikeye girebilir. Böyle bir senaryoya karşı İsrail ordusu özellikle güney cephesini takivye etmelidir" diyerek ciddi güvenlik önlemleri alınmasını istemiştir (Lehrs, 2013).

Muhammed Mursi'nin cumhurbaşkanı seçilmesi İsrail medyasında geniş yer bulmuş, birçok gazete konuyla ilgili endişelerini dile getirmiştir. Haber, "Endişeyle izliyoruz", "Müslüman Kardeşler İmparatorluğu", "Karanlığa doğru" gibi manşetlerle verilmiştir. Yine Mursi'nin seçilişinden sonra yapılan bir kamuoyu araştırmasında İsrail ile Mısır arasındaki barış anlaşmasının iptal edileceğini düşünenlerin oranı %63'ten %74'e çıkmıştır (Lehrs, 2013).

Müslüman Kardeşler hareketinin giderek güçlendiği devrim sonrası dönemde İsrail yönetimi Mısır'la herhangi bir gerginlik yaşamaktan çekinmiştir. Bunda İhvan idaresindeki Mısır'ın Camp David anlaşmasını iptal etmesi endişesi etkili olmuştur. Böylesi bir olasılığı gözardı edemeyecek olan Tel-Aviv yönetimi, Kahire'yle tansiyonun yükselmesini engelleyici bir tavır içinde olmuştur. 2011'in Ağustos ayında Mısırlı askerlerin öldürülmesi hadisesinden dolayı "Mısır'dan özür dileyen" İsrail (Flower, 2011), Mursi'nin iktidara gelişinin ardından da olumlu mesajlar vermeye devam etmiştir. Başbakan Benyamin Netanyahu, "Mısır'daki yeni yönetimle barış anlaşması çerçevesinde devam etmeyi arzuluyoruz" diyerek ilişkileri olabildiğince olumlu tutma çabası içerisinde olduğunu göstermiştir (Spencer, 2012a).

Mursi yönetiminin İsrail'e karşı tutumu da benzer biçimde olmuştur. Özellikle ABD ile Mısır'daki eski rejim aktörleriyle işbirliği içindeki İsrail yönetiminin kendi iktidarına yönelik bir tehdit oluşturabileceğinin farkında olan Muhammed Mursi, bu yönde bir senaryoyu engellemek adına Tel-Aviv'le normal düzeyde ilişkiler yürütmüştür. Mursi, İsrail-Filistin sorununun çözümü için girişimlerde bulunmuş, İsrail'le olan barış anlaşmasının güvence altında olduğunu teyit etmiş ve İsrail'li mevkidaşı Şimon Perez'e bir mektup göndererek (Miller, 2012) Mısır'ın İsrail'deki yeni büyükelçisini atadığını tebliğ etmiştir (Ahren, 2012).

Buna karşın Müslüman Kardeşler yönetiminin samimiyetine güvenmeyen İsrail, Mursi'nin Hamas'la yakın ilişkiler içinde olmasından ve ilerleyen dönemlerde barış anlaşmasını tehdit edebileceğinden şüphe duyuyordu. Buna ilaveten Sina Yarımadası'nın giderek daha güvensiz bir bölge olması İsrail'i daha da endişelendirmekteydi. Bu bakımdan İsrail, Sina'nın güvenliğinin tesis edilmesi konusunda Mursi'den daha "faydalı" bir partner olan Genelkurmay Başkanı Abdülfettah El-Sisi liderliğindeki Mısır ordusu ile temaslarını sürdürmekteydi (Josef, 2012; Calev, 2012).

Bu temaslarını derinleştiren İsrail, bir taraftan da Mısır'da devrim sürecinde etkin olup da Mursi'nin iktidarından rahatsız olan kesimleri destekleyerek Müslüman Kardeşler iktidarına son verilmesi için çabalıyordu. Bunu büyük oranda dolaylı bir biçimde yapan Tel-Aviv, özellikle ABD'deki İsrail lobisini ciddi biçimde kullanmaktaydı. Öyle ki İsrail'in ABD'deki önde gelen kuruluşları Washington'un Kahire'ye olan yardımı kesmesi için çaba sarfetmekte ve ABD yönetimine bu anlamda baskı yapmaktaydı (Hudson, 2013). Sisi yönetiminin bu lobi firmalarıyla ilişkisinin darbe sonrasında resmi bir hal alması, Mısır'daki darbe sürecinde İsrail'in dolaylı etkisinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Abunimah, 2013; Bogardus, 2013). Tel-Aviv'in Mısır'daki darbe sonrasında Kahire'ye desteği ve Sisi rejimiyle geliştirdiği iyi ilişkiler bu ülkenin darbeye desteğinin göstergesi olmuştur. Öyle ki, bu dönemde İsrail'in Batı ülkeleriyle temasa geçerek Mısır'daki darbe yönetimini desteklemelerini istediği iddiaları dahi dillendirilmiştir (Rudoren, 2013). Nitekim birçok bölge uzmanı ve uluslararası medya organı İsrail'in Mısır'daki darbeye rolü olduğuna dikkat çekmiştir (Sanders, 2013; Badr, 2013).

BÖLÜM 3: MISIR'DA KARŞI-DEVİRİM SÜRECİ: İÇ VE DIŞ AKTÖRLERİN ROLÜ

Devrim literatürüne Fransız devrimi ile birlikte giren karşı-devrim süreçleri o tarihten bu yana yaşanan toplumsal dönüşümlerde sürekli gündemde olmuşlardır (Sutherland, 1986; Hunt, 1998: 77-88). Nitekim kendisine karşı ayaklanılan yerleşik nizamlar bir biçimde karşı-devrimci hareketi durdurmak istemiş ve iktidarın el değiştirmesini engellemeye çabalamışlardır. Karşı-devrim süreçlerine en yakın örnek 2010 yılında Tunus'ta başlayan Arap devrimleri sürecinde Mısır'da yaşanmıştır. Detayları bir önceki bölümde anlatıldığı üzere, Mısır'da 2011 yılında 18 gün süren protestoların ardından Hüsnü Mübarek rejiminin devrilmesiyle gerçekleşen devrim, daha sonra eski rejim aktörlerinin iç ve dış ittifaklar kurarak gerçekleştirdiği karşı-devrim girişimine sahne olmuştur (Naguib, 2014; Mohamedain, 2015).

Karşı-devrim, hali hazırdaki siyasal rejimi değiştirmek üzere ayaklanan ve bunu başaran aktörlere karşı, statükocu aktörlerin iktidarı yeniden ellerine geçirme girişimleridir. Karşı-devrimin gerçekleşebilmesi için halihazırda devrimci bir ortamın bulunması ve karşı-devrimci aktörlerin bu amaca ulaşmak adına plan ve enstrümanlara sahip olmaları gerekir (Meisel, 2009; 20-21). Karşı-devrimin gerçekleşebilmesi için bazı nedenlerden bahsedilebilir. Mısır üzerinden hareket edecek olursak öncelikle devrimci hareketin dağınık bir yapıda olmasını belirtmek gerekir. Her ne kadar Müslüman Kardeşler hareketinin iktidara gelmesinde 6 Nisan Hareketi, Devrimci Sosyalistler ve diğer devrimci hareketler destek olduysa da bu ittifak bağı kuvvetli değildi. Bu da daha Mursi'nin iktidara gelmesinin üzerinden birkaç ay geçmeden kendisini belli etmiş ve hemen hemen bütün devrimci gruplar Müslüman Kardeşler iktidarına karşı başkaldırmıştır.

Karşı-devrimi mümkün kılan ortamın oluşmasına etki eden bir diğer unsur da devrim sürecinde eski rejimin sadece iktidar pozisyonlarını yitirmiş olmasıydı. Bir başka deyişle, Mübarek rejiminin tüm kılcal damarlarına nüfuz etmiş aktörlerin büyük kısmı devrime rağmen pozisyonlarını korumuşlardır. Ordu, yargı, medya ve iş dünyası olarak tanımlanabilecek bu aktörler ayrıcalıklı pozisyonlarını kaybedeceklerinin farkında olduklarından iktidarın ellerinden kayıp gitmesini engellemek adına bir karşı-devrim için tetikteydiler. Nitekim, bu figürler Mursi'nin iktidarı boyunca karar alma süreçlerini

yavaşlatma, hizmetleri engelleme ve Mursi karşıtı propaganda faaliyetleri yürütme gibi enstrümanlarla karşı-devrim için ortamı canlı tutmuşlardır.

2011 yılında gerçekleşen devrim ve sonrasında yaşanan siyasi istikrarsızlıkların yol açtığı kötü yönetim, sosyal problemler ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle daha da kırılğan hale gelen sosyal kesimlerin bu durumu (El-Bendary, 2013: 204-205) karşı-devrim hareketinin mümkün olabilmesinin bir başka nedeni olarak gösterilebilir. Hüsnü Mübarek dönemi boyunca ciddi anlamda ekonomik sıkıntılar yaşayan Mısır halkı, devrim heyecanının yaşandığı ilk ayların ardından artık istikrar istemiş ve bu yüzden Yüksek Askeri Konsey'in sivil yönetime geçişi geciktirmesini defalarca protesto etmiştir. Muhammed Mursi'nin cumhurbaşkanı seçilmesi ile görece istikrara kavuşulması ümit edilmiş, ülkenin can damarlarından olan turizm sektöründe iyileşme başlamış ve uzun vadeli kalkınma programlarının hayata geçirilebilmesi için siyasi ortam hazır hale getirilmiştir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere karşı-devrimci aktörlerin kontrolünde olan medyanın propaganda araçları hemen hemen tek haber kaynağı televizyonlar olan Mısırlıları ciddi anlamda etkilemiş ve Mursi yönetimine karşı bir tepkinin ortaya çıkması sağlanmıştır. Öyle ki çoğu eski rejimin zenginleştirdiği işadamlarına ait medya organlarında Mursi'nin bu zorlu geçiş sürecinde, Mısır'a maddi yardımlarda bulunan Katar'a piramitleri ve Süveyş Kanalı'nı satacağına dair ciddi haberler yapılmış, bu konu televizyon programlarında defalarca tartışılmıştır (Khalifa, 2015: 221). Bu kafa karışıklığına bürokrasi, yargı ve ordudaki eski rejim aktörlerinin Mursi'ye gerçek bir yönetim fırsatı vermemesi de eklenince halk Mursi'nin ve Müslüman Kardeşler'in iktidara yetersiz olduğuna kanaat getirerek karşı-devrim süreci yanılığısına destek vermiştir. Bu süreç sonrasında ortaya çıkan yönetimse Mısır'da silahlı kuvvetlerin baskın güç olduğu Mübarek dönemi düzenine geri dönüşün yolunu açmıştır (Lesch, 2014: 66-67).

Gelinen noktada Mısır'daki karşı-devrim her anlamda varlığını güçlendirirken, bu sürece destek veren ancak daha sonra pişman olan birçok aktör siyasi baskıdan nasibini almaktadır. Müslüman Kardeşler iktidarına karşı meydanlara inerek daha özgürlükçü, müreffeh ve istikrarlı bir siyasal sistem kurmayı hedefleyen kitleler karşı-devrimci aktörlerin tuzağına düşmüşlerdir. 24-25 Ocak 2015'de devrimin yıldönümünü kutlamak üzere meydanlara inenler rejimin güvenlik güçlerinin saldırısıyla karşılaşmış ve onlarca

kişi hayatını kaybetmiştir. Öyle ki 3 Temmuz 2013'teki darbe sürecinde orduya desteğini açıklayan Devrimci Sosyalistler üyeleri de silahlı kuvvetlerin kurşunlarına hedef olmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında Mısır'da karşı-devrimci güçler, devrim sürecini sabote etmeyi başararak Mübarek döneminden daha baskıcı bir siyaset düzeni kurmuşlardır (Halawi, 2015).

Bu çalışmanın da özellikle üzerinde odaklandığı dış aktörlerin müdahalesi de karşı-devrim süreçleri açısından daha az rastlanan bir durum olmakla birlikte Mısır'daki devrimin başarısız olmasını hedefleyen aktörler açısından önemli bir faktör olarak görülebilir. Karşı-devrim girişimleri her ne kadar çoğunlukla askeri darbe, şiddet ve terör eylemleri, sivil itaatsizlik gibi yerel ve iç dinamiklerin harekete geçirildiği süreçlerle gerçekleşse de Mısır örneği bu etmenlerle birlikte dış aktörlerin de müdahil olduğu bir sürece sahne olmuştur. Öyle ki, 3 Temmuz 2013'teki askeri darbenin ardından kimi bölgesel ve uluslararası aktörlerin Mısır siyasetine daha önce görülmemiş düzeyde müdahil olmaları bu aktörlerin karşı-devrimin gerçekleştirilmesindeki rolünü gözler önüne sermektedir.

Bu tez devrim çalışmalarında daha ziyade iç aktörlere odaklanan araştırmalardan farklı olarak, dış aktörlerin de rolüne vurgu yaparak Mısır'da karşı-devrim sürecinin nasıl gerçekleşebildiğini ve hangi aktörlerin bu süreçte daha etkin rol aldığını açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede ilk olarak Mısır devrimi sürecinde karşı-devrim hareketinin ortaya çıkmasında etkin olan iç aktörler incelenecektir. Bu aktörlerin hangi motivasyonlarla sürece dahil oldukları, ne tür devrimci ittifaklar kurdukları, hangi yöntemleri izledikleri ve enstrümanları kullandıklarına özellikle vurgu yapılacaktır. Daha sonraki kısımda ise karşı-devrim sürecindeki dış aktörlerin rolleri analiz edilecektir. Özellikle Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri Kuveyt ve Katar gibi bölgesel aktörlerin ve yine ABD ve İsrail gibi küresel aktörlerin Mısır'daki karşı-devrime ne yönde etki ettikleri ve bu sürecin hangi aşamalarında ne derece roller oynadıklarını ortaya çıkarmak bu kısmın hedeflerinden olacaktır.

3.1. Karşı-Devrim Sürecinde İç Aktörler

Devrim çalışmaları literatüründe devrim süreçlerinin başat aktörleri olarak devrimin gerçekleştiği toplumsal ve siyasal yapılardaki iç aktörlere vurgu yapılır. Mısır'daki devrimin 2011'de başlayan ilk döneminde ve özellikle Hüsnü Mübarek'in devrilmesine

kadarki süreçte iç aktörler şüphesiz en önemli rolü oynamışlardır. Geleneksel olarak Ortadoğu bölgesindeki siyasi gelişmelerde rol oynayan dış aktörler devrim sürecine hazırlıksız yakalandıkları için etkili olamamışlardır. Ancak izleyen dönemde özellikle Müslüman Kardeşler hareketinin iktidara gelmesinin ardından ülke dışı aktörler de Mısır'daki devrim sürecinde müdahil olmaya başlamışlardır. Paradoksal biçimde bu aktörlerin Mısır siyasetine etkilerinin en önemli enstrümanları yine ülke içerisindeki toplumsal ve siyasal hareketler olmuştur. Bu anlamda Mısır'daki devrimciler ve eski rejime yakın kesimler dış aktörler tarafından araçsallaştırılmışlardır. Bu anlamda Mısır'da devrim sürecinde rol oynayan gerek eski rejim yanlısı gerekse de devrimci aktörlerin, karşı-devrim sürecinde ne tür etkilerinin olduğunun anlaşılması hem ülkenin kendi dinamiklerini anlamak hem de dış aktörlerin rollerini kavramak adına önem taşımaktadır.

Her ne kadar bu çalışma karşı-devrim sürecinde dış aktörlerin payının daha fazla olduğunu iddia etse de, iç aktörlerin katkısının ve desteğinin olmaması durumunda karşı-devrim girişiminin başarılı olamayacağını da kabul etmektedir. Nitekim, dış aktörlerin etkisi sınırlı olabilirken, belirlenen hedefe ulaşmadaki güçlükler içerideki aktörlerin araçsallaştırılmaları ile kolayca aşılabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında her ne kadar Mısır örneğinde karşı-devrimin asıl motor gücü dış aktörler olarak kabul edilse de, iç aktörlerin rolü bir o kadar önemlidir.

Nitekim, Mısır'daki karşı-devrim sürecinin ortaya çıkmasında en önemli olaylardan birisi kabul edilen Fairmont Oteli toplantısı iç aktörlerin bu süreçteki pozisyonlarının anlaşılması açısından önemlidir. Fairmont Anlaşması'nda cumhurbaşkanlığı seçimini kazanması durumunda Muhammed Mursi, devrimci gençlik hareketlerini de iktidara bir şekilde eklemeyeceği ve kapsayıcı bir yönetim sergileyeceğinin teminatını vermişti (Brownlee, Masoud and Reynolds, 2015: 119). Bunun yanında toplantıda Müslüman Kardeşler üyesi olmayan bir başbakanın atanması, Cumhurbaşkanlığı ekibine tüm gruplardan kişilerin dahil edilmesi, Yüksek Askeri Konsey'in 17 Haziran'da aldığı ve cumhurbaşkanının yetkilerini sınırlayan kararların iptal edilmesi ve parlamentonun feshedilmesi kararının reddedilmesi gibi kararlar alınmıştı (Mukhtar and Sasnal, 2013: 3). Ancak toplantıdan birkaç gün sonra Mursi'nin Cumhurbaşkanı ilan edilmesi ve izleyen süreçte bu kararları uygulamadığının iddia edilmesi 6 Nisan Hareketi ve

Değişim için Ulusal Birlik Hareketi başta olmak üzere tüm devrimci gruplar arasında tepkiyle karşılanmıştı. Bu noktada Mursi karşıtı grupların eleştirilerinin mesnetsiz olduğu tespitini yapmak gerekir. Mursi'nin hükümeti kurmak üzere görev verdiği ve Müslüman Kardeşler üyesi olmayan Hişam Kandil'in kabinesinde eski rejimden birçok bakanın bulunduğu belirtilmelidir. Bunun yanında Mursi'nin otoriterleştiği ve yetkileri tek elde topladığı iddiaları da gerçeği yansıtmamaktaydı. Nitekim iktidarı döneminde ne yargı organları ne de devlet bürokrasisi Mursi'nin kontrolü altında değildi (Paciello, 2013: 9). Bunlara rağmen siyaseten Müslüman Kardeşler hareketiyle fikir ayrılığına düşen Mursi karşıtı grupların tepkisi 22 Kasım'da cumhurbaşkanı tarafından ilan edilen bildirge nedeniyle zirve noktasına ulaşmıştır. İzleyen süreçte ise devrimci iç aktörler, gerek kendi inisiyatifleriyle gerekse de dış aktörlerin teşviki ile karşı-devrim sürecini harekete geçirmişlerdir. Bu bakımdan bu iç aktörlerin incelenmesi sürecin anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Bu kısımda da bir önceki bölümde olduğu gibi öncelikle devrimci hareketlerin pozisyonları ve rolleri ele alınacaktır. Burada ilk olarak liberal-seküler devrimci hareketler başlığı altında yine 6 Nisan Hareketi, Kefaya ve Devrimci Sosyalistler incelenecektir. Bunlara ek olarak devrim sürecindeki bazı hareketlere üye gençlerin kurduğu ve dış aktörlerden de ciddi anlamda destek alan Temerrud hareketi de analize dahil edilecektir. Ülkede öne çıkan ve ciddi toplumsal tabana sahip olan İslami hareketler olarak Müslüman Kardeşler ve Selefilerin bu süreçteki hayati rolleri derinlemesine incelenecektir. Devrim sürecinde önemli rol oynayan Kıptilerin karşı-devrim sürecinde ne tür bir pozisyon aldıkları bu kısımda cevabı verilmeye çalışılan sorulardan bir diğeridir. Son olarak da karşı-devrim sürecinin belki de en önemli iç aktörleri olan eski rejim (Angien regime) yanlılarının devrimi sonlandırmak adına ne tür girişimlerde buldukları ve dış aktörlerle nasıl işbirliği yaptıkları detaylı biçimde analiz edilecektir.

3.1.1. Liberal-Seküler Devrimci Hareketler

3.1.1.1. 6 Nisan Hareketi

Mısır'da 25 Ocak Devrimi'nin önde gelen hareketlerinden olan 6 Nisan her ne kadar cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında Muhammed Mursi'ye destek verdiyse de (Ikhwan Web, 2012), izleyen süreçte Mursi karşıtı bir pozisyon almıştır. Hareket, Muhammed

Mursi ve Müslüman Kardeşler kadrolarının Fairmont Anlaşması'na sadık kalmayarak dışlayıcı bir tutum takındığını ve daha önce uzlaşılan maddeleri gözardı ettiğini iddia etmiştir. Buna ilaveten 6 Nisan Hareketi, 22 Kasım 2012'de Muhammed Mursi'nin yayınladığı ve kendisine kimi ayrıcalıklar tanıdığı kararnameye ciddi anlamda tepki göstermiştir. Hareket üyesi Şerif El-Robi tarafından yapılan açıklamada 6 Nisan Hareketi'nin Mursi-karşıtı koalisyonu katılmasının en öncelikli nedenlerinden bir tanesi 22 Kasım'da Mursi'nin kabul ettiği kararname olduğu ifade edilmiştir (Al-Sayed, 2013). Gelen baskılar üzerine bu kararnameyi iptal eden Mursi (Ali and Maher, 2012; Al Jazeera, 2012c), anayasa referandumunu gerçekleştirme konusundaki ısrarcı tavrını sürdürmüş ve bu politikasıyla gerek 6 Nisan gerekse de diğer devrimci grupların tepkisini çekmiştir (Spencer, 2012b).

İzleyen günlerde başlatılan Mursi karşıtı gösterilerde, sivil itaatsizlik eylemlerinde ve Müslüman Kardeşler karşıtı kamuoyunu etkilemeye yönelik propaganda faaliyetlerinde 6 Nisan Hareketi'nin ön saflarda yer aldığı görülmüştür. 6 Nisan Hareketi'ni bu pozisyonu almaya iten öncelikli nedenin Mursi'nin Fairmont Anlaşması'nda verilen sözleri tutmaması olarak gösterilebilir. Dolayısıyla 6 Nisan Hareketi'nin bu süreçteki muhalif tavrı devrimci bir refleksten gelmiştir. Hareket, İhvan'ın devrimi arka plana atarak kendi ajandasını sürdürdüğüne inanmış ve bu yüzden Mursi karşıtı kampa destek vermiştir.

Gösterilerin ilk evrelerinde 6 Nisan Hareketi bir çağrı yayınlarak Mursi karşıtlarını Tahrir Meydanı'nda toplanmaya davet etmiştir (Ahram Online, 2012; Boston, 2012). Devrim gösterileri sırasında olduğu gibi, 6 Nisan Hareketi'nin öncülük ettiği protestocular Tahrir Meydanı'nı işgal etmiş ve Mursi'nin görevi bırakmasını talep etmişlerdir (Hussein, 2012; CBC, 2012). Göstericilerin Cumhurbaşkanlığı Sarayına yürüyeceğine dair söylentiler sonrasında Müslüman Kardeşler destekçileri de Mursi'ye destek olmak üzere İttihadiyye Sarayı etrafında toplanmışlardır (2012). 4 Aralık'ta binlerce Mursi karşıtı Cumhurbaşkanlığı Sarayı yakınlarında toplanmış ve Cumhurbaşkanının istifa etmesi için gösteri düzenlemişlerdir. 6 Nisan Hareketi üyelerinin başını çektiği protestocular ve Mursi'ye destek olan Müslüman Kardeşler üyeleri arasında çatışmalar yaşanmıştır (Gamal, 2012). Gerginliğin düşürülmesi amacıyla Muhammed Mursi muhalifleri uzlaşma görüşmelerine çağırılmış (Al Arabiya,

2012) ancak başta 6 Nisan Hareketi olmak üzere birçok grup, görüşmelere katılmayı reddetmiştir (Russia Today, 2012; BBC, 2012b).

6 Nisan Hareketi, kuruluşunun beşinci yıldönümünü olan 6 Nisan 2013 tarihinde Muhammed Mursi karşıtı gösteriler için yeniden çağrı yaptı (Al Arabiya, 2013b; Russia Today, 2013). Hareket tarafından yapılan çağrıda Mursi'nin devrimci gruplara verdiği sözleri tutmadığı ve ülkeyi kaosa sürüklediği iddia edildi. Mursi'nin devrimi değil de sadece Müslüman Kardeşler hareketinin çıkarlarını savunduğunu belirten 6 Nisan Hareketi, cumhurbaşkanını Mübarek tarzı bir yönetim anlayışına sahip olmakla suçladı (Ahram Online, 2013a; Times of Israel, 2013).

6 Nisan Hareketi üyeleri protestoları organize etmek dışında kamuoyunu yönlendirmeyi hedefleyen girişimlerde de bulunmuştur. Şubat ayında Mursi'nin itibarını zedelemeyi hedefleyen bir girişim şaşırtıcı bir biçimde hem Mısır (Ezzat, 2013) hem de küresel medyada (Fisher, 2013; Telegraph, 2013, Hurriyet Daily News, 2013) yoğun biçimde yer almıştır. 6 Nisan Hareketi tarafından yapılan açıklamada bir kozmetik firmasının reklamı için başlatılan 22 kişinin uzaya gönderilmesi programına Ortadoğu'dan Muhammed Mursi'nin aday gösterildiği belirtildi. Hareket üyeleri tarafından yapılan başvuru kısa sürede facebook üzerinden yayılmış ve toplanan imzalarla Mursi'nin ilk sıraya çıkması sağlanmıştı (Hegab, 2013). Bu tür girişimler Mursi karşıtı muhaliflerce farklı yöntemler kullanılarak denenmiş, Mursi ve Müslüman Kardeşler hareketinin itibarının zedelenmesi hedeflenmiştir.

Bu süreçte 6 Nisan Hareketi liderleri yaptıkları açıklamalarla da Mursi karşıtı kitleleri Müslüman Kardeşler yönetimine karşı kışkırtmış ve karşı-devrim hareketine destek olmuştur. 2013'ün Mayıs ayında ABD'den Mısır'a dönüşünün ardından tutuklanan 6 Nisan Hareketi lideri Ahmed Maher yaptığı açıklamada "içinde bulunduğumuz siyasi ortam Mübarek döneminden daha kötü" diyerek Mursi yönetimini eleştirmiştir. Maher tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılmasının ardından 6 Nisan Hareketi, 2013'ün Nisan ayında başlatılan ve Mursi'nin görevi bırakması için milyonlarca imza toplamayı hedefleyen Temerrud Hareketi'ne katıldığını açıklamıştır (Ahram Online, 2013b; El-Dabh, 2013).

30 Haziran 2013'te düzenlenen Mursi karşıtı gösterilere destek veren 6 Nisan Hareketi liderlerinden Ahmed Maher gösteriler sırasında düzenlediği basın açıklamasında 30

Haziran Cephesi'nin "devrimi tamamlayacağını" ifade ederken, eski rejim aktörlerinin yeniden iktidar saflarına gelmelerine izin verilmeyeceğini söylemiştir. Temerrud Hareketi'nin Mursi karşıtı gösterilerine destek olan Maher yaptığı açıklamada ordudan korkacak bir durum olmadığını, ordunun protestocuları koruyacağına inancının tam olduğunu da ifade etmiştir (Ezzat, 2013). Bu açıklamalar 3 Temmuz 2013'te gerçekleştirilen askeri darbeye 6 Nisan Hareketi'nin açık desteğini göstermektedir. Bu destek Genelkurmay Başkanı Abdülfettah El-Sisi'nin Mısır devlet televizyonunda darbeyi ilan ettiği konuşmasında da görülmüştür. Nitekim darbenin ilan edildiği yayın sırasında 6 Nisan Hareketi'nin de destek olduğu Temerrud hareketinin temsilcisi Mahmud Bedr de yer almış, yaptığı konuşmada Sisi tarafından gerçekleştirilen darbeyi yeni bir devrim olarak nitelendirmiştir (Weaver and McCarty (2013).

Mısır'da uzun yıllar rejimlerin baskısına maruz kalan ve 25 Ocak 2011 Devrimini güçlü biçimde savunan Müslüman Kardeşler hareketinin askeri müdahale ile iktidardan uzaklaştırılması ve bu süreçte devrim sürecindeki müttefikleri tarafından yalnız bırakılması devrim hareketinin ciddi biçimde yara almasına neden olmuştu. Eski rejim aktörlerinin bazı devrimci gruplar ve dış aktörlerle ittifak kurarak 3 Temmuz'daki askeri darbeyi desteklemelerinin bir karşı-devrim girişimi olabileceği ihtimalini farkederek 6 Nisan Hareketi, Sisi'nin motivasyonları ile ilgili soru işaretlerini darbenin hemen sonrasında dile getirmeye başladı. 6 Nisan Hareketi, darbeyi gerçekleştiren Abdülfettah El-Sisi'nin Temmuz ayı sonunda yaptığı çağrıyla halkı teröristlere karşı mücadelede orduya yetki vermesi için sokaklara inmeye davet etmesine karşı çıkmıştır. Hareket, Sisi'nin bu çağrısının ülkede daha fazla kan dökülmesine neden olacağını belirtmiş ve ordunun siyasete karışmaması gerektiğini ifade etmiştir (Rashwan, 2013).

İzleyen süreçte 6 Nisan Hareketi'nin Sisi yönetimine karşı eleştirileri devam etti. 14 Ağustos 2013'te Müslüman Kardeşler hareketi üyelerinin barışçıl gösteriler gerçekleştirdiği Rabiatal Adeviye Meydanı'nda güvenlik güçlerinin müdahaleleri nedeniyle onlarca kişinin hayatını kaybetmesi (Daily Mail, 2013) 6 Nisan Hareketi lideri Ahmed Maher tarafından sert bir dille eleştirildi. Maher, her ne kadar İhvan'ın liderlik kadrosunun uzlaşmaya açık olmasa da, barışçıl gösteri yapma hakkı olduğunu ifade etti. 6 Nisan Hareketi'nin orduya yönelik eleştirileri 14 Ağustos'ta Mursi taraftarlarına yönelik katliamların ardından da sürmüştür (Roberts, 2013). Ahmed

Maher yaptığı açıklamada 14 Ağustos katliamının ardından devrim sürecinin karşı-devrime evrildiğini vurgulayarak “yeni bir devrimci hareketin meydana gelebilmesi için belki de jenerasyonun değişmesini” beklemek gerekecek demiştir (Radcliff, 2013: 3). The Washington Post’deki yazısında darbe sonrası süreçte rejimin en ufak bir muhalif sesi terörle yaftalamasının yanlış olduğunu vurgulayan Maher, “ben dahi destek verdiğim darbe sonrasında askeri yönetimi eleştirsem, terörle suçlanabilirim” diyerek bir anlamda birkaç ay sonra başına gelecekleri haber vermişti (Maher, 2013).

Eylül ayında verdiği bir röportajda da Maher, askeri rejimin Mübarek ve Mursi’den daha kötü bir performans ortaya koymaya başladığını söylemiş ve rejimin baskısı nedeniyle 6 Nisan Hareketi üyelerinin büyük kısmının askeri darbe karşıtı protestolara katılmaktan vazgeçtiğini ifade etmiştir. Rejimin yürüttüğü propaganda ile halkı 6 Nisan Hareketi başta olmak üzere devrimci kitleler aleyhine kışkırttığını belirten Maher, askeri yönetime karşı en ufak bir muhalif sesin terörist olarak yaftalandığından yakınmıştır (Symank, 2013).

6 Nisan Hareketi’nin askeri yönetim karşıtı söylemi Ekim ayında daha da şiddetlendi. 6 Ekim kutlamaları sırasında Abdülfettah El-Sisi’nin geçit töreninde yer almasını eleştiren hareket Mısırlıların katledilmesi emrini veren Sisi’yi “katil” olarak tanımlamıştır (Middle East Monitor, 2013a). Ekim ayında liderlik kadrosunda değişikliğe giden 6 Nisan Hareketi’nde yeni başkan olarak aktivist Amr Ali seçilmiştir. Hareketin kurucu lideri Ahmed Maher ise danışman olarak hareketin aktivitelerine katılmayı sürdüreceğini açıklamıştır (Ahram Online, 2013c). Liderlik değişimi sonrasında hareketin darbe yönetimine karşı tutumu anayasa referandumu sürecinde de devam etmiştir. Devrimci Sosyalistler, Güçlü Mısır Partisi ve Askeri Yargılamalara Hayır hareketleriyle birlikte 6 Nisan Hareketi, askeri rejim tarafından hazırlanan ve orduya önemli ayrıcalıklar tanıyan anayasayı kabul etmediğini açıklamıştır (Egypt Independent, 2013a).

6 Nisan Hareketi’nin Sisi yönetimine karşı tavrı sert bir biçimde karşılık bulmuştur. Temel hedefi devrimi ve sürecin kazanımlarını geri çevirmek olan karşı-devrim girişimi 6 Nisan Hareketi’ni bir bütün olarak hedef almıştır. Bu çerçevede ilk olarak Mısır İdare Mahkemesi, 6 Nisan Hareketi’nin lağvedilmesi amacıyla bir mahkeme süreci başlatmıştır (Abdallah, 2013). İzleyen günlerde ise 6 Nisan Hareketi liderleri Ahmed

Maher, Ahmed Duma ve Muhammed Adel protesto yasasına karşı gelmek suçundan (Mada Masr, 2013) önce gözaltına alınmış, daha sonra da hızlı bir yargılama sürecinin ardından 3 yıl hapis cezasına çarptırılmışlardır (Kingsley, 2013a; Murphy, 2013a).

Ahmed Maher, 2014'ün Ocak ayında yayınladığı bir mesajla 30 Haziran gösterilerine destek olmakla 6 Nisan Hareketi olarak büyük bir hata yaptıklarını kabul ettiğini açıklamıştır. Mursi döneminde yanlışlar yapıldığına inandığını söyleyen Maher, Sisi yönetimi altında ise Mısır'da devrimin geri püskürtüldüğünü ve Mübarek rejiminden daha kötü bir döneme girildiğini belirtmiştir. Devrim sürecinde kendileri ile beraber rol oynayan aktörlere de seslenen Maher, Sisi yönetiminden desteği çekerek gerçek devrimci harekete katılmaları çağrısında bulunmuştur (Middle East Monitor, 2014a).

İzleyen dönemde darbe karşıtı tüm hareketlere olduğu gibi 6 Nisan Hareketine yönelik baskılar devam etti. Mısır Acil İşler Mahkemesi'nde açılan ve 28 Nisan 2014'te karara bağlanan davada 6 Nisan Hareketi'nin tüm faaliyetlerinin durdurulmasına hükmedildi (Kholaf, 2014a). 29 Ocak 2015'te İskenderiye'deki Acil İşler Mahkemesi 6 Nisan Hareketi'nin terör örgütü ilan edilmesi için dava açmıştır (Mısır Bülteni, 2015a).

3.1.1.2. Temerrud Hareketi

Mısır'daki karşı-devrim sürecinin gerçekleşebilmesinde şüphesiz Temerrud Hareketi diğer bütün gruplardan daha önemli rol oynamıştır. Nisan ayında Mursi karşıtı muhalif hareketlerden aktivistlerin bir araya gelerek kurduğu Temerrud, cumhurbaşkanını istifaya davet eden ve yeni seçimler yapılmasını talep eden bir imza kampanyası başlatarak kısa sürede ismini ülke çapında duyurmuştur. Daha önce Kefaya hareketinde birlikte olan Velid El-Masri, Muhammed Abdülaziz, Mahmud Bedr ve Moheb Doss ile onlara katılan Hasan Şahin Temerrud Hareketi'nin çekirdek ekibini oluşturmaktaydı (Baker, 2014). Hareketin Mursi karşıtı imza kampanyasında öne sürdüğü eleştiriler arasında hükümetin IMF ile 4.8 milyar dolarlık anlaşma için yoğun çaba harcaması, devrim sırasında ve sonrasındaki gösterilerde öldürülenler için adaletin sağlanamamış olması, Mısırlıların "onurunun" kalmaması, fakirlerin toplumda hiçbir yeri olmaması, ekonomik gerilemenin devam etmesi ve Mısır'ın ABD ile paralel politikalar izlemesi bulunmaktaydı (BBC, 2013a). Temerrud Hareketi'nin Mursi yönetimine getirdiği bu eleştirilerin hangi temele dayandığı ise o dönemden bugüne soru işareti olarak kalmıştır.

Hareketin getirdiği eleştirilerin doğruluk payı olmakla birlikte, suçlamaların doğrudan Mursi yönetimine yapıyor olmasının gerçekçi bir yaklaşım olmadığını ifade etmek gerekir. Nitekim, uzun yıllar süren Mübarek rejimi Temerrud'un eleştirdiği hemen tüm hususların meydana çıkmasının asıl nedeniyken, devrim sonrası iktidara gelen bir yönetimin bu sorunların tümünü çözmesi beklenemezdi. Bir örnek vermek gerekirse, IMF'den kredi alınmasını eleştiren Temerrud hareketinin desteği ile gerçekleşen askeri darbenin ardından yönetime gelen Sisi iktidarı Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt'ten toplamda 38 milyar dolar yardım almış, ancak ekonomik sıkıntıları sonlandıramamıştı. Dolayısıyla Temerrud hareketinin Mursi yönetimine eleştirilerinin arkasında başka bir ajandanın yattığı düşünülebilir.

Eleştirilerinin temelsiz oluşuna rağmen Temerrud Hareketi, ülkedeki birçok muhalif figür ve grubun desteğini almıştır. Eski Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Muhammed El-Baradei, Temerrud hareketine desteğini sunan ilk siyasi figürlerden olmuştur. Baradei, Temerrud hareketini, Mursi ve Müslüman Kardeşler'i iktidardan uzaklaştırmak amacıyla oluşturulan ulusal bir koalisyonun parçası olarak gördüğünü ifade etmiştir (Ahrım Online, 2013d). El-Vefd Partisi ve 6 Nisan Hareketi de imza kampanyasına katılarak Temerrud'a destek verme kararı almışlardır (Ahrım Online, 2013e). Kefaya hareketi tarafından yapılan açıklamada Temerrud'un Kefaya tarafından başlatılmadığı ancak Mursi yönetimini devirmek amacıyla yürütölen tüm girişimlere destek olunduğu ifade edildi (Kortam, 2013b). Birçok muhalif grubun bir araya gelmesiyle oluşın Ulusal Kurtuluş Cephesi de yaptığı bir açıklamayla Temerrud'u desteklediğini duyurmuştur (Wahba, 2013).

Ölke içinde farklı kesimlerle ittifaklar kuran Temerrud hareketinin hızlı biçimde yükselmesinde ölke dışındaki aktörlerden aldığı desteğin yattığı söylenebilir. Nitekim 2015'in Mart ayında birçok önde gelen gazete Temerrud hareketinin özellikle Birleşik Arap Emirlikleri ve ABD olmak üzere yabancı ölkelerden finansal destek aldığı istihbaratını haberleştirmiş ve hareketin arkasında Mısır'daki devrim sürecini sonlandırmak isteyen aktörlerin bulunduğu tespitine yer verilmiştir (Bahgat, 2015; Kirkpatrick, 2015; Loveluck, 2015). Bu süreçte birçok kampanyaya öncölük eden, özellikle gençlerin organize edilmesinde maddi imkanları değerlendiren Temerrud

hareketinin finans kaynakları hakkındaki belirsizlik, daha sonra çıkan bu haberler ve gizli görüşmelerle açıklığa kavuşmuştur.

Temerrud hareketinin hızlı biçimde organize olarak ülkenin birçok noktasına yayılmasının ardından özellikle Nisan ve Mayıs ayları boyunca birçok şehirde Mursi'yi istifaya çağırın ve seçimlerin yapılmasını isteyen dilekçeler için imza kampanyası sürdürüldü. Bu süreçte Temerrud üyeleri ve yönetim karşıtı diğer aktivistler, tüm Mursi karşıtlarını 30 Haziran'da meydanlara inmeye davet etmiştir. 30 Haziran öncesinde yapılan açıklamada hareket Mursi karşıtı imza kampanyasında 15 milyon kişiye ulaşıldığını duyurmuştur (Kingsley, 2013b). Ancak Temerrud'un imza kampanyasında böylesi bir rakama ulaşmış olması ihtimalinin doğru olamayacağı söylenebilir. Hareketin bu rakamlara dair tek kaynağının kendi verileri olması ve siyasi motivasyonları hakkında spekülâtif iddiaların mevcudiyeti Temerrud'un verdiği rakamların sorgulanmasına neden olmuştur. Nitekim darbenin ardından ortaya atılan iddialar Temerrud'un hem içeride hem de dışarıdaki bazı aktörlerle işbirliği yaptığı ve medyayı propaganda aracı olarak kullandığını ortaya çıkarmıştır. Bu propagandanın bir parçası olarak Temerrud Hareketi Müslüman Kardeşler'in şiddet kullanacağı ve bu yüzden ordunun kendilerini korumasını da talep ediyordu. Temerrud liderlerinden Ahmed Adel yaptığı açıklamalarda İhvan'ın şiddet yanlısı bir hareket olduğunu özellikle iddia ediyor ve 30 Haziran'daki gösteriler sırasında ve izleyen dönemde hareketin şiddete başvuracağını söylüyordu (Chang, 2013). Ancak darbe sonrası süreçte yaşananların gösterdiği üzere Müslüman Kardeşler hareketi kendisine yönelik tüm şiddet ve baskı uygulamalarına rağmen şiddete başvurmayı reddetmiştir.

30 Haziran'da başta Tahrir Meydanı olmak üzere ülkenin birçok noktasında toplanan göstericiler Muhammed Mursi'nin görevi bırakmasını talep ettiler. Başkentteki yürüyüşler Heliopolis bölgesindeki başkanlık sarayı çevresinde de yoğun bir biçimde gerçekleşti. Bu yürüyüşlerde dikkat çeken noktaların başında polislerin ve güvenlik birimlerinin büyük kısmının Mursi yönetiminin kontrolünden çıkmış olmasıydı. Polis arabaları ve güvenlik güçleri sokak gösterilerine bizzat katılmakta ve Mursi karşıtlarını desteklemekteydi. Bununla birlikte çoğunluğu Mübarek dönemi zenginleri tarafından yönetilen medya organları da Mursi karşıtı yayınlar yapıyordu. Ülkede birlik ve beraberliği yücelten, orduyu öven ve Müslüman Kardeşler'i kötüleyen yayınlar da bu

kanallarda yoğun biçimde yer alıyordu. Gösterilerin koordinatörü Temerrud Hareketi üyeleri hem başkent Kahire’de hem de diğer şehirlerde protestoların yoğun biçimde sürmesi için çabalıyordu. 1 Temmuz’da ordunun Mursi’ye muhaliflerle uzlaşması için 48 saat süre vermesinin ardından Temerrud Hareketi ordunun yönetime el koymasını daha yoğun biçimde dillendirmeye devam etti (Al Arabiya, 2013c; Al Jazeera, 2013b; Taha, 2013b). Hareket liderlerinden Mahmud Bedr yaptığı açıklamada “ordunun yönetime el koyabileceğini ima etmesinin kendileri için önemli bir fırsat olduğunu” söyleyerek bu süreçte hareketin bir anlamda orduya hizmet ettiğini teyit etmiş oldu (Egypt Independent, 2013d).

3 Temmuz 2013’te Genelkurmay Başkanı Abdülfettah El-Sisi devlet televizyonunda yayınlanan konuşmasıyla anayasanın dondurulduğunu ve Muhammed Mursi’nin cumhurbaşkanlığından azledildiğini açıkladı. Sisi’nin konuşmasının ardından Temerrud Hareketini temsilen Mahmud Bedr de bir konuşma yaparak devrimin devam etmesi yolunda yeni bir sayfa açıldığını söyledi (Sabry, 2013). Burada dikkat çekilmesi gereken bir husus demokratik seçimlerle iktidara gelen meşru cumhurbaşkanı Muhammed Mursi’nin demokratik olmayan bir biçimde görevden alınmasında Temerrud Hareketi’nin önemli rol oynamasıdır. Halk kitlelerinin Müslüman Kardeşler aleyhine kışkırtılmasında büyük pay sahibi olan Temerrud Hareketi, Mısır’da uzun yıllar elinde tuttuğu iktidarı yeniden ele geçirmek isteyen ordu tarafından kullanılmıştır (Gorzewski, 2013; Alianak, 2014: 95). Bu durum darbe sonrası süreçte yayınlanan kimi raporlarda da açık bir biçimde yer almıştır (Hubbard and Kirkpatrick, 2013; Blumenthal, 2013; Mekay, 2013; Kirkpatrick, 2015).

Bu duruma rağmen Temerrud Hareketi darbe sonrasındaki süreçte Sisi’ye ve Mısır ordusuna desteğini sürdürdü. Temmuz ayının son haftasında Abdülfettah El-Sisi’nin halkı Mısır ordusuna desteğini göstermek üzere sokaklara inmeye çağırmasına destek veren Temerrud Hareketi, bu anlamda gösteriler düzenlenmesine de öncülük etti (Egypt Independent, 2013b). Temerrud Hareketi’nin Mısır ordusuna bu derece destek vermesinin arkasında hareketin kuruluşu ve operasyonel olmasında ordunun oynadığı rol bulunmaktadır. Temerrud ile ordu arasındaki bağ hareketin ilk kurulduğu Nisan ayı ve öncesindeki birkaç aya dayanmaktadır. Her ne kadar askeri darbenin hemen ardından Abdülfettah El-Sisi tarafından aranan ve darbe yönetimiyle toplantıya davet edilen

Temerrud'un kurucularından Mahmud Bedr bunun ordu ile ilk teması olduğunu iddia etse de (Saleh and Taylor, 2013), darbe sonrası çıkan analizler bunun doğru olmadığını göstermiştir (Kirkpatrick, 2015). Temerrud Hareketi ile Mısır ordusu koordine bir biçimde çalışarak karşı-devrim sürecinin başat aktörleri olmuşlardır. Temerrud Hareketi kurucularından Moheb Doss, hareket üyelerinin bazılarının (özellikle üç lider Mahmud Bedr, Muhammed Abdülaziz ve Hasan Şahin) darbe öncesi dönemde Sisi ve diğer ordu mensuplarıyla toplantılar yaptığını doğrulamıştır (Baker, 2014). Öte yandan hareket üyelerinden bir aktivist 30 Haziran'a yaklaşan günlerde Temerrud'un liderlik kadrosunda daha önce görülmeyen ve Mübarek döneminde istihbarat birimlerinde çalışan figürlerin rol aldığını ifade ederek harekettten ayrıldığını da söylemiştir (Saleh and Taylor, 2013). Temerrud'un kurucularından Moheb Doss da 3 Temmuz'da Abdülfettah El-Sisi'nin darbeyi ilan ettiği konuşmasının ardından Temerrud adına okunan metnin kesinlikle hareketin gerçek amacını temsil etmediğini ve hareket içerisinden ordu ile işbirliği yapan kişilerce yazıldığını söylemiştir. Doss ayrıca darbeye gelinen günlerde hareketin eski rejim yanlısı olan askeri figürler ve istihbarat elemanları tarafından ele geçirildiğini de ifade etmiştir (Baker, 2014). Mısır Devrim Konseyi Başkanı Maha Azzam da Temerrud Hareketi'nin orduyla organik bağından şüphesinin olmadığını belirtirken, hareketin başarılı oluşunda ordu ve Mübarek rejimi figürlerin desteğinin olduğunu ifade etmiştir (Kişisel Görüşme, 2015).

Darbe sonrası dönemde orduya desteği sürdüren Temerrud Hareketi'nin çekirdek kadrosu özellikle askeri kadrolara destekleri ve Müslüman Kardeşler hareketine karşı söylemleriyle dikkat çekmekteydi. Bu yönüyle hem İhvan'ın hem de diğer devrimci hareketlerin tepkisini çeken Temerrud liderleri zaman zaman suikast girişimlerine de maruz kalmıştı (Al Arabiya, 2013d). Öte yandan hareket ile diğer devrimci gruplar arasında ayrışmalar da baş gösterdi (Mokbel, 2014). Temerrud Hareketi liderlerinin belirlenen partilerin dışında siyasi gruplarla işbirliğine gittiğini iddia eden Ulusal Kurtuluş Cephesi, hareketi uyararak ittifaklarının bozulabileceğinin sinyallerini verdi (Othman, 2013). Güvenlik güçlerinin Rabiätül Adeviye ve Nahda meydanlarında Müslüman Kardeşler üyelerine yönelik katliamının ardından darbe sürecinde ordunun yanında olan birçok aktivist orduya tepki gösterirken, Temerrud hareketi ile olan bağlarını da kopardı (Abdel Kouddous, 2013). 2014'teki cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde Sisi'ye desteğini açıklayan hareketin kurucusu Mahmud Bedr'in bu kararına

uymayarak Hamden Sabbahi'yi destekleme kararı alan Hasan Şahin, Muhammed Abdülaziz ve Halid El-Kadi'nin hareketten ihraç edildiği açıklandı (Hussein, 2015). Bunun yanında bazı eski Temerrud üyeleri ordunun baskıcı tutumunu eleştirerek hareketten ayrılarak askeri darbe karşıtı oluşumlar kurdular (Saleh, 2014).

İlerleyen dönemlerde de ordunun yönetimde ağırlığını iyice hissettirmesi ve Sisi rejiminin insan haklarını hiçe sayan baskıcı tutumu 2013 yılında Temerrud hareketine destek veren birçok kesimi ordu karşıtı pozisyon almaya itmiştir. Temerrud'un karşı-devrim sürecinde bir aktör olduğunu ve ordu tarafından bir enstrüman olarak kullanıldığını düşünen seküler, liberal ve İslamcı hareketler hem Temerrud'a karşı hem de Sisi yönetimine karşı tavır almışlardır (Al Araby, 2015).

Tüm bu süreç sonrasında ciddi anlamda kan kaybeden ve birçok üyesi tarafından terk edilen Temerrud hareketi 29 Nisan 2014'te siyasi partiye dönüşme kararı aldığını duyurdu (Ahram Online, 2014a). Ancak Temerrud üyeleri tarafından yapılan başvuru Mısır siyasi partiler komitesi tarafından reddedildi. Gerekçe olarak partinin büyük oranda gençlerden oluşması, finansal kapasitesinin mevcut olmayışı ve partiler yasasına uygunluğu sağlayacak uzmanları barındırmaması gösterilmiştir (Ahram Online, 2014b; Nader, 2014). Temerrud'un siyasi partiye dönüşmesi konusundaki kesin kararı veren Mısır Yüksek İdare Mahkemesi Ocak 2015'te hareketin siyasi parti olamayacağına ve yapılacak seçimlerde yarışamayacağına hükmetti (Mada Masr, 2015a).

28 Nisan 2013'te kurularak Mısır'da karşı-devrim sürecinin en etkin araçlarından olan Temerrud hareketi, karşı-devrimin gerçekleşmesinde dış aktörlerin içerideki kesimleri nasıl başarılı bir biçimde kullandığına dair en güncel örneklerden olmuştur. Bununla birlikte yine dış aktörlerin teşviki ile karşı-devrimin gerçekleşmesinde başat rol oynayan Mısır ordusu devrimci duyguları kullanarak ve sivil aktivizmi araçsallaştırarak devrimin başarısızlığa uğratılması sürecini başarıyla yönetmiştir. Bu açıdan bakıldığında Mısır'daki karşı-devrim dış aktörlerin nesneleştirdiği iç aktörlerin özneleşmesi sürecinin sonunda gerçekleşebilmiştir. Bu işbölümü devrim süreçleri açısından güncel bir örnek oluşturmakta ve daha ziyade iç aktörlerin etkisinin araştırıldığı çalışmalarla domine edilen karşı-devrim literatürüne yeni bir vaka sunmaktadır.

3.1.1.3. Devrimci Sosyalistler

25 Ocak 2011’de başlayan devrim gösterilerinden bu yana genel anlamda devrim yanlısı ve ordu karşıtı pozisyonunu koruyan hareketlerden olan Devrimci Sosyalistler, Muhammed Mursi’nin iktidardan uzaklaştırılması sürecinde karşı-devrim kampında yer almıştır. 30 Haziran öncesi süreçte hareket, Muhammed Mursi karşıtı gösterilere kesin surette destek olmuşlar ve Mursi’nin iktidardan uzaklaştırılması için her türlü girişime katılmışlardır. Bu durum darbenin ardından ortaya çıkan gelişmeler sonrasında Devrimci Sosyalistler liderlerinden Hüssam El-Hamalavi’nin Christian Science Monitor’a yazdığı bir mektupta açıkça belirtilmiştir. El-Hamalavi, Mursi’nin tıpkı Mübarek gibi suçlu olduğunu ve yargılanması gerektiğini belirttiği mektubunda, Devrimci Sosyalistlerin askeri kadroların iktidarına da kesinlikle karşı olduğunu altını çizmiştir (Murphy, 2013b).

Devrimci Sosyalistler 3 Temmuz 2013’teki askeri darbenin ardından Sisi yönetiminin politikalarının devrim sürecine zarar verdiğini fark ederek askeri yönetime karşı çıkan bir tutum izlemiştir. Bu açıdan bakıldığında Devrimci Sosyalistlerin de karşı-devrimi hedefleyen aktörler tarafından kullanıldığı sonucunu çıkarmak kısmen doğru olacaktır. Nitekim hareket tarafından gösterilerin en yoğun olduğu 2 Temmuz günü yayınlanan bildiride, ordunun siyasi hayata müdahale edeceğinin düşünülmediği ifade edilmiştir. Bununla birlikte Devrimci Sosyalistler Mursi’nin görevden ayrılması ve erken başkanlık seçimlerinin yapılması kararlarının alınmadığı hiçbir geçiş sürecini tanımayacaklarını duyurmuşlardır (Passant, 2013). Ancak ordunun darbeyi gerçekleştirmesinin ardından Sisi yönetiminin ciddi anlamda baskıcı politikalar izlemesinin, 25 Ocak 2011 Devrimi’nin hedefleriyle uyuşmadığını ve karşı-devrimin gerçekleşmekte olduğunu gören Devrimci Sosyalistler ordu karşıtı pozisyon almışlardır.

Ancak izleyen süreçte askeri yönetimin baskıcı politikalarının tüm muhaliflere yönelmesinin ardından Devrimci Sosyalistler de diğer hareketler gibi ciddi kitlesel gösteriler üretmeyi başaramamışlardır. Devrimci Sosyalistlerin ilk etapta Temerrud Hareketi’ne destek olması ve bir anlamda orduyu göreve çağıran kitlenin bir parçası olması harekete yönelik eleştirileri beraberinde getirmiştir. Johannes Stern, Devrimci Sosyalistler hareketi liderliğinin, 30 Haziran sürecinde yanlış bir politika izleyerek demokratik değerleri gözardı ettiği ve darbenin gerçekleşmesine yardımcı olduğunu

belirtmiştir (Stern, 2013). Chris Marsden de Devrimci Sosyalistlerin karşı-devrim hareketi tarafından siyasi bir araç olarak kullanıldığını ifade etmiştir (Marsden, 2013).

Eleştirilere rağmen Devrimci Sosyalistler, darbe karşıtı pozisyonlarını devam ettirmişlerdir. Bu duruşlarını doğrular nitelikte darbenin mimarı Genelkurmay Başkanı Abdülfettah El-Sisi tarafından yapılan ve Müslüman Kardeşler hareketine yönelik operasyonlar için halkın desteğini göstermeyi amaçlayan gösterilere katılmayı kesin bir dille reddetmiştir. Grup tarafından yapılan açıklamada Sisi'nin çağrısının ülkede daha fazla kan dökmeyi hedeflediği ve bunun da devrime zarar vereceği ifade edilmiştir (Muftah, 2013).

Devrimci Sosyalistlerin bu iddiaları 14 Ağustos 2013'te Mısır ordusunun Rabiätül Adeviye ve Nahda Meydanlarında barışçıl biçimde toplanan Müslüman Kardeşler üyelerine karşı gerçekleştirdikleri katliamla doğru çıkmıştır. Güvenlik güçleri sivillere gerçek silah ve mermiler kullanarak müdahale etmiş ve bağımsız kaynaklara göre en az 2 bin kişiyi öldürmüştür. Olayın ardından Devrimci Sosyalistler bir açıklama yayınlarak Sisi yönetiminin devrim sürecini tamamen sonlandırarak ülkeyi Mübarek döneminden daha kötü bir hale götürmekte olduğunu ifade etmiştir. Abdülfettah El-Sisi tarafından yapılan atamaların ve alınan kararların eski rejim aktörlerini yeniden iktidara taşıyacağını ve devrim sürecini sona erdireceğini belirten Devrimci Sosyalistler, bu süreçte devrimi korumak için mücadele edeceklerini vurgulamışlardır (Socialist Worker, 2013). Yine hareketin liderlerinden Semih Negib tarafından verilen bir mülakatta, 3 Temmuz'daki darbe sürecinin başlı başına bir karşı-devrim hareketi olduğu belirtilmiş ve bununla mücadelenin devrimin başarısı için zaruri olduğu ifade edilmiştir (Nessim, Bechler and Naguib, 2013).

Bu mücadelenin bir aracı olarak Eylül 2013'te kurulan Devrim Yolu Cephesi'ne destek veren Devrimci Sosyalistler, diğer birçok hareketten aktivistlerle 25 Ocak 2011 Devrimi'nin karşı-devrimle sonlandırılmasına karşı mücadele kararı almıştır (Socialist Worker, 2013). Müslüman Kardeşler hareketinden bağımsız olarak kurulan Devrim Yolu Cephesi'nde Devrimci Sosyalistler dışında 6 Nisan Hareketi ve Güçlü Mısır Partisi gibi grupların yanında 25 Ocak Devrimi sırasında aktif rol almış aktivistler de yer aldı (Ahram Online, 2013f; Muftah, 2013). Anayasa taslağında sivillerin askeri mahkemede yargılanmasına izin verilmesi ve diğer anti demokratik düzenlemeler

nedeniyle Devrim Yolu Cephesi ve Devrimci Sosyalistler diğer birçok hareketle birlikte anayasa referandumunda ‘‘Hayır’’ oyu vereceklerini duyurmuşlardır (Egypt Independent, 2013c; Ahram Online, 2014c). Ülkede Sisi karşıtı en geniş kapsamlı muhalif hareketi oluşturan Cephe, Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi başlattığı kampanya ile Sisi’ye oy vermeyeceğini duyurdu (Ahram Online, 2014d; Mada Masr, 2014a).

25 Ocak Devrimi’nin üçüncü yıldönümünde Devrimci Sosyalistler sokaklara inerek devrimin korunması adına gösterilere katıldı. Hareket üyesi birçok aktivist polis müdahalesine maruz kalırken, rejimin sert tavrına büyük tepki gösterildi. Devrimci Sosyalistler sitelerinden yayınladıkları bir fotoğrafta bu tepkiyi ‘‘Mısır Devriminin Yıldönümü: Kutla ve Öl’’ sloganıyla gösterdi (Sabry, 2014). Zaman zaman yaptıkları açıklamalarla Sisi yönetimini eleştiren Devrimci Sosyalistler bu anlamda Temerrud hareketinden farklılaşmıştır. Hareket liderlerinden Semir Negib tarafından yayınlanan yazılarda ordunun 3 Temmuz sürecinde Temerrud hareketi başta olmak üzere seküler devrimci grupları kullanarak kanlı bir darbe yaptığını ifade etmiştir. Negib, darbe sonrasında yaşanan süreci ise Müslüman Kardeşler hareketine yönelik operasyon adıyla tüm devrimcilere karşı bir bastırma ve devrimi ortadan kaldırma girişimi olarak nitelmiştir (Naguib, 2014).

İzleyen süreçte de Devrimci Sosyalistler, Sisi yönetimi tarafından düzenlenen programlara katılmayı reddederek askeri yönetime karşı tepkilerini uzun süre devam ettirmişlerdir. Devrimci Sosyalistler, Eylül ayında Cumhurbaşkanı Sisi’nin çağrısıyla El-Ahram tarafından düzenlenecek olan ve ülkedeki gençlik hareketlerini bir araya getirecek olan konferansa katılmayacağını açıklamıştır. Hareketin liderlerinden Ranva Yusuf tarafından yapılan açıklamada 25 Ocak Devrimi sürecine karşı-devrim niteliğindeki gelişmelere liderlik eden Abdülfettah El-Sisi’nin hiçbir davetine katılmayacaklarını vurgulamıştır (Daily News Egypt, 2014).

3 Temmuz’daki askeri darbenin hemen ardından Müslüman Kardeşler hareketine yönelik operasyonlar öne sürülerek tüm devrimci hareketlere karşı yürütölen tutuklama ve baskı politikalarından Devrimci Sosyalistler de nasibini aldı (LeVine, 2013). Devrimci Sosyalistlerin önde gelen üyelerinden Haitham Muhamadain 2013’ün Eylül ayında tutuklanırken (Gehad, 2013), daha önceki yönetimler döneminde de tutuklanarak serbest bırakılan Devrimci Sosyalistler üyesi Mahinur El-Masri Sisi rejimi tarafından da

tutuklandı (Darwish, 2014; Khairat, 2014). Devrimin dördüncü yıldönümünden bir gün önce 24 Ocak 2015'te Sosyalist Halk Birliği tarafından düzenlenen yürüyüşe müdahale sırasında ise aktivist Şeyma El-Sabbag hayatını kaybederken, 6 kişi de tutuklandı. Olayın ardından Devrimci Sosyalistler hareketi bir basın açıklaması yayınlarak Sisi rejiminin baskıcı tutumunu kınadı (Aswat Masriya, 2015a; Revolutionary Socialists, 2015).

3.1.2. İslami Hareketler

3.1.2.1. Müslüman Kardeşler

Mısır'da 25 Ocak 2011'de gerçekleşen devrim sonrasında ortaya çıkan iktidar boşluğunun doldurulmasında en avantajlı konumdaki hareket olan Müslüman Kardeşler, bu durumu fırsata çevirerek iktidara gelmişti. Ancak Müslüman Kardeşler'in iktidarı hareketin bu anlamdaki tecrübesizliğinden ötürü bir yıl gibi kısa bir sürede son buldu. Muhammed Mursi döneminde tüm grupları kapsayıcı bir hükümet kurulamaması, Müslüman Kardeşler'in muhalifleri yönetime entegre etmede başarılı olamaması, ekonomik sıkıntıların giderilememesi ve bütün bunların ötesinde özellikle bölgesel kimi aktörlerin İhvan'ın iktidarda kalmasını kendisine yönelik tehdit olarak görerek ülke içindeki aktörleri Mursi yönetimine karşı kışkırtması gibi nedenlerle Müslüman Kardeşler iktidarı karşısında ciddi desteğe sahip bir muhalif blok bulmuştu. İçeride eski rejim destekçileri ve seküler devrimcilerden oluşan ve dışarıda Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin desteğini alan bu bloğun liderliğinde gerçekleşen karşı-devrim sürecinin hedefinde Müslüman Kardeşler hareketi bulunmaktaydı. 30 Haziran'daki gösteriler sonrasında 3 Temmuz 2013'te Genelkurmay Başkanı Abdülfettah El-Sisi'nin ordunun yönetime el koyduğunu ilan etmesi Müslüman Kardeşler için zorlu bir sürecin başlangıcı olmuştur.

Darbenin ilan edilmesinin ardından Sisi liderliğindeki yeni rejim karşı-devrim sürecinin temel hareket noktası olan Müslüman Kardeşler'in siyasal ve sosyal süreçlerden dışlanması yönünde faaliyetlere başladı. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta Müslüman Kardeşler hareketinin rejim tarafından devrimci hareketi bastırmak ve karşı-devrim sürecini başarıya ulaştırmak adına kullanılmış olmasıdır. Bu bakımdan karşı-devrim hareketi ülkedeki en geniş toplumsal tabana sahip olan İhvan hareketinin şeytanlaştırılarak tehdit olarak lanse edilmesi üzerine kendisini inşa etmiştir. Bu sürecin

ilk aşamasını İhvan'ı sona erdirmek üzerine kuran Sisi rejimi daha sonra kendisine ve rejime karşı olabilecek tüm muhalif hareketlere de benzer taktiği uygulamıştır. Bu sayede kısa bir süre içinde 25 Ocak 2011 Devrimi'nde önemli roller oynayan hemen hemen tüm aktörler karşı-devrim sürecinde kademeli bir biçimde güçsüzleştirilerek siyasal süreçlerden dışlanmışlardır. Bu süreci en iyi şekilde gözlemlemek adına Müslüman Kardeşler'e yönelik baskı politikalarına değinmek faydalı olacaktır.

Darbenin ertesi günü 4 Temmuz'da Mısır Başsavcısı, Muhammed Mursi ve Müslüman Kardeşler hareketinin liderlik kadrosuna protestocuları öldürmek ve şiddete sebep olmak suçlarından soruşturma başlattı. Savcı Abdülmecit Mahmud, aralarında Müslüman Kardeşler hareketi lideri Muhammed Bedii, bir önceki lider Muhammed Mehdi Akif ve Muhammed Mursi'nin de bulunduğu 35 sanığın soruşturma süresince yurtdışına çıkmasını yasaklayarak harekete yönelik operasyonun ciddiyetinin işaretlerini verdi (Wedeman, Watkins and Carter, 2013). Soruşturma kapsamında Başsavcı, Müslüman Kardeşler liderlik kadrosundan Hayrat El-Şatır, Muhammed İzzet, Saad El-Katatni, Essam El-Erian ve Muhammed El-Biltaci gibi isimlerin tüm malvarlıklarının dondurulması kararı verdi. Aynı şekilde Muhammed Mursi'ye destek olan ancak Müslüman Kardeşler üyesi olmayan Saffet Hicazi, Hazem Ebu İsmail, Essam Abdülmecid ve Essam Sultan gibi siyasi figürlerin de malvarlıklarının dondurulduğu açıklandı (Al Jazeera, 2013c). Haklarında soruşturma başlatılan İhvan üyelerine yönelik ülke genelinde başlatılan takip sürecinde hareketin lideri Muhammed Bedii, Cumhurbaşkanı Mursi'nin danışmanlarından Halid El-Kazzaz ve Essam El-Haddad ile hareket liderlerinden Saad El-Katatni ve Raşid El-Beyumi başta olmak üzere birçok Müslüman Kardeşler üyesi tutuklanarak hapse atıldı (Beach, 2013).

Müslüman Kardeşler hareketini yasal düzeyde yok etmeyi hedefleyen ve darbe yönetiminin direktifleri doğrultusunda devam eden yargı süreçlerinin yanında Sisi rejimi, askeri darbeye barışçıl gösterilerle karşı çıkan İhvan üyelerine yönelik şiddeti de bir araç olarak kullanmıştır. Güvenlik güçleri Müslüman Kardeşler sempatanları tarafından organize edilen gösterilere sert müdahalelerde bulunmuş, Rabiätül Adeviye ve Nahda meydanlarında toplanan kalabalıklara saldırarak bir taraftan Müslüman Kardeşler hareketini şiddet sarmalına çekmeyi amaçlarken diğer taraftan da Mursi taraftarlarını geri adım atmaya zorlamıştır. Bu katliamlardan ilkinde 8 Temmuz'da

Rabiatül Adeviye Meydanı yakınlarındaki Cumhuriyet Muhafızları Alayı'na yakın bir noktada güvenlik güçleri sabah namazı vaktinde Mursi yandaşlarına saldırmıştır. Silahsız ve barışçıl göstericilerin bir kısmı sabah namazı kılarken gerçekleşen saldırıda 80 sivil hayatını kaybetmiştir (Al Jazeera, 2013d; Black and Kingsley, 2013; Dziadosz and Nasralla, 2013). Müslüman Kardeşler hareketini şiddet sarmalının içine çekerek harekete yönelik baskıyı meşrulaştıracak bir neden bulmayı isteyen Sisi yönetimi masum sivillerin öldürülmesini hiçe saymıştır.

Muhammed Mursi destekçilerine yönelik bir başka saldırı da 27 Temmuz'da gerçekleşti. Güvenlik güçlerinin Rabiatül Adeviye Meydanı'ndaki barışçıl göstericilere gerçek mermiler kullanarak gerçekleştirdikleri müdahalede 100'den fazla sivil hayatını kaybetti. Meydanda bulunan Müslüman Kardeşler hareketi sözcüsü Cihad El-Haddad "güvenlik güçlerinin yaralamak değil öldürme amacıyla ateş ettiğini" duyururken, BBC muhabiri meydana müdahale eden askerlerin gerçek mermi kullandığını belirtti (Kingsley and Beaumont, 2013). Görgü tanıkları da meydana silahsız olan göstericilere gerçek mermilerle saldırıldığını doğrularken, meydanın etrafındaki binaların çatılarında konuşlanan keskin nişancıların kalabalığa ateş açtığı belirtildi (Sherlock and Samaan, 2013).

Sisi yönetiminin uyguladığı şiddete ve İhvan üyelerine yönelik tutuklamalara rağmen darbe karşıtı barışçıl gösteriler ülke genelinde devam etti. Müslüman Kardeşler hareketi rejimin baskısına ve katliamlarına karşı protestoları sürdürerek seçilmiş Cumhurbaşkanı Mursi'nin görevine geri dönmesi çağrısı yaptılar (Chick, 2013). Sisi yönetimi Rabiatül Adeviye ve Nahda Meydanlarında toplanan kalabalıkları dağıtmak üzere 14 Ağustos 2013'te ülke tarihinde görülmüş en kanlı müdahaleyi gerçekleştirdi. Sabah saatlerinde başlayan ve meydana kalabalığı boşaltmayı amaçlayan müdahale sırasında güvenlik güçleri gerçek mermiler kullanmış, sivillerin alanı boşaltmasına izin vermeyerek can kaybının ciddi sayılara ulaşmasına neden olmuştur. Mısır devlet medyasının "medeni" olarak tanımladığı İçişleri Bakanı Muhammed İbrahim'in "olabildiğince dikkatli" şekilde gerçekleştiğini iddia ettiği müdahale sırasında binden fazla darbe karşıtı hayatını kaybetmiştir (Kirkpatrick, 2013a). Mısır Silahlı Kuvvetlerine bağlı Merkez Güvenlik Güçleri tarafından gerçekleştirilen katliam darbenin mimarı ve o dönemde genelkurmay başkanı olan Abdülfettah El-Sisi tarafından yönlendirilmişti (Holmes, 2014). Rabiatül

Adeviye meydanına yapılan operasyon Müslüman Kardeşler'e yönelik baskının süratle arttığı yeni bir sürecin başlamasına da neden olmuştu.

Rejimin katliamları sonrasında Müslüman Kardeşler hareketine yönelik baskı süreci daha da arttı. Buna rağmen hareket üyeleri başta Kahire olmak üzere birçok şehirde protestolara devam ettiler (Hauslohner ve Al-Hourani, 2013a; United Press International, 2013). Öte yandan protestolara katılan ya da Müslüman Kardeşler üyesi oldukları tespit edilen kişilere yönelik tutuklamalar da hızla devam etmekteydi (Hauslohner ve Al-Hourani, 2013b). Hareketin sözcülüğünü yapan ve uluslararası medya ile iletişimi sağlayan Cihad El-Haddad ve iki İhvan üyesinin de 17 Eylül'de tutuklandığı duyuruldu (Reuters, 2013a). Hareketin yasal olarak da ortadan kaldırılması bağlamında Mısır yönetimi Eylül ayının son haftasında Müslüman Kardeşler hareketini yasakladığını ve faaliyetlerinin durdurulduğunu ilan etti (Kingsley, 2013c). Harekete yönelik en ciddi karar ise Aralık ayında geldi. Darbe yönetimi Müslüman Kardeşler hareketini terörist örgüt ilan ederek harekete üye ya da destek olan herkesin terör suçlamasıyla yargılanacağını duyurdu. Kararı kamuoyuna duyuran Mısır Yüksek Öğretim Bakanı Hüsam İsa, ülkede son aylarda gerçekleşen terör saldırılarından Müslüman Kardeşler'in sorumlu olduğunu ve hükümetin bu yüzden hareketi terör örgütü ilan ettiğini ifade etti. Hükümetin bu açıklamasına rağmen Müslüman Kardeşler hareketi darbeden bu yana gerçekleşen hiçbir saldırı olayını üstlenmezken, darbe karşıtı gösterileri sadece barışçıl yollarla yaptığını duyurmuştur (Cunningham, 2013; Guardian, 2013).

Bu süreçte rejimin doğrudan hedefi haline gelen Müslüman Kardeşler hareketi, ciddi insan hakları ihlallerine maruz kalmıştır. Dünya kamuoyunun ülkedeki baskıya ve demokratik olmayan uygulamalara tepkisiz kalması harekete yönelik ihlallerin hızlı biçimde devam etmesine neden olmuştur. Öyle ki darbeye görevinden uzaklaştırılan Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi aylarca kamuoyundan gizlenmiş, ailesiyle görüşmesine dahi izin verilmemiştir. Mursi'nin ailesiyle ilk görüşmesi darbeden iki ay sonra 18 Eylül'de telefonla olmuştur. Eşi ve çocuklarıyla konuşmasına izin verilen Mursi'nin kendisinin dahi nerede olduğunu bilmediğini söylediği belirtilmiştir (Anadolu Ajansı, 2013a; El-Deeb, 2013). Mursi'nin darbeden sonra kamuoyunda ilk kez görülmesi ise 4 Kasım 2013'te mahkemeye çıkarılmasıyla olmuştur. Diğer İhvan

liderlerinden Essam El-Erian ve Muhammed El-Biltaci'nin de aralarında bulunduğu 15 kişi ile birlikte çıkarıldığı mahkemenin ardından Mursi, İskenderiye'deki Burc El-Arab hapisanesine götürülmüştür (Al Jazeera, 2013e; Hessler, 2013). 8 Kasım'da ise ailesi Cumhurbaşkanı Mursi'yi İskenderiye'deki hapisanede ilk kez ziyaret etmiştir (Hassieb, 2013).

25 Ocak 2011 Devriminin en önemli aktörü olan Müslüman Kardeşler hareketi, 3 Temmuz Darbesi ile en zirve noktasına ulaşan karşı-devrim sürecinde katliamlara, tutuklamalara, süresiz gözaltılara ve insan hakları ihlallerine maruz kalmış ve Cemal Abdülnasır döneminden bu yana karşılaştığı en ağır siyasi baskıyı tecrübe etmiştir. Hareketi siyaset sahnesinden uzaklaştıran Sisi yönetimi, İhvan'ın sosyal faaliyetlerine de son vermek için rejimin emrindeki yargı organlarını kullanmıştır.

Darbenin hemen ardından Müslüman Kardeşler hareketlerine yakın olduğu tespit edilen televizyon kanalları önce yapılan baskınlarla susturulurken (Al Arabiya, 2013e; Al Jazeera, 2013f), daha sonra da yargı kararlarıyla yasaklandı (BBC, 2013b). Hareketin yazılı medya organları da rejim askerleri tarafından basılarak yayınları durdurulmuştur (King and Hassieb, 2013). Hareketin siyasi faaliyetlerinin de tam anlamıyla durdurulması hedefi bağlamında Mısır İdare Mahkemesi, 2011'deki devrimin ardından gerçekleştirilen seçimde %38 oy alarak parlamentodaki sandalyelerin %47'sini kazanan Hürriyet ve Adalet Partisi'nin kapatılması yönünde görüş bildirmiştir (Anadolu Ajansı, 2013b). Partinin kapatılmasına ilişkin dava bir yıla yakın bir süre sonra sonuçlanmış ve Hürriyet ve Adalet Partisi kesin olarak kapatılmıştır (El-Din, 2014; Hürriyet, 2014).

Sisi rejimi, Müslüman Kardeşler hareketinin en güçlü olduğu alanlardan olan eğitim ve sağlık hizmetlerini de sona erdirerek hareketi toplum nezdinde değersizleştirme çabası içerisinde olmuştur. Bu çerçevede 2013'ün Aralık ayından itibaren hareketin hastanelerini idare eden İslami Hastaneler Birliği'ne bağlı sağlık kuruluşlarına hükümet tarafından el konulmaya başlanmıştır. Yılda 2 milyondan fazla Mısırlı'ya hizmet veren hastaneler rejimin sunamadığı sağlık hizmetlerinin özellikle dar gelirli kimselere ulaştırılmasında büyük önem taşımaktaydı (Fahim ve El-Sheikh, 2013). Benzer şekilde İhvan tarafından yönetilen eğitim merkezlerine de kademeli bir biçimde hükümet tarafından el konuldu. Bu çerçevede 2013'ün Aralık ayında 147 okulun yönetimine Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yeni atamalar yapıldığı belirtilirken, onlarca okula

yönelik soruşturmaların devam ettiği duyuruldu (Ahram Online, 2013g). Müslüman Kardeşler hareketine ait okul, hastane, dernek ve diğer sosyal kuruluşlara rejim tarafından el konulması faaliyetleri 2014 ve 2015 yıllarında da artan bir biçimde devam etti (Middle East Monitor, 2015a; Aswat Masriya, 2015b).

Harekete yönelik baskı sürecinde İhvan üyelerinin kişisel servetleri de rejimin hedefindeydi. Hareketin terör örgütü ilan edildiği Aralık 2013'ten itibaren Müslüman Kardeşler üyesi oldukları iddia edilen binlerce kişinin malvarlıklarına rejim tarafından el konulmaya başlandı. Bu çerçevede İhvan üyelerine ait araba galerileri, eczaneler, döviz büroları, müteahhitlik firmaları ve ihracat-ithalat yapan şirketlere ait varlıklar hükümetin kontrolüne geçti (Hatita, 2014; Middle East Monitor, 2014b). 2014'ün Haziran ayında Müslüman Kardeşler liderlerinden Hayrat El-Şatır'a ait olan marketler zinciri Zad ve yine İhvan üyesi Abdurrahman El-Seuodi'ye ait Seoudi marketlerinin merkezlerine baskınlar düzenlendi. Sisi yönetiminden yapılan açıklamada sözkonusu süpermarketlerin hükümetin denetimine geçtiği duyuruldu (Ramadan ve Al-Shuwekhi, 2014). 2015'in Ocak ayında da Müslüman Kardeşler üyesi 901 kişinin ve harekete ait 1096 derneğin malvarlıklarının dondurulmasına, yasaklanan Hürriyet ve Adalet Partisi'nin 522 ofisine ve yine harekete ait 360 araçla 54 taşınmaza da el konulmasına karar verildiği açıklandı (Middle East Monitor, 2015b). Son olarak da Mısırlı eski milli futbolcu Muhammet Ebu Treyka'nın malvarlığına ve bazı firmalardaki hisselerine Müslüman Kardeşler'e finansal destek olduğu gerekçesiyle el konuldu. Yetkililer Ebu Treyka'nın Müslüman Kardeşler hareketini desteklediğini ve bu konuda mahkemeye çıkarılabileceğini de duyurdular (BBC, 2015).

Abdül Fettah El-Sisi yönetiminin Müslüman Kardeşler hareketine yönelik baskısını sürdürmesinde kullandığı en önemli araçlardan birisi büyük oranda Mübarek rejimi kalıntılarından oluşan yargı kurumu olmuştur. Tutuklanan İhvan üyeleri ilk önce herhangi bir suçlama olmaksızın uzun süre gözaltında tutuluyor, daha sonra da belirsiz ve çoğu zaman asılsız suçlamalarla mahkemeye çıkarılıyordu. 2014'ün ilk aylarından itibaren Mısır mahkemeleri yargılanan İhvan üyelerine cezalar yağdırmaya başladı. Bu kararlardan en dikkat çekenleri Minya Ceza Mahkemesi tarafından 2014'ün Mart ayında 529 Müslüman Kardeşler üyesine ve aynı yılın Nisan ayında 683 İhvan taraftarına idam cezası verilmesi olmuştur (Khalafallah, 2014). Bu kararlar başta Türkiye olmak üzere

birçok ülkede tepkiyle karşılanmış ve Sisi yönetimine idam kararlarını iptal etmesi çağrısı yapılmıştır (Kingsley, 2014; Vatan, 2014). İzleyen dönemde Mısır mahkemeleri Müslüman Kardeşler hareketi lideri Muhammed Bedii ve hareket önderlerinden Muhammed El-Bilteci'ye hapis cezası vermiş (Deutsche Welle, 2014), daha sonra Aralık ayında 188 İhvan üyesini idama çarptırmıştır (Masi, 2014).

Sisi rejiminin Müslüman Kardeşler hareketine yönelik baskısı üniversitelerde de cereyan etmiştir. Bu süreçte darbe karşıtı gösterilere katılan ve Müslüman Kardeşler hareketine üye oldukları iddia edilen yüzlerce öğrenci okuldan atılırken, hareketle ilişkisi olduğu düşünülen öğretim üyelerinin de görevlerine son verilmiştir. Hürriyet Gözlemcileri kuruluştan tarafından yayınlanan bir raporda 2013'teki darbeden 2014'ün son aylarına kadar 500'den fazla öğrenci Müslüman Kardeşler üyesi oldukları gerekçesiyle okuldan uzaklaştırılmıştır (Ikhwan Web, 2014). İzleyen süreçte üniversite yönetimleri öğrencilerin okullarıyla ilişkisini kesmeye devam etmiştir. El-Ezher Üniversitesi yönetimi 17 Aralık 2014'te 71, 28 Aralık'ta da 51 öğrencinin Müslüman Kardeşler hareketine destek yürüyüşüne katıldıkları gerekçesiyle okuldan atıldığını duyurdu (Mostafa, 2014). 2015'in Nisan ayı sonu itibarıyla ise darbeden sonra okuldan atılan öğrenci sayısının 883 olduğu belirtilmiştir (Mada Masr, 2015b).

Karşı-devrim sürecinde her anlamda ciddi bir baskıya maruz kalmasına rağmen Müslüman Kardeşler hareketi geleneksel pozisyonunu koruyarak şiddete bulaşmadan barışçıl gösterilere devam etmiştir. Öyle ki hareket sözcüsü Mahmut Gazlan 2015'in Mayıs ayında yaptığı bir açıklamada rejimin tüm baskısına rağmen İhvan'ın şiddete başvurmayacağını ve barışçıl pozisyonunu koruyacağını belirtmiştir (Mısır Bülteni, 2015b). Bununla birlikte özellikle sürgünde organize olan üyelerinin diplomatik temasları ile küresel düzeyde haklarını savunmaya ve devrim sürecini ayakta tutmaya devam etmiştir. Bu süreçte en etkili olan oluşum Mısır Devrimci Konseyi olmuştur. Konsey birçok ülkede temaslarda bulunmuş, ABD ve Batı yönetimlerine Mısır'daki anti demokratik uygulamalar konusunda çağrılar yapmıştır (Azzam, 2015; Egyptian Revolutionary Council, 2015; Ikhwan Web, 2015). Bu faaliyetler arasında en dikkat çeken devrim sonrasında ilk parlamentoda milletvekili olan ancak 3 Temmuz askeri darbesiyle yurtdışına çıkmak zorunda kalan Müslüman Kardeşler üyeleri ve diğer demokrasi yanlısı Mısırlı siyasi ve toplumsal figürler tarafından İstanbul'da kurulan

Mısır Halk Meclisi'dir. Mısır'daki siyasi partilerden Müslüman Kardeşler'in Hürriyet ve Adalet Partisi'nin (HAP) başını çektiği, aralarında Islah Partisi, Hizb'ul Vasat, Hizb'ul Asala ve bağımsız yaklaşık 45 milletvekillinin yer aldığı darbe karşıtı "Halkın Seçilmiş Temsilcileri" 20 Aralık'ta bir araya gelerek ilk oturumunu İstanbul'da gerçekleştirmiştir (Telci, 2015a). Hareket izleyen dönemde de uluslararası temaslarda bulunarak Mısır'daki insan hakları ihlallerine dikkat çekmiş ve Sisi liderliğindeki baskı sürecine karşı faaliyetlerini sürdürmüştür.

3.1.2.2. Selefi Hareket

Mısır'daki 25 Ocak 2011 devriminin ardından siyasi hayatta önemli bir aktör haline gelen Selefilere, aralarındaki farklı kamplaşmalar ve ideolojik ayrışmalara rağmen Mursi'nin cumhurbaşkanı seçilmesini izleyen sürece kadar büyük oranda birlikte hareket ettiler. Mursi'nin cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından yeni anayasanın hazırlanmasında Müslüman Kardeşler yönetimiyle birlikte hareket eden Selefilere, 2013'ün ilk aylarından itibaren aralarındaki belirginleşmeye başlayan farklı görüşlerin etkisiyle Mursi yönetimine karşı pozisyonlarını değiştirmeye başladılar. Bu süreçte grup içinde yaşanan ayrışmaları gün yüzüne çıkaran olay, 2011'den bu yana Nur Partisi liderliğini yapan Emad Abdülgafur'un partiden ayrılarak Vatan Partisi adında yeni bir oluşumu kurduklarını duyurması olmuştur (Abboud, 2013; Ahram Online, 2013h). O dönemde Nur Partisi'nin 2011'deki seçimlerde milletvekili olan üyelerinden %20'sinin Vatan Partisi'ne geçtiği belirtilmiş, yeni partiye Selefi hareketin tabanından desteğin %15-20 civarında olabileceği tahmin edilmiştir (Bayoumi, 2013; Kişisel Görüşme, 2013a-3). Bu noktadan sonra Nur Partisi diğer Selefi gruplardan ayrı bir çizgide siyaset izlemiş ve karşı-devrim sürecinde tüm İslami hareketlerden farklı bir pozisyon almıştır. Selefilere merkezi İskenderiye'de bulunan Davet Hareketi ve onun siyasi kanadı Nur Partisi karşı-devrim sürecine destek olurken, hareketin diğer ekolleri ise darbe sürecine karşı çıkarak Müslüman Kardeşler hareketine destek oldu (Awad, 2014; Kişisel Görüşme, 2013a-1).

Bu ayrışmalar 30 Haziran'a geline günlerde Nur Partisi'nin seküler ve laik karşı-devrimci kesimlere verdiği destekte açık bir biçimde gözlemlenmişti. Hareket 3 Temmuz'daki askeri darbeyi gerçekleştiren Abdülfettah El-Sisi'ye de açık desteğini sundu. Sisi'nin darbeyi ilan ettiği televizyon yayını sırasında Selefi Nur Partisi'nin

Genel Sekreteri Celal Morra'da yanında yer almış ve hareketin darbeye desteğini göstermiştir (Kirkpatrick, 2013b). Nur Partisi'nin bu tutumunun arkasında Müslüman Kardeşler hareketiyle aralarındaki ideolojik farklılıklar ya da orduyla yapılan pazarlıklar gibi nedenlerin yattığı iddia edilmiştir (Souaiaia, 2013). Ancak Nur Partisi'nin bu süreçte darbe yönetimine destek vermesi daha çok siyasi pragmatizmle açıklanabilir (Kholaf, 2013). Nur Partisi 2012'de muhafazakar bir anayasa hazırlanması için Müslüman Kardeşlerle birlikte çalışmış ancak izleyen dönemde İhvan'ın partiyi siyasi süreçlerden dışlaması üzerine seküler ve liberal karşı-devrimci aktörlerle birlikte hareket ederek yeni dönemdeki iktidar paylaşımında kendisine de pay almayı planlamıştır (McCants, 2013). Nur Partisi'nin ideolojik anlamda karşı-devrim sürecinde yer alan tüm aktörlerden farklı olmasına rağmen bu sürece destek olmasındaki bir başka neden de hareketin ciddi anlamda maddi destek aldığı Suudi Arabistan'la (Colombo, 2012: 118; Daou, 2012; Lavizzari, 2013) aynı pozisyonda olması zorunluluğudur. Nitekim Riyad yönetimi, Müslüman Kardeşler iktidarının başarılı olmasını engellemek adına seküler ve liberal gruplara destek olarak karşı-devrim sürecinin savunucusu olmuştu. Önceki bölümde detaylandırıldığı üzere Suudi yönetiminin Selefî Nur Partisi'ne desteği devrim sonrası süreçten itibaren devam etmiş ve 3 Temmuz darbe sürecinde Riyad bu desteğin karşılığını almak istemiştir. Bu çerçevede Selefî Nur Partisi'nin de benzer bir pozisyon alarak Abdülfettah El-Sisi'yi savunduğu düşünülebilir.

Bu noktada Nur Partisi liderliğinin Abdülfettah El-Sisi'ye olan desteğini “ülkenin iç savaşa gitmesini engellemek isteği” ve “Mısır'da istikrarı sağlayabilecek tek kurumun ordu olduğunun düşünülmesi” argümanları ile açıklamaları (Hamed, 2013) çelişkili bir duruma işaret etmektedir. Nitekim Mursi döneminde düşük düzeyde kalan şiddet olayları, Sisi'nin iktidarı ele geçirmesinin ardından ciddi oranda artmıştır. Sisi'nin ve askeri cuntanın ülkede istikrarı sağlamada başarısız olduğu da gözlemlenmiştir. Nur Partisi'nin buna rağmen Sisi'ye desteğini sürdürmesi, parti liderliğinin tabandan çok farklı bir motivasyonla karar aldığını düşündürmektedir. Öyle ki Davet Hareketi ve onun siyasi kolu olan Nur Partisi'nin 14 Ağustos'ta Mısır ordusunun Müslüman Kardeşler destekçilerine yaptığı katliamı kınamamış olması bu grubun diğer Selefî gruplardan ciddi anlamda farklılaştığı anlamına gelmektedir (Malsin, 2013). Nitekim, Rabiätül Adeviye ve Nahda meydanlarındaki baskınlarda Selefî hareketin farklı

kollarından onlarca kişi hayatını kaybetmiştir (Kişisel Görüşme, 2013a-2). Selefi hareketin Davet ekolü dışındaki oluşumlarına üye kişilerin Nur Partisi'nin Sisi yönetimine destek olmasına tepkiler uzun süre devam etmiştir. O dönemde yapılan bir ankette Nur Partisi'ne olan desteğin %29'dan %10'lara kadar gerilediği de tespit edilmiştir (Saleh, 2013).

Bunun bir sonucu olarak darbe sonrası süreçte Nur Partisi'nin resmi ve gayri resmi üye sayısında ciddi azalmalar yaşanmıştır. Askeri darbeden önce 250 bin dolaylarında olan Nur Partisi'nin resmi üye sayısının partinin Sisi'ye destek vermesinin etkisiyle yarıdan fazlasının azaldığı belirtilmiştir. Nur Partisi'nden ayrılan Selefi ideolojideki kişilerin büyük çoğunluğunun Selefi lider Emad Abdülğafur tarafından kurulan Vatan Partisi'ne geçtiği rapor edilmiştir (Davis-Packard, 2014: 10). Bununla birlikte daha küçük düzeydeki Selefi partilere de geçişler olduğu tahmin edilmektedir. Dolayısıyla 2011-2012 seçimlerinde ülkede en fazla oy alan ikinci parti olan Nur Partisi, askeri darbeye destek olduğu için kendi toplumsal tabanını büyük oranda yitirmiştir. Bununla birlikte Nur Partisi'nin kendi üyelerinin de bir kısmı darbe sonrası Müslüman Kardeşler'e yapılan baskıyı aşırı bularak, parti yönetiminin Sisi'yi destekleyerek yanlış bir politika izlediğini belirtmiştir (Davis-Packard, 2014: 11). Nur Partisi'nin darbe sonrasında Müslüman Kardeşler hareketine yönelik rejim tarafından uygulanan baskıya tepki göstermemesinin Selefi hareketin tabanınca benimsenmediği, gruba ait televizyon kanallarında ve hareket üyelerinin sosyal medya paylaşımlarında da görülebilmektedir. Özellikle darbe öncesindeki gösterilerde ve darbe sonrasında Sisi'ye verilen destek Selefi televizyon kanallarında eleştiriliyor, sosyal medyada Nur Partisi'nin bu politikasına tepki gösteriliyordu (Kişisel Gözlem, 2013; Souaiaia, 2013).

Davet Hareketi ve onun siyasi kanadı Nur Partisi'nin dışındaki birçok Selefi akım ve siyasi oluşum karşı-devrim sürecinde Müslüman Kardeşler hareketine destek oldu. Bunlar arasında en dikkat çeken Emad Abdülğafur tarafından kurulan Vatan Partisi'dir. Parti, Nur Partisi'nin tutumunu eleştirmiş ve demokrasi yanlısı gösterilere destek vermiştir (Malsin, 2013). Yine Selefi hareketin farklı liderleri tarafından kurulan Doğruluk (Al-Asala), Fazilet (Al-Fadilah), Reform (Al-Islah) ve Sancak (Al-Raya) partileri de Muhammed Mursi karşıtı organize edilen 30 Haziran gösterileri öncesi Müslüman Kardeşler yönetiminin başını çektiği koalisyonda yer alarak Mursi'ye destek

olmuşlardır (Al-Dabh, 2013; Gaub ve Abd El-Aziz, 2014: 12; Williams, 2013). Darbe sonrası süreçte de Vatan, Doğruluk ve Fazilet gibi Selefi partilerin Müslüman Kardeşler yanlısı pozisyonu devam etmiş, Mısır hükümeti bu grupların da üyesi olduğu Meşruiyete Destek İçin Ulusal Koalisyon'un faaliyetlerini 2014'ün Ekim ayında yasaklamıştır (Mada Masr, 2014b).

Karşı-devrim sürecinde diğer Selefi gruplardan farklılaşarak darbe yönetimini destekleyen Nur Partisi'nin, karşı-devrimci hareket tarafından bir araç olarak kullanıldığı darbenin hemen sonrasındaki süreçte açığa çıkmaya başlamıştır. Müslüman Kardeşler'e yönelik baskı politikasına, seçilmiş meşru cumhurbaşkanını savunmak için meydanlara inen Selefi hareket mensupları da maruz kalmıştır (Malsin, 2013). İzleyen süreçte de Sisi yönetiminin Nur Partisi'ne "bir enstrüman olarak" duyduğu ihtiyaç kademeli olarak azalmıştır. Bir taraftan da partinin tabanındaki ordu karşıtı tutumun etkisiyle Sisi yönetimi Nur Partisi'ni siyasi süreçlerden dışlamaktan çekinmedi. Darbeden sonra anayasayı yeniden yazmak üzere toplanan komisyonda bulunan Nur Partisi üyeleri, taleplerine cevap verilmemesi üzerine komisyondan ayrıldılar (Saleh, 2013). Nur Partisi'nden hiçbir üyenin olmadığı 50 kişilik komisyon tarafından hazırlanan anayasada İslami referansları olan partilere izin verilmemesi öngörülmüş ve daha sonraki dönemde bu maddeden hareketle Nur Partisi'nin kapatılması davası açılmıştır (El-Fekki, 2015). Nur Partisi'nin kapatılmasına ilişkin davanın karara bağlanması için Yüksek Mahkeme, İdari Mahkemeyi yetkili kılmıştır (Aswat Masriya, 2015c).

Sisi yönetimi tarafından alınan ve Selefilere de yakından ilgilendiren bazı kararlar Nur Partisi tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Darbenin hemen ardından alınan bir kararla namazların sadece Vakıflar Bakanlığı tarafından belirlenen camilerde kılınması kararına Nur Partisi tepki göstermiştir. Benzer şekilde parti El-Ezher tarafından onaylanmayan "fahri imamların" ya da "siyasi partilerle ilişkisi olan din adamlarının" camilerde görev alması ya da dini eğitim faaliyetlerine katılmasının yasaklanmasına da karşı çıkmıştır (Ali, 2014). Cumhurbaşkanı Abdülfettah El-Sisi'ye yaptıkları çağrıda Nur Partisi, imamların Vakıflar Bakanlığı tarafından yapılan sınavdan geçmesi şartının iptal edilmesini istemişlerdir (Egypt Independent, 2014a). 2015'in Şubat ayında ise İdari Mahkeme daha önce Vakıflar Bakanlığı tarafından alınan 80 metrekare'den küçük

ibadethanelerin kapatılması kararının uygulanmasına karar verdi. Selefi Nur Partisi karara tepki göstererek yönetimden uygulamayı durdurmasını talep etti (Galal, 2015).

Darbeye karşı olan ve Mursi'nin meşru lider olduğunu savunan Selefi partilerin kurduğu Selefi Cephe, Abdülfettah El-Sisi yönetimi karşıtı pozisyonunu baskılara rağmen devam ettirdi. 2014'ün Kasım ayının son haftasında hareket "İslami Devrim" gerçekleştirmek üzere taraftarlarını ve baskı rejimine karşı olan tüm kesimleri protesto gösterilerine davet etti (Egypt Independent, 2014b). Gösterilere beklenen katılım olmazken, Selefi Cephe diğer İslami hareketlerin yeteri kadar destek göstermediğini duyurdu (The Cairo Post, 2014). 2015'in Ocak ayında devrimin dördüncü yıldönümü kutlamaları kapsamında da Selefi Cephe, 6 Nisan Hareketi, Müslüman Kardeşler ve Cemaat-i İslami gibi Sisi yönetimine muhalif hareketlerle birlikte gösteriler düzenleme kararı aldığını duyurdu (Youssef, 2015).

3.1.3. Kıptiler

Mısır'daki Kıpti Cemaati, 25 Ocak 2011'de yaşanan devrimden en fazla rahatsız olan kesimlerden birisiydi. Devrimle birlikte iktidar kadrolarına yükselen İslami hareketleri kendilerine tehdit olarak gören Kıptiler, Mübarek dönemindeki ayrıcalıklı pozisyonlarını kaybedecekleri endişesi ile Müslüman Kardeşler hareketinin iktidarının başarılı olmasını istemediler. Bu yüzden 30 Haziran döneminde birçok muhalif hareket tarafından düzenlenen Muhammed Mursi karşıtı protestolara Kıpti cemaati de büyük oranda destek verdi. Her ne kadar Kıpti Cemaati üyesi gençler 25 Ocak 2011 Devrimi'nde Mübarek karşıtı gösterilere katıldılarsa da, 30 Haziran sürecinde hem Kıptilerin lideri Papa II. Tavadros hem de Kıpti cemaati üyeleri karşı-devrim sürecine destek oldular.

30 Haziran gösterileri öncesinde Kıpti Cemaati lideri Papa II. Tavadros tarafından yapılan açıklamada cemaat üyelerinin protestolara katılmalarının önüne geçilemeyeceğini ve bu anlamda herkesin kendi iradesine göre hareket edebileceği belirtildi (Ahram Online, 2013f). Kilisenin bu açıklaması 25 Ocak 2011 gösterileri sırasında Mübarek karşıtı protestolara katılmayı yasaklayan politikasından farklı bir duruma işaret ediyordu. Mursi karşıtı gösterilerde Kıpti Kilisesi cemaat üyelerinin katılımını engellemek yerine, onları serbest bırakmıştı. Bu anlamda Kıptiler ilk kez bu derece açık bir şekilde siyasallaşmış, ülkede dini bir kurum olmanın yanında siyasi bir

aktör olarak da yer almışlardır (Michaelson, 2015). Kıpti Cemaati üyesi gençlerin oluşturduğu Maspero Gençlik Koalisyonu ise gösteriler öncesi yaptığı açıklamada 30 Haziran'da meydanlara ineceklerini ve yeni bir devrimi gerçekleştirmek için protestolara katılacaklarını belirtmiştir (Noureldin, 2013).

Darbeden önceki süreçte ve özellikle 30 Haziran'daki büyük gösteriler sırasında Kıpti Cemaati üyeleri de meydanlarda yerlerini almış ve Muhammed Mursi karşıtı protestolara destek vermişlerdir. Gösterilere katılan gazeteci ve bazı gözlemciler meydanlardakilerin büyük çoğunluğunu Kıptilerin oluşturduğunu iddia etmiştir. Kahire Üniversitesi'nden Profesör Muataz Abdelfettah, Mursi karşıtı protestocuların en az %50'sinin Kıpti olduğunu söylemiştir (Memri, 2013). Bununla birlikte Kıpti televizyon kanalları da cemaat üyelerini Müslüman Kardeşler liderliğine karşı kışkırtan bir yayın politikası izlemişlerdir. Kıpti Cemaati liderliğinin ülkedeki siyasi olaylara ilk kez doğrudan müdahale edişi ise 3 Temmuz 2013'te Abdülfettah El-Sisi'nin ilan ettiği askeri darbeye destek vermesiyle yaşanmıştır. Sisi'nin darbeyi ilan ettiği konuşması sırasında Kıptilerin dini lideri Papa II. Tavadros da yer almıştır. Papa II. Tavadros yaptığı konuşmada Mısır ordusunun vatanseverce vazifesini yerine getirdiğini ve halkın talebi doğrultusunda yönetimi eline aldığını söyleyerek darbe sürecine açıktan destek vermiştir (Spencer, 2013).

Kıptilerin Mısır'daki darbeye desteği Kilisenin tutumunda ve cemaatin yayın organlarında da açık biçimde yer almıştır. Kıptilere ait internet sitelerinde ve gazetelerde yer alan makalelerde Müslüman Kardeşler'in iktidarda kalmaları durumunda "etnik temizlik" yapacağı iddia edilmiş, Abdülfettah El-Sisi'nin sadece Kıptileri değil tüm ülkeyi kötü gidişten kurtardığı tezi öne sürülmüştür (Ramelah, 2013). Ancak karşı-devrim sürecinde Kıpti liderliğinin Sisi'ye desteği cemaat üyeleri açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Kıptilere yönelik öfke artışa geçmiş, birçok şehirde kiliselere ve cemaat üyelerine saldırılar düzenlenmiştir (Loveluck, 2014).

Kıpti Kilisesi'nin darbe sonrası dönemde Sisi yönetimine desteği uzun süre devam etti. Bu destek en açık haliyle darbe yönetimi tarafından hazırlanan anayasasının referanduma götürülmesi sürecinde gözlemlendi. Öyle ki Kıpti Kilisesi lideri Papa II. Tavadros, kamuoyuna yaptığı çağrıda darbe yönetimince atanan komite tarafından hazırlanan anayasa metnine "Evet" oyu verilmesini talep etti. Kıpti Kilisesi'nin bu

tutumu yine önceki dönemlerden farklı olarak cemaatin siyasete ilgisinin devam ettiği anlamına gelmekteydi (Bradley ve El-Ghobashy, 2014). Kıptilerin anayasa yazım sürecine destek olmaları, cemaat için beklenen sonuçları doğurmadı. Hazırlanan anayasada Kıptilerin hakları genişletilmezken, ibadethane yapımı ve açılması konusunda daha önce var olan kısıtlamalar aynı şekilde muhafaza edildi (Makar, 2014). Bu durum Kıptilerin de karşı-devrim sürecinde diğer birçok hareket ve grup gibi bir enstrüman olarak kullanıldığı şeklinde yorumlanabilir. Nitekim darbe yönetimi Kıptilerin desteğini aldığı argümanını dolaşıma sokarak özellikle uluslararası alanda meşruiyet arama çabası içinde olmuştur.

Karşı-devrim amacıyla gerçekleştirilen askeri darbenin mimarı Abdülfettah El-Sisi'nin Genelkurmay Başkanlığı görevinden istifa ederek Cumhurbaşkanlığı'na aday olması da Kıptiler tarafından olumlu biçimde karşılanmıştır. Papa II. Tavadros ülkedeki diğer Hristiyan cemaati liderleriyle birlikte Abdülfettah El-Sisi'yi ziyaret ederek desteğini açıklamıştır (Bernardelli, 2014). Bu süreçte Kilise, Sisi'nin adaylığına destek olacağını açıklarken, Kıpti cemaatinin ileri gelenleri de Sisi'yi yücelten sözlerle kamuoyunu etkilemeye çalışmıştır. Ülkedeki en zengin işadamlarından Kıpti cemaati üyesi Necip Saviris, Sisi'nin cumhurbaşkanlığına adaylığını şiddetle desteklerken, Sisi'nin ülkeyi kurtarmaması durumunda tüm Kıptilerin Mısır'dan göç etmek zorunda kalacaklarını iddia etmiştir (Baker, 2014).

Kıptilerin Sisi'nin cumhurbaşkanlığına açıktan destek vermesi de cemaatin uzun yıllardır süren endişelerini gidermedi. Sisi yönetimi altındaki baskıcı uygulamalar Kıptilerin bekledikleri desteği almalarının önüne geçti. Sisi iktidarında Kıptilerin haklarının savunulmasına yönelik bir düzenleme getirilmezken, Kıpti kiliselerine saldırılar da büyük oranda cezasız kaldı. Özellikle Batı kamuoyları nezdinde Kıptilere yakınlığını bir propaganda aracı olarak kullanan Sisi yönetimi, ülkenin birçok bölgesinde meydana gelen Kıptilere yönelik adam kaçıрма ve saldırı girişimlerini engellemede gerekli önlemleri alamadı (Tadros, 2014).

Buna rağmen Cumhurbaşkanlığı'na seçilen Abdülfettah El-Sisi'nin Kıptilere yönelik söylemsel düzeydeki siyasi desteği devam etti. Birçok fırsatta Kıptilerin devletin güvencesi altında olduğunu ifade eden Sisi, 2015'in Ocak ayında cemaatin en önemli

ayini olan Noel'e katılan ilk Mısır cumhurbaşkanı olarak da tarihe geçti (Dawoud, 2015b). Ancak Sisi'nin Kıptilere yönelik bu tutumunu arkasında yukarıda da bahsedildiği üzere siyasi meşruiyetini sağlama çabasının olduğu söylenebilir.

Kıptilerin ülkede Mübarek rejiminin destekçisi oluşu 25 Ocak 2011'deki devrim gösterileri sırasında o dönemde cemaatin lideri olan Papa III. Şenuda'nın Kıpti gençlere Mübarek karşıtı gösterilere katılmamaları yönündeki telkinleri ile ortaya çıkmıştı. Benzer şekilde Kıpti cemaatinin eski rejimi destekleyişi ve karşı-devrim sürecinde statükonun yanında oluşu yeni Kıpti lider II. Tavadros'un Mübarek'in salıverilmesi gerektiğini söylemesi ile en açık biçimini almıştır (Gomhuriya, 2014). II. Tavadros'un Mısır'da demokratik bir düzene geçilmesi için en az 20 yıl gerektiğini ifade etmesi ve bunun için öncelikle Abdülfettah El-Sisi'nin başkanlığına destek olunmasını savunması Kıpti cemaatinin devrimci bir değişimi talep etmediğinin de göstergesi olmuştur denilebilir (Dawoud, 2015b).

3.1.4. Silahlı Kuvvetler

Mısır siyasetinin en önemli aktörlerinden olan silahlı kuvvetler, 2011'deki devrimin ardından bir süre siyasi iktidarı elinde tutmuş ancak devrimci grupların baskısı nedeniyle 2012'de yönetimi sivillere bırakmıştı. Muhammed Mursi'nin cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk icraatlarından birisi ise eski rejimin aktörlerinden olan Genelkurmay Başkanı Hüseyin Tantavi'yi görevden alarak yerine askeri istihbarat biriminin başkanı olan Abdülfettah El-Sisi'yi ataması olmuştu. Bu değişikliğin Mısır'da devrimci dönüşümü hızlandıracağı beklenmekteydi. Ancak daha sonra yaşanan süreçte ordunun açık biçimde karşı-devrimci bir tutum alması bu beklentileri boşa çıkardı. Abdülfettah El-Sisi liderliğindeki Mısır ordusu Muhammed Mursi karşıtı iç ve dış koalisyonla işbirliği yaparak askeri darbeyi gerçekleştirdi ve ülkede demokrasiye giden yolun önünü kapadı.

Bu süreçte Mısır ordusunun özellikle ülke içindeki kimi aktörleri kullanarak ülkede kaos çıkarmayı ve siyasete müdahalenin önünü açmayı hedeflediği söylenebilir. Nitekim 2013'ün Nisan ayında kurulan Temerrud hareketinin silahlı kuvvetler üyeleriyle görüşmeler yaptığı ve hatta bu kişilerden talimatlar alarak protestoları organize ettikleri daha sonraki dönemlerde çıkan haberlere yansımıştır (Loveluck, 2015).

Mısır ordusunun ülke içindeki devrimci aktörlerle işbirliği karşı-devrim sürecinin en önemli gelişmesi olan askeri darbeye kadar sürmüştür. Bu dönemde ordu, devrimci aktörleri halkın Mursi karşıtı duygularını kışkırtmada kullanmıştır. Ancak askeri darbeden sonra 6 Nisan Hareketi ve Devrimci Sosyalistler gibi darbe sürecinde Sisi'ye destek olan gruplara yönelik yoğun bir baskı süreci başlamıştır. Bu hareketlere üye birçok aktivist tutuklanırken, bu gruplarca düzenlenen gösterilere polis sert müdahalelerde bulunmuş ve can kayıpları yaşanmıştır. Öyle ki bu baskıdan Temerrud hareketi de nasibini almış ve grubun siyasi parti kurmasına izin verilmemiştir. Karşı-devrim sürecinde orduyla ittifak kuran hemen hemen tüm aktörlerin, Sisi'nin yönetime gelmesinden sonra siyaset sahnesinden dışlanması, bu süreçte silahlı kuvvetlerin bu aktörleri kullandığı şeklinde yorumlanabilir.

Öte yandan Mısır ordusu karşı-devrim sürecinde dış aktörlerle de ciddi bir işbirliği gerçekleştirmiştir. Özellikle Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ile yakın ilişkileri olan başta Abdülfettah El-Sisi olmak üzere birçok eski rejim yanlısı ordu mensubu, bu bağlarını karşı-devrim sürecinde dış destek toplamak için kullanmıştır. Nitekim, 3 Temmuz 2013'te darbenin gerçekleşmesinin hemen ardından bu ülke liderleri Sisi'yi arayarak tebrik etmişlerdir. Darbeyi izleyen süreçte de özellikle Körfez ülkelerinden Sisi yönetimine ciddi düzeyde finansal destek gelmiştir. Bu destekler sayesinde hem ülke ekonomisi çöküşten kurtulmuş hem de silahlı kuvvetler hem ekonomik anlamda kendi faaliyetlerini sürdürmüştür.

Darbe sonrası süreçte ordu, Mısır siyasetinin en etkin aktörü olmuştur. Yüksek Askeri Konsey lideri Abdülfettah El-Sisi bu süreçte özellikle dış ziyaretler ve temaslar gerçekleştirerek, karşı-devrim sürecinde destek toplamıştır. Bu çerçevede Rusya, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ile üst düzey temaslar gerçekleştiren Sisi, birçok askeri anlaşma imzalamış, bu ülkelerin Mısır'a ekonomik desteğini de garanti altına almıştır. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Sisi'nin bu temasları daha da yoğunlaşmış ve Fransa, Almanya ve İtalya gibi Avrupa ülkelerine ve ABD'ye de yayılmıştır.

Sonuç olarak ülkede askeri darbeyi gerçekleştiren Abdülfettah El-Sisi'nin halihazırda Mısır'da cumhurbaşkanı olarak görev yapması, ülkede üstü kapalı bir askeri rejimin hüküm sürdüğü şeklinde yorumlanabilir. Nitekim bu dönemde silahlı kuvvetler doğrudan Sisi'ye bağlı biçimde hareket ederken, cumhurbaşkanı özellikle Sina'da

sürdürülen askeri operasyonları doğrudan yönlendirmiştir. Öyle ki Sisi, askeri üniformalarını giyerek Sina'daki operasyon merkezini ziyaret etmiştir. Bunun yanında ordu birlikleri birçok kez güvenliği sağlama adına kent merkezlerinde konuşlanmış ve protesto ve gösterilere müdahalede bulunmuştur.

Gelinen noktada Mısır ordusunun 2013'teki askeri darbenin ardından Hüsnü Mübarek döneminden daha yoğun biçimde siyasete müdahil olduğu söylenebilir. Bu yönüyle Mübarek döneminde bir polis devleti olarak nitelenen Mısır'ın halihazırda bir "asker devletine" dönüşme yolunda olduğu yorumu yapılabilir. Bu da 2011'de başlayan devrim sürecinin ciddi bir biçimde gerileyerek başlangıç noktasına dönüşüne işaret etmektedir. Öte yandan Mısır ordusunun bu sürecin başat aktörü olduğu göz önünde bulundurulduğunda, karşı-devrim sürecinin başarılı olmasında Mısır ordusunun en önemli rolü oynadığı iddia edilebilir.

3.2. Karşı-Devrim Sürecinde Dış Aktörler

Mısır'daki devrim tecrübesini daha önce yaşanan benzerlerinden farklı kılan en önemli unsur dış aktörlerin bu süreçte yaşanan gelişmelere yoğun biçimde müdahil olmalarıdır. Her ne kadar 25 Ocak 2011'de başlayan devrimin ilk dönemlerinde birçok dış aktör Mısır'daki gelişmelere hazırlıksız yakalanmış ve çok düşük düzeyde angaje olmuş olsa da, izleyen süreçte bölgesel ve küresel aktörler hızlı bir biçimde yeniden pozisyon olarak ülkede yaşanan siyasi gelişmelerde önemli roller oynamışlardır. Bu durumun en açık biçimde tecrübe edildiği dönem karşı-devrim süreci olarak karşımıza çıkmaktadır.

Muhammed Mursi döneminin ikinci yarısıyla birlikte organize olan karşı-devrim cephesi, kısa bir süre içinde etkin bir güç haline gelmiştir. Bu noktada devrim sürecinde iktidarlarını kaybetmekte olan iç aktörler devreye girmiş, bölgede Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri yönetimlerinin desteğiyle karşı-devrim sürecini hayata geçirmişlerdir. Burada dikkat çekilmesi gereken husus, bu iç aktörlerin karşı-devrimi gerçekleştirirken dış aktörlerle kurdukları ittifakların önemidir. Karşı-devrimci iç aktörler silahlı kuvvetler, medya ve iş dünyasının desteğini almalarına rağmen özellikle ekonomik anlamda kendilerine destek olacak dış aktörlerin desteğine ihtiyaç duymuşlardır. Nitekim bu dış destek karşı-devrim sürecinde iktidara gelecek yönetimin meşruiyetini sağlamasında büyük öneme sahip olmuştur. İçerideki karşı-devrimci cephe bölgesel aktörlerin yanında küresel düzeyde aktörlerin de desteğini alarak süreci

başarıyla yönetebilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Mısır'daki karşı-devrim sürecinde her ne kadar iç aktörler sürecin doğrudan oyuncularını olsalar da, onları gerçek anlamda başarılı kılan dışarıdaki aktörlerin desteğidir.

Bu destek Mısır devriminin karşı-devrim süreciyle birlikte uluslararasılaşması sürecini de başlatmış oldu. Bu süreçte sadece Mısır'daki aktörler değil, bölgesel ve küresel ülkelerin yanında uluslararası kuruluşlar, ulusüstü organizasyonlar ve ulusaşırı örgütler de Mısır'da karşı-devrime destek olarak bir anlamda devrim sürecine müdahil oldular. Çoğu zaman sancılı geçen devrim süreçlerinde dış aktörlerin doğrudan müdahil oluşları Mısır örneğinde çok açık biçimde gerçekleşmiştir. Statükonun korunmasından yana olan kimi ülkelerin devrim hareketine sahne olan bazı ülkelerin içerisindeki kurum ve figürleri destekleyerek gerçekleştirdikleri karşı-devrimlere bir başka örnek de Mısır olmuştur.

Mısır örneğinde karşı-devrim hareketini en yoğun biçimde destekleyen ülkeler Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt olmuştur. Aşağıda detaylandırılacağı üzere bu ülkeler hem mali hem de siyasi bakımdan Sisi rejimini destekleyerek karşı-devrim sürecinin başarılı bir biçimde yürütülmesini istemişlerdir. Körfez ülkelerinin eski rejim aktörlerini de barındıran Mısır ordusu ile ittifak yapması, geçmişi eskilere dayanan işbirliklerinin bir sonucu olarak görülmelidir. Nitekim darbenin mimarı Abdülfettah El-Sisi bir dönem askeri ateşelik yaptığı Suudi Arabistan'da önemli ilişkiler geliştirmiş, aynı şekilde darbe sonrası ilk başbakan olan Hazem El-Biblavi de 18 yıl Kuveyt'te, 11 yıl da Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki Arap Para Fonu'nda kalarak bu ülke yönetimleriyle yakın ilişkiler içinde olmuştur. Nitekim 3 Temmuz'daki askeri darbe sonrasında Sisi'yi ilk tebrik eden yönetimler de Riyad, Abu Dabi ve Kuveyt olurken, bu üç ülke darbenin ve dolayısıyla karşı-devrim sürecinin doğrudan destekleyicileri olmuşlardır (Farouk, 2014: 9 -10).

Amacı karşı-devrim sürecinde dış aktörlerin oynadığı rolü ortaya çıkarmak olan bu kısımda, hem bölgesel hem de küresel aktörlerin Mısır siyasetindeki rolleri derinlemesine analiz edilecektir. Devrim literatüründe dış aktörlerin devrim süreçlerine müdahil oluşları iç aktörlerin oynadığı role kıyasla daha az tecrübe edildiğinden bu kısım bu alanda yeni bir örnek teşkil etmesi bakımından önem taşımaktadır.

3.2.1. Bölgesel Aktörler

3.2.1.1. Suudi Arabistan

Mısır'da Muhammed Mursi'nin iktidara gelişini bölgede endişeyle izleyen ülkelerin başında Suudi Arabistan gelmekteydi. Müslüman Kardeşler'in iktidar kadrolarına yükselişini kendi rejim güvenliği açısından tehdit olarak gören Riyad yönetimi (Al-Tamamy, 2012: 149), kısa süre içinde karşı-devrim hareketini destekleme kararı alarak Mısır siyasetine doğrudan müdahil olmaya başladı. Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşler iktidarını tehdit olarak görmesinin iki önemli nedeni vardı. Birincisi Müslüman Kardeşler hareketi siyasi güç ile dini otoritenin aynı elde toplanması konusunda bir çekince görmezken, Suudi Krallığı'nda siyasi ve dini güçler iki ayrı ekol arasında paylaşılmış durumdadır. İkinci neden ise Riyad'ın pek dillendirmediği ancak güvenlik uzmanlarının dikkat çektiği Suudi Arabistan içerisinde yaşayan Müslüman Kardeşler destekçileridir. Suudi Arabistan'da yaşayan 2 milyon Mısırlının önemli bir kesiminin Müslüman Kardeşler destekçisi olması Riyad'ı endişelendirmeye yetiyor (Baer, 2013). Bu nedenlerle Kral Abdullah rejimi, Müslüman Kardeşler'in Mısır'daki iktidar tecrübesinin sonlandırılmasını kendi güvenliği açısından önemli bir husus olarak telakki etmiş ve bu yönde siyaset geliştirmiştir. Böylece, uluslararası ilişkilerin ve diplomatik geleneklerin önemli ilkelerinden sayılan içişlerine karışmazlık ilkesini ciddi biçimde göz ardı eden Suudi yönetimi, Mısır'da karşı-devrim hareketinin en açık destekçisi oldu. Devrimci hareketi engellemeye yönelik iç aktörlerin başını çeken Mısır Silahlı Kuvvetleri karşı-devrim sürecinde Suudi Arabistan'dan ciddi anlamda destek alarak askeri darbeyi gerçekleştirdi ve Muhammed Mursi iktidarına son verdi (Mandour, 2014). Darbe sonrası süreçte Mısır'da başlatılan Müslüman Kardeşler karşıtı kampanyaya da destek veren Riyad, İhvan'ı "terör örgütü" ilan ederek hareketin bölge halkları nezdinde meşruiyetini kaybetmesi için çabaladı (Anadolu Agency, 2014).

Arap Baharı sürecinde Suudi Arabistan kendi iç düzenine tehdit oluşturabilecek her türlü değişime karşı bir pozisyon aldı (Isaac, 2014: 3). Bunun için diğer ülkelere benzer sebepleri olan Riyad yönetimi, rejimin güvenliğini sağlamayı en önemli görev olarak benimsedi (Steinberg, 2014). Suudi Arabistan'ı böyle bir pozisyon almaya iten sebeplerin başında Arap Baharı'nın kendine has değişimci dalgasının kitleleri etkileyerek daha fazla haklar ve özgürlükler talep eden bir harekete dönüşmesi endişesi yatmaktadır. Bununla birlikte Riyad, ülkedeki demografik yapının değişmesi ve hızlı bir

nüfus artışı yaşanması ile ekonomik anlamda sıkıntıların ortaya çıkabileceği endişesini de taşımaktadır. Son olarak 1970’de 6 milyon olan nüfusun günümüzde 28 milyona ulaşması petrol gelirlerinin eskiye kıyasla daha fazla hizmete dönüşecek olması gerçeğinden hareketle Suudi rejiminin mali politikalarda esnekliğini kaybetme riskini göz önünde bulundurduğu da dikkate alınmalıdır. Artan nüfus ve özgürlük isteklerine paralel olarak sosyal medya ve modern iletişim araçlarının daha yaygın bir biçimde kullanılması da bu dönemde Suudi yönetimini endişelendiren durumlardan birisi olmaktadır. Bu iç dinamiklere bölgede istikrarsızlığı artırıcı nedenlerin de eklenmesi Suudi Arabistan’ı özellikle Mısır’da değişimin karşısında pozisyon almaya itmiştir (Dzenis, 2013).

Suudi Arabistan’ın Mısır’daki karşı-devrim sürecini desteklemesinin en bariz göstergesi 3 Temmuz 2013’teki askeri darbe sonrası Kral Abdullah’ın darbenin mimarı Abdülfettah El-Sisi’yi alenen arayarak tebrik etmesidir (Abou El-Fadl, 2014: 265). Genelkurmay Başkanı Abdülfettah El-Sisi Riyad yönetimi tarafından tanınan bir figürdü. Riyad’ta askeri ateşelik görevinde bulunduğu sürede Sisi, Kral Abdullah’ın ikinci varisi olan Prens Mukrin’le yakın ilişkiler geliştirmiştir. Mısır’da Genelkurmay Başkanlığı görevine başlamasının ardından dönem dönem Suudi Arabistan’a ziyaretler gerçekleştiren Sisi burada Prens Mukrin’le görüşerek bir anlamda Riyad’ın desteğini arkasına almıştır. Öyle ki Mukrin’in Sisi’ye askeri darbeyi gerçekleştirmesi durumunda ABD’nin Mısır’a yardımı kesmesi halinde Suudi Arabistan’ın devreye girerek bu anlamda ihtiyacı karşılayacağını söylediği iddia edilmiştir (Riedel, 2013). Bu iddiaların büyük oranda doğru olduğu ise 3 Temmuz 2013’teki askeri darbenin hemen sonrasında ortaya çıkmış ve Suudi Arabistan, Sisi yönetimin siyasi, mali ve askeri anlamda en büyük destekçisi olmuştur (Al Jazeera, 2013g; Chumley, 2013).

Diğer Körfez ülkeleri Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt’le birlikte Suudi Arabistan, darbe sonrası dönemde Mısır’a en fazla mali yardımı gerçekleştiren ülkeler oldular (Isaac, 2014: 7-12). Darbenin hemen ardından bu üç ülke Mısır’a 12 milyar dolar yardım edeceklerini duyurdular (Ravinsky, 2013). Abdülfettah El-Sisi’nin Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanmasının ardından bu kez 20 milyar dolar yardım yapılacağı duyuruldu (Critchlow, 2014). Sonraki aylarda da devam eden yardımların boyutu 2015 itibarıyla 38 milyar doları buldu (Kişisel Görüşme, 2015). Bunun yanında

Suudi Arabistan, Mısır'ın siyasi istikrarsızlıktan olumsuz etkilenen ekonomisini canlandırmak ve yabancı yatırımcıyı ülkeye çekmek amacıyla bir ekonomi zirvesi organize edilmesine öncülük etti (Kerr, 2014). 2015 yılının Mart ayında Şarm El-Şeyh'te düzenlenen Mısır Ekonomi Zirvesine birçok ülke üst düzey katılım gerçekleştirirken, yine Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri birçok projeye destek olacağını açıkladı. Kral Abdullah'ı Arap dünyasının akil adamı olarak tanımlayan Sisi, darbenin en güçlü destekçisi olan Suudi Arabistan'a her fırsatta teşekkür etti (Mada Masr, 2014c).

Suudi Arabistan'ın Mısır'a desteğinin arkasındaki lider Kral Abdullah'ın 2015 yılının ilk günlerinde hayatını kaybetmesi iki ülke ilişkileri ve Riyad'ın Mısır'daki karşı-devrim sürecine desteği konusunda bir dönüm noktası oldu. Kral Abdullah'ın kayıtsız şartsız Sisi'yi destekleyen ekibinin yerine Suudi Arabistan'da göreve gelen Kral Selman yeni atamalar yaparak Riyad'ın Mısır politikasının köklü biçimde değişmesinin önünü açtı. Kral Selman, kendisinden sonra Kral olmayı ümit eden Mukrin'in yerine Veliht Prensi olarak Muhammed Bin Nayif'i atayarak bu değişimi resmi olarak teyit etti. Bu atamalara ve Riyad'ın Sisi yönetimine desteğini kademeli olarak azaltmasına rağmen iki ülke liderleri bu durumu kamuoyu önünde açıklamamaya dikkat gösterdiler (Arab News, 2015). Nitekim her ne kadar yeni Suudi yönetimi, Sisi liderliğindeki Mısır'a mesafeli bir tavır alıyorsa da, darbe sonrası verilen ekonomik yardımlar ve o dönemde başlatılan stratejik işbirliği ilişkilerin belirli bir seviyede sürmesini zaruri kılmaktadır. Buna ilaveten Suudi Arabistan'ın İran'ın yayılmacı politikasını engellemek amacıyla Yemen'de başlattığı Kararlılık Fırtınası operasyonuna Mısır'ın da desteğini talep etmesi, Riyad ve Kahire'nin bir süre daha müttefik ilişkisini sürdüreceği anlamına gelmekteydi. Nitekim, İran'ın kontrolündeki Husilerin Yemen'de etkin hale gelmesi Kızıldeniz'in güvenliği açısından Mısır'ı, sınır güvenliği bakımından da Suudi Arabistan'ı ciddi anlamda rahatsız etmekteydi (Al-Rashed, 2015).

Suudi Arabistan'daki yeni yönetimle Kahire arasındaki soğuk rüzgarlar medyaya da yansımıştı. Mısır medyasında Sisi destekçisi olan bazı yayın organları Suudi Arabistan karşıtı söylemlere yer vermeye başladılar. ON TV kanalında haber programı yapan İbrahim İsa, Sisi'ye Riyad'ın esiri olmaması çağrısı yaparken, Mısır'ın Suudi Arabistan'dan mali yardım almayı kesmesini önerdi. Yine bu dönemde yayınlanan ve

İsa'nın Sisi'nin medyadaki en güçlü savunucularından olduğunu ortaya çıkaran ses kayıtları göz önünde bulundurulduğunda Kahire'nin de Riyad'daki değişimden memnun olmadığı söylenebilir (Atkinson and Donaghy, 2015). Ortaya çıkan bir başka ses kaydında Sisi'nin Suudi Arabistan'dan gelen yardımı kamuoyundan gizli bir biçimde Silahlı Kuvvetlere ait hesaplara aktarılması talimatı vermesi de Riyad tarafında tepkiyle karşılanmıştı. Sisi yönetimiyle Suudi Arabistan'daki Kral Abdullah rejiminin yakın ilişkisini ortaya çıkaran bir başka ses kaydında Sisi'nin yardımcılarında General Abbas Kamil ile Riyad'ın Mısır politikasının şekillenmesinde önemli bir role sahip olan Yüksek Mahkeme Genel Sekreteri Halid El-Tuveyciri'nin görüşmesi yer alıyor. Görüşmede Abbas Kamil, Tuveyciri'ye her şeyin planlandığı üzere gittiğini söylüyor ve Sisi'nin cumhurbaşkanlığına aday olacağını garantisini veriyor (Alabbasi, 2015). Son olarak Abdülfettah El-Sisi, yardımcısı Abbas Kamil ve Suudi Arabistan'dan Halid El-Tuveyciri arasındaki ses kaydı Kral Abdullah döneminde Mısır'a yapılan yardımların boyutunu ve akıbetini gözler önüne sermektedir. Bu kayıta Sisi ile Kamil 25 milyar doları nakit ve 14.5 milyar doları da petrol ürünleri olmak üzere toplamda 39.5 milyar dolarlık yardımın Körfez ülkelerinden Mısır'a geldiğini ifade etmektedirler. Bununla birlikte sadece Suudi Arabistan'ın Mısır'a 22.5 milyar dolar yardım ettiği konuşmalarda yer almaktadır. Konuşma sırasında Sisi, El-Tuveyciri'ye yardımların petrol şeklinde değil de nakit para olarak devam etmesini talep etmektedir. Tüm bu yardımlara rağmen Mısır hükümeti 2014 ve 2015 yılları boyunca kasasındaki döviz rezervlerini normal dönemlerde olduğu gibi 15-18 milyar dolar seviyesinde göstermiş, Körfez ülkelerinden gelen yardımları nereye kanalize ettiğine dair bir açıklama yapmamıştır. Bu durum da bu yardımların büyük oranda Mısır ordusu tarafından örtülü bir biçimde kullanıldığını ortaya çıkarmaktadır (Middle East Eye, 2015).

Ses kayıtlarının ortaya çıktığı günlerde Sisi yönetimi ilişkilerin daha da kötüleşmesini engellemek adına diplomatik temaslar kurma telaşı içerisinde olmuştur. Öyle ki 1 Mart 2015'te Riyad'a planlanmamış bir ziyaret gerçekleştiren Sisi'nin temasları sadece birkaç saat sürmüştür. Ziyaretin bu derece kısa sürmesi iki taraftaki memnuniyetsizliğin üst düzeyde olduğu yorumlarına neden olmuştur (Middle East Eye, 2015). Kral Abdullah'ın girişimiyle hayata geçirilen ve 2015'in Mart ayında düzenlenen Mısır Ekonomi Zirvesi'ne Suudi Arabistan'dan katılan Prens Mukrin'in birkaç ay sonra görevden alınması ise, 2013'ten bu yana yaşanan karşı-devrim sürecinde Riyad'ın Mısır

politikasını belirleyen aktörlerin büyük oranda Suudi hanedanlığının dışına itildiği anlamına gelmiştir (Telci, 2015b). Bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerin eskisi gibi devam etmeyeceğinin en önemli göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu endişeyi ciddi biçimde taşıyan Sisi, Mayıs ayında da Suudi Arabistan'a beklenmeyen bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Riyad'ın desteğini devam ettirmesi konusunda girişimlerde bulunmuştur (Middle East Eye, 2015). Geline nokta ise Suudi Arabistan'ın Mısır'daki Sisi yönetimini dış politikasının önceliği konumundan çıkardığı ve Kral Selman'ın Türkiye ile işbirliğini artırarak bölgedeki diğer gelişmelere öncelik vereceği öngörülmektedir (Ahmadian, 2015). Bu da Mısır'daki iç aktörlerin karşı-devrim sürecinde Suudi Arabistan'dan daha az yardım alabileceği anlamına gelmektedir.

3.2.1.2. Birleşik Arap Emirlikleri

Mısır'da 2011 yılında başlayan devrim sürecinden rahatsız olan ülkelerin başında Birleşik Arap Emirlikleri gelmekteydi. Batı ülkeleriyle yoğun ekonomik ilişkiler geliştiren Abu Dabi, Mısır'daki devrim sürecini bölgedeki statükonun bozulmasına neden olacak bir gelişme olarak gördüğünden değişime karşı çıkmaktaydı. Bununla birlikte Mısır'da iktidar kadrolarına Müslüman Kardeşler hareketinin gelecek olması ihtimali BAE'yi ciddi anlamda rahatsız etmekteydi. Ancak diğer birçok ülke gibi Birleşik Arap Emirlikleri de devrim sürecine hazırlıksız yakalanmış ve özellikle devrimin ilk evresinde etkili bir politika geliştirememiştir. Müslüman Kardeşler hareketinin iktidara gelişiyle sürecin geri dönülemez bir noktaya doğru ilerlediğini farkederek BAE, benzer endişeleri taşıyan bölgesel ve küresel müttefiklerinin de teşvikiyle Mısır'daki karşı-devrim sürecini doğrudan destekleme kararı almıştır. Birleşik Arap Emirlikleri'nin bu kararı almasındaki en önemli etken, Müslüman Kardeşler'in iktidarının Mısır'daki devrim sürecinin yayılmasına vesile olacağını düşünmesidir. Müslüman Kardeşler hareketi Suriye'den Yemen'e, Tunus'tan Libya'ya hemen hemen tüm değişim hareketlerinin yaşandığı ülkelerde aktif politikalar izliyor ve iktidar kadrolarına aday oluyordu. Bununla birlikte Müslüman Kardeşler'in BAE'deki kolu olan Islah Hareketi'nin etkin bir biçimde siyasi aktiviteler yürütmesi de Abu Dabi'nin harekete karşı politikalar izlemesinde etkili olmuştur. Mısır'daki Müslüman Kardeşler liderliğinin BAE'deki Islah hareketi aracılığıyla devrimi ihraç edeceği endişesi Abu Dabi'yi bu konuda önlem almaya itmiştir. Bunun üzerine Abu Dabi yönetimi, Veliht Prensi Muhammed Bin Zayed El-Nahyan'ın girişimiyle "Mısır

Operasyonu” birimini hayata geçirerek, Mısır’daki karşı-devrim sürecini hem mali hem de siyasi olarak desteklemiştir (Hellyer, 2014).

Birleşik Arap Emirlikleri yönetimi Mısır’daki karşı-devrim sürecine ülke içindeki aktörleri kullanarak müdahil olmuştur. 30 Haziran öncesi protestoların organize edilmesinde etkili olan Temerrud hareketine en ciddi desteği BAE yönetimi sunmuştur (Telci, 2015c). Bu durum daha sonra yayınlanan ses kayıtlarında da ortaya çıkmıştır (İbrahim, 2015). Bu süreçte Abu Dabi’nin en önemli araçlarından birisi de Hüsnü Mübarek döneminin son başbakanı olan ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Muhammed Mursi’ye karşı kaybederek Birleşik Arap Emirlikleri’ne yerleşen Ahmet Şefik olmuştur. Eski rejim aktörleriyle çok yakın ilişkilere sahip olan ve bununla birlikte devrimci bazı gruplarla iletişim kanallarını açık tutan Şefik, Mısır’daki karşı-devrim sürecinin gerçekleşebilmesinde önemli rol oynamıştır. Şefik’in bağlantılarını iyi değerlendiren Abu Dabi yönetimi ise Muhammed Mursi’nin görevden uzaklaştırılmasında ve askeri darbeye ekonomik ve siyasi anlamda destek olarak karşı-devrim hareketinin başarılı olmasında kilit öneme sahip olmuştur.

Mısır’da devrim sonrası iktidara gelen Müslüman Kardeşler hareketi, Birleşik Arap Emirlikleri yönetimi tarafından bir tehdit olarak görülmekteydi. BAE, Müslüman Kardeşler’in iktidara gelmesinin ardından hareketin tepkisini çeken uygulamaları hayata geçirmişti. İki ülke arasındaki gerginlik, Kasım 2012’den Ocak 2013’e kadar Müslüman Kardeşler üyesi oldukları iddiasıyla 10 Mısır vatandaşının Birleşik Arap Emirlikleri yönetimi tarafından göz altına alınmasıyla arttı. Abu Dabi, Müslüman Kardeşler’in devrimi Körfez ülkelerine ihraç etmek ajandası güttüğünü ve bunu gerçekleştirmek üzere ajanlar gönderdiğini iddia etmekteydi. Mursi’nin Abu Dabi’yle iletişim kurma ve durumun böyle olmadığını anlatma girişimleri başarısız kalmıştı (Hope, 2013). BAE’nin Müslüman Kardeşler hareketine karşı politikaları 3 Temmuz askeri darbesine gelinen süreçte de devam etti. BAE’de yaşayan birçok İhvan üyesi gizli örgüt kurmak suçlamasıyla Haziran ayında mahkemeye çıkarıldı (Bayoumy, 2013). Yine o dönemde BAE medyasında rejime yakın figürlerin kimi analizlerinde Müslüman Kardeşler düşman bir hareket olarak tanımlanırken, İhvan’ın iktidarda olduğu Mısır’la diplomatik ilişkilerin kesilmesi talep edilmiştir (Al-Qassemi, 2013a). 30 Haziran gösterileri öncesi de Müslüman Kardeşler iktidarına karşı başlatılan Temerrud Hareketi’ne doğrudan

finansal destek sağlayan Birleşik Arap Emirlikleri (Loveluck, 2015) bir bakıma askeri darbenin de hazırlayıcılarından birisi oldu. Birleşik Arap Emirlikleri'nin Temerrud Hareketi'ne mali desteği 2015'in ilk aylarında ortaya çıkan ses kayıtlarıyla da kanıtlanmıştır (İbrahim, 2015). Bu kayıtlardan da ortaya çıktığı üzere Mısır'da askeri darbenin gerçekleşmesinde en önemli rol oynayan aktörlerden birisi Birleşik Arap Emirlikleri olmuştur (Kirkpatrick, 2015).

Birleşik Arap Emirlikleri yönetiminin Mısır'daki karşı-devrim sürecinin açık destekçisi olduğunun bariz göstergelerinden birisi darbenin hemen ardından BAE Dışişleri Bakanı Şeyh Zayid El-Nahyan'ın Abdülfettah El-Sisi'yi arayarak tebrik mesajını iletmesidir (Stuster, 2013). İzleyen süreçte Birleşik Arap Emirlikleri'nin Mısır'daki darbe yönetimine desteği siyasi ve ekonomik anlamda devam etti. Bu süreçte iki ülke arasında üst düzey ziyaretler gerçekleşmiştir. Eylül ayında BAE Veliaht Prensi Muhammed bin Zayed El-Nahyan, Mısır'ı ziyaret ederek darbe sonrası Mısır'a desteğini göstermiştir. El-Nahyan yaptığı konuşmada “bu geçiş sürecinde Mısırlı kardeşlerimizle dayanışma içerisinde olmak bizim görevimizdir” diyerek karşı-devrim sürecinde aktif rol oynamaya devam edeceğinin işaretlerini vermiştir (Fordham, 2013). Mısır'da darbeden sonra göreve gelen geçici cumhurbaşkanı Adli Mansur 2013'ün Kasım ayında Abu Dabi'yi ziyaret ederek Emir Halife bin Zayed El-Nahyan'la bir araya gelmiştir (Khaleej Times, 2013). Darbenin mimarı Abdülfettah El-Sisi de 2014'ün Mart ayında Abu Dabi'yi ziyaret ederek bir anlamda BAE yönetimine şükranlarını sunmuştur (Al Jazeera, 2014a). Sisi, Cumhurbaşkanı olarak da BAE'ye ilk ziyaretini 2015'in Ocak ayında gerçekleştirmiştir (Ahram Online, 2015a). Ziyareti sırasında yaptığı konuşmada Sisi, BAE ile Mısır arasındaki ilişkilerin çok özel olduğunu vurgulayarak, iki ülkenin stratejik işbirliğinin devam edeceğini ifade etmiştir (Al Arabiya, 2015a).

Darbe sonrası dönemde Birleşik Arap Emirlikleri'nin Mısır'a en ciddi desteği ekonomik anlamda olmuştur. Mısır'a darbeden sonra 2014'e kadar 4.9 milyar dolar nakdi yardım ileten BAE, ciddi miktarda petrol ürünleri yardımı da yapmıştır. Bu politikasına 2014'te de devam eden Abu Dabi mali yardımların yanında yatırımlarla da Mısır'a destek olmuştur. BAE firması Arabtec Mart ayında Mısır'da 1 milyon hane inşa etmek üzere 40 milyar dolarlık bir anlaşma imzalamıştır. O dönemde Genelkurmay Başkanı olan Abdülfettah El-Sisi'nin imzaladığı anlaşma kapsamında Arabtec firması yurtdışındaki

en büyük yatırımlarından birisini gerçekleştirecektir. Yerel ve uluslararası kaynaklarla fonlanacak olan projenin 2020 yılında tamamlanacağı açıklanmıştır (El-Din, 2014; Reuters, 2014). Petrol ürünleri yardımı çerçevesinde 2014'ün Eylül ayında Mısır Petrol Kurumu ile Abu Dabi Ulusal Petrol Şirketi (ADNOC) arasında imzalanan anlaşma ile BAE Mısır'ın yıllık ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayacağını açıklamıştır. İki ülke arasındaki bir yıl geçerli olacak anlaşmanın 9 milyar dolar değerinde olduğu ifade edilmiştir (Al Jazeera, 2014b). 2015'in Mart ayında düzenlenen Mısır Ekonomi Konferansı'na üst düzey katılım gerçekleştiren Birleşik Arap Emirlikleri Kahire'ye 4 milyar dolar yardım yapacağını duyurdu (Saleh, 2015). Yine bu konferansta BAE, Mısır hükümetinin planladığı ve 45 milyar dolara mal olacak "Yeni Başkent" projesine destek olmayı taahhüt ettiği anlaşmaya imza atarak Kahire'ye desteğinin süreceğini göstermiş oldu (Al-Ghamrawi, 2015).

BAE yönetimi, Mısır'daki askeri yönetime siyasi destek konusunda diğer ülkelerle de diplomatik temaslar yürütmüştür. 2014'ün Mayıs ayında Alman Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşme sonrasında BAE Dışişleri Bakanı Şeyh Abdullah bin Zayed, Mısır'ın kalkınmasına Almanya gibi ülkelerin ya da Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşların da destek olmalarını talep etti. Abdülfettah El-Sisi'nin cumhurbaşkanlığını kazanmasını olumlu bir gelişme olarak yorumlayan Zayed, bu süreçten sonra Mısır'ın daha da istikrarlı bir döneme gireceğini ifade etti (El Dahan and Carvalho, 2014).

Birleşik Arap Emirlikleri'nin Mısır'a desteğinin arkasında yatan en önemli unsurlardan birisi Kahire yönetimi ile uzun vadeli güvenlik işbirliği yapılmasının planlanmasıdır. Her ne kadar halihazırda doğrudan bir güvenlik tehdidi ile karşı karşıya olmasa da Abu Dabi, İran'ı kendisine yönelik bir tehdit olarak görmekte ve bu anlamda güvenlik endişesi yaşamaktadır. Nüfusu sadece 7 milyonu yabancı olmak üzere 9 milyon olan BAE, Ortadoğu'da savunma giderleri en fazla olan ülkelerden birisidir. Askeri teçhizata ve sofistike silahlara sahip olmasına rağmen BAE insan gücü anlamında zayıftır. Bu noktada Mısır'daki askeri yönetime yapılan yardımların arkasında Kahire'nin BAE'ye güvenlik ihtiyaçları konusunda destek çıkması planı yer almaktadır. 90 milyonluk nüfusu ve 500 bin aktif askeri personeli ile Mısır, bu anlamda BAE'nin ihtiyaçlarını karşılama potansiyelini barındırmaktadır (Schreck, 2015).

Nitekim Mısır'daki askeri darbe sonrasında Kahire ve Abu Dabi, işbirliklerini sınır ötesi operasyonlarıyla genişletme kararı almışlardır. İki ülke tarafından da ortak düşman olarak görülen Müslüman Kardeşler hareketinin Libya'da iktidara talip olması, Mısır ve BAE yönetimlerinin bu bölgeye yönelik müdahaleci bir tutum izlemesine neden olmuştur. Uzun yıllar yaşadığı ABD'den dönen Halife Hafter'in Libya'da Müslüman Kardeşler'e yakın kadrolara karşı mücadelesine destek veren BAE ve Mısır, bizzat askeri uçaklarını göndererek Libya sınırlarındaki hedeflere yönelik saldırılar gerçekleştirmişlerdir. BAE yönetimi aynı amaç doğrultusunda Libya'da Müslüman Kardeşler kadrolarına yönelik mücadelede öne çıkan muhalif unsurlara da ev sahipliği yapmıştır (Wehrey, 2014).

Bu açıdan bakıldığında Birleşik Arap Emirlikleri'nin Ortadoğu'daki dönüşüm sürecinde Müslüman Kardeşler'e yakın kadroların iktidara gelmemesi için özel bir çaba gösterdiğini de söylemek yerinde olacaktır (Dorsey, 2014). Bu doğrultuda Birleşik Arap Emirlikleri'nin Müslüman Kardeşler'e karşı ciddi bir mücadele yürüten Sisi yönetimine desteğinin uzun vadeli olacağı da belirtilmelidir (Hellyer, 2014). Birleşik Arap Emirlikleri'nin Mısır'daki karşı-devrim sürecine doğrudan etki etmesi, Abu Dabi'nin uzun yıllar sürdürdüğü düşük profilli dış politika siyasetini bir kenara bırakarak aktif ve müdahaleci bir tavır izlemeye başladığının da göstergesi olmuştur.

3.2.1.3. Türkiye

Müslüman Kardeşler iktidarında Mısır'la ilişkilerini daha da geliştiren ve uzun vadeli stratejik projeksiyonlar yapan Ankara, Muhammed Mursi yönetiminin iktidarını korumasını istemekteydi. Ankara, Müslüman Kardeşler idaresindeki Mısır'ın Türkiye'nin bölgesel politikalarında önemli bir rol oynayabileceğine inanıyordu. Mısır'da Müslüman Kardeşler'in iktidarını pekiştirmesi Ankara'nın bölgede daha etkin politikalar yürütebileceği bir aktörle çalışması açısından önem taşımaktaydı. Bu bakımdan Türkiye, Hüsnü Mübarek'in devrilişi sürecinde ve bunu izleyen dönemde, Mısır'a hem mali hem de siyasi anlamda destek olmuştur. Muhammed Mursi döneminde olumlu bir şekilde cereyan eden ilişkiler en üst seviyeye çıkmış ve stratejik işbirliğine dönmüştür.

Ancak özellikle 2012'nin Kasım ayından itibaren başlayan Mursi karşıtı gösteriler ve sonraki aylarda bölgesel kimi aktörlerin Mısır'daki muhalefete destek vererek karşı-

devrim projesine dahil olmaları sürecinde Türkiye, etkin rol oynayamamıştır. Her ne kadar Ankara, Müslüman Kardeşler liderliğine üst düzey danışmanlık sağlasa da (Akşam, 2013) bu çabalar darbenin gerçekleşmesini engelleyememiştir. 30 Haziran gösterilerinin ardından karşı-devrim girişiminin en organize biçimiyle cereyan ettiği 3 Temmuz askeri darbesi, Ankara tarafından büyük tepkiyle karşılanmış ve o dönemden bu güne Türkiye, Mısır'daki darbe yönetimine karşı eleştirilerini sürdürmüştür.

Türkiye, hem bölgesel hem de küresel düzeyde askeri darbeye en sert tepki gösteren ülke olmuştur. Ankara'nın bu tutumunun arkasında Müslüman Kardeşler hareketinin iktidardan düşürülmesinden ziyade, demokratik seçimlerle işbaşına gelmiş bir yönetimin askeri darbeye görevden uzaklaştırılması yatmaktadır. Arap devrimleri sürecinde demokratik dönüşümlerin savunucusu olan Türkiye, Mısır'daki demokratikleşmenin askeri darbeye büyük bir yara alacağını savunarak bu müdahaleyi tasvip etmemiştir. Nitekim o dönemde Dışişleri Bakanı olan Ahmet Davutoğlu'nun "Özgürlük, adalet ve demokrasi arayışlarının ürünü olan 25 Ocak Devrimi sadece bölgemizde değil bütün dünyada büyük bir heyecan uyandırmıştır. Dolayısıyla 25 Ocak Devrimi'yle başlayan demokratik sürecin korunması ve ilerletilmesi yönünde herkesin titizlikle çaba göstermesi gerekmektedir" şeklindeki açıklaması Ankara'nın bu anlamdaki pozisyonunu gözler önüne sermektedir (Deutsche Welle, 2013). Ankara'nın Mısır'daki darbeye tepkisi AK Parti hükümeti ile sınırlı kalmamış, darbeleri yakından tecrübe eden Türkiye'deki bütün siyasi partiler ortak bildiri yayınlarak Mısır'daki askeri müdahaleye tepki göstermişlerdir (Deutsche Welle, 2013; Radikal, 2013a).

Mısır'daki devrim sürecinin duraklatılmasını istemeyen Türkiye, askeri darbeyi gerçekleştiren kadrolara tepkisini birçok ulusal ve uluslararası ortamda uzun süre göstermiştir. O dönemde başbakan olan Recep Tayyip Erdoğan birçok konuşmasında Mısır'daki darbe yönetimini eleştirmiş ve darbeye görevden alınan Muhammed Mursi'yi Mısır'ın cumhurbaşkanı olarak kabul ettiğini ifade etmiştir. Türkiye'nin sert açıklamalarını Mısır'ın içişlerine karışmak olarak yorumlayan Kahire yönetimi Kasım ayında Türkiye'nin Kahire'deki büyükelçisini istenmeyen adam ilan ettiğini duyurdu. Bu karara cevaben Türkiye'nin de Mısır'ın Ankara büyükelçisini istenmeyen adam ilan etmesinin ardından iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler maslahatgüzar seviyesine gerilemiştir (Radikal, 2013b). Mısır'daki darbeye rağmen Mısır halkına kalkınma

yardımlarını TİKA aracılığıyla iletmek isteyen Türkiye'nin bu talebi Mısır'daki darbe yönetimi tarafından geri çevrilmiştir (Dünya Bülteni, 2013).

Türkiye'nin Mısır'daki darbe yönetimine tepkisi 2014 yılı boyunca da devam etmiştir. Mart ayında Mısır mahkemelerinin 529 Müslüman Kardeşler üyesine idam cezası vermesi siyasiler tarafından sert bir dille eleştirilirken, Türkiye'nin birçok şehrinde sivil toplum hareketleri Sisi yönetimini protesto gösterileri düzenlemiştir. Ankara, Sisi'nin 2014'ün Haziran ayında cumhurbaşkanı seçilmesine de tepki göstermiştir. Recep Tayyip Erdoğan, Batılı ülkelerin Sisi'nin cumhurbaşkanı seçilmesini tebrik etmesini eleştirerek darbeye işbaşına gelmiş birisinin kutlanamayacağını söylemiştir (Habertürk, 2014a). Erdoğan'ın Sisi'ye yönelik tepkisi New York'ta düzenlenen BM Genel Kurulu'ndaki konuşmasında da devam etmiştir. Erdoğan, "Mısır'da, halkın oylarıyla seçilmiş Cumhurbaşkanı darbeye indirilirken, verdikleri oyun hesabını sormak isteyen binlerce masum katledilirken, Birleşmiş Milletler (BM) de, demokratik ülkeler de bunu sadece izliyor. Ve bu darbeyi yapan kişi meşrulaştırılıyor. Eğer demokrasi diyorsak sandığa saygı duyalım. Yok demokrasi değil de darbeye gelenleri savunacaksa o zaman bu BM niye var diye merak ediyorum" diyerek hem Mısır yönetimine hem de darbe karşısında sessiz kalan Batılı liderlere tepki göstermiştir (Habertürk, 2014b)

Bu süreçte Türkiye, Müslüman Kardeşler liderliğine ev sahipliği yaparak Mısır'daki karşı-devrim girişimi nedeniyle yurtdışına kaçmak zorunda kalan aktörlere destek olmuştur. Eylül ayında, özellikle Suudi Arabistan'ın baskısıyla Katar'ı terk etmek zorunda kalan Müslüman Kardeşler üyeleri Türkiye tarafından kabul edilmiştir (Akşam, 2014; Al Jazeera, 2014c). Türkiye ayrıca sürgündeki İhvan mensubu eski milletvekillerinin İstanbul'da Halk Meclisi kurmalarına ev sahipliği yaparak Sisi yönetiminin tepkisini çekmiştir. Mısır'daki siyasi partilere üye 45 milletvekilinin katılımıyla kurulan "Halkın Seçilmiş Temsilcileri" meclisi 20 Aralık 2014'te İstanbul'da bir araya gelerek ilk oturumunu gerçekleştirmiştir (Dünya Bülteni, 2014a).

Türkiye'nin Mısır'daki karşı-devrim sürecine tepkisi siyasi düzeyde kalmadı. 3 Temmuz 2013'teki askeri darbeden itibaren dönem dönem düzenlenen gösterilerle Müslüman Kardeşler hareketine destek olunurken, Sisi yönetimine de tepki gösterildi (Yeni Şafak, 2013; Habertürk, 2013; Euronews, 2014). Özellikle Mısır'da Müslüman Kardeşler üyelerine verilen toplu idam kararları Türkiye'nin dört bir tarafında protesto

edilirken, Türkiye toplumu Mısır'daki darbe yönetimine küresel düzeyde de en fazla sesini yükselten halk kitlesi olmuştur (Dünya Bülteni, 2014b; Anadolu Ajansı, 2014). 2015'in Haziran ayında Mısır'ın demokratik seçimle işbaşına gelen ancak darbeye görevinden uzaklaştırılan ilk cumhurbaşkanı olan Muhammed Mursi'ye idam kararı verilmesi yine Türkiye'de büyük bir tepkiye yol açmıştır. Sisi yönetimi günlerce protesto edilirken, Müslüman Kardeşler hareketine destek gösterileri yapılmıştır (Mısır Bülteni, 2015c; Sabah, 2015).

3.2.1.4. Katar

Mısır'da Müslüman Kardeşler iktidarıyla yakın ilişkilere sahip olan ülkelerin başında gelen Katar, Muhammed Mursi döneminde gerek mali gerekse de siyasi bakımdan Kahire'ye destek olmuştur (Roberts, 2014: 84). Kendisiyle paralel politikalar izleyebilecek güçlü bir bölgesel müttefikin önemini farkında olan Doha yönetimi, Mısır'da Müslüman Kardeşler iktidarının devam etmesine yönelik siyaset geliştirmiştir. Ancak Doha'nın bu çabaları Mısır'da dışarıdan destekle genişleyen karşı-devrimci koalisyonun öncülük ettiği ve 3 Temmuz 2013'te gerçekleşen askeri darbeye Muhammed Mursi'yi görevden uzaklaştırmasını engelleyememiştir. Askeri darbe Katar'ın Mısır siyasetindeki etkinliğini ciddi anlamda geriletmesine rağmen Doha, devrim sürecinin devam etmesi ve karşı-devrimin başarısız olması için doğrudan ya da dolaylı çabalarını sürdürmüştür.

Katar'ın bu tutumu aslında Doha'nın Arap devrimleri süresince izlediği başkaldırıları ve rejim değişikliklerini destekleme politikasıyla (Al-Muhannadi, 2013) paralel bir siyasettir. 2010'un Aralık ayında başlayan Arap devrimleriyle birlikte diplomatik arabulucu olma rolünden sıyrılan Katar, diğer Körfez ülkelerinden de farklılaşarak müdahaleci bir pozisyona doğru kaymıştır (Helfont, 2015; Ulrichsen, 2014). Sınırlı kapasitesi ile bölge siyasetine doğrudan müdahil olamayacağı farkında olan Katar yönetimi, bu anlamda Müslüman Kardeşler hareketiyle ciddi ilişkiler içerisine girmiştir. İhvan'ın bölgedeki değişimlerde uzun vadede en etkin aktör olacağına inanan Katar, bu süreçte Müslüman Kardeşler hareketini siyasi partner olarak görmüştür (Colombo, 2012; 117-118). Kahire'yi aynı şekilde önemli bir aktör olarak gören ve Doha'nın etkisine bırakmak istemeyen Suudi Arabistan gibi diğer Körfez ülkeleri, diğer birçok nedenin yanında, Katar'ın Mısır'daki etkisini azaltmak amacıyla da karşı-devrim

sürecine destek vermişlerdir (Worth, 2013). Bu yönüyle Mısır'da yaşanan askeri darbe bir anlamda dış aktörlerin Mısır üzerinden gerçekleşen mücadelelerinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir de denilebilir.

Mısır'daki askeri darbe Katar'ın kısa ve uzun vadeli bölge siyasetini ciddi anlamda etkilemiştir. Buna tepki olarak Doha, daha ilk günden itibaren Mısır'daki darbe yönetimine karşı bir pozisyon almıştır. Bu pozisyonunu doğrudan siyasi liderlik tarafından kamuoyu önünde ifade etmekten çekinen Doha yönetimi, en güçlü dış politika araçlarından olan El-Cezire kanalı (Hroub, 2014; Sultan, 2013: 256) aracılığıyla Mısır'daki karşı-devrim sürecine ciddi eleştiriler getirmiştir. Mısır ve Katar arasında El-Cezire üzerinden cereyan eden mücadele darbeden hemen sonra etkisini göstermiştir. Abdülfettah El-Sisi'nin darbeyi ilan ettiği konuşmasının ardından El-Cezire'nin Kahire'deki ofisi basılmış ve birçok gazeteci gözaltına alınmıştır (Fayed, 2013; Reuters, 2013b). El-Cezire'nin Mısır ofisi direktörü Abdelfettah Fayed kısa süreliğine göz altına alınırken, darbe yanlısı gruplar kanalın lisansının iptal edilmesi için imza kampanyası başlatmıştır (Al-Qassemi, 2013b). Katar'ın Mısır'daki darbe karşıtı pozisyonunu koruması ve El-Cezire'nin yayın politikasının bu şekilde devam etmesi üzerine Mısır'daki idare mahkemesi El-Cezire Mübaşir Mısır kanalının yayınının durdurulması kararı almıştır (O'carroll, 2013). Gerilimin son halkasında ise Aralık ayında El-Cezire'nin biri Kanadalı üç muhabiri başkent Kahire'de gösterileri haberleştirdikleri sırada göz altına alındılar (Al Jazeera, 2013h). İki ülke arasındaki diplomatik gerilimin sürmesi nedeniyle bir yıldan fazla tutuklu kalan gazetecilere mahkeme tarafından verilen hapis cezaları 2015'in Ocak ayında iptal edilmiş (Sabin, 2015) ve Şubat ayında da serbest bırakılmışlardır (Kingsley, 2013d).

Mısır'da gerçekleşen askeri darbeye açık biçimde karşı çıkan ve eleştiren Katar yönetiminin bu tutumu iki ülke arasında diplomatik krizlere de neden olmuştur. 2014'ün Ocak ayında Katar Dışişleri Bakanlığı'nın Mısır'da askeri rejimin muhaliflere yönelik şiddetine ve Müslüman Kardeşler'in terör örgütü ilan edilmesi kararlarına tepki gösterdiği açıklaması (Ministry of Foreign Affairs, 2014) Kahire tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Katar'ı Mısır'ın içişlerine karışmakla suçlayan Dışişleri Bakanı Nebil Fehmi yayınladığı bir açıklamayla Doha'nın kendilerine karşı "kötü niyetli" bir tavır içinde olduğunu belirtmiştir (Al Masry Al Youm, 2014). Mısır Başbakanı Hazem El-

Biblavi yaptığı açıklamada Katar'ın Müslüman Kardeşler'i desteklemekten vazgeçmesi çağrısında bulunurken, Katar'dan İhvan üyelerini Mısır'a teslim etmesi talep edilmiştir (Al Arabiya, 2014a). Katar'a yönelik tepkileri giderek artan Mısır'ın Körfez'deki müttefiklerinden Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt, hem Kahire'ye destek olmak hem de Katar'ın İhvan'a olan desteğini cezalandırmak amacıyla 2014'ün Mart ayında Doha'daki büyükelçilerini geri çekme kararı aldılar (Hauslohner, 2014; Kholaf, 2014b).

Mısır'a yönelik politikası ve Müslüman Kardeşler'e tepkisi nedeniyle Körfez'deki komşuları tarafından dışlanan Katar geri adım atmak durumunda kalmış ve ülkedeki bazı Müslüman Kardeşler üyelerini Türkiye'ye göndermiştir. Bu kararlar Doha, Suudi Arabistan'la Mısır üzerinden yaşadığı gerginliği sonlandırmayı hedeflemiştir. Nitekim Katar'ın bu kararı Riyad tarafından olumlu karşılanmış Suudi Arabistan'la diyalog süreci başlamıştır (Pandey, 2014). Görüşmeler sonrasında Körfez ülkeleri Katar'la yeniden uzlaşmayı sağladıklarını duyurmuş ve büyükelçilerini geri göndermişlerdir (Al Akhbar, 2014). Mısır'la yakından ilgili olan bu gelişme kısa sürede etkisini göstermiş ve Suudi Arabistan'ın girişimiyle Mısır ve Katar arasındaki buzları eritmeye yönelik temaslar başlamıştır (Afify, 2015).

Bu çerçevede Katar'dan bir diplomatik misyon Mısır'a gelerek Cumhurbaşkanı Abdülfettah El-Sisi ile görüştü. Katar Emiri Şeyh Tamim bin Hamad El-Sani'nin özel temsilcisi Şeyh Muhammed Abdülrahman El-Sani'nin ziyareti sırasında arabulucu olarak Suudi Kralı Abdullah'ın özel danışmanı Halid El-Tuveyciri de arabulucu olarak hazır bulundu. Katar ve Mısır arasındaki diplomatik ve siyasi krizi sonlandırmayı hedefleyen toplantıyla ilgili Suudi yönetiminden yapılan açıklamalar ziyaretin olumlu sonuçlar doğuracağı yönündeydi (Al Arabiya, 2014b). Nitekim bu ziyaretten birkaç gün sonra Mısır diplomatik heyeti Katar'a giderek ilişkilerin normalleşmesi amacıyla temaslarda bulunmuştu (Al-Sherbini, 2014). Bu görüşmelerin yaşandığı dönemde Katar yönetimi bir iyi niyet gösterisi olarak Mısır'da yasaklanan El-Cezire Mübaşir Mısır kanalını kapattığını açıkladı (Middle East Eye, 2014a; Middle East Monitor, 2014c).

Her ne kadar Katar ve Mısır arasında Suudi Arabistan aracılığıyla bir yakınlaşma olduğu gözlemlenmişse de iki başkentin gerçek manada birbiri arasındaki ilişkileri düzeltebileceği belirsizliğini korumuştur. Nitekim Katar, Mısır'daki darbeye karşı katı

pozisyonunu korumaya devam etmiş, sadece diplomatik saikler ve Körfez'deki komşularıyla ilişkilerinin zedelenmemesi adına Kahire yönetimiyle normalleşme sürecine girmiştir. Bu durumun açık bir göstergesi Şubat ayında Mısır'ın Arap Ligi temsilcisi Tarık Adil'in Katar'ı terörizme destek olmakla suçlamasının ardından yaşananlardır (Ahram Online, 2015). Adil'in Katar'ı Libya'da IŞİD'e destek olmakla suçlaması Doha'da tepkiyle karşılanmış ve Katar, Mısır'daki büyükelçisini geri çekmiştir (Daily Sabah, 2015). Daha sonra yine Suudi Arabistan'ın girişimiyle Katar'ın büyükelçisi Mart ayında Kahire'ye geri dönmüştür (Al Jazeera, 2015; Mada Masr, 2015c).

Suudi Arabistan'da Kral Abdullah'ın hayatını kaybetmesi ve sonrasında Kral Selman'ın iktidara gelmesinin de Katar-Mısır ilişkilerinde etkileri olmuştur (Dawoud, 2015c). Riyad'ın Müslüman Kardeşler'e yönelik politikasını yumuşatması ve Körfez'deki komşularıyla işbirliğini artırma yönünde adımlar atması Katar'la Suudi Arabistan'ı yakınlaştırmıştır. Bunun etkisiyle Riyad ve Doha, Mısır üzerinden anlaşmazlığa düşmek yerine ortak çıkarlarını ön plana alarak işbirliği yapma yoluna gitmiştir. Öyle ki Mısır'ın Katar'a "teröre destek" suçlamasının ardından Körfez İşbirliği Teşkilatı bir açıklama yayınlarak Katar'ın terörle mücadelede ön safta olduğunu vurgulamış ve Mısır karşısında Doha'ya destek olmuştur (Al-Zayabi, 2015).

Mısır yönetimi her ne kadar Suudi Arabistan'ın teşvikiyle Katar'la diplomatik temaslarda bulduysa da, Doha'nın Müslüman Kardeşlerle olan yakın ilişkisinden dolayı gerçek anlamda bir yakınlaşma gerçekleşmemiştir. Katar'ın Mısır konusunda geri adım atması ise konjonktürel bir siyasi tercih olarak görülebilir (Hussein, 2014). Nitekim 2011'de Arap devrimlerinin başlamasından bu yana Katar'ın halk hareketlerini destekleyen politikasını halen devam ettirmesi, Kahire ve Doha arasındaki gerginliğin perde arkasında sürmesinin en önemli nedenidir. 2015 yılı boyunca Sisi yönetiminin Müslüman Kardeşler üyelerine uygulanan baskıyı devam ettirmesi ve aralarında Muhammed Mursi'nin de bulunduğu birçok İhvan liderini idam cezasına çarptırması Katar ile Mısır arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesinin güç olduğunu göstermektedir.

3.2.2. Küresel Aktörler

3.2.2.1. Amerika Birleşik Devletleri

Mısır'da yaşanan devrim sürecine hazırlıksız yakalanan ve iki yıl boyunca bu ülkeye yönelik tutarlı bir politika geliştiremeyen ABD, 3 Temmuz 2013'teki darbe sırasında da ilkesiz bir tutum sergilemiştir. Her ne kadar ABD'nin Kahire büyükelçisi Anne Paterson, Mısır ordusunun askeri darbe yapma yönünde irade beyan etmesinin ardından Müslüman Kardeşler liderlerinden Hayrat Şatır'la görüşerek İhvan'ı muhaliflerle uzlaşmaya davet ettiyse de (Dunne, 2013), darbenin gerçekleşmesiyle birlikte ABD'nin doğrudan yeni yönetimin yanında pozisyon alması Mısır'daki demokrasi yanlılarını hayal kırıklığına uğratmıştır. Mübarek sonrası dönemde Mısır'ın demokratikleşmesine samimi bir destek vermeyen ABD yönetimi, demokratik seçimlerle işbaşına gelen Muhammed Mursi'nin askeri darbeye görevinden uzaklaştırılmasına tepki göstermeyerek Mısır siyasetindeki hatalarına bir yenisini eklemiştir. Öyle ki bu dönemde ABD tarafından desteklenen Mısırlı bazı sivil toplum kuruluşları ve figürlerinin, Mursi karşıtı cephede yer alarak ülkede demokratik seçimlerle işbaşına gelmiş ilk cumhurbaşkanının askeri darbeye görevden uzaklaştırılmasına katkıda bulunduğu iddiaları dile getirilmiştir (Middle East Monitor, 2013).

Amerikan Başkanı Obama'nın darbe sonrası yaptığı açıklama Washington'un Mısır konusunda halen belirsiz bir siyasete sahip olduğunu, bununla birlikte Mursi sonrası döneme kolay biçimde adapte olabileceğinin göstermiştir. Genelkurmay Başkanı Abdülfettah El-Sisi'nin yönetime el koymasını askeri darbe olarak nitelemeyen Obama, bir taraftan da Mısır'ın demokratik bir yönetime hızla geçmesini arzuladığını ifade etmiştir. ABD'nin askeri darbe ile yönetilen ülkelere yardım etmemesi ilkesinden hareketle Washington'un Kahire'ye yardımlarını yeniden gözden geçireceğini söyleyen Obama, ABD'nin tek parti ya da tek adam yönetimini destekleyemeyeceğini bu yüzden Mısır'ın yeniden demokratik kurumlara kavuşması gerektiğini ifade etti (Klein, 2013).

Darbeyi izleyen günlerde ABD'nin Müslüman Kardeşler'in görevden uzaklaştırılmasından rahatsız olmadığı ve ülkenin Sisi liderliğindeki askeri rejim tarafından yönetilmesine onay verdiği gerçekleştirilen temaslar ve üst düzey açıklamaları ortaya çıkmıştır. Darbe sonrası Mısır'a ilk resmi ziyareti gerçekleştiren ABD Dışişleri Bakan yardımcısı William Burns, Abdülfettah El-Sisi ve diğer geçiş

süreci liderleriyle yaptığı ziyaretler sonrasındaki açıklamasında askeri darbeye yönelik hiçbir referans vermeden “Mısırlılar kendi geleceklerine karar vereceklerdir. Mısır’ın bu yönetimle demokrasiye doğru ilerleyeceğinden şüphemiz yok” diyerek Washington’un geçiş sürecinde Mısır ordusuyla birlikte hareket edeceğinin işaretlerini vermiştir (Saul, 2013). ABD Dışişleri Bakanı John Kerry de yaptığı açıklamada “Mısır ordusunun demokrasiyi yeniden tesis ettiğini” ifade ederek ABD’nin darbe sonrası süreçte Mısır’daki askeri rejimin yanında olacağını göstermiştir (Bradley and Shah, 2013).

Darbenin hemen ardından demokratik bir tutum almak adına kötü bir performans gösteren ABD yönetimi bu anlamda Kahire’deki demokrasi yanlılarının ve kamuoyunun güvenini yitirmiştir (Ghattas, 2013). Bununla birlikte ABD’nin devrim sonrası Mısır’a yönelik genel siyaseti olan iktidara kim gelirse gelsin o yönetimle ilişkiler geliştirerek çıkarları koruma politikası Sisi döneminde daha açık biçimde devam etmiştir (Dunne, 2014). Öyle ki Mursi döneminde Müslüman Kardeşler’in demokrasi tecrübesine şans vermek gerektiğini dillendiren ABD yönetimine Mısır ordusu ve eski rejim yanlılarının tepkisi darbe sonrasında dahi sürmüştür. Bu tepkiyi azaltmak ve ABD’nin bölgedeki çıkarlarını garantiye almayı hedefleyen Obama yönetimi Sisi’ye ve junta rejimine askeri ve siyasi destek sunmaktan geri durmamıştır.

Kasım ayında Mısır’ı ziyaret eden ABD Dışişleri Bakanı John Kerry ise Abdülfettah El-Sisi ile görüşerek Mısır’ın geçiş sürecindeki yol haritasına destek verdi. Mısır’ın halihazırda izlediği yol haritasının ABD açısından “mükemmel” olduğunu ifade eden Kerry, Kahire’nin demokrasi yolunda doğru bir süreçten geçtiğini belirtti (Gordon, 2013). Sisi yönetiminin şiddeti reddeden Müslüman Kardeşler hareketine yönelik darbe sonrası yürüttüğü yoğun bir baskı kampanyası ve ülkedeki insan hakları ihlallerine rağmen ABD’nin tepkisiz tavrı, Washington’un ülkede demokrasiyi gerçek anlamda isteyip istemediği konusunda soru işaretleri doğurmuştur.

ABD’nin Mısır’a yönelik yardım politikası da Washington’un çıkarları doğrultusunda demokratik ilkeler göz ardı edilerek gerçekleşmiştir. Her yıl Mısır’a ulaştırılan 1.5 milyar dolarlık yardımın kesilmemesi için askeri müdahaleye darbe demeyen Washington yönetimi, gelen uluslararası tepkiler ve Mısır’da artan insan hakları ihlalleri sonrası ülkeye yapılacak 260 milyon dolarlık yardımın dondurulduğunu açıklamıştır. Buna karşın, ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Jan Psaki yaptığı açıklamada ABD ve

İsrail'in çıkarlarına hizmet edecek askeri yardımların ise devam edeceğini belirterek bu yardımların Mısır'ın terörle mücadelesinde ve sınır güvenliği konularında hayati önemde olduğunu ifade etmiştir (Ersoy, 2013). Nitekim 2014'ün Nisan ayında ABD yönetimi Mısır'a teslim etmeyi geciktirdiği Apaçi helikopterlerinin en kısa zamanda Kahire'ye gönderileceğini duyurdu. ABD bu şekilde bir taraftan Mısır'a askeri yardımları devam ettirirken, diğer taraftan Sisi yönetiminin ABD çıkarları doğrultusunda davranmasını garanti etmeyi hedefliyordu (Strasser, 2014).

Sisi yönetiminin Mısır'daki karşı-devrim sürecinde hem Müslüman Kardeşler hareketine hem de diğer devrimci hareketlere karşı yürüttüğü baskı siyaseti ve insan hakları ihlalleri uzun süre Washington tarafından ciddi bir tepkiyle karşılanmamıştır. Öyle ki Mısır'da Müslüman Kardeşler üyesi yüzlerce kişiye idam cezası verilmesi bile ABD'nin Mısır'a silah yardımlarını iletmesine engel olamamıştır. Tamamen siyasi yargılamalar sonucunda verilen idam cezalarına Washington yönetiminin cılız tepkiler göstermesi ve ülkedeki insan hakları ihlallerine rağmen Kahire'ye askeri yardımları devam ettirme kararı ABD'nin Mısır'da statükoyu demokrasiye tercih ettiğinin göstergesidir (Murphy, 2014). Sisi'nin Cumhurbaşkanı seçildiği seçimlere kadar bu politikasını sürdüren Obama yönetimi, izleyen süreçte Sisi'ye daha fazla destek olmuş ve onun uluslararası meşruiyetini sağlamlaştırmasına katkıda bulunmuştur. O dönemde Michele Dunne gibi uzmanlar ABD yönetiminin Mısır'da demokratikleşme yönünde gelişmeler varmış gibi davranmasını eleştirirken, Washington'un bu tutumunun Sisi yönetiminin kendisi gibi sürdürülemez olduğunu ve yeni bir strateji geliştirilmesi gerektiğini söylemişlerdir (Dunne, 2014). ABD yönetiminin Mısır'a olan desteği birçok kesimi rahatsız etmiş, aralarında önde gelen bilim adamlarının olduğu bir grup entelektüel Obama'ya çağrı yaparak Mısır'a askeri desteği kesmesi ve Sisi yönetimine insan hakları ihlallerini sonlandırması için baskı yapmasını istemişlerdir (Freedom House, 2014).

Çağrılara kulak vermeyen Obama yönetimi, Mısır'daki darbe sürecine desteğini sürdürmüştür. Eylül ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu için ABD'ye gelen Abdülfettah El-Sisi, temasları kapsamında Barack Obama ile de görüşmüştür. İnsan hakları kuruluşlarının aksi yöndeki çağrısına rağmen Sisi ile görüşen Obama, Mısır ve ABD'nin ortak endişelere sahip olduğunu ve bu yüzden iki ülke arasındaki stratejik

işbirliğinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır (Barsoum, 2014). Obama yönetiminin bu yaklaşımı sadece Sisi rejimine meşruiyet kazandırmakla kalmamış, bir taraftan da Mısır'da darbe karşıtlarına uygulanan baskının artarak devam etmesinin önünü açmıştır.

Mısır'a ekonomik, siyasi ve askeri yardımlarını 2015 yılında da sürdüren ABD, Mart ayında Şarm El-Şeyh'te düzenlenen ekonomi zirvesine üst düzey katılım göstermiştir. Zirvede bir konuşma yapan ABD Dışişleri Bakanı John Kerry “Amerika'nın Mısır'ın güvenliğine büyük önem verdiğinin altını çizmiş ve demokratikleşme yolunda Kahire'ye siyasi ve ekonomik her türlü yardımı yapmaya hazır olduklarını” ifade etmiştir (Yeni Şafak English, 2015). Kerry'nin bu konuşmasını doğrular nitelikte ABD yönetimi 1 Nisan'da Mısır'a 12 F-16 savaş uçağı, 20 Harpoon füzesi ve yaklaşık 125 M1A1 tank teçhizatını içeren 1.3 milyar dolarlık askeri yardımı serbest bıraktığını açıklamıştır (NTV, 2015).

Sisi yönetimine askeri ve ekonomik destek sunmaya devam eden Washington, Mısır'da Müslüman Kardeşler liderlerine verilen idam cezalarına da tepkisiz kalmıştır. Mahkemenin aralarında Muhammed Mursi'nin de bulunduğu birçok İhvan üyesine idam cezası vermesine tepki olarak Beyaz Saray'dan yapılan açıklamada “İhvan üyelerinin adil yargılanması” çağrısı yapılmış (Mısır Bülteni, 2015d), bunun ötesinde bir tepki gösterilmemiştir. ABD'nin askeri darbeden bu yana Mısır politikası göstermektedir ki, Washington Mısır'da demokratikleşmeden ziyade kendi uzun vadeli çıkarlarına hizmet edecek bir müttefikin ortaya çıkmasını istemektedir. İsrail ve ABD'nin bölgesel çıkarlarının öncelendiği bir düzenin kurulması için Mısır'da güçlü bir rejimin varlığının gerekli olduğunun farkında olan Obama yönetimi, bu yüzden Sisi rejimini ve Mısır'daki karşı-devrim sürecini desteklemekte bir mahzur görmemiştir (Bakr, 2015).

3.2.2.2. İngiltere

Mısır'daki karşı-devrim sürecinde askeri darbe karşısında ilkeli bir tavır göstermeyen ve demokrasi yanlılarına destek olmayan İngiltere yönetimi, askeri rejimin bölgesel ve küresel anlamda meşruiyet kazanmasına katkıda bulunmuştur. Bu süreçte ABD ile paralel bir siyaset izleyen Londra, darbenin hemen ardından Sisi yönetimiyle iletişime geçerek yeni dönemde kendi ekonomik ve siyasi çıkarlarını korumayı hedeflemiştir. Nitekim darbenin hemen ardından İngiliz Dışişleri Bakanı William Hague'in yaptığı

“Biz hükümetleri değil, devletleri tanırız. Bizim için Mısır devleti vardır ve Mısır’da iktidarda kim varsa onunla çalışmalıyız. Bunu İngiliz vatandaşlarının güvenliği için yapmalıyız. Mısır’da onlarca İngiliz şirketi iş yapıyor ve bu şirketlerin güvenliği için Sisi yönetimini tanımamamız gibi bir seçenek söz konusu olamaz” açıklaması Londra’nın darbe yönetimine tepki göstermeyeceğinin işareti olmuştur (Martin, 2013; Siddique and Wintour, 2013). Mısır’daki darbeye en üst düzey açıklama İngiltere Başbakanı David Cameron tarafından yapılmıştır. Açıklamasında Mısır’daki askeri müdahaleyi darbe olarak tanımlamayan Cameron, “bu noktadan sonra Mısır’da olması gereken demokratikleşme yolunda adımların atılmasıdır” diyerek demokratik seçimlerle işbaşına gelen Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi’nin darbe ile görevinden uzaklaştırılmış olmasına değinmemiştir (Bigg, 2013).

Mısır’daki askeri darbeye demokratik bir duruş göstermeyerek tepki vermeyen İngiltere’nin bu tavrı ada basınında da eleştirilmiştir. The Telegraph yazarı Peter Osborne İngiltere Dışişleri Bakanı Hague’i Mısır’daki darbe karşısında sessiz kalmakla ve herhangi bir açıklama yapmak için Amerika’nın alacağı pozisyonu beklemekle eleştirmiştir. Londra’nın Mısır’daki askeri müdahaleye darbe diyememesinin arkasında Washington’un tepkisinin olduğunu belirten Osborne, her ne kadar İngiltere’nin artık küresel bir güç olmasa da, kutsal saydığı değerleri koruması ve Mısır’da darbe karşıtı pozisyon almasını savunmuştur (Osborne, 2013). Benzer şekilde eski İngiltere Dışişleri Bakanı David Miliband da İngiliz ve Batı hükümetlerinin Mısır’daki darbe karşısındaki sessizliğini eleştirerek, demokrasiye karşı yapılan müdahaleyi darbe olarak nitelemiş ve Mısır gibi ülkelerde aşırı olmayan İslami hareketlerin desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Miliband, “Mısır’da yaşananlar tartışmasız askeri darbedir. Mısır’da İslami partilerin demokratik düzenden dışlanması değil, sisteme dahil edilmesi hedeflenmelidir. Darbe yönetimince tutuklanan siyasiler serbest bırakılmalı ve gerçek bir demokratikleşme yoluna girilmelidir” diyerek Mısır’daki geçiş süreci konusundaki çekincelerini dillendirmiştir (Warrell, 2013).

Batı ülkelerinin darbeye yönelik tepkisiz tavrından cesaret alan Abdülfettah El-Sisi yönetiminin 14 Ağustos’ta Rabia ve Nahda meydanlarında katliamlar gerçekleştirmesi de İngiltere’nin tutumunu değiştirmemiştir. Dışişleri Bakanı Hague “Mısır’da yaşanan şiddet olaylarından üzüntü duyduğunu ve protestocuların öldürülmesinin kabul edilemez

olduğunu” ifade etmiştir. Hague’ın açıklamasında dikkat çeken nokta ise protestocuları “polis öldürmek, kiliseleri ateşe vermek ve hastanelere saldırmakla” suçlaması olmuştur. Darbeye yönelik eleştiri getirmeyen ve binlerce kişinin öldürülmesine dair yorum yapmayan Hague, Mısır’da demokratik kurumların ve siyasi diyalogun geliştirilmesi için destek olmalıyız açıklaması yapmıştır (Foreign & Commonwealth Office, 2013; Mason, 2013).

İngiltere’nin Mısır’daki darbe yönetiminin faaliyetlerine yönelik eleştiri getirmemesi Londra’nın her ne kadar darbeyi doğrudan desteklemese de karşı-devrim sürecinde Müslüman Kardeşler karşıtı bir pozisyon aldığıın göstergesidir. Bu durum İngiliz Başbakanı David Cameron’un 2014’ün Nisan ayında Müslüman Kardeşler’in İngiltere’deki faaliyetlerine yönelik soruşturma başlatılması talimatıyla daha açık biçimde ortaya çıkmıştır (Watt, 2014). Uzun yıllardır İngiltere’de faaliyetleri olan İhvan’a yönelik soruşturmanın harekete yönelik Mısır’da yürütülen baskı siyasetiyle aynı döneme denk gelmesi Sisi yönetiminin bu anlamda Cameron’dan bir talebi olabileceği iddialarını akıllara getirmiştir (Middle East Monitor, 2014d). Aylar süren soruşturma sonucunda hazırlanan rapor Başbakan Cameron’un kararıyla, Müslüman Kardeşlerle yakın ilişkisi olan Katar’la İngiltere’nin ilişkilerinin bozulmaması (Russia Today, 2014) ve ayrıca Suudi Arabistan’daki yeni yönetimin de endişeleri nedeniyle yayınlanmadı (Parker, 2015). Raporun hazırlanmasında rol alan bazı kaynaklar ise soruşturma sonucunda Müslüman Kardeşler’in terörle ilgisinin olmadığıın ortaya çıktığını ifade ettiler (Al Araby Al Jadeed, 2015; Morris and Johnston, 2015). İngiltere’nin böyle bir rapor hazırlamasının arkasında ise Müslüman Kardeşlerle mücadele ettiği izlenimi vererek Mısır’daki Sisi rejimiyle özellikle ekonomik ilişkilerin korunmasının yattığı söylenebilir. Bir yönüyle İngiltere’nin Mısır’a ve Ortadoğu’ya yönelik siyasetinde “zaman kazanma” anlamı da taşıyan raporun açıklanma tarihinin Londra’nın özellikle Kahire, Riyad, Abu Dabi ve Doha ile ilişkilerinin dikkate alınarak ertelenmesi bunun bir göstergesidir (Middle East Eye, 2014b; Randall, 2014; Westrop, 2015).

İngiltere’nin Mısır’daki Sisi yönetiminin insan hakları ihlallerine ve anti-demokratik uygulamalarına tepki göstermemesinin en önemli nedenlerinin başında Londra’nın Kahire’yle olan ekonomik ilişkileri gelmekteydi. Bu ilişkileri canlı tutmak ve daha da

ilerletmek adına İngiltere, Sisi yönetimiyle etkileşimini azaltmadı. Londra'dan Kahire'ye gelerek temaslarda bulunan siyasi ve ekonomik heyetler darbe sonrası süreçte İngiltere'nin Mısır politikasındaki önemli enstrümanlardı. Sisi'nin cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Kahire'yi ziyaret eden heyet, Başbakan Cameron'un tebrik mektubunu iletirken, Mısır'ın IMF ve diğer kurumlardan ekonomik yardımlar alması konusunda Londra'nın desteğini vurguladı (Ahram Online, 2014e). Bu çerçevede İngiltere, 2015'in Ocak ayında iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması hedefiyle Mısır'da ticaret misyonu açtı (Daily Star, 2015). Mart ayında düzenlenen Mısır Ekonomi Zirvesi'ne Dışişleri Bakanı Philipp Hammond ile katılan İngiltere'den birçok firma da etkinlikte yer aldı (Shenker, 2015). Hammond'un o dönemde El-Şark El-Evsat gazetesine yazdığı makalede Mısır'da yaşanan demokratik ihlalleri, özgürlüklerin kısıtlanmasını ve sosyo-ekonomik sıkıntıları görmezden gelmesi ve "açık biçimde insan haklarını ihlal eden" bir rejimin başarılı olması için Londra'nın elinden geleni yapacağını söylemesi İngiltere'nin Mısır siyasetinin ne kadar ekonomik çıkarlarla ilişkili olduğunu göstermektedir (Hammond, 2015). Mısır'daki tüm yabancı yatırımların %50'sine sahip olan İngiltere'den geniş bir işadami delegasyonu da zirvede yer aldı (British Government, 2015). Zirvenin İngiltere açısından en dikkat çeken gelişmesi ise British Petrol ile Mısır hükümeti arasında imzalanan 12 milyar dolarlık anlaşmaydı. Anlaşmayla British Petrol'ün 2020 yılına kadar Mısır'a 12 milyar dolarlık yatırım yapması öngörülmüştü (Abay and Erkul, 2015; Reed, 2015). Mısır tarihindeki en büyük dış yatırımlardan birisi olan bu anlaşma, ekonomik çıkarların korunması adına Mısır'daki askeri yönetimin insan hakları ihlallerine tepki göstermeyen İngiltere'nin Mısır'daki karşı-devrim sürecindeki politikasının motivasyonunu da ortaya çıkarmıştır denilebilir. Bu ekonomik çıkarlara zarar gelmemesini isteyen Londra, Mısır mahkemesinin Muhammed Mursi'ye ve birçok İhvan yöneticisine idam cezası vermesine tepki göstermezken, bu kararlara yönelik küresel tepkilere aldırış etmeksizin Sisi'yi resmi olarak Londra'ya davet etmiştir (Ahram Online, 2015c).

İngiltere'nin Mısır'daki karşı-devrim sürecindeki siyasetini özetlemek gerekirse ekonomik ve siyasi çıkarların demokratik değerlerin önüne geçtiği ifade edilmelidir. Mısır'daki yatırımlarının tehlikeye girmesini istemeyen Londra, Abdülfettah El-Sisi liderliğindeki darbeye ve sonrasında yaşanan insan hakları ihlallerine tepki göstermemiş ve oluşan yeni statükonun devamını arzulamıştır. İngiltere'nin küresel ve bölgesel

ortakları olan ABD ve İsrail'in de aynı politikayı izlemesi Londra'nın bu süreçteki işini kolaylaştırmış ve bu politikasından dolayı gelecek tepkilerin daha düşük seviyede kalmasına neden olmuştur.

3.2.2.3. Rusya

Mısır'da Muhammed Mursi yönetimine karşı başlayan kitlesel gösterilerin askeri darbe ile sonlanması sürecinde son dönemde Ortadoğu siyasetiyle daha yakından angaje olan Rusya'nın tutumu önemli olmuştur. Arap devrimlerinin başlamasından bu yana gerek Mısır'da ve gerekse diğer ülkelerdeki gelişmelerde daha etkin rol alma çabası içinde olan ve devrimlerin yaşandığı ülkelerle ilişkilerini geliştirmek isteyen Rusya, Mısır'daki darbe sürecinde doğrudan pozisyon almayarak tarafsız bir tepki vermiştir. Darbenin hemen ardından Rusya Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada askeri müdahale "darbe" olarak nitelendirilmemiş ve tüm taraflar "demokratik ilkeler çerçevesinde" uzlaşmaya davet edilmiştir (Alexander, 2013). Moskova'nın demokratik seçimlerle işbaşına gelen Mursi'nin, askeri darbe ile görevinden uzaklaştırılmasına tepki göstermemesi, Putin yönetiminin Mısır'da askeri bir idareye daha olumlu baktığının işareti olarak algılanmıştır. Rusya'nın bu tutumunun bir başka nedeni olarak da Arap devrimlerinin başarılı olması durumunda, benzer hareketlerin Rusya'da da baş gösterebileceği endişesi belirtilebilir. Bu yüzden Rusya genel hatlarıyla Arap devrimlerine karşı çıkmış (Baev, 2011) ve devrim sonrası dönemde özellikle Mısır'da karşı-devrimci hareketleri desteklemiştir. Bu bakımdan Rusya için Müslüman Kardeşler hareketinin iktidar tecrübesinin başarılı olmasındansa, Sisi yönetimindeki askeri rejimin iktidarda kalması daha tercih edilebilir bir seçenektir (The Commentator, 2013).

Darbeyi izleyen günlerde yaşanan şiddet olaylarına Rusya'nın tepkisi yine sınırlı olmuştur. Mısır güvenlik güçlerinin onlarca sivil protestocuyu öldürdüğü saldırı sonrasında yaptığı açıklamada Putin, Sisi'ye ve güvenlik güçlerine yönelik eleştiri yapmazken, ülkenin iç savaşa gitmemesi için tüm taraflara sükunet çağrısı yapmakla yetinmiştir (Reuters, 2013c). Darbe sonrası dönemde ABD'nin Mısır'a yardımları bir süreliğine donduracağını açıklaması ve yine darbe taraftarlarının Washington'u Müslüman Kardeşler'e destek olmakla suçlaması, Rusya'nın Kahire nezdinde popülerliğini artırmış ve bir alternatif müttefik olma ihtimalini ortaya çıkarmıştır.

Nitekim Mısır ve Rusya arasındaki bu yakınlaşma darbenin hemen sonrasında Kasım ayında meyvelerini vermeye başlamıştır. Rusya Savunma ve Dışişleri Bakanları'nın Kahire'ye gerçekleştirdiği resmi ziyarette iki ülkenin özellikle savunma alanında yeni işbirliklerine gideceğinin işaretleri ortaya çıkmıştır. Ziyaretin Rusya açısından önemi Enver Sedat döneminde kesilen savunma alanındaki işbirliklerinin yeniden başlaması yönünde önemli bir adım olmasındandır. Nitekim 1971'den bu yana ilk kez bir Rus Savunma Bakanı Kahire'yi ziyaret etmiştir (Carlstrom, 2013). Bu ziyaretle Rusya, Sisi'ye o dönemde çok ihtiyaç duyduğu uluslararası meşruiyetini kazanmasında yardımcı olurken, bir taraftan da Mısır üzerinden bölge siyasetinde daha etkin olmanın yollarını aramaktaydı. Ziyaret sırasında yaptığı açıklamada Sisi, Rusya'yla tarihi ve stratejik bir işbirliğini başlatmak istediklerini ifade ederek darbe sonrası süreçte dış politikadaki partnerlerini çeşitlendireceğini göstermiştir (Ahram Online, 2013j; Perry and Fick, 2013). Mısır'daki karşı-devrim sürecindeki belirsiz siyasi ortamı kendi lehine yönlendirmek isteyen Rusya, ABD'nin etkisinin giderek azalmasını da fırsat bilerek Mısır'la ilişkilerini ilerletmeyi hedeflemiştir. Bölgesel siyasette ortaya çıkan iktidar açığına talip olan Rusya (Carlstrom, 2013), bu siyasetindeki önemli enstrümanlardan olan Mısır'daki karşı-devrim sürecinde yaşanan insan hakları ihlallerini, anti-demokratik uygulamaları ve ekonomik sıkıntıları uzun vadeli çıkarları için görmezden gelmiştir.

İlişkileri daha da ilerleten hamle Sisi'den gelmiş, darbenin mimarı Genelkurmay Başkanı 2014'ün Şubat ayında Rusya'yı ziyaret etmiştir. Askeri darbe sonrası gerçekleştirdiği ilk resmi yurt dışı ziyaretinde 2 milyar dolarlık silah alımı anlaşması konusunda uzlaşmaya varan Sisi (Bodner, 2014; Marcus, 2014), yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimindeki adaylığı için de Putin'in desteğini kazanmıştır. Ziyaret sırasında açıklamalarda bulunan Putin, Sisi'nin cumhurbaşkanlığı adaylığının Mısır'ın kaderini belirleyeceğini belirtmiş ve bu görevde Rus halkı adına başarılar dilediğini ifade etmiştir (Williams, 2014). Mısır siyasetinde etkili olmayı hedefleyen Moskova, Kahire'nin ciddi düzeylere varan enerji açığının karşılanmasına destek olmak amacıyla Gazprom aracılığıyla Mısır'a düşük fiyatla doğalgaz temin edeceğinin de garantisini vermiştir (Katz, 2014). Darbe sonrası süreçte ülke içinde muhaliflerle mücadele eden ve bu yüzden meşruiyetini tam olarak sağlayamayan Mısır için Rusya ile yakınlaşma seçeneği önemli bir fırsattı (Mandour, 2013). Sisi yönetimi bir taraftan iç kamuoyuna

uluslararası güçlü bir müttefik ilişkisi kurduğu mesajını verirken diğer taraftan da Amerika'ya siyasi blöf yaparak Washington'un alternatifsiz olmadığını hissettirmeyi hedefliyordu (Eleiba, 2014). Bu süreçte Moskova ise Mısır'ı kullanışlı bir araç olarak görüyor ve bu yüzden askeri darbeye ve muhaliflere yönelik insan hakları ihlallerine sessiz kalıyordu (Goher, 2014).

ABD ile ilişkilerdeki belirginliğin daha fazla farklı aktörlere yönlendirdiği Sisi, Cumhurbaşkanı seçilişinin ardından Arap coğrafyası dışındaki ilk ziyaretini Rusya'ya yapmıştır. Ağustos ayında Putin'in resmi davetiyle Rusya'ya gelen Sisi buradaki temasları kapsamında askeri mühimmat ve silah alımı konusunda anlaşma sağlarken, Moskova da Süveyş Kanalı bölgesinde bir "endüstriyel merkez" kurma taahhüdü vermiştir. Batı ülkelerinin ambargolarıyla ekonomisi sarsılan ve taze meyve-sebze ithalatı konusunda sıkıntı yaşayan Rusya'nın yardımına yetişen Mısır'a ödül olarak Moskova, tahıl temin etme konusunda garanti vermiştir (Al Arabiya, 2015b). Ekonomik getirilerinin yanında Moskova'nın Sisi yönetimini meşru bir lider olarak kabul etmesi ve bu çerçevede ağırlaması ise Mısır'daki karşı-devrim sürecinde darbe yönetiminin meşruiyet sıkıntısını gidermede önemli rol oynamıştır.

Bu siyasetini Sisi'nin Cumhurbaşkanı seçilişinin ardından da devam ettiren Rusya, ikili ilişkileri daha da yoğunlaştırdı (Borshchevskaya, 2015). Sisi'nin seçilişiyle her türlü işbirliği kanalını devreye sokan Moskova, Mısır'da askeri rejimin başarılı bir biçimde ayakta kalabilmesi adına desteğini esirgemedi (Naumkin, 2015). Bu çerçevede Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Kahire'ye iki günlük resmi ziyaret gerçekleştirdi. Putin, Rusya'nın Mısır'la savunma sanayisi, ticaret, turizm ve terörle mücadele konularında daha fazla işbirliğine gideceğini açıklarken, Moskova'nın Kahire'ye nükleer enerji üretimi konusunda destek olacağını da müjdesini verdi (Yeranian, 2015). Mısır'ın buğday ihtiyacının %40'ını karşılamaya başlayan Rusya, Kahire'yle özellikle uydu teknolojileri alanında bilgi paylaşımında bulunacağını da duyurdu (Naumkin, 2015). Yılda 3 ila 6 milyon arasında Rus turisti ağırlayan Mısır'ın bu sayıyı ve dolayısıyla yurtdışı döviz girdisini artırmak istemesi de Kahire'nin Rusya'yla ilişkileri derinleştirmek istemesinin bir başka nedeni olarak gösterilebilir.

Rusya ile Mısır arasındaki ilişkinin önemli bir boyutunu oluşturan savunma sanayisi alanındaki işbirliği Putin'in ziyaretinin üzerinden bir ay geçmeden meyvesini verdi.

Rusya Savunma Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada iki ülkenin askeri teknolojileri geliştirme alanında işbirliği anlaşması imzalandığı duyuruldu. Açıklamada iki ülke savunma bakanları başkanlığında toplanan komitenin, askeri uzmanların da katılımıyla gerçekleştirdiği toplantıda savunma sanayisi teknolojileri alanında işbirliği imkanlarının değerlendirildiği belirtildi (Middle East Monitor, 2015). Benzer şekilde Rusya'nın, Mısır'a aralarında Antey-2500 hava savunma sistemlerinin de bulunduğu askeri teçhizatları 2015'in Mart ayından itibaren teslim etmeye başladığı duyuruldu. Bununla birlikte ilerleyen dönemlerde Kahire'nin Rusya'dan SU-30K savaş uçağı satın alma konusunda talepte bulunduğu da bildirildi (I24News, 2015).

Yukarıda belirtilen çıkar temelli açıklamalardan farklı olarak Rus analist Mikhin Rusya'nın Mısır'a bu derece yakınlaşmasını ve Kahire'nin de bu işbirliğine olumlu cevap vermesinin önemli nedenlerinden birisini iki ülkenin birbirlerinin içişlerine karışmama ilkesi çerçevesinde hareket etmesi olarak gösterir (Mikhin, 2015). Mısır'daki baskı rejiminin içeriğine ve yoğunluğuna bakmaksızın ve herhangi bir eleştiri getirmeksizin ilişkileri sürdüren Rusya'nın bu tutumu Kahire'yi memnun etmiş ve bunun karşılığı olarak Sisi yönetimi de Putin'in yakınlaşma çabalarına karşılık vermiştir. Dolayısıyla Rusya'nın karşı-devrim sürecindeki Mısır politikasının Moskova'nın Arap devrimleri süresince genel siyaseti olan karşı-devrimci pozisyonuna bir örnek teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

3.2.2.4. İsrail

Mısır'daki karşı-devrim sürecinde meydana gelen askeri darbe sadece ülkedeki siyasi gruplar değil, ülke dışından aktörlerle de yakından ilişkiliydi. Bu çerçevede Mısır'la doğrudan sınırı olan ve Kahire'deki yönetimin kendi ulusal güvenliği açısından da büyük öneme sahip olduğu İsrail'in, 30 Haziran 2013'teki gösteriler ve 3 Temmuz'da gerçekleşen askeri darbeye rolü olduğu birçok analist tarafından kabul edilmiştir (Arshad, 2013; Badr, 2013; Schwartz, 2013). Öyle ki darbeye çok sert tepki gösteren Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Mısır'daki askeri darbenin arkasında İsrail olduğunu ileri sürmüştür (Haaretz, 2013).

Bu iddiaların dillendirilmesinin öncelikli nedeni olarak 2011'deki devrim öncesinde Hüsnü Mübarek'le çok yakın ilişkiler içerisinde olan İsrail'in Mısır'da Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesinden duyduğu rahatsızlık gösterilebilir. İhvan yönetiminin

kendisine zarar verebileceği endişesini taşıyan Netanyahu hükümeti perde arkasında bir takım önlemler almakta ve Mısır'da iktidara Tel-Aviv'e zarar vermeyecek kesimlerin gelmesi için çalışmaktaydı. İsrail yönetimi ve Mısır'daki darbenin mimarı olan Genelkurmay Başkanı Abdülfettah El-Sisi arasındaki bu ilişki darbe öncesi süreçte de bulunmaktaydı. Öyle ki İsraili analist Roni Daniel yaptığı açıklamada Sisi'nin Muhammed Mursi'ye karşı darbeden üç gün önce Tel-Aviv'i bilgilendirdiğini iddia etmiştir. Mısır'da iktidar kadrolarına Silahlı Kuvvetlerin gelmesini kendi çıkarları ve güvenliği açısından daha olumlu gören İsrail, Sisi'ye darbe sonrası süreçte destek olacağını teminatını vermiştir. Daniel ayrıca Mısır'daki sivil muhalefetin liderlerinden Muhammed El-Baradei'nin darbenin hemen öncesinde İsrail Başbakanı Netanyahu ile görüştüğünü ve Tel-Aviv'in darbe sonrasında Batı ülkeleri nezdinde askeri yönetimin tanınması için diplomatik temaslarda bulunacağını garantisini verdiğini iddia etmiştir (Middle East Monitor, 2013c).

İsrail, Mısır'daki karşı-devrim sürecinde ve askeri darbeye yönelik tepkisinde düşük profilli bir siyaset izlemeyi tercih etmiştir. Öyle ki darbenin hemen ardından başbakan Netanyahu yaptığı çağrıyla kabine üyeleri ve üst düzey yetkililerin Mısır'daki olaylarla ilgili demeç vermesini yasaklamıştır (Lis, 2013). Buna rağmen İsrail'den zaman zaman açıklamalar gelmiştir. İsrail parlamentosu Knesset üyesi Ben Eliezer Mursi'nin görevden alınmasının olumlu bir gelişme olduğunu belirtmiş ve darbe yönetimini kutlamıştır. Yaptığı açıklamada Eliezer, Mısır'da sorunun temelinde Müslüman Kardeşler hareketinin yattığını iddia ederek, Mısır için seküler bir devlet yapısının gerekli olduğunu vurgulamıştır (Haaretz, 2013). İsrail'in eski Mısır Büyükelçisi Zvi Mazel ise açıklamasında bir adım daha ileri giderek "Mursi'nin İslami bir diktatörlük kurma yolunda olduğunu ve Sisi'nin bunu durdurarak İsrail için de hayati bir karar aldığını" ifade etmiştir (Barrow, 2013a). İsrail'in Kahire'deki Büyükelçisi Yaakov Amitai darbeden sonra yaptığı açıklamada Sisi'nin sadece Mısır için değil tüm İsraililer için bir ulusal kahraman olduğunu söylemiş ve Tel-Aviv'in Sisi'ye Müslüman Kardeşler karşısındaki mücadelesinde destek olacağını belirtmiştir (Middle East Monitor, 2013d).

Her ne kadar İsrail'de Mısır'daki gelişmelerle ilgili yorum yapmamaya özen gösterilse de, Tel-Aviv'in Abdülfettah El-Sisi liderliğindeki darbe kadrolarının başarılı olmasını istediği bilinmekteydi. İsraili yazar Yossi Melman yayınladığı bir makalesinde

“İsrail’in öncelikli endişesi Mısır’daki askeri rejimin sona ermesi ve Camp David anlaşmasının tehlikeye girmesidir” diyerek Tel-Aviv’in Sisi’yi desteklediğini ifade etmiştir. İsrail’in, Mısır’daki istikrarsızlığın iç savaşa yol açması endişesini taşıdığını belirten Melman, Tel-Aviv’in özellikle ABD ve birçok Avrupa başkentinde lobi faaliyetleri yürüterek bu ülkelerin darbe rejimine destek olmaları için çaba gösterdiğini vurguladı (Melman, 2013a). İsrail Genelkurmay Başkanı Benny Gantz ise darbeden sonra yaptığı açıklamada İsrail, Mısır ve Suudi Arabistan stratejik olarak ortak çıkarlara sahiptir diyerek Mısır’da darbeyi gerçekleştiren kadrolara ve Sisi’ye destek veren Suudi Arabistan’la işbirliği için girişimde bulunmuştur (Melman, 2013b). İsraili genelkurmay başkanı darbe sonrası Sina’daki operasyonlarından dolayı da Abdülfettah El-Sisi’yi tebrik ettiğini açıklamıştır (Barrow, 2013b).

İsrail’in Mısır’daki karşı-devrim sürecine ve askeri darbeye verdiği desteğin arkasında Tel-Aviv’in Muhammed Mursi yönetimine olan güvensizliği yatmaktaydı. Mursi’nin İsrail’in Gazze’ye düzenlediği saldırılar sonrasında Mısır’ın Tel-Aviv büyükelçisini geri çekmesi, Mısır’daki İsrail büyükelçisini istenmeyen adam ilan etmesi, Refah sınır kapısını açması ve Başbakan Hişam Kandil’i Hamas’la dayanışma adına Gazze’ye göndermesi Netanyahu hükümetini ciddi anlamda endişelendirmişti. Bunun da ötesinde İsrail’in Gazze’ye kara harekatı başlatacağı haberleri üzerine Mursi’nin Camp David anlaşmasını iptal edeceğini açıklamasının ardından Tel-Aviv için Müslüman Kardeşler hareketi çok daha ciddi bir tehdit olarak görülmeye başlamıştı (Badr, 2013). İsrail’deki bu tehdit algısı Netanyahu hükümetinin Mısır’daki askeri darbeye silah göndermek (Badr, 2013), Batı hükümetleri nezdinde temaslarda bulunmak ve uluslararası kamuoyunu etkilemek amacıyla lobi faaliyetleri yürütmek (Jewish Telegraphic Agency, 2013a) de dahil olmak üzere birçok şekilde darbeyi desteklemesine neden olmuştur.

Askeri darbe sonrası süreçte İsrail ile doğrudan ilişkili olan ve ABD’nin başkenti Washington’da faaliyet gösteren lobi kuruluşları da Mısır’daki darbe yönetimiyle ilgili olumlu propaganda yapılmasına katkıda bulunmuştur. Direktörlüğünü İsrail Silahlı Kuvvetleri’nde görev yapmış Arik Ben-Zvi’nin yaptığı Glover Park Grup isimli kuruluş Mısır’daki Sisi yönetimi tarafından lobcilik faaliyetleri yapmak üzere kiralanmıştır. Glover Park’ın yönetim kurulunda en etkili Yahudi kuruluşlarından Amerikan-İsrail Kamu Diplomasisi Komitesi (AIPAC)’nde üst düzey görev yapmış figürlerin olması

ABD'deki İsrail lobisinin Mısır'daki darbe yönetimini desteklediğini göstermektedir (Abunimah, 2013). Nitekim AIPAC darbeden hemen sonraki süreçte bizzat girişimlerde bulunarak ABD yönetiminin Mısır'daki askeri müdahaleyi darbe olarak nitelenmemesi için çaba göstermiş ve Washington'un Kahire'ye yardımlarının devam etmesi için ısrarcı olmuştur (Jewish Telegraphic Agency, 2013b). 2014'ün Mart ayında İsrail'deki ve uluslararası medya kanallarında yer alan haberlere göre Tel-Aviv yönetimi ABD'de doğrudan temaslarda bulunarak Washington'un Kahire'ye yapacağı Apachi helikopteri ve diğer askeri yardımları iptal etmemesi için çabalamıştır (Middle East Monitor, 2014f; Ravid, 2014).

Darbeyi izleyen dönemde Mısır ve İsrail arasında farklı alanlardaki işbirliği artmış, özellikle güvenlik ve istihbarat alanında yakın ilişkiler geliştirilmiştir (Aronson, 2013). Bu çerçevede 2014'ün Mart ayında Mısır ordusundan bir delegasyon İsrail'e giderek temaslarda bulunmuştur (Solomon, 2014). Middle East Monitor haber sitesinde yer alan bir rapora göre bu ziyaretler sırasında İsrail'in Mısır Genelkurmay Başkanı Abdülfettah El-Sisi'nin cumhurbaşkanlığı adaylığı için 80 milyon dolar yardımda bulunduğu iddia edilmiştir. Aynı rapora göre Abdülfettah El-Sisi gizli bir şekilde iki kez İsrail'i ziyaret etmiş ve Netanyahu başta olmak üzere güvenlik birimleriyle temaslarda bulunarak Mısır'da darbe sonrası sürece dair bilgi alış verişinde bulunmuştur (Middle East Monitor, 2014e). Nitekim çıkan bazı haberlerde o dönemde İsrail ile Mısır arasındaki güvenlik işbirliğinin zirve noktasında olduğu ve İsrail güvenlik birimlerinin Mısır içerisinde operasyon yapmasına izin verildiği rapor edilmiştir (Caspit, 2014).

İsrail'in darbe sonrası süreçte özellikle güvenlik ve istihbarat alanında desteklediği, Müslüman Kardeşler'e yönelik baskı politikalarına onay verdiği ve ABD ve Batı ülkeleri nezdinde meşruiyet kazanması için çaba gösterdiği Sisi rejimi de, Tel-Aviv'e yaklaşarak kendisine yönelik tehditlere karşı müttefik kazanmayı hedefledi. Bu çerçevede İsrail'in Kahire'ye yeni atadığı büyükelçi Haim Koren'i makamında kabul ederek göreve başlamasına onay veren Abdülfettah El-Sisi 2012'den bu yana boş olan Tel-Aviv büyükelçiliğine atama yaparak ilişkilerin daha da ilerleyeceğinin işaretlerini verdi (Ahren, 2015; Kais and Eichner, 2015).

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Arap devrimleri sürecinin en önemli halkalarından olan Mısır, 25 Ocak 2011’de başlayan ve özellikle gençlik hareketlerinin rol oynadığı bir isyana sahne oldu. Gösteriler kısa bir süre içinde geniş kitlelere yayılırken, özellikle büyük şehirlerde halk ayaklanmalara katıldı. Bu süreçte Kefaya, 6 Nisan Hareketi, Devrimci Sosyalistler gibi seküler gruplar kadar Müslüman Kardeşler ve Selefiler gibi İslami hareketler de önemli rol oynadı. Devrimin bu ilk safhasında iç dinamikler etkili olmuş ve ülkede demokratik bir düzene geçilebileceğine dair umut ortaya çıkmıştı.

İzleyen süreçte devrimci aktörlerin yoğun talepleri neticesinde demokratik seçimler gerçekleşmiş ve toplumsal tabanı geniş olan Müslüman Kardeşler ve Selefiler parlamentoyu domine etmiştir. Haziran 2012’de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi’nin galip gelmesi uzun yıllardır ülke siyasetinde etkili olan silahlı kuvvetleri ve yine bölgeye dair politikalarını Mısır üzerinden sürdüren ABD ve İsrail gibi dış aktörleri ciddi anlamda endişelendirmiştir. Öte yandan yine Müslüman Kardeşler hareketiyle kötü ilişkileri olan Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt gibi ülkeler de Mısır’da İhvan’ın iktidara gelmesini kendi rejim güvenlikleri açısından tehlikeli bulmuşlar ve Mursi yönetimine karşı mesafeli bir duruş sergilemişlerdir.

Mursi yönetimi sırasında bazı devrimci aktörler de İhvan’ı kapsayıcı bir yönetim sergilememekle suçlanmış ve yönetim karşıtı pozisyon almışlardır. 2012’nin Kasım ayında başlayan gösteriler izleyen aylarda artarak devam etmiş, dış aktörlerce desteklenen bazı gruplar Mursi karşıtı kampanya yürütmüşlerdir. Nisan ayında özellikle Birleşik Arap Emirlikleri’nden gelen mali desteklerle kurulan Temerrud hareketi, diğer Mursi karşıtlarını da organize ederek 30 Haziran’da rejimi devirmek amacıyla gösteriler düzenlemiştir. Gösteriler sırasında yaşanan çatışmalara polis ve ordu birlikleri kaosu derinleştirmek amacıyla müdahale etmemiş ve silahlı kuvvetlere yönetime el koyması için “meşru” bir ortam hazırlanmıştır. 3 Temmuz 2013’te Genelkurmay Başkanı Abdülfettah El-Sisi, Temerrud Hareketi, Kıpti Cemaati ve Selefî Nur Partisi temsilcileriyle birlikte çıktığı televizyon yayınında ordunun yönetime el koyduğunu duyurmuştur.

Mısır'daki devrim hareketi yaşanan askeri darbeyle birlikte gerileme sürecine girmiştir. Darbeyi izleyen dönemde Sisi yönetimi başta Müslüman Kardeşler hareketi olmak üzere darbeye karşı gelen tüm aktörlere yoğun bir baskı uyguladı. Karşı-devrim süreci olarak adlandırılabilir bu dönemde insan hakları ihlalleri en üst seviyeye çıkarken, özgürlükler büyük oranda kısıtlanmış ve eski rejim aktörleri devrimle birlikte kaybettikleri pozisyonlarına geri dönmeye başlamışlardır. Karşı-devrim sürecinde öne çıkan bir başka durum da dış aktörlerin darbeyi ve izleyen süreçte yaşanan baskıları açık biçimde kabullenmesiydi. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt gibi bölge ülkelerinin yanında ABD, İsrail, Rusya, Fransa ve Almanya gibi ülkeler de Sisi yönetimine doğrudan ya da dolaylı biçimde destek olmuşlardır.

İç dinamikleriyle spontane bir biçimde başlayan Mısır devrimi daha sonraki süreçte dış aktörlerin yoğun müdahalesi sonrasında karşı-devrimle sona erdirilmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle Mısır'daki devrim sürecini sonlandırmayı hedefleyen dış aktörler de devrimin kendisinin bir parçası olmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında Mısır devrimi dış aktörlerin müdahalesinin sosyal ayaklanmalarda belirleyici bir rolünün olduğunu gösteren bir örnek teşkil etmektedir.

Dış aktörlerin müdahalesi Mısır'daki devrim sürecinin neden başarısız olduğu konusunda da fikir vermektedir. Mursi'nin cumhurbaşkanı seçilişi ile demokratik bir düzene geçiş konusunda önemli bir adım atılmıştı. Ancak kimi dış aktörler farklı motivasyonlarla bu süreci engelleme girişiminde bulunmuşlardır. ABD, Almanya, Fransa ve İsrail gibi ülkeler bölgesel çıkarlarının korunmasında önemli bir partner olan Mısır'ın kendilerine dost bir aktör tarafından yönetilmesini hayati görmekteydi. Müslüman Kardeşler iktidarı altındaki Mısır'ın bu ülkelerin bölge politikalarına olumsuz etki edebileceği ihtimali devrim sürecine karşı ciddi bir Batı cephesinin oluşmasına neden olmuştur.

Benzer şekilde Ortadoğu'da da Mısır'daki devrim sürecinden rahatsız olan aktörler bölgesel bir karşı-devrimci cephe oluşturmuşlardır. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt'in başını çektiği bu cephe devrim sürecini sona erdirmek için her türlü girişimi yapmıştır. Mısır'daki Mursi karşıtı yerel aktörlerle işbirliğine giden bu üç ülke özellikle askeri kadroları kullanarak karşı-devrim hareketinin arkasındaki ana aktörler olmuşlardır.

Devrimin başarısız olmasında şüphesiz yerel aktörler de önemli rol oynamıştır. Muhammed Mursi'nin cumhurbaşkanı seçilişinin ardından kapsayıcı bir yönetim sergilemediği ve daha önce verdiği sözleri tutmadığını iddia eden devrimci aktörler, Müslüman Kardeşler yönetimi karşıtı tutum içerisine girmişlerdir. İhvan karşıtı cephenin oluşmasını fırsat bilen eski rejim aktörleri de Mursi iktidarını sonlandırmak ve devrim sürecini sona erdirmek amacıyla harekete geçmişlerdir. Bununla birlikte ülkede önemli bir toplumsal tabana sahip Selefi hareketin önde gelen siyasi oluşumu olan Nur Partisi'nin de İhvan karşıtı bir tutum alması karşı-devrimci koalisyonun ciddi bir potansiyele sahip olmasını sağlamıştır. Bu aktörlerin tümünün bir araya gelerek Mursi karşıtlığında birleşmeleri karşı-devrimin gerçekleşebilmesinde en önemli etken olmuştur.

Buradan hareketle sonuç olarak Mısır'da 2011'de başlayan devrim sürecinin demokratikleşme yönünde bir sonuç doğurması beklenirken, iç ve dış aktörler tarafından oluşturulan bir cephenin müdahalesiyle anti-demokratik bir yöne evrildiği görülmüştür. Mısır'daki devrimin başarısız olması diğer bölgesel gelişmeleri de önemli biçimde etkileme potansiyeli barındırmaktadır. Arap dünyasının en kalabalık ve etkili ülkesi olan Mısır'da demokratik bir düzenin sağlanması, 2010'da Tunus'ta başlayan Arap devrimleri süreci açısından çok daha ciddi sonuçlar doğurabilecektir. Özellikle Libya ve Suriye'deki devrim süreçlerini etkileyebilecek olan Mısır devriminin başarılı olması orta vadede başta Körfez monarşileri olmak üzere tüm bölgede bir demokratikleşme hareketi başlatabilecekti. Bu ihtimali kendi rejim güvenlikleri açısından ciddi bir tehdit olarak gören birçok bölgesel aktör bu nedenle Mısır'daki devrimin başarısız olması için çabalamışlardır. Benzer şekilde bölgesel bir demokratikleşme hareketinin bölge siyasetlerine zarar verebileceğini düşünen Batılı aktörler de Mısır'daki devrimin başarıyla sonuçlanmasını istememişlerdir.

Burada ortaya paradoksal bir durum çıkmaktadır. Kendisini demokrasi, insan hakları, özgürlüklerin korunması gibi değerler üzerinden tanımlayan Batı medeniyetinin önde gelen ülkeleri, Ortadoğu'da açık bir biçimde demokratikleşmeye karşı pozisyon almaktadırlar. Mısır örneğinden gitmek gerekirse askeri darbe sonrasında özellikle Müslüman Kardeşler hareketi üyelerine yönelik olmak üzere ciddi insan hakları ihlalleri işleyen bir rejime açık biçimde destek olabilen Batılı ülkelerin Ortadoğu'da halkların

iradesini yansıtan rejimlerin iktidara gelmesini arzu etmediğinin işaretidir. Bu ülkelerin 14 Ağustos 2013 günü Rabiätül Adeviye ve Nahda meydanlarında barışçıl biçimde askeri darbe karşıtı protestolar yapan binlerce kişiyi öldürme talimatı veren Abdülfettah El-Sisi liderliğindeki rejimi desteklemeleri Batı'nın demokrasiyi yücelten söylemlerini boşa çıkarmaktadır.

Gelinen noktada ABD, Almanya, Fransa, İtalya ve Rusya ile işbirliğini artıran, İsrail ile stratejik ilişkiler geliştiren ve Körfez ülkeleri tarafından finansal olarak desteklenen Sisi yönetimi altındaki Mısır'da karşı-devrim sürecinin güçlenerek devam etmesinin karşısında hiçbir engel bulunmamaktadır. 2011'de onyıllar süren baskıcı rejimi sonlandırarak demokratik bir düzen kurmak isteyen kitlelerin bu amaçlarına ulaşmak için şansları ise giderek azalmaktadır. Mısır yeniden devrimci bir kalkışmaya sahne olur mu bilinmez, ancak ülkede demokratik bir düzenin yerleşeceğinin onyıllar alabileceğini tahmin etmek zor değil.

KAYNAKÇA

- ABAY, Emre Gürkan and ERKUL, Nuran (2015), "Silence on Egypt's coup brings deals worth billions", **Anadolu Agency**, 6 June 2015.
- ABBOUD, Sami-Joe (2013), "Egypt's Salafist Parties Split, Weakening Influence", **Al Monitor**, 3 January 2013.
- ABDALLAH, Abdelhalim H. (2013), "6 April Youth Movement dissolution ruling postponed", **Daily News Egypt**, 19 November 2013.
- ABDELAZIZ, Marwan (2010), "Q&A with Kefaya leader George Ishak: NAC must 'hit the streets'", **Egypt Independent**, 1 July 2010.
- ABDEL-LATIF, Omayma (2011), "The Popular Revolution in Egypt: The Forces Shaping the Change and Their Role in the Transitional Period", **Arab Center for Research & Policy Studies**, Doha.
- ABDELRAHMAN, Eman (2010), "Egypt: Crackdown on Peaceful Pro-Democracy Protests", **Global Voices**, 6 April 2010.
- ABDELRAHMAN, Maha (2015), **Egypt's Long Revolution: Protest Movements and Uprisings**, New York: Routledge.
- ABDEL-BAKY, Mohamed (2011a), "Cyber Revolution", **Al Ahram Weekly**, Issue No: 1034, 10-16 February 2011.
- ABDEL-BAKY, Mohamed (2011b), "Opposing Camps", **Al Ahram Weekly**, Issue No: 1054, 30 June-6 July 2011.
- ABDEL-BAKY, Mohamed (2011c), "Army Asked for Evidence", **Al Ahram Weekly**, Issue No: 1059, 4-10 August.
- ABDEL KOUDDOUS, Sherif (2013), "What Happened to Egypt's Liberals After the Coup?", **The Nation**, 1 October 2013.
- ABDOUN, Safaa (2011), "Opposition forces Call for Thousands to Join Friday Demos", **Daily News Egypt**, 28 January 2011.
- ABDULLA, Rasha A. (2010), "Arab Media Over the Past Twenty Years: Opportunities and Challenges", Bahgat Korany (der.), **The Changing Middle East: A New Look at Regional Dynamics**, Cairo: The American University in Cairo Press.
- ABOU EL-FADL, Khaled (2014), "Failure of a Revolution: The Military, Secular Intelligentsia and Religion in Egypt's, Pseudo-Secular State", Larbi Sadiki (der.), **Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization**, Londra: Routledge, pp.253-270.
- ABUKHALIL, Asad (2012), "US Intervention in the 'Arab Spring'", **E-International Relations**, 28 August 2012.

- ABUNIMAH, Ali (2013), “Egypt coup regime hires Israel-linked Washington lobby firm”, **The Electronic Intifada**, 17 October 2013.
- ADEL, Michael (2013), “From academia to activism”, **Al Ahrām Weekly**, Issue No: 1149, 23 May 2013.
- ADELY, Suzanne, MULLIN, Corinna ve SHAHSHAHANI, Azadeh (2012), “US Intervention Continues to Undermine Egyptian Revolution”, **Truthout**, 30 July 2012.
- AFIFY, Heba (2011), “Naguib Sawiris launches liberal ‘Free Egyptians Party’”, **Egypt Independent**, 4 April 2011.
- AFIFY, Heba (2015), “6 rounds of Egypt-Qatar turbulence”, **Mada Masr**, 1 April 2015.
- AFP (2011a), “Egypt’s Islamists Announce Own Political Party”, 30 April.
- AFP (2011b), “Copts join Tahrir protests in display of unity”, 7 February.
- AFRICA TELECOM NEWS (2010), “Egypt”, http://www.africatelecomsnews.com/resources/AfricaOpp_Egypt.shtml.
- AHRAM ONLINE (2011a), “National Association for Change Also Rejects Recent Deal with Military Council”, 3 October.
- AHRAM ONLINE (2011b), “Muslim Brotherhood member files lawsuit against 3 Revolutionary Socialists”, 24 December.
- AHRAM ONLINE (2011c), “Pope Shenouda III supports Mubarak, Egyptian state TV”, 6 February.
- AHRAM ONLINE (2011d), “Pope Shenouda praises “Youth Revolution””, 15 February.
- AHRAM ONLINE (2011e), “Court orders re-trial of Mubarak associates in Egypt-Israel gas case”, 25 March.
- AHRAM ONLINE (2012), “Friday protests against Egypt's draft constitution, Morsi's 'power grab’”, 30 November.
- AHRAM ONLINE (2013a), “Youth group calls for anti-Morsi protests on 6 April”, 25 March.
- AHRAM ONLINE (2013b), “Ahmed Maher of 6 April Movement discusses current Egyptian situation”, 12 May.
- AHRAM ONLINE (2013c), “Egypt's 6 April Movement elects Amr Ali as new head”, 28 October.
- AHRAM ONLINE (2013d), “ElBaradei meets anti-Morsi petition campaign members”, 26 May.

- AHRAM ONLINE (2013e), “More political parties join anti-Morsi petition campaign”, 16 May.
- AHRAM ONLINE (2013f),” Copts free to join 30 June anti-govt protests: Egypt's Coptic Church”, 21 June.
- AHRAM ONLINE (2013f), “New ‘anti-Brotherhood, anti-military’ front launched to ‘achieve revolution goals’”, 24 September.
- AHRAM ONLINE (2013g), “147 Brotherhood schools to be seized by Egypt’s Education Ministry”, 9 December.
- AHRAM ONLINE (2013h), “Nour’s Salafist splinter group forms new party”, 1 January.
- AHRAM ONLINE (2013i), “El-Sisi discusses military cooperation with Russian delegation”, 14 November.
- AHRAM ONLINE (2013j), “Qatar pledges additional \$3 billion aid to Egypt”, 10 April.
- AHRAM ONLINE (2014a), “Tamarod movement to turn into a political party after presidential elections”, 29 April.
- AHRAM ONLINE (2014b), “Political parties affairs committee rejects ‘Tamarod’ political party”, 3 December.
- AHRAM ONLINE (2014c), “Way of the Revolution Front to vote no to constitution”, 8 January.
- AHRAM ONLINE (2014d), “Revolutionary groups launch anti-Sisi campaign”, 18 May.
- AHRAM ONLINE (2014e), “El-Sisi meets British officials, receives letter from Cameron”, 12 June.
- AHRAM ONLINE (2015a), “El-Sisi to visit UAE Sunday”, 14 January.
- AHRAM ONLINE (2015b), “Cairo accuses Qatar of supporting terrorism; Doha recalls ambassador”, 19 February.
- AHRAM ONLINE (2015c), “Egypt’s president invited to visit Great Britain”, 17 June.
- AHRAM WEEKLY (2011a), “Ahmed Maher: Action for a New Egypt”, Issue No: 1071, 3-9 November.
- AHRAM WEEKLY (2011b), “Voice of Dissent”, Issue No: 1071, 3-9 November.
- AHREN, Raphael (2012), “After a year without an envoy, Morsi’s Egypt sends new ambassador to Israel”, **Times of Israel**, 2 September 2012.
- AHREN, Raphael (2015), “After 3 years, Egypt appoints new ambassador to Israel”, **Times of Israel**, 21 June 2015.

- AHMADIAN, Hassan (2015), "Saudi Arabia, Turkey, Egypt and Changing Political Groupings in Mideast", **Iran Review**, 9 March 2015.
- AKDER, Derya Göçer (2013), "Theories of Revolutions and Arab Uprisings: The Lessons from the Middle East", **Ortadoğu Etütleri**, Volume 4, No 2, January 2013, pp. 85-110.
- AKŞAM (2013), "Bakan Davutoğlu: Mursi için gizli diplomasi", 21 Ağustos.
- AKŞAM (2014), "İhvan Üyeleri Türkiye'de", 29 Eylül.
- AKTAŞ, Murat (2012), "Arap Baharı ve Ortadoğu'da Demokrasi Sorunu", Murat Aktaş (der.), **Arap Baharı: Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli**, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- ALABBASI, Mamoon (2015), "Leaks Alleged Egypt's Sisi 'Despised' and Colluded with Gulf Rulers", **Middle East Eye**, 7 February 2015.
- AL AKHBAR (2014), "Saudi, UAE, Bahrain reconcile with Qatar after dispute over Brotherhood", 17 November.
- AL ARABY (2015), "Tamarod leaves legacy of regret in Egypt", 28 April.
- AL ARABY AL JADEED (2015), "UK Brotherhood report 'concludes no link to terrorism'", 2 April.
- AL ARABIYA (2012), "Egypt's Mursi calls for dialogue, makes concession to opponents", 7 December.
- AL ARABIYA (2013a), "Egyptian court upholds acquittal of 'Camel Battle' accused", 8 Mayıs.
- AL ARABIYA (2013b), "Egypt's April 6 bloc marks 5th anniversary with anti-Mursi protests", 6 April.
- AL ARABIYA (2013c), "Egypt's rebel movement calls on military guard to 'arrest President Mursi'", 3 July.
- AL ARABIYA (2013d), "Egypt's Tamarod founder survives assassination attempt", 10 September.
- AL ARABIYA (2013e), "Egypt's Brotherhood TV, other Islamist channels taken off air", 4 July.
- AL ARABIYA (2014a), "Egypt warns Qatar over Muslim Brotherhood support", 5 February.
- AL ARABIYA (2014b), "Saudi hails Egypt-Qatar rapprochement", 20 December.
- AL ARABIYA (2015a), "Sisi: UAE-Egypt relations will always be special", 19 January.

- AL ARABIYA (2015b), "Sisi, Putin discuss military and economic ties", 12 August.
- AL-ASWANY, Alaa (2011), **On the State of Egypt: What Made the Revolution Inevitable**, New York: Vintage Books.
- AL-ANANI, Khalil (2005), "Egypt: Parliamentary Elections in the Shadow of 2000," **Arab Reform Bulletin**, Vol. 3, No. 8, October, Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- AL-DABH, Basil (2013), "Islamist parties to rally on Friday, Islamist parties to rally on Friday", **Daily News Egypt**, 24 June 2013.
- ALEXANDER, Anne (2011), "Egypt's Muslims and Christians join hands in protest", **BBC**, 10 February 2011.
- ALEXANDER, Harriet (2013), "World reaction to Egypt coup", **The Telegraph**, 4 July 2013.
- AL-GHAMRAWI, Ahmad (2015), "Egypt, UAE ink deal to build brand new capital east of Cairo", **Asharq Al-Awsat**, 15 March 2015.
- ALI, Mostafa (2011), "Egypt's Revolution Returns to the Streets", **Socialist Worker**, 23 November 2011.
- ALI, Randa (2014), "The fight over Egypt's mosques: The state versus the pulpit", **Ahram Online**, 5 July 2014.
- ALI, Randa and MAHER, Hatem (2012), "Morsi's decree cancelled, constitution referendum to take place on time", **Ahram Online**, 9 December 2012.
- AL JAZEERA (2011a), "US calls for 'orderly transition'", 30 January.
- AL JAZEERA (2011b), "Egypt speaker 'plotted battle of the camel'", 14 July.
- AL JAZEERA (2011c), "Signal disruptions hit Al Jazeera", 1 February.
- AL JAZEERA (2011d), "World reacts as Mubarak steps down", 11 February.
- AL JAZEERA (2012a), "Muslim Brotherhood tops Egyptian poll result", 22 January.
- AL JAZEERA (2012b), "Qatar pledges \$2bn for Egypt's central bank", 12 August.
- AL JAZEERA (2012c), "Egypt's Morsi rescinds controversial decree", 9 December.
- AL JAZEERA (2013a), "Qatar increases aid to Egypt to \$5bn", 8 January.
- AL JAZEERA (2013b), "Army delivers ultimatum to end Egypt crisis", 1 July.
- AL JAZEERA (2013c), "Egypt freezes Muslim Brotherhood funds", 14 July.
- AL JAZEERA (2013d), "Massacre in Cairo deepens Egypt crisis", 8 July.

- AL JAZEERA (2013e), “Mursi’den mahkemeye rest”, 5 Kasım.
- AL JAZEERA (2013f), “Egypt’s military shuts down news channels”, 4 July.
- AL JAZEERA (2013g), “Saudi king backs Egypt’s military”, 17 August.
- AL JAZEERA (2013h), “Al Jazeera journalists arrested in Egypt”, 30 December.
- AL JAZEERA (2014a), “Egypt’s Sisi in UAE in first visit to Gulf”, 12 March.
- AL JAZEERA (2014b), “Sisi’ye Körfez yardımı sürüyor”, 1 Eylül.
- AL JAZEERA (2014c), “İhvan Yöneticisi Katar’dan Türkiye’ye Geldi”, 15 Eylül.
- AL JAZEERA (2015), “Qatar recalls ambassador to Egypt over ISIL row”, 19 February.
- ALLAM, Hannah, EL NAGGAR, Miret ve BOLSTAD, Erika (2011), “Amid protests, many ask what Egyptian army will do”, **McClatchy DC**, 29 January 2011.
- AL MASRY AL YOUM (2011), “NAC Asks Muslim Brotherhood to Guarantee Secular State”, 11 June.
- AL MASRY AL YOUM (2014), وزير الخارجية: خطوات جديدة ضد قطر حال استمرار تدخلها في الشأن المصري, 5 February.
- AL-MUHANNADI, Mayasa (2013), “Qatar and the Brotherhood: Losing the Crown Jewel?”, **Al-Akhbar**, 8 July 2013.
- AL-RASHED, Abdulrahman (2015), “Could Saudi Arabia’s relationship with Egypt be under threat?”, **Al Arabiya**, 9 April 2015.
- AL-SHERBINI, Ramadan (2014), “Egypt to send delegation to Qatar”, **Gulf News**, 25 December 2015.
- AL QASSEMI, Sultan Sooud (2011), “Muslim Brotherhood in the Gulf: An attempt to steal the Show”, **Gulf News**, 9 May 2011.
- AL-QASSEMI, Sultan Sooud (2013a), “Egypt’s Brotherhood war on the UAE”, **Gulf News**, 17 June 2013.
- AL-QASSEMI, Sultan (2013b), “Al Jazeera’s Awful Week”, **Foreign Policy**, 12 July 2013.
- AL-TAMAMY, Saum Mousaed (2012), “Saudi Arabia and the Arab Spring: Opportunities and Challenges of Security”, **Journal of Arabia Studies**, Vol: 2, No: 2, December 2012, pp. 143-156.
- AL-ZAYABI, Fahd (2015), “First GCC statement over Qatar-Egypt spat unilateral: Gulf official”, **Asharq Al-Awsat**, 21 February 2015.

- ALIANAK, Sonia L. (2014), **The Transition Towards Revolution and Reform: The Arab Spring Realised?**, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- AMNEST INTERNATIONAL (2011), “USA repeatedly shipped arms supplies to Egyptian security forces”, 7 December.
- AMOR, Deborah (2012), “Is The Arab Spring Good Or Bad For The U.S.?” **NPR**, 9 January 2012.
- AMR, Ahmed (2011), “Massacre In Maspero: The Second Egyptian Uprising – OpEd”, **Eurasia Review: A Journal of News & Analysis**, 12 October 2011.
- ANADOLU AGENCY (2014), “Egypt, Qatar behind Saudi Brotherhood outlaw: Analysts”, 10 March.
- ANADOLU AJANSI (2013a), “Mursi ailesiyle telefonla görüştü”, 17 Eylül.
- ANADOLU AJANSI (2013b), “Hürriyet ve Adalet Partisi'nin kapatılması tavsiyesi”, 7 Ekim.
- ANADOLU AJANSI (2014), “Mısır'daki İdamlara Türkiye'den Protestolar”, 28 Mart.
- ANDERSON, Leslie (1992), Surprises and Secrets: Lessons from the 1990 Nicaraguan Election, **Studies in Comparative International Development**, Fall 1992, Vol. 27, No: 3, pp. 93-119.
- ARAB NEWS (2015), “Saudi Arabia’s Egypt stance ‘unchangeable’”, 11 February.
- ARBOLEYA, Jesus (2000), **The Cuban Counterrevolution**, Ohio: Ohio University Press.
- ARIOSTO, David (2012), “Saudi Arabia closes embassy in Egypt; pulls ambassador”, **CNN**, 28 April 2012.
- ARONSON, Geoffrey (2013), “Israel-Egypt Forge New Ties Over Sinai”, **Al Monitor**, 13 September 2013.
- ARSHAD, Shazia (2013), “Egypt’s coup leaders grateful for Israeli support”, **Middle East Monitor**, 9 September 2013.
- ARTHUR, Charles (2011a), “Egypt cuts off internet Access”, **Guardian**, 28 January 2011.
- ARTHUR, Charles (2011b), “Google and Twitter Launch Service Enabling Egyptians to Tweet by Phone”, **Guardian**, 1 February 2011.
- ASHER-SCHAPIRO, Avi (2012), “Is the Government-Church Alliance a “Coptic Marriage”?”, **Carnegie Endowment for International Peace**, 1 March 2012.
- ASSOCIATED PRESS (2005), “Egyptian Leader Orders Election Amendment, Associated Press”, 26 February.

- ASWAT MASRIYA (2015a), “Activist killed, 6 arrested following uprising anniversary march”, 24 January.
- ASWAT MASRIYA (2015b), “Committee confiscates hospital and school for Brotherhood affiliation”, 16 April.
- ASWAT MASRIYA (2015c), “Lawsuit to dissolve Salafist Nour Party referred to different court - state agency”, 18 April.
- ATKINSON, Mary and DONAGHY, Rori (2015), “Could Egypt and the UAE be about to part ways with Salman’s Saudi Arabia?”, **Middle East Eye**, 5 February 2015.
- AUTER, Philip (2013), “Arab Spring or Autumn: The Future of News and News Media in the Arab and Muslim World”, Khalid Al-Jaber ve Khalid A. Al-Sayyid (der.), **Arab Media in a Turbulent World: Perspectives of Media Experts**, Doha: Al-Sharaq Publishing Ltd, pp.199-218.
- AWAD, Marwa (2010) “Egypt’s ElBaradei to lead coalition seeking change”, **Reuters**, 24 February 2010.
- AWAD, Mokhtar (2014), “The Salafi Dawa of Alexandria: The Politics of A Religious Movement”, **Hudson Institute**, 14 August 2014.
- AZEM, Ahmed (2012), “Qatar’s ties with the Muslim Brotherhood affect entire region”, **The National**, 18 May 2012.
- AZIZ, Sahar F. (2015), “Bringing Down an Uprising: Egypt’s Stillborn Revolution”, **Connecticut Journal of International Law**, Volume: 30, Issue: 1, pp. 1-28.
- AZZAM, Maha (2015), “Egyptian Revolutionary Council writes to Obama”, **Middle East Monitor**, 21 February 2015.
- BADR, Mohammed Badr (2013), “Why is Israel supporting the Egyptian coup?”, **Middle East Monitor**, 8 October 2013.
- BAER, Robert (2013), “Why Saudi Arabia is Helping Crush the Muslim Brotherhood”, **New Republic**, 26 August 2013.
- BAEV, Pavel K. (2011), “Russia’s Counter-Revolutionary Stance toward the Arab Spring”, **Insight Turkey**, Vol: 13, No: 3, pp. 11-19.
- BAHGAT, Farah (2015), “New leaks allege UAE involvement in Egyptian military fund”, **Daily News Egypt**, 2 March 2015.
- BAKER, Aryn (2014), “Egypt’s Christians Place Their Faith in Al-Sisi’s Presidential Bid”, **Time**, 28 March 2014.
- BAKER, Jennifer (2014), “A Founder of the Tamarod Movement Admits Taking Orders From Army”, **Revolution News**, 17 April 2014.

- BAKR, Nour (2015), “US-Egypt relations were never about Egypt’s domestic policies”, **Al-Araby Al-Jadeed**, 1 April 2015.
- BARROW, Tzippe (2013a), “Israeli Diplomat: West Should Support Egypt”, **CBN News**, 25 September 2013.
- BARROW, Tzippe (2013b), “US Poised to Cut Significant Aid to Egypt”, **CBN News**, 10 October 2013.
- BARSOUM, Marina (2014), “El-Sisi and Obama discuss ISIS threat, Libya crisis”, **Ahram Online**, 26 September 2014.
- BARZEGAR, Kayhan (2012), “The Arab Spring and the Balance of Power in the Middle East”, **Power & Policy**, 30 October 2012.
- BAŞBAKANLIK (2011), “Mısır’daki Son Gelişmeler”, **T.C. Başbakanlık Basın Merkezi**, 11 Şubat 2011.
- BATTY, David (2011), “Israel evacuates ambassador to Egypt after embassy attack”, **Guardian**, 10 September 2011.
- BAYNE, Brooks (2011), “The Socialist Roots of the Egyptian Protests”, **The Garph**, 29 January 2011.
- BAYOUMI, Alaa (2013), “Egypt’s Salafis split ahead of elections”, **Al Jazeera**, 14 January 2013.
- BAYOUMY, Yara (2013), “UAE will try 30 Emiratis, Egyptians for illegal Brotherhood cell”, **Reuters**, 19 June 2013.
- BBC (2005a), “Cairo anti-Mubarak rallies grow”, 21 February.
- BBC (2005b), “Egypt announces democratic reform”, 26 February.
- BBC (2008), “Copts shot dead in Cairo attack”, 29 May.
- BBC (2009a), “Egypt’s Coptic Christians battle for ID cards”, 26 December.
- BBC (2009b), “Christians killed in Egypt feud”, 20 April.
- BBC (2009), “Egyptian police stifle protests”, 6 April.
- BBC (2010), “ElBaradei to form 'national association for change'”, 24 February.
- BBC (2012a), “Egyptian 'Battle of the Camels' officials acquitted”, 10 October.
- BBC (2012b), “Egyptian President Mohammed Morsi calls for dialogue”, 7 December.
- BBC (2013a), “Egypt finance: Qatar steps in to ease Cairo cash crisis”, 8 January.
- BBC (2013b), “World reaction to the ousting of Egypt's Mohammed Morsi”, 4 July.

- BBC (2013a), "Profile: Egypt's Tamarod protest movement", 1 July.
- BBC (2013b), "Egypt shuts down four TV stations", 3 September.
- BBC (2015), "Egypt seizes 'pro-Muslim Brotherhood' ex-footballer's assets", 8 May.
- BEACH, Alastair (2011), "Mubarak's Henchmen Face Justice", **The Daily Beast**, 14 September 2011.
- BEACH, Alastair (2013), "Egypt coup: Muslim Brotherhood calls for protests as military arrests leader Mohammed Badie", **Independent**, 5 July 2013.
- BEAUMONT, Peter (2011), "Egyptian liberal party to boycott elections", **Guardian**, 10 January 2012.
- BEININ, Joel (2008), "Underbelly of Egypt New Neoliberal Agenda", **Middle East Research and Information Project**, 5 April 2008.
- BEININ, Joel (2012), "The Rise of Egypt's Workers", **Carnegie Endowment for International Peace**.
- BEIRUT NEWSWIRE (2004), "Interviews with anti/successionst activists in Egypt", 15 December.
- BENLİSOY, Foti (2012), **Fransa ve Yunanistan'dan Arap Devrimi, 'The Occupy' Hareketleri ve Kürt İsyanına 21. Yüzyılın İlk Devrimci Dalgası**, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- BERARDI, Franco 'Bifo' (2014), "The Paradox of Media Activism: The Net is Not a Tool, Its an Environment", Anthony Downey (ed.), **Uncommon Grounds: New Media and Critical Practices in North Africa and the Middle East**, New York: I.B. Tauris, pp. 39-46.
- BERNARDELLI, Giorgio (2014), "The Copts, General al-Sisi and divided Egypt", **La Stampa Vatican Insider**, 2 February 2014.
- BIBIYAN, Debbie Dokhi (2001), **International Factors in Revolution: The Cold War Bipolar Actors at the System Level and the Iranian Revolution of 1978-1979**, PhD Thesis, University of California, Los Angeles.
- BIGG, Claire (2013), "Western Leaders In Bind Over Morsi Ouster", **Radio Free Europe/Radio Liberty**, 4 July 2013.
- BILGRAMI, Mohammad Pervez (2014), "In Sissi's Egypt, Salafis are Saudi Pawns", **Daily Sabah**, 30 May 2014.
- BISHARA, Azmi (2013), "Revolution against Revolution, the Street against the People, and Counter-Revolution", **Arab Center for Research & Policy Studies**, September 2013.

- BLACK, Ian (2011a), “Egypt’s Muslim Brotherhood is a force the world can no longer afford to ignore”, **Guardian**, 6 February 2011.
- BLACK, Ian (2011b), “Egypt shuts down al-Jazeera operations”, **Guardian**, 30 January 2011.
- BLACK, Ian (2012), “Emirati nerves rattled by Islamists’ rise”, **Guardian**, 12 October 2012.
- BLACK, Ian and KINGSLEY, Patrick (2013), “‘Massacre’ of Morsi supporters leaves Egypt braced for new violence”, **The Guardian**, 9 July 2013.
- BLANGA, Yehuda (Udi) (2014), “Turmoil in Egypt – 1968-2011: The Status of the Armed Forces in Ciziten Uprisings in Egypt”, **Contemporary Politics**, Vol. 20, No. 3, pp. 365-383.
- BLUMENTHAL, Max (2013), “People, power, or propaganda? Unraveling the Egyptian opposition”, **Al Jazeera**, 19 July 2013.
- BODNER, Matthew (2013), “Egypt Military Chief Meets Putin, Portending Closer Ties With Russia”, **The Moscow Times**, 14 February 2013.
- BOGARDUS, Kevin (2013), “Egypt turns to K Street After US Aid Cut”, **The Hill**, 12 October 2013.
- BOHN, Lauren (2011), “Inside Egypt’s Salafis”, **Foreign Policy**, 2 August 2011.
- BONNEFOY, Laurent, (2013), “Saudi Arabia and the expansion of Salafism”, **Norwegian Peacebuilding Resource Center**, September 2013.
- BORSHCHEVSKAYA, Anna (2015), “How to Judge Putin's Trip to Egypt”, **The Washington Institute**, 6 February 2015.
- BOSTON (2012), “Protests return to Tahrir Square”, 28 November.
- BRADLEY, Matt ve EL-GHOBASHY, Tamer (2014), “Egypt’s Coptic Church Takes Rare Foray Into Politics”, **The Wall Street Journal**, 16 January 2014.
- BRADLEY, Matt ve SHAH, Saeed (2013), “Kerry Lauds Egypt Military for ‘Restoring Democracy’”, **The Wall Street Journal**, 1 August 2013.
- BRINTON, Crane (1938), **The Anatomy of Revolution**, New York: Random House, Inc.
- BRITISH GOVERNMENT (2015), “Strong British delegation at Sharm el-Sheikh led by Foreign Secretary Philip Hammond”, 13 March.
- BROWERS, Michaele (2009), **Political Ideology in the Arab World: Accommodation and Transformation**, Cambridge: Cambridge University Press.

- BROWN, Jonathan A.C. (2013), “The Rise and Fall of the Salafi al-Nour Party in Egypt”, **Jadaliyya**, 14 November 2013.
- BROWNLEE, Jason (2012), **Democracy Prevention: The Politics of the US-Egyptian Alliance**, New York: Cambridge University Press.
- BROWNLEE, Jason, MASOUD, Tarek ve REYNOLDS, Andrew (2015), **The Arab Spring: Pathways of Repression and Reform**, New York: Oxford University Press.
- CALEV, Ben-David (2013), “Israel Boosts Ties With Egyptian Army as U.S. Mulls Cuts”, **Bloomberg News**, 19 August 2013.
- CAMBANIS, Thanassis (2015), “The Final Betrayal of Egypt’s Revolution”, **Foreign Policy**, 23 January 2015.
- CAMBRIDGE DICTIONARIES (2015), “Revolution”, <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/revolution>.
- CARLSTROM, Gregg (2013), “Egypt warms to Russia as US ties cool”, **Al Jazeera**, 15 November 2013.
- CARNEGIE ENDOWMENT (2008), “Arab Political Systems: Baseline Information and Reforms – Egypt”, 6 March.
- CASPIT, Ben (2014), “Israel-Egypt anti-terrorism cooperation at zenith”, **Al Monitor**, 23 May 2014.
- CASTELLS, Manuel (2015), “The Egyptian Revolution”, Jeff Goodwin and James M. Jasper (der.), **The Social Movement Reader**, Chichester: John Wiley and Sons, ss.45-52.
- CBC (2012), “Tahrir Square packed for rally against Morsi”, 27 November.
- CESARI, Jocelyne (2014), **The Awakening of Muslim Democracy: Religion, Modernity and the State**, New York: Cambridge University Press.
- CHADBOURN, Margaret (2012), “Obama: Egypt neither enemy nor ally”, **Reuters**, 13 September 2012.
- CHALCRAFT, John (2014), Egypt’s 25 January Uprising, Hegemonic Contestation, and the Epllosion of the Poor”, Fawaz A. Gerges (der.), **The New Middle East: Protest and Revolution in the Arab World**, New York: Cambridge University Press, ss.155-179.
- CHALMERS, Johnson (1982), **Revolutionary Change**, Essex: Longman.
- CHANG, Leslie T. (2013), “Egypt’s Petition Rebellion”, **The New Yorker**, 27 June 2013.

- CHARBEL, Jano and HALAWA, Omar (2012), "Profile: The Revolutionary Socialists, toward dismantling the state?", **Egypt Independent**, 27 January 2012.
- CHICK, Kristen (2013), "Egypt's Muslim Brotherhood scoffs at reconciliation", **Christian Science Monitor**, 23 July 2013.
- CHUMLEY, Cheryl K. (2013), "Saudi Arabia Accused of Giving Egypt \$1B To Oust Morsi", **Washington Times**, 30 July 2013.
- CLAPHAM, Christopher S. (1985), **Third World Politics: An Introduction**, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- CNN (2011), "Obama praises Egyptian revolution", 11 February.
- CNN TÜRK (2011), "Mısır ordusuna Türkiye'den çağrı", 11 Şubat.
- COHEN, Tom (2011), "U.S. navigates carefully between supporting Mubarak, democratic ideals", **CNN**, 1 February 2011.
- COLOMBO, Silvia (2012), "The GCC and the Arab Spring: A Tale of Double Standards", **The International Spectator**, Vol.47, No.4, December 2012, pp.110-126.
- COMMITTEE TO PROTECT JOURNALISM (2011), "Egypt blocks Al-Jazeera transmissions, orders bureaus shut", 30 January.
- COOK, Steven A. (2012), **The Struggle for Egypt: From Nasser to Tahrir Square**, New York: Oxford University Press.
- COOPER, Helene ve LANDLER, Mark (2011), "White House and Egypt discuss plan for Mubarak's exit", **The New York Times**, 3 February 2011.
- CORNELL, Svante E. (2012), "What Drives Turkish Foreign Policy?", **Middle East Quarterly**, Winter 2012, Volume: 19, Number:1, pp.13-24.
- COUTS, Andrew (2011), "After 5-day blackout, Internet access in Egypt is restored", **Digital Trends**, 2 February 2011.
- CRITCHLOW, Andrew (2014), "Saudi and UAE ready \$20bn boost for Egypt's El-Sisi", **The Telegraph**, 1 June 2014.
- CUNNINGHAM, Erin (2013), "Egypt's military-backed government declares Muslim Brotherhood a terrorist organization", **The Washington Post**, 25 December 2013.
- ÇAKMAKTAŞ, Nurullah (2014), "Siyaset ve Apolitizm Arasında Mısır'da Selefi Hareket: ed-Da'vetu's-Selefiyye Örneği", **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, ss.1-30.
- ÇİÇEK, İbrahim (2011), "Arap Halk Devrimleri Üzerine Tezler", Mukaddes Eroğlu Çelik (der.), **Arap İsyamları Tarih Yazımı 2011**, İstanbul: Akademi Yayın.

- DAOU, Marc (2012), "How Saudi petrodollars fuel rise of Salafism", **France 24**, 30 September 2012.
- DAHER, Joseph (2011), "Egypt's Revolution and the Muslim Brotherhood", **Counterfire**, 28 July 2011.
- DAILY MAIL (2011), "Images of solidarity as Christians join hands to protect Muslims as they pray during Cairo protests", 3 February.
- DAILY MAIL (2013), "Abandoned brick barricades of Cairo: Eerie quiet descends in parts of capital after clashes left 120 dead and pushed Egypt to brink of civil war", 28 July.
- DAILY NEWS EGYPT (2014), "Revolutionary Socialists refuse to participate in Al-Sisi's initiative", 21 September.
- DAILY SABAH (2015), "A new crisis breaks out between Qatar and Egypt over Libya, 20 February.
- DAILY STAR (2015), "Britain opens Egypt trade mission, largest in over a decade", 13 January.
- DARRAG, Amr (2013), "On The New Vision for the Egyptian Foreign Policy After the Revolution", **TESEV Foreign Policy Programme**, March 2013.
- DARWISH, Passant (2014), "Egyptian human rights lawyer El-Masry briefly detained", **Ahram Online**, 12 April 2014.
- DAVIS-PACKARD, Kent (2014), "A Ripple Beneath the Surface: Trends in Salafi Political Thought", **Brookings Center for Middle East Policy**, Analysis Paper, Number 33, September 2014.
- DAWOUD, Khaleed (2015a), "Running Egypt as an Army Commander Interview with Mostafa Kamel al-Sayed", **Atlantic Council**, 16 June 2015.
- DAWOUD, Khaled (2015b), "Sisi's Visit to Coptic Cathedral Cements Alliance with Egypt's Christian Minority", **Atlantic Council**, 9 January 2015.
- DAWOUD, Khaled (2015c), "Death of Saudi King Ends Hope for Egypt-Qatar Rapprochement", **Atlantic Council**, 9 February 2015.
- DE BILT, Joyce Van (2012), "Egypt's Copts under Islamist Rule", **Tel Aviv Note**, Moshe Dayan Center at Tel Aviv University, Volume: 6, Number: 21, 11 November 2012.
- DELAVIGNE, Moina Fauchier and EMARA, Hussein (2011), "How do the Copts see their lives after Mubarak?", **Euronews**, 6 February 2011.
- DELHAYE, Gregorie (2012), "Contemporary Muslim-Christian Relations in Egypt: Local Dynamics and Foreign Influences", Anh Nga Longva and Anne Sofie Roald

(der.), **Religious Minorities in the Middle East: Domination, Self-Empowerment, Accommodation**, Leiden: Brill, pp.71-98.

DEUTSCHE WELLE (2013), “Türkiye’den darbe tepkisi”, 4 Temmuz.

DEUTSCHE WELLE (2014), “Egyptian court sentences Muslim Brotherhood leaders”, 15 September.

DÜNYA BÜLTENİ (2013), “Mısır’dan TİKA’ya yasak”, 4 Aralık.

DÜNYA BÜLTENİ (2014a), “Müslüman Kardeşler Sürgünde Meclis Kurdu”, 20 Aralık.

DÜNYA BÜLTENİ (2014b), “Mısır’daki İdam Cezalarına Her Kesimden Tepki Var”, 25 Mart.

DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI (2011), “Dış Politika Kronolojisi: 2011 Mart”, 3 Mart.

DIZIADOSZ, Alexander (2011), “Copts say Egypt regime change trumps Islamist fears”, **Reuters**, 1 February 2011.

DJALILI, Mohammad-Reza ve KELLNER, Thierry (2013), **Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

DOORN-HARDER, Nelly Van (2013), “The Copts in Egypt’s Counter Revolution: On Being Egyptian”, **Huffington Post**, 8 January 2013.

DORSEY, James (2014), “Reshaping the Middle East: UAE Leads the Counter-revolution”, **Huffington Post**, 14 October 2014.

DREYFUSS, Robert (2011), “Who’s Behind Egypt’s Revolt”, **The Nation**, 31 January 2011.

DREYFUSS, Robert (2011), “Saudi Arabia’s Fear of Egypt”, **The Nation**, 13 February 2011.

DUNN, John (1972), **Modern Revolutions: An Introduction to the Analysis of a Political Phenomenon**, Cambridge: Cambridge University Press.

DUNNE, Michele (2013), “With Morsi’s ouster, time for a new U.S. policy towards Egypt”, **The Washington Post**, 4 July 2013.

DUNNE, Michele (2014), “U.S. Policy Struggles with an Egypt in Turmoil”, **Carnegie Endowment for International Peace**, 22 May 2014.

DZENIS, Melissa (2013), “Why Saudi Arabia Is Bankrolling Egypt’s Interim Government”, **Muftah**, 19 August 2013.

DZIADOSZ, Alexander and NASRALLA, Shadia (2013), “At least 51 killed in Egypt as Islamists urge defiance”, **Reuters**, 8 July 2013.

- EGYPTIAN CHRONICLES (2010), “Breaking News: 6th April Movement official Website is Blocked”, 6 April.
- EGYPTIAN REVOLUTIONARY COUNCIL (2015), “Open letter to Chancellor Merkel regarding Sisi’s forthcoming visit”, 19 May.
- EGYPT INDEPENDENT (2011), “Kefaya: The origins of Mubarak’s downfall”, 12 December.
- EGYPT INDEPENDENT (2012), “Nour Party endorses Abouel Fotouh for president”, 28 April.
- EGYPT INDEPENDENT (2013a), “Strong Egypt, April 6 movement, Revolutionary Socialists voting ‘no’ to constitution”, 3 December.
- EGYPT INDEPENDENT (2013b), “Tamarod urges Egyptians to support army on Friday”, 24 July.
- EGYPT INDEPENDENT (2013c), “Strong Egypt, April 6 movement, Revolutionary Socialists voting ‘no’ to constitution”, 3 December.
- EGYPT INDEPENDENT (2013d), “Tamarod: Army response "crowns our movement"”, 1 July.
- EGYPT INDEPENDENT (2014a), “Nour Party calls on Sisi to cancel tests evaluating mosque imams”, 15 December.
- EGYPT INDEPENDENT (2014b), “Salafi Front Vows ‘Islamic Revolution’ on 28 November”, 10 November.
- EISENSTADT, S. N. (1978), **Revolution and the Transformation of Societies**, London: Collier-Macmillan.
- EL-AFFANDI, Abdelwahab (2011), “Political Culture and the Crisis of Democracy in the Arab World”, Ibrahim Elbadawi ve Samir Makdisi (der.), **Democracy in the Arab World: Explaining the Deficit**, New York: Routledge, pp.11-40.
- EL-ASHWAL, Nagwan (2013), “Egyptian Salafism between Religious Movement and Realpolitik”, **German Institute for International and Security Affairs**, Comments 27, August 2013.
- EL-BEHARY, Hend (2013), “Turkey pumps \$250m more in its credit line to Egypt”, **Daily News Egypt**, 20 May 2013.
- EL-BENDARY, Mohamed (2013), **The Egyptian Revolution Between Hope and Despair: Mubarak to Morsi**, Algora Publishing.
- EL-DABH, Basil (2013), “June 30: Tamarod and Its Opponents”, **Middle East Institute**, 26 June 2013.

- EL DAHAN, Maha and CARVALHO, Stanley (2014), "UAE to continue aid to Egypt, sees more stability after Sisi win", **Reuters**, 31 May 2014.
- EL-DEEB, Sarah (2013), "Mohammed Morsi, Egypt's Ousted President, Talks To Family For First Time", **Huffington Post**, 18 September 2013.
- EL-DIN, El-Sayed Gamel (2014), "Egyptian court dissolves Brotherhood's Freedom and Justice Party", **Ahram Online**, 9 August 2014.
- EL-DIN, Yousef Gamal (2014), "1 million homes: Gulf builder scores massive deal", **CNBC**, 10 March 2014.
- ELEIBA, Ahmed (2014), "Egypt's move towards Russia hints at shifting regional alliances", **Ahram Online**, 23 February 2014.
- EL-FADL, Reem Ebou (2015), **Revolutionary Egypt: Connecting Domestic and International Struggles**, New York: Routledge.
- EL-FEKKI, Amira (2015), "Court postpones dissolution of Al-Nour Party to 21 February", **Daily News Egypt**, 17 January 2015.
- EL-GHOBASHY, Mona (2012), "The Praxis of the Egyptian Revolution", Jeannie Sowers and Chris Toensing (der.), **The Journey to Tahrir: Revolution, Protest and Social Change in Egypt**, London: Verso, ss.21-40.
- EL-GUNDY, Zeinab (2011), "Kefaya and April 6 Youth Movement: Post-revolution allegations in Egypt", **Ahram Online**, 30 July 2011.
- EL-HAMALAWY, Hossam (2008), "Revolt in Mahalla", **International Socialist Review**, Issue: 59, May-June 2008.
- EL-HAMALAWY, Hossam (2011), "Egypt's Revolution Has Been 10 Years in the Making", **The Guardian**, 2 March 2011.
- EL-HEBEISHY, Mohamed (2011), "Egypt: Five socialist parties unite; Independent unions lead May Day march", **Ahram Online**, 11 May 2011.
- EL-HENNAWY, Noha (2008), "Egypt: Crackdown on Facebook activists", **Los Angeles Times**.
- EL-HENNAWY, Noha (2010), "Egypt's opposition seeks to translate social discontent before elections", **Egypt Independent**, 5 October 2010.
- EL-HENNAWY, Noha (2010), "Muslim Brotherhood to run, despite calls for election boycott", **Al Masry Al Youm**, 9 November 2010.
- EL-HENNAWY, Noha (2011), "Defying Leadership, Brotherhood Youth Form New Party", **Al Masry Al Youm**, 21 June 2011.

- EL-MAHDI, Rabab (2014), "Egypt: A Decade of Ruptures", Lina Khatib and Ellen Lust (der.), **Taking to the Streets: The Transformation of Arab Activism**, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- EL-NAWAWY, Mohammed and KHAMIS, Sahar (2013), **Egyptian Revolution 2.0: Political Blogging, Civic Engagement and Citizen Journalism**, New York: Palgrave Macmillan.
- EL-RASHIDI, Yasmine (2011a), "Hosni Mubarak, The Plane is Waiting", **The New York Review of Books**, 26 January 2011.
- EL-RASHIDI, Yasmine (2011b), "Massacre in Cairo", **The New York Review of Books**, 16 October 2011.
- EL-SAYED, Mohamed (2013), "6 April Movement: Morsi's constitutional declaration beginning of the end", **The Cairo Post**, 22 November 2013.
- EL-SHENAWI, Eman (2011), "Qatar plans \$10 billion in Egypt projects to boost economy", **Al Arabiya**, 24 May 2011.
- ERDEGER, Bülent Şahin (2012), "Mısır Devriminin Yeni Yüzleri: Selefiler", Musa Üzer (der.), **Devrim Sürecinde Ortadoğu**, İstanbul: Ekin Yayınları, pp. 93-104.
- ERSOY, Pınar (2013), "Washington'dan Mısır'a 'çıkartına uygun' ceza", **Milliyet**, 11 Ekim 2013.
- ERTUNA, Can (2014), **Arap İsyancıları Güncesi**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ESKANDAR, Wael (2013), "Brothers and Officers: A History of Pacts", **Jadaliyya**, 25 January 2013.
- EURONEWS (2014), "Mısır'da 529 kişi hakkında çıkan idam kararı Türkiye'de protesto edildi", 11 Nisan.
- EZZAT, Dina (2013), "Send Morsi to the moon", **Ahram Online**, 27 February 2013.
- EZZAT, Rawan (2013), "Ahmed Maher of 6 April Movement discusses current Egyptian situation", **Daily News Egypt**, 2 July 2013.
- FADEL, Mohammad H. (2014), "Can Egypt's revolutionary coalition be resurrected?", **Al Jazeera**, 25 January 2014.
- FAHIM, Kareem (2012), "Saudi Ambassador Returns to Egypt", **The New York Times**, 5 May 2012.
- FAHIM, Kareem and STACK, Liam (2011), "Fatal Bomb Hits a Church in Egypt", **The New York Times**, 1 January 2011.
- FAHIM, Kareem and EL SHEIKH, Mayy (2013), "Egypt Broadens New Crackdown on Brotherhood", **The New York Times**, 26 December 2013.

- FARAG, Fatemah (2000), "Child murder sparks campus fury", **Al-Ahram Weekly**, Issue No: 502, 5-11 October 2000.
- FAROUK, Yasmine (2014), "More than Money: Post-Mubarak Egypt, Saudi Arabia, and the Gulf", **Gulf Research Center**, Gulf Paper, April 2014.
- FATHI, Yasmin (2012), "Egypt's 'Battle of the Camel': The day the tide turned", **Ahram Online**, 2 February 2012.
- FAYED, Abdelfattah (2013), "Egypt's new regime may harass us, but al-Jazeera will carry on reporting", **Guardian**, 10 July 2013.
- FEUILLE, James (2011), "Reforming Egypt's Constitution: Hope for Egyptian Democracy", **Texas International Law Journal**, Volume 47, Issue 1, pp.237-259.
- FILIU, Jean-Pierre (2011), **The Arab Revolutions: Ten Lessons from the Arab Uprising**, Oxford: Oxford University Press.
- FISHER, Max (2013), "Egyptian opposition tries to get Morsi blasted into space", **The Washington Post**, 25 February 2013.
- FLOWER, Kevin (2011), "Israel apologizes to Egypt over August border incident", **CNN**, 13 October 2011.
- FORAN, John (1995), **Theorizing Revolutions**, New York: Routledge.
- FORAN, John (2005), **Taking Power: On the Origins of Third World Revolutions**, Cambridge: Cambridge University Press.
- FORDHAM, Alice (2013), "Mohammed bin Zayed visits Cairo to 'stand by our brothers in Egypt'", **The National**, 2 September 2013.
- FOREGIN & COMMONWEALTH OFFICE (2013), "Foreign Secretary William Hague on the situation in Egypt", 20 August.
- FREEDOM HOUSE (2014), "U.S. Should Overhaul its Policy Toward Egypt", 2 June.
- GALAL, Rami (2015), "Egypt closes 27,000 places of worship", **Al Monitor**, 3 March 2015.
- GAMAL, Mahmoud (2012), "Dec 11th Anti-Morsi Protests - Rage Continues", **CNN**, 11 December 2012.
- GARA, Tom (2011), "Mobinil's new French CEO: Orange approaches", **Financial Times**, 22 September 2011.
- GAUB, Florence ve ABD EL-AZIZ, Dinah (2014), "Arab Sprouts: New Actors in a New Political Landscape", Florence Gaub, Olivier de France, Daniel Fiott (eds),

- Yearbook of European Security**, Paris: European Union Institute for Security Studies, 2014.
- GAWEESH, Mahmoud (2011), “NAC to Launch Mass-Mailing Campaign, Mulls Proposal for “Shadow Parliament””, **Al Masry Al Youm**, 14 January 2011.
- GEHAD, Reem (2013), “Egyptian military arrests leading Revolutionary Socialist member”, **Ahram Online**, 5 September 2013.
- GELVIN, James (2012), **The Arab Uprisings: What Everyone Needs to Know**, New York: Oxford University Press.
- GERGES, Fawaz (2011), “Muslim Brotherhood’s Key Role in Egypt”, **CNN**, 14 February 2011.
- GHABRA, Shafeeq (2015), “The Egyptian Revolution: Causes and Dynamics”, Larbi Sadiki (der.), **Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization**, New York: Routledge, ss. 199-214.
- GHATTAS, Kim (2013), “US credibility ‘in tatters’ over Egypt crisis”, **BBC**, 16 August 2013.
- GHOSH, Palash (2011), “Saudi king expresses support for Mubarak”, **International Business Times**, 29 January 2011.
- GILL, Terry D. (1989), **Litigation Strategy at the International Court: A Case Study of the Nicaragua v. United States Dispute**, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
- GLANZ, James and MARKOFF, John (2011), “Egypt Leaders Found ‘Off’ Switch for Internet”, **The New York Times**, 15 February 2011.
- GOHER, Ahmed Fawzy (2014), “Egypt’s shift toward Russia: Breakthrough strategy or tactical ploy?”, **The Cairo Post**, 2 April 2014.
- GOLDFRANK, Walter L. (1979), “Theories of Revolution and Revolution Without Theory: The Case of Mexico”, **Theory and Society**, Vol. 7, No:1-2, January-March 1979.
- GOLDSTONE, Jack A. (1986), **Revolutions: Theoretical, Comparative, and Historical Studies**, Florida: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
- GORDON, Michael R. (2013), “Egyptians Following Right Path, Kerry Says”, **The New York Times**, 3 November 2013.
- GORZEWSKI, Andreas (2013), “Egypt’s Tamarod and the military united for now”, **Deutsche Welle**, 3 August 2013.
- GRAMSCI, Antonio (1971), **Selections from the Prison Notebooks**, New York: International Publishers.

- GREENBERG, Andy (2011), “Mubarak’s Digital Dilemma: Why Egypt’s Internet Controls Failed”, **Forbes**, 2 February 2011.
- GREENBER, Joel (2011), “Attacks kill 8 in southern Israel, drawing counterstrike in Gaza”, **The Washington Post**, 18 August 2011.
- GOMHURIA (2014), تواضروس: أويد الإفراج عن مبارك.. وعودة الإخوان مشروطة, 24 December.
- GUARDIAN (2011), “US Embassy Cables: Egypt’s Strategic Importance to the US”, 28 January.
- GUARDIAN (2013), “Egypt declares Muslim Brotherhood a terrorist group”, 25 December.
- GULF NEWS (2011), “Unrest in region highlights huge role played by Qatar”, 9 February.
- GURR, Ted Robert (1971), **Why Men Rebel?**, Princeton: Princeton University Press.
- GÜLER, Hasan ve DENİZ, A. Çağlar, “Mısır: “Baharı” ve Ç/alıman Devrim”, A. Çağlar Deniz (der.), **Toplumsal Hareket Teorileri ve Ortadoğu İsyamları**, Ankara: Orion Kitabevi, pp. 153-174.
- GÜVEN, Erdal (2011), “Mısır’da süreç iyi idare edilirse, pozitif domino olur”, **Radikal**, 7 Şubat 2011.
- HAARETZ (2013a), “Erdogan: Turkey has evidence that Israel is behind military coup in Egypt”, 20 August.
- HAARETZ (2013b), “Egyptian Foreign Minister: Morsi ouster was not military coup”, 5 July.
- HABERTÜRK (2011), “Başbakan Erdoğan Mübarek’e seslendi!”, 1 Şubat.
- HABERTÜRK (2013), “Türkiye'nin dört bir yanında Mursi'ye destek gösterileri!”, 5 Temmuz.
- HABERTÜRK (2014a), “Sisi’yi Tebrik Etmenin Anlamı Yoktur”, 24 Haziran.
- HABERTÜRK (2014b), “BM’deki Konuşma Mısır’ı Kızdırdı”, 25 Eylül.
- HABII, Maria Abi and ABDELLATIF, Reem (2013), “Qatar’s Aid to Egypt Raises Fears on Motives”, **Wall Street Journal**, 17 May 2013.
- HADDAD, Bassam (2013), “Has the Egyptian revolution been aborted? Interview with Hossam El-Hamalawy”, **Jadaliyya**, 12 July 2013.
- HAFEZ, Bassem Nabil (2013), “New Social Movements and the Egyptian Spring: A Comparative Analysis Between the April 6 Movement and the Revolutionary Socialists”, **Perspectives on Global Development and Technology**, Cilt: 12, Sayı: 1-2, ss.98-113.

- HALAWI, Ibrahim (2015), "The case of Egypt: What does a counter-revolution look like?", **Middle East Eye**, 28 January 2015.
- HALLIDEY, Fred (1999), **Revolution and World Politics: The Rise and Fall of the Sixth Great Power**, New York: Palgrave.
- HAMED, Enas (2013), "Egypt Salafist Party Leaders Defends Decision to back Sisi" **Al Monitor**, 5 December 2013.
- HAMED, Adham (2014), **Revolution as Process: The Case of Egyptian Uprising**, Bremen: EHV Academicpress.
- HAMID, Shadi (2010), "Egypt's Old and New Opposition – And Why They Need Each Other", **Brookings**, December 2010.
- HAMMOND, Andrew (2011), "Analysis: Gulf Arab rulers tense over Egypt's policy shifts", **Reuters**, 27 April 2011.
- HAMMOND, Philipp (2015), "Opinion: Britain contributing to build Egypt's economy", **Asharq Al-Awsat**, 13 March 2015.
- HARRISON, Thomas (2013), "Egypt: The Revolution at the Crossroads", **New Politics**, 22 August 2013.
- HART, Marjolein't (2003), "Felemenk Ayaklanması 1566-1581", David Parker (der), **Bati'da Devrimler ve Devrimci Gelenek: 1560-1991**, İstanbul: Dost Yayınları, ss.30-51.
- HASSIEB, Ingy (2013), "Family of Egypt's deposed leader Mohamed Morsi visit him in prison", **Los Angeles Times**, 8 November 2013.
- HAUSLOHNER, Abigail (2014), "Rift deepens between Qatar and its powerful Arab neighbors", **The Washington Post**, 8 March 2014.
- HAUSLOHNER, Abigail and AL-HOURANI, Sharaf (2013a), "Egypt: Protests dwindle in crackdown; government refuses to give death toll, arrests", **The New York Times**, 30 August 2013.
- HAUSLOHNER, Abigail and AL-HOURANI, Sharaf (2013b), "Fall-off in Egyptian protests as army stays silent on total killed or arrested", **Guardian**, 3 September 2013.
- HATITA, Abdul Sattar (2014), "Egyptian government seizes Brotherhood assets", **Asharq Al-Awsat**, 1 January 2014.
- HAYKEL, Bernard (2013), "Qatar and Islamism," NOREF Policy Brief, **Norwegian Peacebuilding Resource Center**, February 2013.
- HEGAB, Salma (2013), "6 April wants to send Morsi into space", **Daily News Egypt**, 23 February 2013.

- HELFONT, Tally (2015), "Egypt and Qatar: Frenemies?", **The American Interest**, 8 January 2015.
- HELLYER, H. A. (2014), "UAE likely to support Egypt for long haul", **Al Monitor**, 16 July 2014.
- HESSLER, Peter (2013), "Morsi's Chaotic Day in Court", **The New Yorker**, 6 November 2013.
- HIJAWI, Aref (2015), "The Role of Al-Jazeera (Arabic) in the Arab Revolts of 2011", **Heinrich Böll Stiftung**.
- HUSSEIN, Abdel-Rahman (2012), "Egypt: protesters descend on Tahrir Square", **Guardian**, 28 November 2012.
- HOLMES, Amy Hustin (2014), "Why Egypt's military orchestrated a massacre", **The New York Times**, 22 August 2014.
- HOPE, Bradley (2012), "Egypt's Morsi to visit Saudi Arabia in bid for aid", **The National**, 10 July 2012.
- HOPE, Bradley (2013), "Morsi faces diplomatic test over UAE arrests", **The National**, 4 January 2013.
- HOUSE OF COMMONS (2012), "British Foreign Policy and the 'Arab Spring'", **Foreign Affairs Committee**, Second Report of Session 2012-2013, 3 July.
- HOWEIDY, Amira (2003), "Preempting Activism", **Ahram Weekly**, 27 February-5 March 2003, Issue No. 627.
- HROUB, Khalid (2014), "Qatar and the Arab Spring - Conflict & Intl. Politics", **Heinrich Böll Stiftung**, 3 March 2014.
- HUBBARD, Ben and KIRKPATRICK, David D. (2013), "Sudden Improvements in Egypt Suggest a Campaign to Undermine Morsi", **The New York Times**, 10 July 2013.
- HUDSON, John (2013), "Egypt's Rulers Have a New Friend in DC: The Israel Lobby", **Foreign Policy**, 19 August 2013.
- HUMAN RIGHTS WATCH (2004), "Egypt: Emergency Court Acquits Political Dissident", 11 March.
- HUMAN RIGHTS WATCH (2005), "Egypt: Peaceful Critics Arrested in Clampdown on Dissent", 4 February
- HUNT, Jocelyn (1998), **The French Revolution**, London: Routledge.
- HUSSEIN, Abdel-Rahman (2012), "Egypt: protesters descend on Tahrir Square", **Guardian**, 28 November 2012.

- HUSSEIN, Walaa (2014), "Egypt cautiously accepts reconciliation with Qatar", **Al-Monitor**, 8 Aralık 2014.
- HUSSEIN, Walaa (2015), "Egypt's Tamarod outlives its purpose", **Al Monitor**, 8 May 2015.
- HOWEIDY, Amira (2003), "A day at 'Hyde Park'", **Al Ahram Weekly**, Issue No: 631, 27 March-2 April 2003.
- HUNTINGTON, Samuel P. (2002), "Revolution and Political Order", Jack A. Goldstone (der), **Revolutions: Theoretical, Comparative, and Historical Studies**, Wadsworth: Wadsworth Publishing.
- HURRIYET DAILY NEWS (2013), "Opponents vote to send Egypt's Morsi into space", 21 February.
- HÜRRİYET (2011), "Türkiye nihayet Mısır konusunda sessizliğini bozdu", 2 Şubat.
- HÜRRİYET (2014), "Mısır'da Hürriyet ve Adalet Partisi'nin kapatılmasına karar verildi", 10 Ağustos.
- I24 NEWS (2015), "Cairo receives shipment of advanced anti-aircraft missile system from Russia", 6 March.
- IBRAHİM, Arwa (2015), "Leaks from Sisi's office allege far-reaching UAE 'interference' in Egypt", **Middle East Eye**, 1 March 2015.
- IBRAHİM, Ekram (2012), "Justice denied: Egypt's Maspero massacre one year on", **Ahram Online**, 9 October 2012.
- IDLE, Nadia ve NUNNS, Alex (2014), **Tahrir Meydanı'ndan Tweet'ler**, İstanbul: Paloma Yayınevi.
- IKHWAN WEB (2009), "Mass protests in Egypt fail to live up to the hype", 10 April.
- IKHWAN WEB (2010), "Egypt: MB students and 6 of April youth unite in support of (Freedom Day)", 7 Nisan.
- IKHWAN WEB (2011), "Political Forces in Egypt Preparing for the January 25 Day of Rage Demonstration", 23 January.
- IKHWAN WEB (2012), "Morsi Campaign Hails April 6 Movement's Endorsement of Morsi as Wise Decision", 13 June.
- IKHWAN WEB (2014), "Freedom Seekers Monitor: military junta expels 503 university students", 11 September.
- IKHWAN WEB (2015), "Egyptian Revolutionary Council Announces New Offices", 7 April.

- İNANÇ, Yusuf Selman (2014), “Salafis and the Muslim Brotherhood: Egypt's Rival Islamist groups”, **Daily Sabah**, 7 May 2014.
- INTERFAX (2011), “Senior Russian MP Warns Against Egyptian President's Resignation”, 3 February.
- ISAAC, Sally Khalifa (2014), “Explaining the Patterns of the Gulf Monarchies’ Assistance After the Arab Spring”, **Mediterranean Politics**, Volume: 19, Issue: 3, pp. 413-430.
- ISKANDAR, Elizabeth (2012), **Sectarian Conflict in Egypt: Coptic Media, Identity and Representation**, New York: Routledge.
- JADALIYYA (2011), “Yasser Borhami”, 18 November.
- JADALIYYA (2011), “Al-Nour Party”, 18 November.
- JEWISH TELEGRAPHIC AGENCY (2013a), “Israel lobbying U.S., EU to support Egypt’s military government”, 19 August.
- JEWISH TELEGRAPHIC AGENCY (2013b), “AIPAC opposes cuts in Egypt aid”, 1 August.
- JONES, Owen Bennett (2011), “Salafist Groups Find Footing in Egypt After Revolution”, **BBC**, 6 April 2011.
- JOSEF, Federman (2012), “Israel quietly maintains ties with Egyptian army”, **Yahoo News**, 19 August 2012.
- KAIS, Roi and EICHNER, Itamar (2015), “Egypt appoints new ambassador to Israel”, **Ynetnews**, 21 June 2015.
- KALABALIK, Abdullah Aydoğın (2011), “Erdoğan’ın Mısır gezisi izlenimleri-FOTO”, **Dünya Bülteni**, 15 Eylül 2011.
- KAMAL, Shereen (2014), “Is Tamarod still relevant?”, **Daily News Egypt**, 9 December 2014.
- KARDAŞ, Şaban (2013), “Türkiye ve Arap Baharı: Türkiye’nin Orta Doğu Politikasındaki Değişiklikler”, **Hazar Raporu**, Sayı: 3, Bahar 2013, pp.71-79.
- KARLSSON, Val (2012), **Countries of the World: Egypt**, Minnesota: Abdo Publishing Company.
- KASSAB, Bisan (2012), “Revolutionary Socialists: The “Brave Kids” of Egypt”, **Al Akhbar**, 15 February 2012.
- KATSIAFICAS, George (2013), **Asia’s Unknown Uprisings Volume 2: People Power in the Philippines, Burma, Tibet, China, Taiwan, Bangladesh, Nepal, Thailand, and Indonesia: 1947-2009**, Oakland: PM Press.

- KATULIS, Brian (2012), “Previewing Egypt’s 2012 Presidential Elections Another Step Forward in the Country’s Political Transition—but Not the Last”, **Center for American Progress**, May 2012.
- KATZ, Mark N. (2011), “Russia and Arab Uprisings of 2011”, **Middle East Policy Council**, 15 February 2011.
- KATZ, Mark N. (2014), “Sisi and Russia: No Replacement for the United States”, **Atlantic Council**, 5 June 2014.
- KELLY, Rick (2005), “Egyptian government suppresses opposition while US turns blind eye”, **World Socialist Web Site**, 21 February 2005.
- KERR, Simon (2014), “Saudi Arabia calls on region to assist Egypt”, **The Financial Times**, 3 June 2014.
- KHAIRAT, Mohamed (2014), “Egypt’s ‘beacon of hope’ behind steel bars”, **Egyptian Streets**, 23 May 2014.
- KHALAFALLAH, Haifaa G. (2014), “Taking sides in Egypt’s troubled revolution: but which?”, **Open Democracy**, 8 May 2014.
- KHALEEJ TIMES (2010), “Egypt police violently disperse pro-reform protest”, 6 April.
- KHALEEJ TIMES (2013), “Shaikh Khalifa holds talks with Qatar, Egypt leaders”, 1 November.
- KHALIFA, Sherif (2015), **Lost Spring: Causes and Consequences**, California: ABC-CLIO, LLC.
- KHALIL, Wael (2011), “Why We are Holding Egypt’s Second ‘Friday of Rage’”, **Guardian**, 27 May 2011.
- KHAN, Muqtedar (2014), “Islam, Democracy and Islamism After the Counterrevolution in Egypt”, **Middle East Policy**, Vol. XXI, No. 1, Spring 2014.
- KHAWLY, Mohammad (2012), “Ahmad Maher of April 6: The Complete Revolution”, **Al Akhbar**, 30 January 2012.
- KHOLAIF, Dahlia (2014a), “Egypt outlaws anti-Mubarak April 6 movement”, **Al Jazeera**, 28 April 2014.
- KHOLAIF, Dahlia (2014b), “Will the GCC survive Qatar-Saudi rivalry?”, **Al Jazeera**, 18 March 2014.
- KHOLAIF, Dahlia (2013), “Egypt’s Islamist divide”, **Al Jazeera**, 7 July 2013.
- KHORSHID, Sara (2012), “The Betrayal of Egypt’s Revolution”, **The New York Times**, 18 June 2012.

- KIMMEL, Michael (1990), **Revolution: A Sociological Interpretation**, Cambridge: Polity.
- KING, Laura and HASSIEB, Ingy (2013), "Egypt closes newspaper linked to Muslim Brotherhood", **Los Angeles Times**, 25 September 2013.
- KINGSLEY, Patrick (2013a), "Egyptian court jails three secular leaders of 2011 uprising", **Guardian**, 22 December 2013.
- KINGSLEY, Patrick (2013b), "Tamarod campaign gathers momentum among Egypt's opposition", **The Guardian**, 27 June 2013.
- KINGSLEY, Patrick (2013c), "Muslim Brotherhood banned by Egyptian court", **The Guardian**, 23 September 2013.
- KINGSLEY, Patrick (2013d), "Al-Jazeera journalists leave Egyptian prison on bail", **The Guardian**, 13 February 2015.
- KINGSLEY, Patrick (2014), "Egypt sentences to death 529 supporters of Mohamed Morsi", **The Guardian**, 24 March 2014.
- KINGSLEY, Patrick and BEAUMONT, Peter (2013), "Egypt: scores killed as army launches offensive against Muslim Brotherhood", **The Guardian**, 27 July 2013.
- KIRKPATRICK, David D. (2011), "After Long Exile, Sunni Cleric Takes Role in Egypt", **The New York Times**, 18 February 2011.
- KIRKPATRICK, David D. and AFIFY, Heba (2011), "Protest of Thousands in Cairo Turns Violent", **The New York Times**, 9 September 2011.
- KIRKPATRICK, David D. (2012), "Named Egypt's Winner, Islamist Makes History", **The New York Times**, 24 June 2012.
- KIRKPATRICK, David D. (2013a), "Hundreds Die as Egyptian Forces Attack Islamist Protesters", **The New York Times**, 14 August 2013.
- KIRKPATRICK, David D. (2013b), "Army Ousts Egypt's President; Morsi Is Taken Into Military Custody", **The New York Times**, 3 July 2013.
- KIRKPATRICK, David D. (2015), "Recordings Suggest Emirates and Egyptian Military Pushed Ousting of Morsi", **The New York Times**, 1 March 2015.
- KIŞLAKÇI, Turan (2011), **Eş-Şab Yurid İskate'n Nizam: Arap Baharı**, İstanbul: Mana Yayınları.
- KİBAROĞLU, Mustafa (2011), "Arap Baharı ve Türkiye", **Adam Akademi**, 2011: 2, pp.26-36.

- KLEIN, Margarate (2012), “Russia and the Arab Spring: Foreign and Domestic Policy Challenges”, **German Institute for International and Security Affairs**, February 2012, p.1.
- KLEIN, Kent (2013), “Obama Orders Review of US Aid to Egypt”, **Voice of America**, 3 July 2013.
- KNICKMEYER, Ellen (2008), “Fledgling Rebellion on Facebook Is Struck Down by Force in Egypt”, **The Washington Post**, 18 May 2008.
- KNICKMEYER, Ellen and BRADLEY, Matt (2012), “Egyptian Leader’s Visit Sends Signal to Saudis”, **The Wall Street Journal**, 11 July.
- KNIGHT, Alan (1986), **The Mexican Revolution: Counter-revolution and Reconstruction**, Lincoln: University of Nebraska Press.
- KORTAM, Hend (2013a), “The Battle of the Camel: the final straw for Mubarak’s regime”, **Daily News Egypt**, 3 February 2013.
- KORTAM, Hend (2013b), “Kefaya says Tamarod campaign is not under auspices of Kefaya movement”, **Daily News Egypt**, 30 April 2013.
- KÖMÜR, Recai (2011), “ABD’nin Tercihî Mübarek”, **Sabah**, 8 Şubat 2011.
- KÖSE, Faruk (2014), **Ortadoğu’da İslamcı Siyasetin Romodeli: İhvan-ı Müslimin**, İstanbul: Ozan Yayıncılık Ltd.
- LANDAU, Christopher (2009), “Egyptian Christian's recognition struggle”, **BBC**, 13 February 2009.
- LANE, Gary (2011), “Coptic Christians Form Political Party in Egypt”, **CBC News**, June 2011.
- LANE, Gary (2012), “Maspero Massacre: Egypt’s Christians Cry for Justice”, **CBC News**, 15 January 2012.
- LANSFORD, Tom (2014), **Political Handbook of the World 2014**, London: Sage Publications.
- LAVIZZARI, Anna (2013), “The Arab Spring and the funding of Salafism in the MENA region”, **International Security Observer**, 22 Mary 2013.
- LE BON, Gustave (1913), **The Psychology of Revolution**, London: T. Fisher Unwin.
- LEECH, Philip and GASKARTH, Jamie (2015), “British Foreign Policy and the Arab Spring”, **Diplomacy & Statecraft**, Vol: 26, Issue: 1, pp. 139–160.
- LEECH, Philip (2015), “British Foreign Policy and the Arab Spring”, **Middle East Monitor**, 1 April 2015.

- LEHRS, Lior (2013), "Egyptian Plague or Spring of Youth? The Israeli Discourse regarding the Arab Spring", **The Israeli Institute for Regional Foreign Policies**, January.
- LESCH, Ann M. (2014), "Troubled Political Transitions: Tunisia, Egypt and Libya", **Middle East Policy**, Vol. XXI, No. 1, Spring 2014, pp. 62-74.
- LESCH, Ann M. (2011), "Egypt's Spring: Causes of the Revolution", **Middle East Policy**, Volume: XVIII, Number:3, Fall 2011.
- LEVINE, Mark (2013), "Egypt: Cracking down on labour activists?", **Al Jazeera**, 12 September 2013.
- LEVINE, Mark (2013), "Theorizing Revolutionary Practice: Agendas for Research on the Arab Uprisings", **Middle East Critique**, Vol. 22, No. 3, pp. 191-212.
- LEVINSON, Charles, SAID, Summer and BRADLEY, Matt (2011), "Mubarak's Supporters Strike Back", **The Wall Street Journal**, 3 February 2011.
- LIM, Merlyana (2011), "Tahrir Square Was a Foreseeable Surprise", **The Slate**, 11 July 2011.
- LIS, Jonathan (2013), "Israel keeps low-profile on Egypt crisis, focuses on security concerns", **Haaretz**, 4 July 2013.
- LOBE, Jim (2011), "Saudi counter-revolution cools Arab Spring", **Al Jazeera**, 24 April 2011.
- LONG, Baudouin (2011), "Muslim Brotherhood: The Fantsized Threat", **The Montreal Review**, April 2011.
- LOVELUCK, Louisa (2014), "Egypt's Christians, attacked for supporting Sisi, patiently await payback", **Christian Science Monitor**, 22 October 2014.
- LOVELUCK, Louisa (2015), "Egypt's military rise to power 'partly bankrolled by Emirates', audio recording suggests", **The Telegraph**, 2 March 2015.
- MACFARQUHAR, Neil (2011), "Saudi Arabia Scrambles to Limit Region's Upheaval", **The New York Times**, 27 May 2011.
- MADA MASR (2013), "Protest law used to arrest April 6 founder Ahmed Maher", 30 November.
- MADA MASR (2014a), "6 political movements join forces in anti-Sisi campaign", 17 May.
- MADA MASR (2014b), "Cabinet officially bans pro-Morsi alliance", 30 October.
- MADA MASR (2014c), "Sisi applauds Saudi Arabia for its support of Egypt post-June 30", 28 October.

- MADA MASR (2015a), “Court rejects Tamarod's appeal to form political party”, 28 January.
- MADA MASR (2015b), “883 University Students Suspended, Expelled in Last 2 Years, Says Rights Group”, 30 April.
- MADA MASR (2015c), “Qatar pulls senior diplomat out of Egypt after Arab League imbroglio”, 19 February.
- MAHER, Ahmed (2013), “In Muslim Brotherhood crackdown, Egyptian army harms rights”, **The Washington Post**, 4 August 2013.
- MAHMOOD, Saba (2011), “The Architects of the Egyptian Revolution”, **The Nation**, 15 February 2011.
- MAINWARING, Scott and PEREZ-LINAN, Anibal (2014), **Democracies and Dictatorships in Latin America: Emergence, Survival, and Fall**, Cambridge: Cambridge University Press.
- MAKAR, Johannes (2014), “After Morsi, Injustice Persists for Egypt’s Copts”, **International Policy Digest**, 5 April 2014.
- MALASHENKO, Alexey (2013), “Russia and the Arab Spring”, **Carnegie Moscow Center**, October 2013.
- MALSIN, Jared (2013), “A Deadly Gamble: Egypt’s Salafists May Now Regret Support for the Military”, **Time**, 20 August 2013.
- MANDOUR, Maged (2013), “Egypt and Russia: strategy or tactics?”, **Open Democracy**, 20 November 2013.
- MANDOUR, Maged (2014), “The Egyptian counter revolution: the Gulf connection”, **Open Democracy**, 1 April 2014.
- MANNING, Brian (2003), **Revolution and Counter-Revolution in England, Ireland and Scotland: 1658-60**, London: Bookmarks
- MANSOUR, Sherif (2009), “Enough is Not Enough: Achievements and Shortcomings of Kefaya: The Egyptian Movement for Change”, Maria J. Stephan (der.) **Civilian Jihad: Nonviolent Struggle, Democratization, and Governance in the Middle East**, New York: Palgrave Macmillan, pp. 205-218.
- MARCUS, Jonathan (2014), “Sisi in Russia: Moscow’s Egyptian gambit”, **BBC**, 13 February 2014.
- MARKS, Thomas A. (1998), **Counterrevolution in China: Wang Sheng and Kuomintang**, London: Frank Cass Publishers.
- MARSDEN, Chris (2013), “How Egypt’s Revolutionary Socialists helped pave the way for military repression”, **World Socialist Web Site**, 20 August 2013.

- MARTIN, Daniel (2013), “We’ll work with regime, says Hague: Foreign Secretary says Britain does not support Egypt’s military intervention and coup was ‘dangerous thing’”, **Daily Mail**, 4 July 2013.
- MARX, Karl (1976), **Capital**, Vol. I, III vols, London: Penguin Books.
- MASI, Alessandria (2014), “Egypt court doles out 188 death sentences for pro-Muslim Brotherhood Kerdasa attack”, **International Business Times**, 2 December 2014.
- MASON, Rowena (2013), “Egypt crisis: UK will not take sides, says William Hague”, **The Guardian**, 19 August 2013.
- MAYTON, Joseph (2010), “Egypt’s Baradei Calls for Election Boycott”, **Bikya Masr**, 7 September 2010.
- MCCANTS, William (2013), “Salafis After the Coup”, **Foreign Affairs**, 7 July 2013.
- MCGREAL, Chris ve SHENKER, Jack (2011), “Hosni Mubarak resigns – and Egypt celebrates a new dawn”, **Guardian**, 11 February 2011.
- MCLAUGHLIN, Andrew (2011), “Egypt’s Big Internet Disconnect”, **Guardian**, 31 January 2011.
- MCTIGHE, Kristen (2014), “The Salafi Nour Party In Egypt”, **Al Jazeera Center for Studies**, 10 April 2014.
- MEDZĪNĪ, Ronen (2011), “Netanyahu: Egypt could follow Iran”, **Ynet News**, 7 February 2011.
- MEKHENNET, Souad ve KULISH, Nicholas (2011), “With Muslim Brotherhood Set to Join Egypt Protests, Religion’s Role May Grow”, **The New York Times**, 27 January 2011.
- MEINARDUS, Ronald (2014), “Liberalism in the Arab World?”, **The Globalist**, 28 May 2014.
- MEISEL, James H. (1966), **Counter-Revolution: How Revolutions Die**, New York: Atherton Press.
- MEISEL, James H. (2009), **Counter-Revolution: How Revolutions Die**, New Brunswick: Aldine Transaction.
- MEKAY, Emad (2013), “Exclusive: US bankrolled anti-Morsi activists”, **Al Jazeera**, 10 July 2013.
- MELMAN, Yossi (2013a), “What can Israel do about Egypt?”, **The Jerusalem Post**, 15 August 2013.
- MELMAN, Yossi (2013b), “Israel-Egypt cooperation is vital – as long as it’s discreet”, **I24 News**, 18 July 2013.

- MEMRI (2013), “Muslim Brotherhood: The Copts Are Behind The Egyptian Military Coup That Removed Mursi”, Special Dispatch No.5366, 17 July.
- MERRIAM WEBSTER (2015), “Revolution”, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/revolution>.
- MFA OF RUSSIAN FEDERATION (2011a), “On the visit of the Foreign Minister of Russia Sergey Lavrov to the Arab Republic of Egypt”, 22 March.
- MFA OF RUSSIAN FEDERATION (2011b), “Opening Remarks and Answers by Russian Foreign Minister Sergey Lavrov at Joint Press Conference Following Talks with Egyptian Foreign Minister Mohamed Kamel Amr”, 28 December.
- MFA OF RUSSIAN FEDERATION (2012a), “Speech and answers of S.V. Lavrov, the Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation, to mass media questions in the course of joint press conference summarizing the results of negotiations with M. Amr, the Minister of Foreign Affairs of Egypt”, 5 November.
- MFA OF RUSSIAN FEDERATION (2012b), “Comment of the Information and Press Department of the Ministry of Foreign Affairs of Russia on the situation in Egypt”, 14 December.
- MFA OF RUSSIAN FEDERATION (2013), “Comment of the Information and Press Department of the Ministry of Foreign Affairs of Russia as regards the situation in Egypt”, 4 July.
- MICHAELSON, Ruth (2015), “Egypt’s Coptic Christians are politically divided”, **Radio France Internationale (RFI)**, 26 March 2015.
- MIDDLE EAST EYE (2014a), “Al Jazeera’s Egypt channel suspended following Doha-Cairo thaw”, 22 December.
- MIDDLE EAST EYE (2014b), “UK government will not release full report into Muslim Brotherhood activities”, 29 December.
- MIDDLE EAST EYE (2015), “New Leak Alleges That Egypt’s Sisi ‘Stole’ from Gulf Donors”, 12 February.
- MIDDLE EAST EYE (2015), “Egypt’s Sisi Makes Brief Visit to Saudi Arabia, As New Alleged Leak to Be Aired”, 1 March.
- MIDDLE EAST EYE (2015), “Egypt’s Sisi Makes Unexpected Visit to Saudi Arabia, After Royal Shake Up”, 2 May.
- MIDDLE EAST MONITOR (2013a), “6th of April Youth Movement turns against Al-Sisi and condemns Egypt’s bloodbath”, 7 October.
- MIDDLE EAST MONITOR (2013b), “US documents show that Washington funded military coup in Egypt”, 12 July.

- MIDDLE EAST MONITOR (2013c), “Al-Sisi informed Israel of the coup three days prior”, 16 July.
- MIDDLE EAST MONITOR (2013d), “Israeli ambassador calls Al-Sisi a “national hero for all Jews””, 19 July.
- MIDDLE EAST MONITOR (2014a), “Ahmed Maher of 6 April Movement: We made a mistake on 30/6. The brutal regime is back”, 8 January.
- MIDDLE EAST MONITOR (2014b), “Egypt freezes assets of Muslim Brotherhood leaders”, 13 May.
- MIDDLE EAST MONITOR (2014c), “Al-Jazeera Mubasher Misr closes”, 23 December.
- MIDDLE EAST MONITOR (2014d), “Britain's Brotherhood inquiry: Another blow to democracy?”, 1 April.
- MIDDLE EAST MONITOR (2014e), “Israel offers Al-Sisi \$80 million support for his presidential campaign”, 1 April.
- MIDDLE EAST MONITOR (2014f), “Israel urges the US to arm the Egyptian army”, 19 March.
- MIDDLE EAST MONITOR (2015a), “Egypt: Funds of Brotherhood-run medical charity confiscated”, 15 January.
- MIDDLE EAST MONITOR (2015b), “Egypt freezes assets of 901 Brotherhood members”, 22 January.
- MIDDLE EAST MONITOR (2015c), “Egypt, Russia sign military cooperation agreement”, 5 March.
- MIKHIN, Viktor (2015), “Russia and Egypt: Relations Are on the Rise”, **New Eastern Outlook**, 7 February 2015.
- MILES, Hugh (2011), “Foreign Policy: The Al-Jazeera Effect”, **NPR**, 9 February 2011.
- MILLER, Elhanan (2012), “For Saudi Arabia, better a secular Egyptian president than a religious one”, **Times of Israel**, 17 June 2012.
- MILLER, Elhanan (2012), “Morsi’s warm letter to Peres sparks anger and denial in Egypt”, **The Times of Israel**, 18 October 2012.
- MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS (2014), “Qatar Calls for Dialogue between Political Segments in Egypt”, 3 January.
- MISIR BÜLTENİ (2015a), “6 Nisan Hareketi “Terör Örgütü” İlan Edilecek, 29 Ocak.
- MISIR BÜLTENİ (2015b), “Müslüman Kardeşler Barışçıl Çizgiden Asla Çıkmayacağını Açıkladı”, 23 Mayıs.

- MISIR BÜLTENİ (2015c), “Türkiye’deki STK’lardan Mısır’da Mursi’ye Verilen İdam Kararını Protesto Çağrısı”, 8 Haziran.
- MISIR BÜLTENİ (2015d), “ABD’den Mursi’ye Verilen Hapis Cezasına Tepki, 21 Nisan.
- MOHAMEDAIN, Haitham (2015), “Letter on Sectarianism and Counter-Revolution”, **The Revolutionary Socialists Web Site**, 10 February 2015.
- MOKBEL, Reham (2014), “Egypt’s Tamarod plagued by division”, **Al Monitor**, 4 March 2014.
- MORAN, Dominic (2005), “Mixed reviews for Egypt constitutional reform”, **International Relations and Security Network, ISN Security Watch**, 2 March 2005.
- MORRIS, Nigel (2011), “Cameron attacked for Egypt visit with defence sales team in tow”, **Independent**, 22 February 2011.
- MORRIS, Nigel and JOHSTON, Ian (2015), “Muslim Brotherhood: Government report concludes they should not be classified as a terrorist organisation”, **The Independent**, 15 March 2015.
- MOSTAFA, Mahmoud, “Al-Azhar University expels 51 students”, **Daily News Egypt**, 28 December 2014.
- MYERS, Steven Lee (2012), “Despite Rights Concerns, U.S. Plans to Resume Egypt Aid”, **The New York Times**, 15 March 2012.
- MUFTAH (2013), “Statement from Egypt’s Revolutionary Socialists – Not in Our Name”, 27 July.
- MUFTAH (2013), “The Launch of “Thuwwar”: A New Egyptian Organization Devoted to Reviving the Revolution”, 30 September.
- MUHAREB, Mahmoud (2011), “Israel and the Egyptian Revolution”, **Arab Center for Research and Policy Studies**, 10 May 2011.
- MUKTHAR, Amal and SASNAL, Patrycja (2013), “Democratic Opposition Alone Will Not Bring Democracy to Egypt”, **The Polish Institute of International Affairs**, Policy Paper, No: 11 (59), April 2013.
- MURPHY, Dan (2011), “Egypt revolution unfinished, Qaradawi tells Tahrir masses”, **Christian Science Monitor**, 18 February 2011.
- MURPHY, Dan (2013a), “In Egypt, the ‘revolution’ is eating its young”, **Christian Science Monitor**, 22 December 2013.
- MURPHY, Dan (2013b), “Egypt Revolutionary Socialist position on Egypt’s recent coup”, **Christian Science Monitor**, 20 July 2013.

- MURPHY, Dan (2014), “When it comes to Egypt, take note of American actions, not words”, **Christian Science Monitor**, 1 May 2014.
- NADER, Aya (2014), “Tamarod, Sami Anan political parties rejected”, **Daily News Egypt**, 3 December 2014.
- NAGUIB, Sameh (2013), “The revolution and the counterrevolution”, **Socialist Worker**, 27 June 2013.
- NAGUIB, Sameh (2014), “Part 1: From the End of the Revolutionary Wave to Preparing for a New Revolution”, **The Revolutionary Socialists Web Page**, 2 July 2014.
- NAUMKIN, Vitaly (2015), “Russia and Egypt’s ‘new partnership’”, **Al-Monitor**, 11 February 2015.
- NESSIM, Rana, BECHLER, Rosemary and NAGUIB, Sameh (2013), “Sisi’s Egypt”, **Open Democracy**, 8 November 2013.
- NICHOLAS, Peter (2011), “U.S. cautiously prepares for post-Mubarak era”, **Los Angeles Times**, 31 January 2011.
- NOURELDIN, Ola (2013), “Church remains neutral on 30 June protests”, **Daily News Egypt**, 12 June 2013.
- NTV (2011), “Bölgedeki en güçlü müdahale Erdoğan’dan”, 2 Şubat.
- NTV (2015), “ABD Mısır’a 1.3 milyar dolarlık askeri yardımı serbest bıraktı”, 1 Nisan.
- OBORNE, Peter (2013), “William Hague is betraying Britain's values in its response to the Egyptian coup”, **The Telegraph**, 10 July 2013.
- O’CARROLL, Lisa (2013), “Egyptian court orders closure of al-Jazeera affiliate”, **Guardian**, 3 September 2013.
- ORZETTI, Michael E. (2013), “Egyptian Islamic Jihad”, Peter Chalk (ed.), **Encyclopedia of Terrorism: Volume 2: M-Z**, California: ABC-Clio, pp.207-209.
- OXFORD DICTIONARIES (2015), “Revolution”, <http://oxforddictionaries.com/definition/english/revolution?q=revolution>.
- OTHMAN, Hany (2013), “NSF: We will not ally with Tamarod until they apologize”, **The Cairo Post**, 18 November 2013.
- OTTOWAY, Marina and HAMZAWY, Amr (2011), “Protest Movements and Political Change in the Arab World”, **Carnegie Endowment for International Peace**, Policy Outlook, 28 January 2011.
- PACE, Michelle and CAVATORTA, Francesco (2012), “The Arab Uprisings in Theoretical Perspective – An Introduction”, **Mediterranean Politics**, Vol. 17, No. 2, July 2012, pp.125-138.

- PACIELLO, Maria Cristina (2013), “Delivering the Revolution? Post-uprising Socio-economics in Tunisia and Egypt”, **The International Spectator**, Vol.48, No.4, December 2013, pp.7-29.
- PANDEY, Avaneesh (2014), “Qatar Buckles Under Pressure From Saudi Arabia, UAE; Expels Muslim Brotherhood Leaders”, **International Business Times**, 13 September 2014.
- PARKER, George (2015), “David Cameron pulls Muslim Brotherhood report”, **The Financial Times**, 16 March 2015.
- PARSA, Misagh (2004), **Devlet, İdeoloji ve Devrim: İran, Nikaragua ve Filipinler Devrimlerinin Karşılaştırmalı Analizi**, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- PETTEE, George Sawyer (1938), **The Process of Revolution**, New York: Harper & Brothers.
- POVEY, Tara (2015), **Social Movements in Egypt and Iran**, New York: Palgrave Macmillan.
- PRATT, Nicola (2007), **Democracy and Authoritarianism in the Arab World**, Bulder Co: Lynne Rienner.
- RASHID, Mohammed Abouelleil and EL-AZZAZI, Islam (2011), “The Egyptian revolution: A participant's account from Tahrir Square, January and February 2011”, **Anthropology Today**, Volume 27, Issue 2, pages 22–27, April 2011.
- RUDE, George (1988), **The French Revolution: Its Causes, Its History and Its Legacy After 200 Years**, New York: Grove Press.
- PASSANT, John (2013), “Statement by the Revolutionary Socialists of Egypt”, **En Passant**, 3 July 2013.
- PERRY, Tom and FICK, Maggie (2013), “Egypt's Sisi sees new defense cooperation with Russia”, **Reuters**, 14 November 2013.
- PINTAK, Lawrance (2011), “The Al Jazeera Revolution”, **Foreign Policy**, 2 February 2011.
- PHARES, Walid (2010), **The Coming Revolution: Struggle for Freedom in the Middle East**, New York: Threshold Editions.
- PHILLIPS, James (2011), “Egypt's Muslim Brotherhood Lurks as a Long-Term Threat To Freedom”, **The Heritage Foundation**, 8 February 2011.
- PHILLIPS, Leigh (2011), “EU to Mubarak: ‘Begin transition now - but not tonight’”, **EU Observers TARİH YAZ**.
- RADCLIFF, Pete (2013), “Egypt's left after the massacre”, **Solidarity and Workers' Liberty**, No: 294, August 2013.

- RADİKAL (2013a), “Siyasi partilerden Mısır'da yaşananlara ilk tepkiler!”, 27 Temmuz.
- RADİKAL (2013b), “Türkiye-Mısır ilişkileri ‘istenmeyen’ noktada”, 23 Kasım.
- RAMADAN, Tariq (2011), “Egypt’s Muslim Brotherhood is a Democratic Partner, Not Islamist Threat”, **The Christian Science Monitor**, 8 February 2011.
- RAMADAN, Abdel Qadar ve AL-SHUWEKHI, Abdel Razek (2014), “Government seizes Seoudi supermarkets, among other Muslim Brotherhood assets”, **Daily News Egypt**, 15 June 2014.
- RAMELAH, Ashray (2013), “Egypt’s Morsi gone, military brings hope not coup”, **Voice of the Copts**, 15 July 2013.
- RAND (2008), “The Kefaya Movement: A Case Study of a Grassroots Reform Initiative”, **National Defence Research Institute**, Pittsburgh: Rand Corporation.
- RANDALL, Colin (2014), “Silence over UK’s Muslim Brotherhood inquiry raises questions”, **The National**, 23 August 2014.
- RASHWAN, Nada Hussein (2013), “Egypt’s Nour Party and 6 April reject El-Sisi’s call for Friday rallies”, **Ahram Online**, 24 July 2013.
- RAVID, Barak (2011), “Israel urges world to curb criticism of Egypt’s Mubarak”, **Haaretz**, 31 January 2011.
- RAVID, Barak (2014), “Don’t cancel sale of Apaches to Egypt, Israel urges U.S.”, **Haaretz**, 19 March 2014.
- RAVINSKY, Jeremy (2013), “Friends again? Saudi Arabia, UAE jump in to aid Egypt”, **Christian Science Monitor**, 10 July 2013.
- REED, Stanley (2015), “BP Signs \$12 Billion Deal to Develop Natural Gas in Egypt”, **The New York Times**, 6 March 2015.
- REUTERS (2009), “Egypt’s Kefaya protest movement has new leader”, 15 January.
- REUTERS (2011a), “Timeline - The changing U.S. reaction to Egypt's crisis”, 11 February.
- REUTERS (2011b), “Saudi king expresses support for Mubarak”, 29 January.
- REUTERS (2013a), “Muslim Brotherhood spokesman arrested as assets frozen”, 17 September.
- REUTERS (2013b), “Security forces raid Al Jazeera Egyptian TV channel”, 3 July.
- REUTERS (2013c), “Russia's Putin says Egypt moving towards civil war”, 7 July.
- REUTERS (2014), “Dubai’s Arabtec says plan for \$40 billion Egypt housing scheme nearly completed”, 28 September.

- REVOLUTIONARY SOCIALISTS (2015), “The Regime of Cowards Murdered Shaimaa”, 25 January.
- RUSSIA TODAY (2012), “‘No dialogue’: Egyptian opposition refuses negotiations with Morsi”, 7 December.
- RUSSIA TODAY (2013), “‘Day of Rage’: Tear gas in Cairo as thousands rally to mark April 6 group anniversary”, 6 April.
- RUSSIA TODAY (2014), “UK Muslim Brotherhood report muzzled ‘to keep good relations with Qatar’”, 29 December.
- RICE, Condoleezza (2005), “Remarks at the American University in Cairo”, **US Department of State Archive**, 20 June 2005.
- RICE, Condoleezza (2011), “The future of a democratic Egypt”, **The Washington Post**, 16 February 2011.
- RIEDEL, Bruce (2013), “Saudi Arabia and the Illusory Counterrevolution”, **Al Monitor**, 14 August 2013.
- ROBERTS, David (2014), “Qatar and the Muslim Brotherhood: Pragmatism or Preference?”, **Middle East Policy**, Vol: XXI, No: 3, Fall 2014, pp.84-94.
- ROBERTS, Hugh (2013), “6 April protests emergency law”, **London Review of Books**, Vol: 35, No: 17, September 2013.
- ROGIN, Josh (2011), “McCain breaks with Obama, calls for Mubarak to step down now”, **Foreign Policy**, 2 February 2011.
- RUDOREN, Jodi (2013), “Israel Escalating Efforts to Shape Allies’ Strategy”, **The New York Times**, 18 August 2013.
- RUTHERFORD, Bruce K. (2013), “Egypt: The Origins and Consequences of the January 25 Uprising”, Mark L. Haas and David W. Lesch (der.), **The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East**, Colorado: Westview Press.
- SAAD, Saad Michael (2014), “The Modern Period (1952-2011): An Era of Trials, Tribulations and Triumphs”, Louis M. Farag (der.), **The Coptic Christian Heritage: History, Faith and Culture**, New York: Routledge, pp.87-103.
- SABAH (2011a), “Mübarek’siz Mısır’a ilk ziyaret”, 3 Mart.
- SABAH (2011b), “Erdoğan’dan Kahire’de tarihi konuşma”, 13 Eylül.
- SABAH (2012), “Türkiye’den Mısır’a 2 milyar dolar”, 15 Eylül.
- SABAH (2015), “Mısır Konsolosluğu önünde idam kararlarına protesto”, 16 Haziran.

- SABIN, Lamiat (2015), "Al-Jazeera journalists Mohamed Fahmy, Peter Greste and Baher Mohamed get retrial as 'jail sentences cancelled'", **Independent**, 1 January 2015.
- SABRY, Bassem (2013), "As Qatar Supports Egypt, Many Egyptians Unexcited", **Al Monitor**, 17 April 2013.
- SABRY, Mohannad (2013), "Egypt's Military Ousts Morsi, Names Judge as Interim President", **Al Monitor**, 3 July 2013.
- SABRY, Mohannad (2014), "Anniversary of Egypt's revolution: Celebrate or be killed", **Al Monitor**, 26 January 2014.
- SAID, Karem (2009), "Kefaya Movement Stages Anniversary of Egyptian-Election Protest", **Voice of America**, 29 October 2009.
- SALAH, Fady (2013), "NSF and Al-Nour announce unified vision", **Daily News Egypt**, 30 January 2013.
- SALAMA, Vivian and SHAHINE, Alaa (2011), "Arab States' Aid to Egypt Seen as Effort to Block Iran Influence", **Bloomberg**, 5 July 2011.
- SALAMA, Mustafa (2012), "United Arab Emirates: Between Arab springs", **Daily News Egypt**, 14 October 2012.
- SALEH, Heba (2005), "Riot police halt Egypt opposition", **BBC**, 27 March 2005.
- SALEH, Heba (2015), "Gulf states put their money on Sisi's Egypt with pledges worth \$12bn", **Financial Times**, 13 March 2015.
- SALEH, Yasmin and TAYLOR, Paul (2013), "Mahmoud Badr, Tamarod Protest Leader, 'Owns The Streets' In Egypt", **Reuters**, 7 July 2013.
- SALEH, Yasmin (2014), "Activists who backed Mursi's fall turn against military", **Reuters**, 20 February 2014.
- SALEH, Yasmine (2013), "Islamist Nour party walks out of Egypt's constitution talks", **Reuters**, 16 September 2013.
- SALEH, Heba (2013), "Egypt's Salafis risk credibility with backing for new regime", **Financial Times**, 18 December 2013.
- SAMBRIDGE, Andy (2011), "Qatar signs deal for two major ports in Egypt", **Arabian Business**, 29 May 2011.
- SANDERS, Edmund (2013), "Israel walks fine line on Egypt turmoil", **Los Angeles Times**, 19 August 2013.
- SAOULI, Adham (2014), "Performing the Egyptian Revolution: Origins of Collective Restraint Action in the Midan", **Political Studies**, 2 June 2014.

- SARI, Özgür (2015), “Ortadoğu’da Gençlik, Siyasal Katılım ve Sosyal Medya”, A. Çağlar Deniz (der), **Toplumsal Hareket Teorileri ve Ortadoğu İsyamları**, Ankara: Orion Kitabevi, pp. 101-122.
- SAUL, Heather (2013), “US Secretary of State William Burns meets with officials in Egypt as President Morsi supporters take to the streets”, **Independent**, 15 July 2013.
- SCHEMM, Paul (2002), “Sparks of Activist Spirit in Egypt”, **Middle East Research and Information Project**, 13 April 2002.
- SCHRECK, Adam (2015), “Emirates forges special relationship with el-Sissi’s Egypt”, **Associated Press**, 6 March 2015.
- SCHWARTZ, Yossi (2013), “Israel and the Coup in Egypt”, **Revolutionary Communist International Tendency**, 21 August 2013.
- SELBIN, Eric (1997), “Revolution in the Real World: Bringing Agency Back In”, **Theorizing Revolutions**, John Foran (ed.), London and New York: Routledge.
- SEMEIKA, Mohsen (2010), “6 April calls on Egyptian voters to boycott parliamentary elections”, **Al Masry Al Youm**, 2 November 2010.
- SHABAN, Ahmed Baha’ al-Din (2006), **The Butterfly Effect: Kefaya—Past and Present**, Cairo: Kefaya Printings.
- SHANE, Daniel (2012), “Ahmed Shafiq leaves Egypt, arrives in Abu Dhabi”, **Arabian Business**, 26 June 2012.
- SHEHATA, Dina (2010), **Islamists and Secularists in Egypt: Opposition, Conflict & Cooperation**, New York: Routledge.
- SHEHATA, Dina (2011), “The Fall of the Pharaoh”, **Foreign Affairs**, May-June 2011.
- SHEHATA, Said (2011), “Profiles of Egypt’s political parties: Free Egyptians Party”, **BBC**, 25 November 2011.
- SHENKER, Jack (2010a), “ElBaradei can inspire change in Egypt”, **Guardian**, 8 April 2010.
- SHENKER, Jack (2010b), “Egyptian Christians riot after fatal shooting”, **Guardian**, 7 June 2010.
- SHENKER, Jack (2011), “Muslim Brotherhood Says End to Military Rule is Top Priority”, **Guardian**, 1 December 2011.
- SHENKER, Jack (2015), “Sharm el-Sheikh rumbles with grand promises of the international elite”, **Guardian**, 15 March 2015.

- SHENKER, Jack, BEAUMONT, Peter ve JONES, Sam (2011), “Egypt protests: Hosni Mubarak orders army to enforce curfew”, **Guardian**, 28 January 2011.
- SHERLOCK, Ruth and SAMAAN, Magdy (2013), “Egypt: Military accused of killing over 100 Muslim Brotherhood followers”, **The Telegraph**, 27 July 2013.
- SHAHIN, Emad Ed-Din (2012), “The Egyptian Revolution: The Power of Mass Mobilization and the Spirit of Tahrir Square”, **The Journal of the Middle East and Africa**, Cilt:3, Sayı:1, ss.46-69.
- SHAHIN, Emad Ed-Din (2013), “The Egyptian Revolution: The Power of Mass Mobilization and the Spirit of Tahrir”, Ricardo Rene Laremont (der.), **Revolution, Revolt and Reform in North Africa: The Arab Spring and Beyond**, Londra: Routledge, ss.53.74.
- SHARP, Heather (2005), “Egypt’s young call for change”, **BBC**, 3 August 2005.
- SHATZ, Adam (2013), “Egypt’s Counter Revolution”, **London Review of Books**, 16 August 2013.
- SIDDIQUE, Haroon and WINTOUR, Partick (2013), “Egypt: Hague condemns military but says UK will work with new regime”, **Guardian**, 4 July 2013.
- SKOCPOL, Theda (1979), **States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia & China**, Cambridge: Cambridge University Press.
- SKOCPOL, Theda (2004), **Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin’in Karşılaştırmalı bir Analizi**, İstanbul: İmge Kitabevi.
- SLACKMAN, Michael (2005), “Assault on Women at Protest Stirs Anger, Not Fear, in Egypt”, **The New York Times**, 10 June 2005.
- SLOCUMS, Brian (2013), “The Left and the Workers Movement in Egypt’s Democratic Revolution”, **The North Star**, 21 March 2013.
- SOCIALIST WORKER (2008), “Solidarity statement of Egypt's Centre for Socialist Studies”, Issue No: 2096, 8 April.
- SOCIALIST WORKER (2011), “Statement by Egypt's Revolutionary Socialists: Egypt on the Road of Revolution”, 27 December.
- SOCIALIST WORKER (2012), “Morsi's power grab sparks mass protests”, 26 November.
- SOCIALIST WORKER (2013a), “Statement from the Egyptian Revolutionary Socialists on the massacre in Cairo”, 14 August.
- SOCIALIST WORKER (2013b), “A revolutionary front in Egypt”, 10 October.
- SOLOMON, Ariel Ben (2014), “Egypt army: Delegation sent to Israel for security, not military, coordination”, **The Jerusalem Post**, 24 March 2014.

- SOROKIN, Pitirim A. (1925), **The Sociology of Revolution**, Philadelphia: J. B. Lippincott.
- SOUAIAIA, Ahmed E. (2013), “Why did the Salafi Party in Egypt support the removal of Morsi and the Muslim Brotherhood?”, **Islamic Societies Review**, 25 July 2013
- SOUNDERS, Doug (2011), “Who’s Afraid of the Muslim Brotherhood”, **The Globe and Mail**, 5 February 2011.
- SPENCER, Richard (2012a), “Egypt: Israel plays down fears over Muslim Brotherhood”, **The Telegraph**, 25 June 2012.
- SPENCER, Richard (2012b), “Egypt’s opposition rejects Mohammed Morsi compromise on constitution”, **The Telegraph**, 9 December 2012.
- SPENCER, Richard (2013), “Egypt’s army drives Mohammed Morsi from presidency and power in dramatic coup”, **The Telegraph**, 4 July 2013.
- SPIEGEL (2011), “Europe’s Favorite Dictators: The EU Has Failed the Arab World”, 28 February.
- STACK, Liam (2008), “Egypt detains Facebook activists – again”, **The Christian Science Monitor**.
- STACK, Liam (2008), “Politics on Facebook brings trouble for young Egyptian”, **The Christian Science Monitor**.
- STEFFAN, Melissa (2013), “More Convictions for Egypt’s Maspero Massacre–But Copts not Soldiers”, **Christianity Today**, 8 February 2013.
- STEINBERG, Guido (2014), “Leading the Counter-Revolution: Saudi Arabia and the Arab Spring”, **Stiftung Wissenschaft und Politik - German Institute for International and Security Affairs**, Research Paper 7, June 2014.
- STERN, Johannes (2013), “Egypt’s Revolutionary Socialists seek to cover up support for military coup”, **World Socialist Web Site**, 26 July 2013.
- STOKEL-WALKER, Chris (2011), **The Revolution Will Be Tweeted**, North Carolina: Lulu.
- STONE, Lawrence (1972), **Causes of the English Revolution: 1529-1642**, London: Routledge & Kegan Paul.
- STRASSER, Max (2014), “Egypt Gets Attack Helicopters, U.S. Gets the Status Quo, It Hopes”, **Newsweek**, 24 April 2014.
- STUSTER, J. Dana (2013), “Saudi Arabia, United Arab Emirates Rush to Congratulate Egyptian Military on Transition”, **Foreign Policy**, 4 July 2013.

- SULTAN, Nabil (2013), "Al Jazeera: Reflections on the Arab Spring", **Journal of Arabian Studies**, Vol.3, No.2, December 2013, pp.249-264.
- SUTHERLAND, Donald M. G. (1986), **France, 1789-1815: Revolution and Counterrevolution**, Oxford University Press.
- SYMANK, Markus (2013), "The Next Revolution Will Certainly Come", **Qantara**, 2 September 2013.
- ŞİMŞEK, Mehmet (2013), "İlk aşamada \$1 milyar kredi verdik. 2. dilim, Eximbank üzerinden şirketlerimizin orda yapacağı işler için kullanılacak", https://twitter.com/memetsimsek/status/352844469239955456?ref_src=twsrc%5Etfw, 4 Temmuz 2013.
- TADROS, Samuel (2011), "Egypt's Muslim Brotherhood and the Egyptian Revolution, Current Trends in Islamist Ideology", **Hudson Institute**, 18 October 2011.
- TADROS, Samuel (2013), "Egypt's Counter Revolution", **Hudson Institute**, 22 July 2013.
- TADROS, Samuel (2014), "The Continued Plight of Egypt's Copts", **The Christian Post**, 14 July 2014.
- TAHA, Rana Muhammad (2013a), "Another NSF meeting with Al-Nour party", **Daily News Egypt**, 15 February 2013.
- TAHA, Rana Muhammad (2013b), "National Salvation Front and Tamarod call on army to intervene", **Daily News Egypt**, 3 July 2013.
- TAMMAM, Husam and HAENNI, Patrick (2011), "Egypt: Islam in the Insurrection", **Relioscope**, 22 February 2011.
- TAREK, Sherif (2011), "Egypt's Islamists Dominate Tahrir Square's Dense Friday Protest", **Ahram Online**, 18 November 2011.
- TARROW, Sidney G. (2011), **Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics**, New York: Cambridge University Press.
- TELCİ, İsmail Numan (2011), "Positions of Social Actors in the Egyptian Revolution: A Micro Level Analysis", **Journal of Academic Inquiries**, Cilt: 6 Sayı: 2, ss.171-200.
- TELCİ, İsmail Numan (2013a), "Devrim Sonrası Mısır'da Güç Mücadelesi: "İslamcı İktidar vs. Seküler Muhalefet"", **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 5, Sayı: 49, pp.79-89.
- TELCİ, İsmail Numan (2013b), "Mısır'da Selefi Hareketin siyasetle imtihanı", **Star Gazetesi**, 20 Temmuz 2013.
- TELCİ, İsmail Numan (2014), "Mısır Devrimi Sürecinde İşçi Hareketinin Rolü", **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 81-112.

- TELCİ, İsmail Numan (2014), “6 Nisan Gençlik Hareketi”, **Mısır Devrimi Sözlüğü**, İstanbul: Açılım Kitap, ss.329.336)
- TELCİ, İsmail Numan (2015a), “Türkiye’nin Mısır Politikası”, Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Balcı (ed), **Türk Dış Politikası Yıllığı**, İstanbul: Seta Yayınları, pp. 207-230.
- TELCİ, İsmail Numan (2015b), “Türkiye-Suudi Arabistan Yakınlaşmasının Mısır’a Etkisi”, **Al Jazeera**, 23 Mayıs 2015.
- TELCİ, İsmail Numan (2015c), “Overcoming the Regional Stalemate: Understanding the Politics of the Gulf States and Turkey during the Egyptian Coup”, **POMEAS**, Brief No: 8, April 2015.
- TELEGRAPH (2009), “Facebook launches in Arabic and Hebrew”, 11 March.
- TELEGRAPH (2013), “Egyptian opposition tries to get Morsi blasted into space”, 21 February.
- TETI, Andrea (2011), “Political Parties and Movements in Post-Revolutionary Egypt”, **Instituto Per Gli Studi Di Politica Internazionale**, No:42, October 2011, p.15.
- THE ANGRY EGYPTIAN (2011), “We want to Dismantle the State of Oppression”, 25 December.
- THE CAIRO POST (2012), “Supporters in Egypt, Saudi Arabia demand release of jailed activist Gizawy”, 11 April.
- THE CAIRO POST (2013a), “Abdel Wahab el-Messeiri”, 4 October.
- THE CAIRO POST (2013b), “Free Egyptians Party”, 13 November.
- THE CAIRO POST (2014), “Salafist Front says Nov 28 ‘failure,’ ‘let down’ by other Islamic currents”, 29 November.
- THE COMMENTATOR (2013), “Russia adopts “told you so” stance at Egyptian coup; Obama’s America shamed by Africa”, 6 July.
- THE ECONOMIC TIMES (2011), “Saudi Arabia threatens to prop up Mubarak: Report”, 10 February.
- TILLY, Charles (1978), **From Mobilization to Revolution**, New York: McGraw-Hill.
- TILLY, Charles (1998), “Counterrevolution”, Jack A. Goldstone (der.), **The Encyclopedia of Political Revolutions**, New York: Routledge, pp.119-120.
- TILLY, Charles (2006), **Regimes and Repertoires**, Chicago: The University of Chicago Press.

- TIMES OF ISRAEL (2013), “Thousands of Egyptians across country protest Morsi”, 6 April.
- TOTTEN, Michael J. (2014), “Egypt’s Failed Revolution: Samuel Tadros”, **Hudson Institute**, 16 June 2014.
- TRENIN, Dimitri (2011), “Russia and Egypt: An Old Friendship”, **Aspenia Online**, 11 February 2011.
- TÜRK DİL KURUMU (2015), “Devrim”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.55c99aaf996cf5.42840511
- TÜRKMEN, Hamza (2012), **Gelecek Tasavvurumuz ve Ortadoğu İntifadası**, İstanbul: Ekin Yayınları.
- TYLER, Patrick E. (2002), “Swamped by Protests, Egypt Cuts Nearly All Ties to Israel”, **New York Times**, 4 April 2002.
- ULRICHSEN, Kristian Coates (2014), “Qatar and the Arab Spring: Policy Drivers and Regional Implications”, **Carnegie Endowment for International Peace**, 24 September 2014.
- UNITED PRESS INTERNATIONAL (2013), “Muslim Brotherhood calls for Egyptian protests”, 12 September.
- UYSAI, Ahmet (2011), “Devrim Öncesi Mısır’da Türkiye Algısı (2005-2010)”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, pp.139-170.
- UZGEL, İlhan (2014), “Dış politikada değer odaklı siyasetten Ortadoğu gerçeğine”, **Al Jazeera**, 25 Aralık 2014.
- VAROL, Ozan (2013), “Egypt’s Non-Democratic Coup D’etat and Turkey’s Response”, **Georgetown Journal of International Affairs**, 17 July 2013.
- VATAN (2014), “İnsanlık tarihinin en ağır idam cezası”, 25 Mart.
- WADE, Rex A. (2005), **The Russian Revolution, 1917**, New York: Cambridge University Press.
- WAHBA, Deena (2013), “NSF backs Tamarod, 30 June protests”, **Daily News Egypt**, 9 June 2013.
- WARRELL, Helen (2013), “David Miliband urges leaders to embrace ‘political Islamism’” in Egypt, **Financial Times**, 14 July 2013.
- WASHINGTON POST (2013), “Mohamed Morsi’s betrayal of democracy”, 13 May.
- WATT, Nicholas (2011), “David Cameron arrives in Egypt to meet military rulers”, 21 February 2011.

- WATT, Nicholas (2014), “David Cameron orders inquiry into activities of Muslim Brotherhood”, **The Guardian**, 1 April 2014.
- WEAVER, Matthew and MCCARTHY, Tom (2013), “Egyptian army suspends constitution and removes President Morsi – as it happened”, **Guardian**, 3 July 2013.
- WEDEMAN, Ben, WATKINS, Tom and CARTER, Chelsea J. (2013), “Egypt’s forces move against Muslim Brotherhood; attacks against police reported”, **CNN**, 4 July 2013.
- WEHREY, Frederik (2013), “The Egypt-UAE Diplomatic Crisis”, **Carnegie Endowment for International Peace**, 17 January 2013.
- WEHREY, Frederic (2014), “Is Libya a proxy war?”, **The Washington Post**, 24 October 2014.
- WESTROP, Samuel (2015), “The Muslim Brotherhood Inquiry: What’s Happening?”, **Gatestone Institute**, 23 January 2015.
- WHITAKER, Brian (2012), “Mohamed Morsi prepares for government in Egypt”, **Guardian**, 25 June 2012.
- WIKILEAKS (2008), “April 6 Activist on His U.S. Visit and Regime Change in Egypt”, 30 December.
- WILLIAMS, Christopher (2011), “Egypt Restores Internet Access”, **Telegraph**, 2 February 2011.
- WILLIAMS, Carol J. (2013), “Amid U.S.-Egypt chill, Sisi seeks military assistance from Russia”, **Los Angeles Times**, 13 February 2014.
- WILLIAMS, Philip (2013), “Egypt: Muslim Brotherhood's future uncertain after interim president sworn in”, **ABC**, 5 July 2013.
- WOLMAN, David (2008), “Cairo Activists Use Facebook to Rattle Regime”, **Wired Magazine**, 23 July 2008.
- WOODS, Alan (2012), “The Revolutionary Socialists and the Egyptian elections: Marxism or opportunism?”, **Marxist**, 1 June 2012.
- WORKERS HAMMER (2012), “Under watchful eye of military Muslim Brotherhood takes office”, **International Communist League**, No: 220, Autumn,.
- WORTH, Robert F. (2013), “Egypt Is Arena for Influence of Arab Rivals”, **The New York Times**, 9 July 2013.
- WRIGLEY, C.J. (2003), “İki Savaş Arası Avrupa’ında Karşı-devrim ve Devrimin Başarısızlığı”, David Parker (der.), **Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek: 1560-1991**, ss.212-230.

- YAKINBAŞ, Bilal (2011), “İsrail'in korktuğu oldu”, **Anadolu Ajansı**, 13 Eylül 2011.
- YENİ ŞAFAK (2011a), “Erdoğan'dan Mübarek'e: Halkının sesini dinle”, 1 Şubat.
- YENİ ŞAFAK (2011b), “Türkiye ile Mısır arasında 27 anlaşma imzalandı”, 17 Kasım.
- YENİ ŞAFAK (2012), “Türkiye'den Mısır'a 1 milyar dolar kredi”, 1 Ekim.
- YENİ ŞAFAK (2013), “Mursi'ye Türkiye'den güçlü destek”, 6 Temmuz.
- YENİ ŞAFAK English (2015), “Kerry says U.S. was "committed" to supporting Egypt's security and economy”, 14 March.
- YERANIAN, Edward (2015), “Egypt, Russia Sign Military, Economic and Nuclear Accords”, **Voice of America**, 10 February 2015.
- YOUSSEF, Nancy A. (2012), “Mohammed Morsi's visit to U.S. shows changing relations with Egypt”, **McClatchy DC**, 21 September 2012.
- YOUSSEF, Adham (2015), “6 April, Brotherhood, SAC, Salafi Front, Al-Jamaa Al-Islamiya to participate in 25 January demonstrations”, **Daily News Egypt**, 24 January 2015.
- YOUTUBE (2013), “Bassem Youssef - Katary Habibi Song - أغنية قطرى حبيبي - باسم يوسف”, <https://www.youtube.com/watch?v=CncSKv-8wM4>, 5 April.
- ZAHID, Mohammed (2012), **The Muslim Brotherhood and Egypt's Succession Crisis: The Politics of Liberalisation and Reform in the Middle East**, New York: I. B. Tauris.
- ZENATI, Hassen (2005), “Pro-reform movement spreads across Egypt”, **Middle East Online**, 28 April 2005.
- ZEMNI, Sami and DE SMET, Brecht (2013), “A Post Scriptum: The Arab Spring and the Sectarian Issue”, Brigitte Marechal and Sami Zemni (der.) **The Dynamics of Sunni-Shia Relationships: Doctrine, Transnationalism, Intellectuals and the Media**, London: C. Hurst & Co., pp. 243-252.
- ZIADA, Dalia (2010), “April 6 demonstration exposes the weak-points of Egyptian opposition elite”, 7 April.

ÖZGEÇMİŞ

1984 yılında doğdu. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden 2006 yılında mezun oldu. Yüksek lisansını Hochschule Bremen'de Avrupa Çalışmaları alanında tamamladı. 2009 yılından bu yana Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktora çalışmalarını sürdüren Telci, 2012-2013 döneminde Kahire Üniversitesi'nde misafir araştırmacı olarak çalıştı. Mısır Devrimi Sözlüğü kitabı 2014 yılında yayınlanan Telci'nin, Al Jazeera, SETA ve ORSAM gibi kurumlarca yayınlattırılmış analiz, rapor ve makaleleri mevcuttur. Telci'nin uzmanlık alanları arasında Mısır'daki devrim süreci, Mısır siyaseti, Türkiye-Mısır ilişkileri, Arap devrimleri ve Körfez siyaseti bulunmaktadır. İsmail Numan Telci, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü'nde Müdür Yardımcısı olarak görev yapmaktadır.